

VARIA

XXVIII

Zborník príspevkov z XXVIII. kolokvia mladých jazykovedcov
(Nitra 20. 11. – 22. 11. 2019)

Editori

Jana Nemčeková – Patrik Petráš

Nitra

Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV,
pobočka pri Katedre slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty
Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

2020

Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, pobočka pri Katedre slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

Recenzenti

prof. Mgr. Jaromír Krško, PhD.

doc. Mgr. Martin Diweg-Pukanec, PhD.

Editori

Mgr. Jana Nemčeková

Mgr. Patrik Petráš, PhD.

Technický redaktor

Mgr. Patrik Petráš, PhD.

Organizačný výbor konferencie

Mgr. Tomáš Bánik, PhD.

PaedDr. PhDr. Martin Bodis, PhD.

PaedDr. Renáta Hlavatá, PhD.

Mgr. Patrik Petráš, PhD.

PhDr. Mária Rendárová, PhD.

Mgr. Katarína Mikulcová

Mgr. Jana Nemčeková

Vydavateľ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2020

Rozsah: 250 s.

Vydanie: prvé

Formát: online

ISBN 978-80-558-1632-6

EAN 9788055816326

Obsah

Slovo na úvod	5
Pavel Adámek: Dětská percepce vyučovacího předmětu český jazyk na prvním stupni základní školy	6
Vladimíra Bashir Gečová: Chyby v psaných komunikátoch v počiatocnej fáze osvojovania si slovenčiny ako cudzieho jazyka študentmi medicíny	10
Jozef Bilský: Substantívna deklinácia v severošarišských a v podtatranských nárečiach z pohľadu pádového synkretizmu	20
Barbora Burgárová: Porozumenie gramatiky na úrovni viet	29
Katarzyna Burska: Gry językowe na oficjalnym profilu Łodzi na Facebooku	35
Bartłomiej Cieśla: Środki wartościowania na poziomie tekstowym w e-mail marketingu	45
Katarína Gajdošová: Vzťahy medzi vybranými augmentatívnymi adjektívami	56
Barbora Hurtuková: Vybrané modálne výrazy v jazykovej praxi	62
Marek Janosik-Bielski: Komparace vybraných pasáží z textů Tomáše ze Štítného	69
Bianka Jarolínová: Kontrastívna analýza minimálnych ustálených konštrukcií: predložkovo-menné spojenia v nemčine	75
Viktória Kevická: Logopedický prístup k hodnoteniu orálneho diskurzu	83
Laura Klimová: Príčastia ako hapax legomenon vo vybraných zdrojoch Slovenského národného korpusu	91
Samuel Koruniak: Spisovná slovenčina vo Vojvodine v medzivojnovom období v kontexte jazykovej kultúry	98
Daria Korznikova: Gender auf Russisch: Die Entwicklung der russischen Genderlinguistik von den 90er Jahre bis heute	105
Romana Krolčíková: Fungovanie adjektív vo vybraných textoch D. Mitanu (Analýza na báze Slovenského národného korpusu)	117
Lucia Miháliková: K príčinnému vzťahu medzi pohybom a zvukom. Analýza ekvivalencie pohybovo-zvukových slovies v beletristickom texte	125
Patrik Mitter: Univerbizáty oikonym v současné češtině	141
Patrícia Molnárová: Ideológia verzus aktualizácia v persuzívnej funkcii novinových titulkov v 60. rokoch	147
Monika Nemcová: Model rozprávania a prerozprávania príbehu	154
Jana Nemčeková: Daniel Lichard a ustaľovanie spisovnej slovenčiny	161
Elwira Olejniczak: Kobiety z želaza – stereotypy a obrazy „słabej płci“ we współczesnych mediach	165

Renáta Pavlová: K zlepšeniu čitateľskej kompetencie v materinskom jazyku	180
Kateřina Pelegrinová: Mezižánrová analýza kvantitatívnych charakteristik prízvukových taktů a slov v češtině.....	191
Patrik Petráš: Využitie elektronického testovania v podmienkach vysokoškolského vzdelávania (so zameraním na výučbu gramatických disciplín v jazykovo a pedagogicky orientovaných študijných programoch)	201
Katarína Rausová: Vybrané črty slovenských prekladov evanjelií.....	215
Mária Rendárová: Porovnanie frazém v slovenčine a v angličtine z aspektu jazykového obrazu sveta	223
Nejc Robida: Slovenščina in sinteza govora Kaj je bilo, kaj bo in kaj je mogoče.....	229
Jana Trebuňová: Gender komparácia vetných kontúr v slovenskom a anglickom jazyku prostredníctvom strojového učenia.....	236
Jana Výškrabková: Rozvíjanie produktívnych jazykových zručností v e-learningových kurzoch slovenčiny ako cudzieho jazyka	244

Slovo na úvod

Zborník *Varia* sa už stal tradičným výstupom rovnako tradičného a vo vedeckých kruhoch obľúbeného podujatia pre (nielen) začínajúcich lingvistov s názvom *Kolokvium mladých jazykovedcov*. Na nasledujúcich stránkach nájdete príspevky účastníkov, ktorí sa zúčastnili na dvadsiatom ôsmom ročníku kolokvia, ktoré zorganizovala v dňoch 20. – 22. novembra 2019 Katedra slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre s organizačným príspevom a podporou Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri Jazykovednom ústave E. Štúra SAV v Bratislave. Do Nitry sa tak toto podujatie vrátilo po siedmich rokoch.

Ako aj obsah napovedá, príspevky prezentujú veľmi pestrý repertoár tém, ktoré na kolokviu odzneli. Okrem tradičných lingvistických disciplín, ako fonetika, gramatika, dialektológia, sociolingvistika, onomastika, frazeológia či kognitívna lingvistika, majú v tomto zborníku zastúpenie aj štúdie venujúce sa translatológii, rodovej lingvistike, analýze jazykového prejavu z hľadiska komunikačného i logopedického, ako aj výskumy zamerané na čitateľskú kompetenciu, ďalej sa tu nachádzajú príspevky prezentujúce najnovšie metódy a technológie využívané vo výskume či výučbe jazykov. Na diachrónej osi publikáciu vyvažujú historicky a textologicky orientované príspevky. Kolokviá však majú aj dôležitý medzinárodný rozmer, a preto aj v tomto zborníku sa okrem článkov v slovenčine nachádzajú tiež príspevky v češtine, poľštine, slovinčine a nemčine.

Zároveň by sme chceli touto cestou vyjadriť úprimné poďakovanie recenzentom zborníka prof. Mgr. Jaromírovi Krškovi, PhD., a doc. Mgr. Martinovi Diweg-Pukancovi, PhD., za svedomitú posúdenie príspevkov. Naše poďakovanie patrí tiež všetkým zúčastneným kolegyniam a kolegom na kolokviu za vytvorenie priateľskej atmosféry, ktorá priala nielen inšpirujúcim diskusiam, ale aj nadväzovaniu nových kontaktov, čo by tiež malo byť jedným zo zmyslov takýchto podujatí. Veríme, že predkladaná publikácia nájde svoj pozitívny ohlas v lingvistickej obci nielen na Slovensku, ale aj v zahraničí, k čomu isto dopomôže jej elektronické vydanie.

Editori

Dětská percepce vyučovacího předmětu český jazyk na prvním stupni základní školy¹

Pavel Adámek

Katedra bohemistiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně,
Ústí nad Labem, Česká republika
adamek.pa@seznam.cz

Český jazyk (dále jen ČJ) provází české děti již od narození. Jeho zvládnutí a osvojení si ho je nezbytnou podmínkou pro vzdělávání a souvisí se všemi vyučovacími předměty. Mateřský jazyk ovlivňuje celý vyučovací proces a jeho důležitost v systému vzdělávání je zřejmá a nezastupitelná. ČJ je žáky všeobecně vnímán jako velmi náročný vyučovací předmět.

Ve svém výzkumu zaměřujeme svoji pozornost na dětskou percepci předmětu ČJ u žáků v primární škole a jeho změny v průběhu výuky ČJ. Hlavním záměrem je poznat přijímání tohoto vyučovacího předmětu prvostupňovými žáky, vytyčit stěžejní problémy a zjistit možnosti vedoucí k odstranění problematických jevů tak, aby se ČJ stal pro žáky především z hlediska svého významu přijatelnějším. Při šetření využíváme výzkumnou metodu ohniskové skupiny, která se nám jeví jako nejvhodnější, neboť její účastníci se vzájemně konfrontují a podporují, čímž jsou jejich názory sladěny, a tak se i zvyšuje věrohodnost odpovědí (Švaříček a kol., 2007, s. 185). Zároveň se projevuje také větší spontánnost uvnitř ohniskové skupiny (Hendl, 2005, s. 47). Naší snahou je postihnout co nejpodrobněji hlubší motivy a přístupy vybraných žáků k ČJ a jeho výuce.

Vzorek k našemu šetření tvoří dvě ohniskové skupiny, každá po pěti žácích z 3. a 4. ročníku. Kladem této výzkumné metody je možnost pozorovat v omezeném časovém úseku množství předmětných interakcí, jež můžeme řídit a usměrňovat (Morgan, 2001, s. 22). K rozdělení na dvě skupiny jsme přistoupili proto, abychom měli možnost porovnat informace mezi skupinami (Morgan, 2001, s. 60). Vyšší počet účastníků (více než tři) byl zvolen z důvodu komplexnosti (Miovský, 2006, s. 174 – 175). Výzkum je longitudinální. Vzorek je heterogenní a jsou do něj zahrnuti – 1 nadaný žák, 1 „bílá vrána“ (žák originální svým přístupem k výuce českého jazyka, inteligentní, s netradičním individuálním myšlením a přístupem), 1 průměrný žák, 1 nemotivovaný pasivní žák a 1 žák s diagnostikovanou poruchou učení v oblasti čtení a psaní.

Konkrétní cíle našeho výzkumu lze shrnout do následujících sedmi bodů:

---

¹ Tento text byl podpořen grantem Studentské grantové soutěže UJEP v Ústí n. L. reg. pod č. UJEP-SGS-2020-43-001-3.

1. Pokusit se identifikovat, jaké je subjektivní hodnocení významu předmětu v ohniskové skupině.
2. Nеспецифický transfer získaných dovedností – zda to, co se žáci učí ve škole, aplikují i mimo školu, tedy např. zda žáci čtou, co čtou, zda píšou dopisy, e-maily, povídky, deníčky atd.
3. Motivace pro výuku českého jazyka – co žáky osobně motivuje k tomu, aby se učili ČJ, co je motivuje k četbě, nebo naopak k tomu, že se četbě vyhýbají, jaký v tom vidí potenciál do budoucna.
4. Pomůcky, metody – které pomůcky a metody učitel využívá při výuce ČJ, jestli jsou pro žáky přijatelné a motivující, nebo zda je odrazují.
5. Podpora ICT – jak vnímají používání tabule a počítačů při výuce mateřského jazyka, jestli je to pro ně rušivé nebo naopak, možnosti využívání interaktivních programů a učebnic.
6. Hodnocení – jak se cítí v hodinách, zda by chtěli více češtiny či méně češtiny, přínos, postižení analogií a rozdílů ve výuce jazyka cizího a ČJ.
7. Komunikační stránka jazyka – jak spolu žáci mluví, jak využívají češtinu jako nástroj sociální komunikace a prostředek sociálních dovedností.

Harmonogram našeho postupu spočívá ve sledování jedné ohniskové skupiny po dobu dvou let (žáci z 4. ročníku) a druhé po dobu tří let (žáci z 3. ročníku) s cílem identifikovat longitudinální změny v chápání (pojetí) ČJ jako vyučovacího předmětu ve výše uvedených faktorech (viz výše uvedené cíle). Šetření se pak uskutečňuje 4krát za rok.

Při výzkumu využíváme metodu ohniskové skupiny a interview, jež je realizováno formou skupinových rozhovorů, z nichž je pořizován zvukový záznam. Jedná se o polostrukturované interview (jsou stanoveny body, na něž se ptáme, ale můžeme i tzv. „odbočovat“), jež je realizováno 1krát za čtvrt roku.

Cílové skupině žáků jsou pak pokládány tyto otázky:

1. V rámci subjektivního hodnocení významu předmětu: Domníváte se, že je důležité učit se ČJ ve škole? Proč si to myslíte?
2. S ohledem na nспецифický transfer získaných dovedností: Používáte to, co se ve škole v předmětu ČJ naučíte? Čtete knihy? Jaké? Píšete si e-maily, deníčky či povídky?
3. Z hlediska motivace pro výuku ČJ: Proč se učíte češtinu? Proč čtete nebo nečtete knihy? Myslíte si, že se vám bude znalost českého jazyka do budoucna hodit?
4. S ohledem na pomůcky a metody: Používá učitel v hodině češtiny nějaké pomůcky, např. slovníky? Chtěli byste v hodinách používat méně nebo více pomůcek. Jaké? Vadí vám nějaká pomůcka při výuce? Pracujete v hodinách ČJ ve skupinách nebo jednotlivě? Vadí vám pracovat ve skupinkách nebo samostatně? Proč?

5. V rámci podpory ICT: Využíváte při výuce ČJ počítače nebo interaktivní tabule? Baví vás to nebo nebaví? Proč? Používáte programy v počítači a nějaký software při výuce?
6. Z aspektu hodnocení: Jak se cítíte v hodinách češtiny? Chtěli byste více nebo méně hodin češtiny? Je nějaký rozdíl mezi hodinou ČJ a angličtiny, nebo je to stejné?
7. S ohledem na komunikační stránku: Jak mluvíte se spolužáky a kamarády? Používáte spisovnou češtinu? Používáte zkratky, např. anglické nebo facebookové?

Dále využíváme v rámci našeho šetření také pozorování za účelem zjistit, jak vybraní žáci pracují v hodinách ČJ, jak jsou aktivní, jak se zapojují, jak v nich komunikují a dále jakým způsobem komunikují v běžné sociální komunikaci mimo vyučovací hodinu – pozorování o přestávkách, ve školní družině, volnočasové aktivity (výlety, kroužky).

Analýza žákovských výtvorů (slohové práce, vypracované úkoly) pak slouží ke sledování užívání spisovného či nespisovného jazyka, pravopisu, bohatosti slovní zásoby, užívání významových sloves, přívlastků, rozvitých souvětí apod.

Při zpracovávání dat využíváme metodu zakotvené teorie, otevřené, axiální a selektivní kódování. Otevřené kódování je prvním a základním analytickým krokem, bez něhož by nemohla být realizována další analytická část (Strauss – Corbin, 1999, s. 42). Potom již následuje axiální kódování, jež nám umožňuje o zjištěných údajích systematicky přemýšlet a propojovat je mezi sebou (ibid., 1999, s. 72). V závěru pak přistoupíme k selektivnímu kódování, při němž budeme centrální kategorii uvádět do vztahu s kategoriemi ostatními (ibid., 1999, s. 86).

Díky získaným datům se pak pokusíme v závěru identifikovat problémové pasáže učiva, problematické jevy při osvojování češtiny, účelnost a efektivnost vyučovacích metod a efektivitu motivace pro výuku českého jazyka. Na základě identifikace výše uvedeného se pokusíme formulovat doporučení pro pedagogickou praxi.

Vzhledem k tomu, že dosud byly realizovány zatím jen první vlny ohniskových skupin (výzkum probíhá teprve jeden rok), pokusíme se specifikovat některé dílčí výsledky z našeho realizovaného šetření. Samozřejmě je ještě brzy sdělovat nějaké oficiální závěry, ale na základě dosud zjištěných výsledků lze konstatovat, že žáci vnímají ČJ jako předmět důležitý, a to napříč oběma ročníky. Největší význam češtiny vidí žáci v komunikaci, jež jim umožňuje se dorozumět se svými kamarády, přáteli a rodinou. Knihy pak žáci ve většině případů čtou, někteří však neradi, a to pouze proto, že jsou k tomu „nuceni“ školou. Nepíší však e-maily, deníčky a ani povídky. Místo e-mailu používají SMS zprávy či zprávy na Facebooku či Twitteru.

K motivaci učit se ČJ patří především dobré známky, jež pak potěší rodiče. Význam ČJ do budoucna vidí hlavně v komunikaci v pracovním a rodinném životě. Učitelé pak při výuce kromě obvyklých pomůcek (učebnice, pracovní sešit, čítanka) občas používají i jiné pomůcky (slovníky, noviny, časopisy). Při různých činnostech se využívají různé metody práce, občas

skupinová práce, převládá však práce jednotlivců. Žáci by uvítali více pomůcek ve výuce, avšak sami netuší, které by to mohly být. Některým žákům vadí práce se slovníky, protože je považují za zastaralé. Lepší je pro ně využívat moderní technologie. Práce ve skupinkách je baví, ale sami sdělují, že není příliš efektivní. Většinou pracují jen někteří a zbylí toho využívají. Moderní technologie jsou při výuce využívány často, nejčastěji počítače a interaktivní tabule. Žáky tato práce zajímá a baví je, neboť se nejedná o žádnou zastaralou formu práce, ale o něco, co znají a umějí používat. Ve škole se používají i specializované výukové programy od různých společností, které jsou vytvořeny hravou formou, kdy žáci mohou mezi sebou soutěžit.

V rámci sebereflexe se děti cítí být hodnoceny adekvátně. Vědí, kde mají slabá místa, a češtinu považují za obtížný předmět, na který se musejí soustředit. Všeobecně by žáci uvítali méně hodin češtiny, jelikož mají spojeno – méně hodin = méně učiva.

Hodiny anglického jazyka připadají dětem zajímavější, protože začínají v podstatě úplně od začátku, učí se základní slovíčka a získávají možnost domluvit se v zahraničí. Výuku anglického jazyka považují oproti ČJ za zábavnější.

Při komunikaci mezi rodinou a kamarády používají žáci spíše nespisovnou češtinu, neboť mluvit spisovně jim připadá nepřírozené. Děti jsou obeznámeny se zkratkami a používají běžné anglické zkratky, které uplatňují hlavně při komunikaci přes Facebook či Twitter, případně v SMS zprávách.

Jak již bylo zmíněno výše v textu, jedná se o dílčí výsledky po prvním kole ohniskových skupin. Další šetření budou následovat v letošním a dalším školním roce, takže by mohlo dojít i k výraznějším změnám ve výsledcích.

LITERATURA

- HENDL, Jan: Kvalitativní výzkum, základní metody a aplikace. Praha: Portál 2005. 407 s.
- MIOVSKÝ, Michal: Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu. Praha: Grada Publishing 2006. 332 s.
- MORGAN, David L.: Ohniskové skupiny jako metoda kvalitativního výzkumu. Tišnov: Sdružení SCAN 2001. 99 s.
- STRAUSS, Anselm L. – CORBIN, Juliet M.: Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie. Brno: Sdružení Podané ruce 1999. 169 s.
- ŠVAŘÍČEK, Roman – ŠEĐOVÁ, Klára: Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách. Praha: Portál 2007. 377 s.

Chyby v písaných komunikátoch v počiatočnej fáze osvojovania si slovenčiny ako cudzieho jazyka študentmi medicíny

Vladimíra Bashir Géčová

Ústav cudzích jazykov, Lekárska fakulta, Slovenská zdravotnícka univerzita,
Bratislava, Slovenská republika
vladimira.gecova@szu.sk

1 Úvod

Nerodený hovoriaci disponuje na začiatku len svojím materinským jazykom. Teória osvojovania materinského jazyka predstavuje priamu východiskovú platformu pre teóriu osvojovania cudzieho jazyka. Napriek skutočnosti, že teória a koncept osvojovania cudzieho jazyka vychádza z teórie osvojovania materinského jazyka, dochádza k zásadnému rozdielu. Pri osvojení cudzieho jazyka študent nie je vnímaný ako „tabula rasa“, ale ako subjekt, ktorý ovláda jeden jazykový systém, a to svoj materinský jazyk. Až pri kontakte študenta s iným jazykom ako svojím materinským si uvedomuje rozmanitosť a rôznorodosť iného jazykového systému, ktorý si chce osvojiť z rôznych dôvodov. Teória osvojovania si cudzieho alebo druhého (rozumej cieľového) jazyka predstavuje zložitý proces, ktorý chápeme ako získavanie znalostí a kompetencií učiacich sa v prirodzených podmienkach, a to neuvedomovane. Termín učenie sa cudzieho jazyka vymedzujeme ako uvedomovaný proces, ktorý sa deje v školskom, resp. akademickom prostredí.

Napriek terminologickej dištinkcii medzi pojmami učenie sa (learning) a osvojovanie si (acquisition) jazyka väčšina anglosaských aj českých didaktikov používa termín osvojovanie (acquisition) aj na označenie procesu učenia sa cudzieho jazyka. V prípade našich zahraničných študentov sa proces osvojovania si cieľového jazyka deje nielen vo vnútornom prostredí (v triede), ale aj vo vonkajšom prostredí (mimo triedy), kde pôsobia rôzne externé faktory – vplyv okolia, motivácia a potreba dorozumieť sa v inom ako materinskom jazyku. Na ilustráciu nám posluži študentov medzijazyk zachytený v korpuse písaných textov.

2 Teoretické východiská

V rámci osvojovania si cudzieho jazyka má dôležitý význam koncepcia teórie o medzijazyku (interlanguage), ktorá, ako tvrdí Kotková (2017, s. 22), je konceptom jazyka študenta cudzieho jazyka. Uvedený pojem zdefinoval L. Selinker (1974). Medzijazyk sa nechápe ako nedokonalá,

defektná podoba cieľového jazyka, ale ako svojbytný systém, ktorý má všetky znaky prirodzeného jazyka. Je to jedinečný jazykový systém, v ktorom sa miešajú prvky materinského a cudzieho jazyka. Odlišuje sa od materinského jazyka študenta aj od cieľového jazyka, ku ktorému sa postupne približuje, predstavuje akúsi prechodnú kompetenciu medzi týmito navzájom prepojenými a prekrývajúcimi sa systémami. Medzijazyk má svoje charakteristické črty, sprevádza ho jazykový transfer, jeho súčasťou je tzv. nadmerné zovšeobecňovanie pravidiel (overgeneralization) a fosilizácia a, samozrejme, chyby.

R. Ellis (1997, s. 33) konštatuje, že medzijazyk sa vyznačuje troma hlavnými vlastnosťami – priestupnosťou, dynamikou a systematickosťou. Prvou vlastnosťou je priestupnosť. Pravidlá, ktoré sú základom študentových znalostí, nie sú pevne zafixované. Jednotlivé štádiá nie sú striktne oddelené pevnými hranicami, jazykový jav môže pretrvávať v rámci viacerých období alebo z medzijazyka vymizne. Dynamika je vlastnosť, ktorá odráža fakt, že medzijazyk sa neustále mení, systém sa prebudováva, a preto sa hovorí o medzijazykovom kontinuu. Treťou vlastnosťou je systematickosť. Napriek nestabilite medzijazyka má medzijazyk vlastnosti systému. V konkrétnej fáze vývoja používa študent určité formy, ktoré sa môžu líšiť od materinského i cudzieho jazyka. Dôležité je uvedomiť si, či sa pri procese osvojovania si jazyka (jazykových javov) uplatňuje systémový princíp, resp. v bipolárnej pozícii ide o „mechanické“ (vizuálno-auditívne) memorovanie naučených fráz. Osvojovanie si jednotlivých javov každého jazykového systému je komplikovaný proces, ktorý vychádza z pozorovania aj empirickej skúsenosti, že niektoré javy jazyka si študenti osvojujú skôr ako iné a tiež si ich osvoja rýchlejšie.

Podľa behavioristov predstavuje jazykový transfer fenomén, ktorý mal na študentov jazyk najväčší vplyv. Jazykový transfer vyplýva z podobnosti a odlišnosti cieľového jazyka a iných jazykov, aj materinského jazyka. Vplyv materinského alebo iného cudzieho jazyka môže byť pozitívny alebo negatívny (tzv. interferencia). Pozitívny transfer môže osvojenie si jazykového javu uľahčiť, a to hľadaním podobných hlások vo fonetike, lexém v lexicológii či konštrukcií v syntaxi. Negatívny transfer súvisí s vypožičiavaním si štruktúr z materinského alebo iného cudzieho jazyka a ich násilnou aplikáciou pri osvojovaní si cieľového jazyka. V teórii sa zdôrazňuje, že jazykový transfer nepredstavuje statický model zahŕňajúci výsledok porovnania dvoch jazykových systémov (materinského a cudzieho jazyka), ale v mnohých prípadoch vzniká aj situačne, na základe študentovho rozhodnutia. Okrem lingvistických faktorov vplyvajú na transfer aj externé faktory – pokročilosť a vek študenta. Menej pokročilí študenti majú tendenciu k ovplyvňovaniu predchádzajúceho jazykového systému a starší študenti vďaka svojim poznatkom majú presnejšiu predstavu o rozdielnostiach alebo podobnostiach jazykov (Kotková, 2017, s. 34 – 35).

Ďalšími javmi, ktoré sa v medzijazyku prejavujú, sú tzv. overgeneralization a fosilizácia. Overgeneralization je nadmerná generalizácia pravidiel cieľového jazyka. Tá vzniká, keď stu-

dent vytvára defektné formy na základe svojich skúseností s inými štruktúrami v cieľovom jazyku. Uľahčuje si osvojovanie cudzieho jazyka zovšeobecnením pravidiel na vytvorenie napr. morfológických tvarov, ktoré nemajú univerzálnu platnosť pri iných morfológických tvaroch. Nezanedbateľnú úlohu zohráva tzv. fosilizácia či ustrnutie vo vývoji. Študent sa v procese osvojovania si druhého jazyka dostáva do štádia, že jeho kompetencia pri osvojovaní si jazyka vykazuje zastavenie. Prejavuje sa to používaním chýb, ktoré robí naďalej, neodstraňuje ich, nezlepšuje jazykovú úroveň. Fosilizácia nemusí byť u študenta trvalá, prejavuje sa uňho v jednotlivých jazykových rovinách, nie zákonite naraz vo všetkých rovinách. Môže presahovať viaceré jazykové javy súčasne. Štruktúry nadmernej generalizácie pravidiel a fosilizácia sa môžu v neskoršom vývinovom štádiu z medzijazyka odstrániť.

Nevyhnutnou súčasťou fázy medzijazyka sú chyby. Podľa Slovníka súčasného slovenského jazyka (2011, s. 312) sa za chybu považuje niečo nesprávne urobené, vykonané a pod.; *syn.* omyl, mýľka; odchýlka od normy. Corder (porov. 1973; 1981, s. 45) vo svojej teórii o aplikovanej lingvistiky analyticky člení chyby na dve základné skupiny: errors a mistakes, lapses. Errors, resp. omyly chápe ako systematické, relatívne časté a predvídateľné porušenie noriem cieľového jazyka, tzv. chyby kompetencie. Nedajú sa opraviť samotným žiakom, lebo ich štruktúru si ešte neosvojil, resp. ju nesprávne pochopil. Mistakes, lapses sú prerieknutia, nesprávne začiatky viet, zámena štruktúr, štylistické chyby, tzv. chyby performancie, ktoré vznikli nedostatočnou automatizáciou známych štruktúr. Mistakes alebo lapses sa niekedy označujú aj ako performančné chyby. Performančná chyba je chyba z nepozornosti, ktorú si môže žiak sám uvedomiť a opraviť sa. Hranice medzi chybami a prerieknutiami nie sú pevné a jednoznačne identifikovateľné. Okrem toho sa v teórii predpokladá, že v počiatočnej fáze osvojovania si jazykového javu je pomerne bežná vec, že správna a nesprávna forma spolu koexistujú, takže v mnohých prípadoch môže ísť o túto koexistenciu, nie o výnimočné prerieknutie ani o jednoznačnú systémovú chybu, ktorá by znamenala neznalosť pravidla. Vzhľadom na ťažkosti pri odlišení systematických a nesystematických chýb možno postupovať aj tak, že tieto chyby nebudeme odlišovať. Tak sa napr. postupuje pri korpusovej analýze chýb. Na ilustráciu poslúži korpus písaných textov študentov so zacielením na lexikálne chyby.

Tento príspevok prezentuje čiastkové výsledky prebiehajúceho výskumu s cieľom identifikovať typológiu chýb pre jednotlivé etapy osvojovania jazyka. Hlavným cieľom výskumu je opísať jazyk vybranej skupiny nerodených hovoriacich s materinským jazykom neslovanským pomocou analýzy chybných vyjadrení a sledovať, o aké chyby ide. Predmetom výskumu sú písané prejavy študentov vyprodukované v školskej situácii na vyučovaní. Prezentovaný výskum predstavuje výsledky klasifikácie chýb vyskytujúcich sa po troch mesiacoch osvojovania slovenského jazyka hovoriacimi s materinským jazykom neslovanským. V centre pozornosti sú lexikálne chyby v písanom prejave zahraničných študentov medicíny.

3 Metodológia výskumu

3.1 Kategorizácia chýb

Náš výskumný materiál je súčasťou parciálneho výskumu v rámci komplexného výskumu, ktorý plánujeme realizovať vo svojej dizertačnej práci. Pri analýze výskumného materiálu sme si vytvorili zjednodušenú klasifikáciu chýb, vychádzajúc pritom z kategorizácie chýb v monografii u R. Kotkovej (2017). Chyby sme si rozdelili do ôsmich hlavných oblastí: 1) formálne chyby, 2) morfosyntaktické chyby, 3) chyby v predložkách, 4) chyby v gramatickom rode adjektív a zámen, 5) syntaktické chyby, 6) lexikálne chyby, 7) chyby v používaní jazykových prostriedkov a 8) iné chyby. Kategorizácia chýb nám umožňuje chyby v textoch prehľadne klasifikovať a identifikovať. Pri identifikácii chýb vznikajú problémy s ich hĺbkovou interpretáciou, pretože niektoré chyby presahujú rámec jednej skupiny chýb, a tak môžu byť vnímané v kontexte výpovede ako syntaktické chyby alebo morfológické chyby. Študent buď nepozná správne pravidlo použitia formy (chyby v syntaxi), alebo má problém s realizáciou formy (chyba v morfológii).

Vzhľadom na uvedenú klasifikáciu chýb sme sa rozhodli pre ilustráciu a analýzu lexikálnych chýb v skúmaných textoch.

3.2 Obsahové vymedzenie zberu jazykového materiálu

V predmetnom výskume analyzujeme texty svojich študentov. Materiál tvorí 24 textov študentov 1. ročníka Lekárskej fakulty Slovenskej zdravotníckej univerzity v Bratislave (ďalej LF SZU), študujúcich medicínu v anglickom programe. K dispozícii máme písané komunikáty v podobe samostatného súvislého textu, resp. kompozície na konkrétne stanovenú tému: predstaviť sa kolegom, spolužiakom, lektorovi, opísať svoje obľúbené aktivity. Rozsah textovej produkcie bol stanovený počtom minimálne 50 slov. V textoch si všimame, ktoré gramatické javy sa objavujú na úrovni A1 (úplný začiatok). V systéme verb ide o používanie slovesných tvarov prezenta v pozitívnej a negatívnej forme (regulárne/iregulárne tvary verb v konjugácii). V pádovom systéme sa ako prvé osvojujú pády: akuzatív a lokál sg. a predložkové väzby s nimi, nominatívne formy singuláru a plurálu. V počiatkovej fáze sa objavuje výskyt adjektíva *rád* s významom príslovky *rád/rada/rado* + verbum a väzba *mať rád/rada/rado* + akuzatív. Z hľadiska rozsahu znalostí slovnej zásoby si všimame schopnosť študentov používať lexikálne jednotky tvoriace základný repertoár slovnej zásoby ustálených slovných/vetných spojení a jednoslovných výrazov, ktoré sa vzťahujú na konkrétnu situáciu a odrážajú (mimo)jazykovú realitu. Postupujeme podľa

referenčných jazykových úrovní vymedzených podľa SERR.¹ Vychádzame z potrieb a syllabov jazykového kurzu lekárskej slovenčiny na LF SZU. Texty reflektujú jazykovú úroveň A1.

3.3 Časové vymedzenie zberu jazykového materiálu

Konkrétne texty boli napísané v prvom semestri štúdia, konkrétne tesne na jeho konci pred zápočtovým a skúškovým obdobím. Vznikli počas vedenia semestrálneho kurzu výučby slovenčiny ako cudzieho jazyka, vedeného v študijnom programe ako predmet slovenský jazyk 1. Časová dotácia kurzu predstavuje 4 hodiny slovenského jazyka týždenne, spolu 60 hodín slovenského jazyka za semester (15 týždňov). Na základe praktických skúseností sme zvolili obdobie prvých troch mesiacov štúdia, počas/po ktorých by mal študent disponovať kompetenciou vytvoriť logicky ucelený text na požadovanú tému v danom rozsahu a časovom limite. Naším zámerom bolo orientovať sa v analytickom postupe iba na jeden text každého jedného študenta, nie na viacero jeho textov vzniknutých v danom časovom období.

3.4 Charakteristika testovaných subjektov

Výskumnú vzorku učiacich sa slovenčinu ako cudzí jazyk predstavovali zahraniční študenti medicíny. Vysokoškolskí študenti vo veku 19 – 23 rokov boli rozdelení do troch skupín. Najnižšia veková hranica študentov bol vek 19 rokov, najstaršia študentka uviedla vek 23 rokov (so štúdiom medicíny začala až v tomto veku, následne po ukončení bakalárskeho štúdia masmediálnej komunikácie v Berlíne). Všetci študenti boli úplní začiatočníci učiaci sa slovenčinu, ich prvý kontakt so slovenčinou sa realizoval až po príchode na štúdium na Slovensko. Výnimku predstavuje jedna študentka so zmiešanými slovensko-nemeckými koreňmi, slovenským pôvodom po matke. V domácom prostredí však komunikuje s rodičmi a so súrodencami len po nemecky. Dané skutočnosti sa odzrkadlili aj v jej texte. Vzorkou nášho výskumu sú študenti s materinským jazykom neslovanským, keďže Slovania nie sú študentmi lekárskej fakulty v anglickom programe. Spektrum výskumu tvoria texty študentov s materinským jazykom v zastúpení: nemčina (10 textov), gréčtina (7 textov), angličtina (2 texty), nórčina (2 texty), portugálčina (1 text), španielčina (1 text), arabčina (1 text). Študent s materinským jazykom arabským sa narodil v Rakúsku, uvádza nemecký jazyk, ale v domácom prostredí komunikuje len po arabsky (rodičia pochádzajúci z Iraku). Nórski študenti majú neindoeurópske jazykové korene, študent má rodičov z Pakistanu, študentka zo Somálska. Variabilita jazykového portfólia študentov sa prejavuje v kontexte – odzrkadľuje sa pri interpretácii a analýze chýb v danom textovom materiáli.

---

¹ Spoločný európsky referenčný rámec pre jazyky: Učenie sa, výučba, hodnotenie (angl. Common European Framework of References for Languages: Learning, teaching, assessment), obsahujúci špecifikáciu jazykových zručností jednotlivých referenčných úrovní slúži ako jedna teoretická východisková báza, o ktorú sa opierame. Na podrobnejšie vymedzenie referenčnej úrovne A1 – úplný začiatočník porov. SERR (2017).

3.5 Podmienky vzniku jazykového materiálu

Analyzované komunikáty vznikli prezenčne, priamo na vyučovacej hodine, a to v motivačnej časti štruktúry vyučovacej jednotky. Študenti boli lektorkou iniciovaní, aby vytvorili samostatný súvislý text, pričom mali stanovené štandardné podmienky, na základe ktorých mali zvoliť postup tvorby. Mali odovzdať text v písanej podobe v časovom limite 20 minút bez použitia predpísanej študijnej literatúry či sekundárnych pomôcok (učebnice, cvičebnice, slovníky, gramatické tabuľky, konverzačné príručky a pod.). Nesledujeme textové výstupy študentov v domácom prostredí, na ktoré sa nevzťahujú identické podmienky ako pri písaní textu na vyučovaní.

Rovnaké podmienky pri tvorbe textov znamenali pre všetkých študentov homogénne pravidlá a zabezpečili objektivizáciu z viacerých hľadísk. Takto vzniknuté texty na konkrétnej vyučovacej hodine sú odrazom mnohých výhod aj nevýhod. Jednoznačne za výhodné považujeme vyššie spomenuté rovnaké podmienky, t. j. uvedený časový limit na produkciu textu, samostatnosť a aspekt kreatívnosti (motivácie) pri koncipovaní textu, absenciu akýchkoľvek učebných pomôcok. Nevýhodou môže byť psychologický faktor – stres či psychická nepohoda, nervozita, u niektorých študentov aj časový faktor, a to nedostatok časovej dotácie, ktoré môžu mať vplyv na výsledný počet chýb v textovom materiáli. Pre nás tieto podmienky zároveň predstavujú isté objektívne ukazovatele pri hodnotení výstupného kompozičného materiálu bez ohľadu na (celkové) množstvo chýb v textoch v percentuálnom zastúpení. Lektorka zabezpečovala výučbu slovenčiny ako jediná vyučujúca. Sylaby kurzu boli rovnaké vo všetkých skupinách.

4 Analýza

V počiatočnej fáze osvojovania si cudzieho jazyka je rozsah slovnej zásoby obmedzený, preto by sme mohli predpokladať, že aj percentuálne zastúpenie lexikálnych chýb v našom analyzovanom materiáli nebude mať v porovnaní s inými kategóriami chýb (napr. formálne chyby) vysoké zastúpenie. Pri hypotézach sa opierame o viacročnú pedagogickú prax súvisiacu s výučbou slovenčiny ako cudzieho jazyka v domácom, ale aj zahraničnom univerzitnom a vo vysokoškolskom prostredí.

Pri klasifikácii lexikálnych chýb vychádzame primárne zo slovnodruhovej charakteristiky, sekundárne si všímame druhy chýb, ktoré sa objavujú v našich analyzovaných textoch.

Do tejto skupiny sme začlenili tieto typy chýb: 1) chýbajúce, resp. nadbytočné zvrtné *sa/si*; 2) lexikálny prvok z materinského alebo cudzieho jazyka; 3) deformované alebo neexistujúce slovo; 4) slovnodruhová zámena.

Lexikálne chyby	Analyzovaný text
Z celkového počtu chýb (v %)	10,63 %
Celkový počet chýb	1506

Tabuľka 1. Percentuálne zastúpenie všetkých lexikálnych chýb v analyzovaných textoch

Lexikálne chyby	Analyzovaný text
Chýbajúce, resp. nadbytočné zvrtné <i>sa/si</i> (v %)	30 %
Lexikálny prvok z materinského alebo cudzieho jazyka (v %)	37,5 %
Deformované alebo neexistujúce slovo (v %)	9,37 %
Slovnodruhovú zámenu (v %)	23,13 %
Celkový počet	160

Tabuľka 2. Percentuálne zastúpenie jednotlivých lexikálnych chýb

Lexikálne chyby	Analyzovaný text
Priemerný počet chýb na jedného študenta	6,67 chýb
Celkový počet	160

Tabuľka 3. Priemerný počet lexikálnych chýb pripadajúcich na študenta

Analýzou lexikálnych chýb sa pokúsime opísať, prečo tieto chyby vznikajú, aké sú tendencie ich vzniku a ilustratívne na príkladoch uvedieme tie najfrekvencovanejšie z nich v analyzovaných komunikátoch. Zameriavame sa iba na lexikálne chyby, preto výskyt ostatných chýb vo vetách, podľa horeuvedenej kategorizácie, v danom výskume považujeme za bezpríznačový.

1) Chýbajúce, resp. nadbytočné zvrtné *sa/si* (30 % z celkového počtu lexikálnych chýb)

Chyby v tejto podskupine tvoria druhú najpočetnejšiu podskupinu lexikálnych chýb. Častým javom je výskyt chýbajúcej morfémy *sa/si* pri reflexívnych verbách (jej absenciu označujeme v príkladoch značkou **xx**). Deje sa v konjugácii verb v prézente. Napr.: *Rada xx bicyklovam. Každé ráno xx umývam. Češem xx moje vlasy. Obliekam xx nohavice a idem na univerzita. Učím xx po slovensky. Prechádzame xx poobede po parku.* Študenti chápu existenciu dvoch zložiek reflexívnych slovičiek, avšak problematická je automatizácia gramatického javu. Morféma *sa* absentuje vo vetách, pri ktorých študenti uvádzajú, kde, resp. kedy sa narodili, napr.: *Narodila som xx v Berlíne. Narodila som xx 24. December. Narodila som xx v lete.* Treba mať na zreteli, že minulý čas nemajú študenti osvojený, je obsahom učebného plánu až v druhom semestri štúdia predmetu slovenský jazyk 2. Preto považujeme chybu za presystémovú a do svojej analýzy ju

nezahrňujeme. Výnimku predstavuje komunikačný kontext, keď študent uvádza, kde, resp. kedy sa narodil. Túto gramaticko-lexikálnu formu si študent osvojil v počiatočných štádiách, preto jej nesprávnu formu považujeme za chybnú.

Zriedka sa vyskytuje nadbytočná morféma *sa* v prípadoch: *Mám sa osemnásť rokov. Mám sa čierne vlasy. Mám sa 20 rokov. Vážim sa osemdesiatpäť kíľ. Mám sa dva sestru. Bývam sa Šancová nové mesto Bratislava.*

2) Lexikálny prvok z materinského alebo cudzieho jazyka (37,5 % z celkového počtu lexikálnych chýb)

V danej podskupine sa objavuje kvantitatívne najviac lexikálnych chýb. V textoch sa vyskytujú prípady „výpožičiek“ internacionalizmov najmä anglického a latinského pôvodu. V počiatočnej fáze študenti vzhľadom na limitovaný lexikálny fond radi siahajú po slovách z angličtiny, je to podmienené aj ich študijným programom medicíny v anglickom jazyku. Výpožičky modifikujú slovenskými sufixami, napr. *Chcem byť **pediaterka** alebo **generálna** lekárka. Vždy hrám tenis s mojím **treinerom**. **Trainujem** vo **fitnessstudiu**. **Študovala som komunikatiu** v Berlíne. **Mám rád Slovakiu**. **Nemám rád physicu**. **Robím akrobaziu** v cirkus. **Študujem medicínu s pani profesoorku**. **Išli sme na nové mest s pani profesoorku**. Pri medzinárodných slovách študenti predpokladajú ich použitie v slovenčine, z neznalosti však deformujú výslednú podobu, z ktorej je napokon zrejmé, že ide o výpožičku. Komunikačný zámer je napriek tomu identifikovateľný. V danej podskupine je vplyv jazykového transferu z iných jazykov veľmi intenzívny. Na druhej strane môže dôjsť u študentov aj k nesprávnemu osvojeniu lexémy. *Hrá **football**. On študoval **Latin, ancient greek** aj **business**. **Mám rád water**. **Moj obľúbené mesto je Johannesburg v South Afrika**. **Idem na Slovak Medical univerzita**. **Slovakia je veľmi pekné krajina**. **Mám hrať football**. **Moj oči je brown**. **Cez weekend varím**. **Moje sestra je trainer**. **Študujem medicínu v Bratislave, Slovakia**. **Svičím na fitness studio**. Nemožno vylúčiť ani to, že ide u študentov o kompenzačnú stratégiu – lexikálnu jednotku si nepamätajú, resp. si ju neosvojili správne, uvedomujú si nepríbuznosť svojho materinského jazyka so slovenčinou, a preto radi siahajú po lexéme z materinského, resp. iného cudzieho jazyka.**

3) Deformované slovo alebo neexistujúce slovo (9,35 % z celkového počtu lexikálnych chýb)

Táto podskupina vykazuje percentuálne najnižší počet chýb. V prípade, že je stavba slova zdeformovaná do takej miery, že môže viesť k nezrozumiteľnosti, považujeme ju za dôsledok nedostatočnej znalosti lexikálneho prvku. Zaraďujeme sem slová, v ktorých sa vyskytujú minimálne dve chyby v ortografii, či neidentifikovateľné slová. Príčina deformácie je vyvolaná

vplyvom formálne podobného slova, ale aj fonetickou podobou slova, resp. čiastočnou zámenou s iným slovom. Prípady týchto deformácií demonštrujú príklady: *Moje narodille* (narodeniny) je 29.04.1997. *Potom spakunjem sa* (sprchujem sa) a *spím*. *O dvadsať dva spatím* (spím). *V oplusnom* (ostatnom) čase tučniem. *Mám obluhnú* (okružlu) tvár. *Moja sestra má nerodjeniny* (narodeniny). Z hľadiska skúseností a pedagogickej praxe s dôrazom na kontext, časový horizont osvojovania si slovenčiny v prvotnej fáze a komunikačný zámer výskumnej vzorky študentov nie je pre nás problematická interpretácia deformovaných slov v analyzovaných komunikátoch. Bez týchto špecifik môže deformácia slov spôsobiť neporozumenie a zámer subjektov (študentov) nemôže byť dostatočne, resp. vôbec identifikovaný.

4) Slovnodruhovú zámenu (23,13 % z celkového počtu lexikálnych chýb)

Pri slovnodruhovú zamenách pripúšťame možnosť, že na voľbe nesprávneho lexikálneho prostriedku sa vo veľkej miere podieľa neznalosť pravidiel správneho použitia konkrétneho slova. Takéto chyby úzko súvisia s gramatickým systémom. Často sa v komunikátoch vyskytuje zámena adverbium – adjektívum, napr.: *Študujem medicínu po anglický*. *Hovorím trochu po slovenský*. *Hovorím nemecký a nje hovorím slovenský*. K uvedenej zámene prispieva aj jazyková interferencia v prípade, že v materinskom jazyku majú adjektívum a adverbium rovnakú formu. K zámene slovných druhov dochádza aj vo vetách typu *Som vegánsky*. *Som Grécky a Americký*, keď substantívum je nahradené adjektívom. Opäť ide o jav negatívneho jazykového transferu, tzv. interferencie. Vo vete *Pondelok je moj oblúbené dnes* študentka nesprávne nahradila substantívum *deň* príslovkovým určením času. Táto zámena môže byť tiež spôsobená formálnou podobou slov *deň/dnes*, ktorých výslovnosť sa príliš nelíši, ale aj nesprávnym osvojením lexémy. Z kontextu ju vieme správne dešifrovať.

Príznak/okolnosť deja je nesprávne vyjadrený vetou *Hovorím slovenčinu veľmi zle*. Zámena, pri ktorej je adverbium nahradené substantívom, spočíva v rovnakej forme slova v materinskom jazyku, čiže negatívne uplatneným jazykovým transferom.

5 Záver

Výskum analýzy lexikálnych chýb v písaných komunikátoch cudzincov učiacich sa slovenčinu sa zrealizoval ako podkladový materiál k prebiehajúcej dizertačnej výskumu v oblasti interpretácie chýb nerodených hovoriacich s materinským jazykom neslovanským. Výskum sa realizuje na písaných komunikátoch zahraničných študentov medicíny Lekárskej fakulty Slovenskej zdravotníckej univerzity v Bratislave, ktoré boli vyprodukované v školskej situácii na vyučovaní počas prvého semestra štúdia lekárskej slovenčiny. Postupným zhromažďovaním textov, ktoré vznikajú v procese výučby slovenčiny ako cudzieho jazyka na spomínanej fakulte,

vznikne pozoruhodný materiál slúžiaci na vedeckovýskumné účely a ďalšie komparatívne výskumy v oblasti osvojovania si slovenčiny ako cudzieho jazyka.

LITERATÚRA

CORDER, Stephen Pit: *Introducing Applied Linguistic*. Middlesex: Penguin Education 1973. 381 s.

CORDER, Stephen Pit: *Error Analysis and Interlanguage*. Oxford: Oxford University Press 1981. 122 s.

ELLIS, Rod: *Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press 1997. 147 s.

KOTKOVÁ, Radomila: *Čeština nerodilých mluvčích s mateřským jazykem neslovanským*. Praha: Univerzita Karlova 2017. 154 s.

SELINKER, Larry: *Interlanguage*. In: *Error Analysis. Perspectives on Second Language Acquisition*. Ed. J. C. Richards. Essex: Longman Group Limited 1974, pp. 31 – 54.

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1088 s.

Spoločný európsky referenčný rámec pre jazyky. Učenie sa, vyučovanie, hodnotenie. Bratislava: Štátny pedagogický ústav 2017. 255 s. Dostupné z WWW: http://www.statpedu.sk/files/sk/publikacna-cinnost/publikacie/serr_tlac-indd.pdf [cit. 2019-12-30].

Substantívna deklinácia v severošarišských a v podtatranských nárečiach z pohľadu pádového synkretizmu¹

Jozef Bilský

Jazyková a odborná príprava cudzincov krajanov, Centrum ďalšieho vzdelávania,
Univerzita Komenského, Bratislava, Slovenská republika
jozef.bilsky@gmail.com

1 Úvod

Cieľom príspevku je porovnať súčasný stav a morfológický vývin substantívnej deklinácie severošarišských a podtatranských nárečí, a to jednak v rámci gramatických čísel a jednak v rámci skúmaných **nárečí navzájom** so zreteľom na pádový synkretizmus. V článku chceme **poukázať na osobitosti substantívnej deklinácie** týchto pomedzných dialektov v kontraste ostatných východoslovenských nárečí, s ktorými geneticky súvisia, a tiež aj **v kontexte jazykových kontaktov**. V neposlednom rade sa snažíme ponúknuť **vysvetlenie genézy špecifických relačných morfém**.

Vo vývine slovenskej morfológie i v jej súčasnom systéme sa uplatňuje silná tendencia po jednotnej podobe tvarotvorného základu. Odstraňujú sa rozličné variácie bázy, najmä jej zakončenie. Táto základná vývinová tendencia slovenskej morfológie je po celé obdobie vývinu slovenčiny podporovaná všeobecne platným faktorom – **tvarovou analógiou**² (Dvonč a kol., 1966, s. 47).

2 Teoretické východiská

2.1 Základné pojmy

V dôsledku vyššie opísaných procesov v jazyku v jednotlivých paradigmách existujú totožné gramatické morfémy, ktoré vznikli unifikáciou, teda **zjednotením** jednotlivých **pádových prípon**, a to **v súlade** s vyššie uvedeným **princípom analógie**. K tejto unifikácii dochádza jednak v rámci jednej paradigmy³ (vtedy hovoríme o **vnútroparadigmatickom vyrovnávaní**),

---

¹ Príspevok je výstupom z grantovej úlohy projektu VEGA Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied Dynamické procesy v súčasnej jazykovednej slavistike IV. (Kapitoly z výskumu slovenčiny, poľštiny, rusínčiny a ukrajinčiny) č. 1/0236/20 (2020 – 2022).

² Podľa R. Krajčoviča (1971, s. 100) po upevnení novej deklinačnej sústavy v tvaroslovnom systéme starej slovenčiny práve tvaroslovná analógia sa stala najdôležitejším vývinovým činiteľom.

³ Napr. G sg. *xlapa* : A sg. *xlap* > *xlapa* (G i A sg.).

jednak medzi jednotlivými paradigmami navzájom⁴ (v tomto prípade hovoríme o **medziparadigmatickom vyrovnávaní**). Výsledkom vnútroparadigmatického a medziparadigmatického vyrovnávania je **pádový synkretizmus**, čím sa deklinačný systém jazyka stáva jednoduchší a pravidelnejší (Bilský, 2016, s. 21 – 22). V *Encyklopédii jazykovedy* (1993, s. 429) je pádový synkretizmus⁵ definovaný ako „splývanie pádových foriem“. Priamo z východoslovenských nárečí sa ako príklad výsledku pádového synkretizmu uvádzajú tvary *xlopox*, *ženox*, *zecx* v G, L a v živ. mask. aj v A plurálu. Medziparadigmatické vyrovnávanie relačných morfév v D, v L a v I pl. podľa a-/ja-kmeňov je vo všeobecnosti charakteristické pre východoslovenské jazyky a pre cirkevnú slovančinu, ktorá dlhodobo a intenzívne vplyvala na formovanie východoslovenských spisovných jazykov. Výsledkom tohto procesu je **rodová unifikácia v pluráli** (Bilský, 2018, s. 334), ktorá je typická aj pre východoslovenské nárečia (Krajčovič, 1988, s. 279 – 297), ibaže tu sa v rodovej unifikácii presadili maskulínne prípony. Pre úplnosť dodávame, že pádový synkretizmus je širší pojem ako len vnútroparadigmatické či medziparadigmatické vyrovnávanie gramatických morfév. S pádovým synkretizmom súvisí aj tvarová analógia (Bilský, 2019b, s. 17).

Teória jazykových kontaktov bola rozpracovaná na základe synchronného výskumu spisovných jazykov (Dudášová-Kriššáková, 1993, s. 11). Podľa autorky (ibid.) táto teória môže byť dobrým východiskom aj pri výskume interferencie na úrovni vzťahov medzi nárečiami (zo synchronného i diachronného hľadiska), pretože rozšírenie výskumnej bázy teórie jazykových kontaktov smerom k dialektom umožňuje široké chápanie pojmu jazykový kontakt.⁶ Bádateľka (ibid.) ďalej uvádza, že na štúdium jazykových kontaktov a interferencií v dialektológii bohatý materiál poskytujú pomedzné dialekty – v našom prípade sú to podtatranské a severošarišské.

2.2 Výskumné metódy

Pri skúmaní lingvistickej stavby nárečí sa dialektológia opiera o základné pojmy a princípy najnovšej jazykovednej metodológie (Krajčovič, 1988, s. 193). Vzhľadom na náš predmet výskumu

---

⁴ Napr. D sg. xlapu : D sg. synovi > xlapovi, sinovi (D sg.).

⁵ Uvádza sa *synkretizmus pádov*.

⁶ Pri definovaní termínov *jazykový kontakt* a *jazyková interferencia* vychádzame z publikácie J. Dudášovej-Kriššákovovej (1993, s. 16 – 19).

pôjde o parciálnu,⁷ kontrastívnu⁸ a hlavne diachrónnu⁹ **vedeckú charakteristiku**. Článok je zameraný na substantívnu deklináciu skúmaných nárečí, a tak sa metodicky opierame aj o práce J. Dudášovej-Kriššákovej (2008), ktorá ako hlavné metódy jazykového bádania aplikuje synchrónno-diachrónnu analýzu,¹⁰ konfrontačný opis, **komparatívnu metódu** a v neposlednom rade aj **metódu pomernej (relatívnej) chronológie**,¹¹ pretože pri opise jednotlivých procesov pádového synkretizmu je dôležité určiť postupný (chronologický) priebeh vývinu slovných tvarov. Výslednú sumarizáciu zisteného stavu budeme podávať komparatívne a konfrontačne.

3 Dôvody špecifik v deklinácii skúmaných dialektov¹²

3.1 Dôvody špecifik severošarišskej deklinácie

Severošarišské nárečia podľa R. Krajčoviča (1988, s. 287) predstavujú pomedzný areál, lebo sa v ňom vyskytujú stredošarišské a zemplínske jazykové javy. Z nášho pohľadu¹³ dnešná podoba severošarišských nárečí je výsledkom predovšetkým dlhodobých a intenzívnych slovensko-poľsko-rusínskych jazykových interferencií. Tieto pomedzné dialekty ležia na periférii nielen východoslovenského nárečového makroareálu, ale aj na okraji slovenského jazykového územia. Práve táto **periférnosť** je príčinou jednak **petrifikácie**¹⁴ jazykových **javov** zachovaných **zo skoršieho obdobia** vývinu národného jazyka a jednak to vytvára priestor na **jazykové kontakty**.¹⁵ Vplyvom týchto jazykových interferencií sa na pôvodný šarišský (slovenský) základ navrstvili javy poľské a rusínske (východoslovenské).¹⁶

⁷ Parciálna charakteristika je taká, kde je skúmaná jedna jazyková rovina (Krajčovič, 1988, s. 194).

⁸ Ide o opis odlišností medzi nárečiami (ibid.).

⁹ Predmetom diachrónej charakteristiky je predovšetkým vývin jazykovej stavby nárečí v časovom úseku, ktorý súčasnému stavu predchádzal. Pozornosť sa pri takejto charakteristike sústreďuje na štruktúrne zmeny systému a jeho komponentov, na ich motiváciu, na nové funkcie výsledkov zmien, na nové napätia, resp. rozpornosti medzi komponentmi inovovaného systému alebo jeho štruktúry (ibid.).

¹⁰ Táto metóda J. Dudášovej-Kriššákovej (2016, s. 35) pri výskume goralských nárečí umožňuje oddeliť javy geneticky poľské od javov, ktoré boli motivované vonkajším vplyvom slovenských nárečí. Nám tento postup podobne umožní odlíšiť javy geneticky slovenské od javov, ktoré sa na slovenský jazykový základ navrstvili vonkajším vplyvom poľských, resp. rusínskych nárečí.

¹¹ Tento postup pomáha diferencovať javy staršie od mladších (Dudášová-Kriššáková, 2016, s. 35 – 36), čo je pri procese pádového synkretizmu z diachróneho pohľadu dôležité.

¹² Pri klasifikácii nárečí vychádzame z R. Krajčoviča (1988).

¹³ Bilský (2019a; 2017, s. 94 – 105).

¹⁴ Geografickú periférnosť z hľadiska odkrývania detailov vývinu jazyka považuje za kľúčovú aj M. Sedláková (2013).

¹⁵ V prípade severošarišských nárečí slovensko-poľské a slovensko-rusínske.

¹⁶ Poznamenávame, že vplyvom vyššie uvedenej okrajovej geografickej polohy osobitosti nevznikajú len v substantívnej deklinácii, ale, prirodzene, aj v iných jazykových rovinách.

3.2 Dôvody špecifik podtatranskej deklinácie

Podobne ako severošarišské nárečia aj podtatranské dialekty ležia na okraji východoslovenského makroareálu. Ich geografická poloha vytvára priestor na jazykové kontakty so susednými stredoslovenskými nárečiami a zároveň eliminuje slovensko-poľské jazykové kontakty kvôli fyzikogeografickej bariére – Tatrám.

4 Osobitosti substantívnej deklinácie severošarišských dialektov v singulári

Na základe informácií od F. Buffu (1995, s. 123), ASJ II (1981, s. 49), J. Štolca (1994, s. 117) možno povedať, že v celom severošarišskom pomedznom areáli sa v **I sg.** pôv. **o-/jo-km.** vyskytuje **relačná morféma -em** (*bratem, pod nose, s panem učiteľem*).¹⁷ Podľa I. Kotuliča (2017, s. 125 – 126) sa tieto formy v rámci severošarišských nárečí vyskytujú len severne od Bardejova. Na základe autopsie aj podľa našich nedávnych výskumov v tejto oblasti¹⁸ tvrdíme, že staršiu morfému *-em* postupne vytláča všeobecne slovenská prípona *-om*.¹⁹

V prípade záhorských nárečí R. Krajčovič (1988, s. 98) tvar *I sg. s xlapem* označuje ako pôvodný, pretože k synkretizmu *xlapomъ : synomъ > xlapomъ, synomъ* došlo ešte v psl. E. Pauliny (1990, s. 53) vznik tejto morfémy vo východnej slovenčine vysvetľuje synkretizmom *xlapomъ : synomъ > xlapomъ, synomъ > xlopam, sinam > xlopem, sinem*. F. Buffa (1995, s. 58) odôvodňuje zachovanie morfémy *-em* v severnom Šariši celkovým archaickým charakterom nárečí v tejto oblasti. Z nášho pohľadu ide aj o výsledok slovensko-poľských jazykových kontaktov. Podľa I. Kotuliča (2017, s. 126) do 16. stor. *-em* dominuje v Šariši a na Spiši. Ako vidno, táto prípona v minulosti zaberala širšie územie ako len severný Šariš. Z nášho pohľadu **zmenu -em > -om v I sg. maskulín** treba vysvetľovať jednak **v kontexte jazykových interferencií** so strednou slovenčinou, ako už naznačil aj E. Pauliny (1990, s. 53), jednak **v kontexte tvarovej analógie** podľa plurálových maskulínných prípon *-ox* v L, v G a v A životných maskulín,²⁰ ale najmä *-om* v D. Inštrumentálové prípony *-em/-om* majú rovnakú u-km. genézu, preto toto severošarišské špecifikum nemá vplyv na mieru pádového synkretizmu.

¹⁷ V Hažlíne sa ešte zachovávajú prípony so starším hláskoslovným variantom *-am*, kde hláska *a* tvorí centrálny (pasívny) jav tohto nárečia (Bilský, 2017, s. 36).

¹⁸ Bilský (2014, s. 40, 60; 2017, s. 33).

¹⁹ Táto zmena nastáva jednak interferenciou so spisovnou slovenčinou a jednak so susednými a rozľahlejšími rusínskymi, stredošarišskými a zemplínskymi nárečiami.

²⁰ Aj samotná morféma *-ox* vznikla analógiou podľa prípon *-om* v D pl. a *-ov* v G pl. (Kotulič, 2017, s. 138; Krajčovič, 1988, s. 97).

V prípade pôv. **mask. a-km. v I sg.** je podľa F. Buffu (1995, s. 123; 1953, s. 81) **prípona -u** (z *gazdu*, ze *sluhu*). Podľa I. Kotuliča (2017, s. 141) sú aj v tejto skupine maskulín formy z *gazdem*, ze *sluhem*. R. Krajčovič (1988) a J. Štolc (1981; 1994) tvary I sg. pôv. mask. a-km. v severošarišských nárečiach neuvádzajú. Vzhľadom na to, že tvar *ze sluhu* je pôv. a-km. tvar, táto skutočnosť v tejto paradigme znižuje mieru pádového synkretizmu v porovnaní s rovnakou paradigmou v podtatranských nárečiach. Pri sg. deklinácii typu *sluha* chceme poukázať ešte na jeden dynamický proces. Na základe autopsie a podľa našich nedávnych výskumov²¹ v severošarišskej nárečovej oblasti pôv. tvar G sg. (*ot sluhi*) postupne ustupuje dominantnému slovenskému tvaru *ot sluhu*.²²

Tretím špecifikom je relačná **morféma -ovi**, ktorá sa **ojedinele** vyskytuje v **D sg. neživ. mask.** (*temu stromikovi*, *ku plotovi*) (Buffa, 1953, s. 78; 1995, s. 122). V severošarišskej nárečovej enkláve Hažlín²³ sa vyskytuje dodnes (Bilský, 2017, s. 23). Tento jav v severošarišských nárečiach zvyšuje mieru pádového synkretizmu oproti podtatranským dialektom.

Podľa F. Buffu (1995, s. 127) a ASJ II (1978, s. 33; 1981, s. 23) sa v **G sg.** paradigmiem typu **dľaň, pivňica a macer** vyskytujú tvary s relačnou **morfémou -e**. Ide o lokality od Gaboltova a Sveržova v smere toku Tople až po Kurimu a Kučín²⁴ vrátane Hažlína.²⁵ Ukazuje sa, že táto izomorfa je v rámci severošarišských (a celkovo aj východoslovenských) nárečí situovaná len vo vyššie vymedzenom úseku povodia Tople. Z pohľadu pádového synkretizmu v G sg. paradigmy *dľaň* ide o nepôvodný tvar, kým v deklináciách typu *duša a macer* ide o pôvodné tvary. Tento fakt v severošarišských nárečiach zvyšuje mieru pádového synkretizmu v sg. paradigme *dľaň a* znižuje ju v paradigmách *duša a macer*.

²¹ Bilský (2017, s. 22 – 23; 53 – 54).

²² Podľa ASJ II (1981, s. 22) všetky slovanské nárečia na území východného Slovenska majú v G sg. pôv. mask. a-km. formu *od gazdi* (*od gazdy*) a slovenské nárečia na strednom a západnom Slovensku (okrem záhorských) majú inovatívnejší tvar *od gazdu*. Preto konštatujeme, že súčasná postupná zmena *ot sluhi* > *ot sluhu* v tejto oblasti je primárne spôsobená interferenciou týchto nárečí so spisovnou slovenčinou.

²³ V tejto lokalite aj vo forme *-oj*, resp. *-oji* (Bilský, 2017, s. 23; 53). Nazdávame sa, že *-oji* predstavuje reliktný vývinový archaizmus. Bližšie o genéze tejto prípony porov. J. Bilského (2019b, s. 118 – 120).

²⁴ Na základe autopsie tvrdíme, že formy G sg. od *dľaňe*, *pivňice*, *macere* a *zeme* sú rozšírené v povodí Tople aj ďalej na juh – od Kurimy až po Giraltovcu. Uvedená geografická expanzia tohto javu môže byť umocnená interferenciou týchto nárečí so spisovným jazykom, pretože okolité nárečia majú v tomto gramatickom tvare typicky východoslovenskú formu od *dľaňi*, *pivňici*, *maceri* a *zemi*. Pri pohľade do ASJ II (1981, s. 23) možno zistiť, že genitívny tvar *ot pivňici* nie je pre slovenské jazykové územie atypický a zaberá značnú časť stredoslovenských, ale i západoslovenských nárečí. Bližšie o tejto problematike porov. štúdiu I. Ripku (2003).

²⁵ Tento jav v hažlínskom nárečí potvrdil aj náš nedávny výskum (Bilský, 2017, s. 54).

5 Osobitosti substantívnej deklinácie podtatranských dialektov v singulári

R. Krajčovič (1988, s. 287) v substantívnej deklinácii spišských a podtatranských nárečí uvádza len rozdiel v **I sg. feminín** – v podtatranských nárečiach je tvar *zo ženof*.²⁶ Podľa I. Kotuliča (2017, s. 152) ide o vplyv stredoslovenských nárečí a treba tu predpokladať starší tvar *zo ženoŷ*, ktorý zanikol vplyvom úplnej neutralizácie *v > f* typickej pre spišské a šarišské nárečia. Ako vidno, ku kontrakcii tu nedošlo, čo je výsledok jazykových kontaktov podtatranských dialektov so susednými stredoslovenskými nárečiami a dnes už aj so spisovnou slovenčinou.

Druhou osobitosťou je tvar **znamenĭa** v **N sg.** (Štolc, 1981; 1994) oproti všeobecne východoslovenskej podobe *znameňe*. R. Krajčovič (1988, s. 109) a E. Pauliny (1990, s. 77) predpokladajú, že forma *znamenĭa* v **N** (i v **A**) sg. pochádza z **G sg.**, ktorá tam prenikla abstrahovaním výrazov s hromadným významom typu *viac obilia, mnoho kamenia*. My iné vysvetlenie na túto problematiku nemáme. Táto skutočnosť zvyšuje mieru pádového synkretizmu v podtatranských nárečiach oproti severošarišským, kde v **N** a v **A** sg. sú pôv. tvary *znameňe*. Na druhej strane v severošarišských nárečiach sú v tejto sg. paradigme nepôv. tvary tiež v dvoch pádoch, a to v **L** a v **I** sg. (*o znameňu*, resp. *ze znameňem*). Preto je celková miera pádového synkretizmu v sg. pôv. ɓjo-km. týchto dvoch skúmaných dialektov podobná.

Ďalším špecifikom je **pôv. L sg. neživ. mask. o-/jo-km.** Podľa ASJ II (1981, s. 34 – 37, 46) sú tam tvary *f kotli, vo vetre, na koni, o prasaci*, teda tu neprebehla vnútroparadigmatická analógia **D – L** sg. ako v severošarišských nárečiach, kde sú podoby *f kotlu, vo vetru, na koňu, o prašecu*.²⁷ Tento jav v uvedených paradigmách podtatranských nárečí znižuje mieru pádového synkretizmu v porovnaní s ich ekvivalentmi v severošarišských dialeктоch.

6 Osobitosti substantívnej deklinácie skúmaných dialektov v pluráli

Ďalšou diferenčnou črtou podtatranských nárečí je, že v **N pl.** namiesto východoslovenských relačných morféme *-el/-ove* sú tvary **lužĭa, sinovĭa** (Štolc, 1994, s. 111) a podľa ASJ II (1981, s. 65 – 66) aj *gazdovĭa* a *zacovĭa*. Táto prípona podľa R. Krajčoviča (1979, s. 142) vznikla takýmto medzi-paradigmatickým vyrovnávaním: **bratɓja > braťá; braťá: synové > braťá, synová > bracia, sinovĭa*. Podľa týchto tvarov analogicky vznikli aj formy *lužĭa, gazdovĭa* a *zacovĭa*. Ako vidno, tieto relačné morfémy sú z diachrónneho hľadiska zložitejšie ako severošarišské prípony *-el/-ove*, preto

²⁶ Poznnamenávame, že táto skutočnosť nemá vplyv na mieru pádového synkretizmu, pretože ide len o zmeny, ktoré sú výsledkom rozdielného hláskoslovného vývinu v stredoslovenských a vo východoslovenských, resp. západoslovenských nárečiach. Podrobnejšie o tom porov. R. Krajčoviča (1979, s. 129, 132).

²⁷ Analogicky predpokladáme, že pôv. **L** sg. je aj v ɓjo-km. a v neživ. mask. n-km. a i-km., ktoré nadobudli jo-km. deklináciu, hoci ASJ II (1978; 1981) **L** sg. ɓjo-km. neuvádza. J. Štolc (1994, s. 111) v **L** sg. uvádza aj tvary *na pleci, na ohni*.

v podtatranských nárečiach zvyšujú²⁸ mieru pádového synkretizmu. Rovnako ako neexistencia synkretickej dvojice D – L sg. neživ. mask. o-/jo-km. a v nt-km., aj prípony *-ja/-ovia* sú výsledkom interferencie podtatranských dialektov so susednými stredoslovenskými nárečiami.

Posledným rozdielom v deklinácii substantív medzi podtatranskými a ostatnými nárečiami západného regiónu východoslovenského makroareálu je výskyt **pôv. a-/ja-km.** relačnej morfémy v **L pl.** feminín a v nt-kmeňoch. V tvaroch *rukax, dušax* ide o pôv. relačné morfémy. V tvaroch L pl. o *koscax, o celatax* ide o nepôv. relačné morfémy. Vzhľadom na to, že morféma *-ax* sa vyskytuje v L pl. aj v časti severošarišských nárečí, bude užitočné porovnať mieru pádového synkretizmu medzi týmito dvomi skupinami východoslovenských nárečí. V severošarišských nárečiach je prípona *-ax* v L pl. rodovo unifikovaná, čo zvyšuje mieru pádového synkretizmu v pl. mask. a neutier, čo sa nedá povedať o podtatranských nárečiach. V nich je v L pl. v mask. a neutrách prípona *-ox*.

7 Záver

Vidíme, že podtatranské a severošarišské dialekty v substantívnej deklinácii spája a zároveň diferencuje od ostatných východoslovenských dialektov neprítomnosť synkretickej dvojice L – G pl., resp. G – L plurálu²⁹ vo feminínach³⁰ a v nt-kmeňoch.³¹ Tento fakt vyplýva z ich periférnej polohy a z následných jazykových kontaktov s poľským, východoslovenským, resp. so stredoslovenským jazykovým územím, na ktorom sa uvedená synkretická dvojica tiež nesformovala, čo znižuje mieru pádového synkretizmu. Gramatická morféma *-ax* v L pl. feminín a nt-km. je v oboch skúmaných dialeктоch výsledkom jazykových kontaktov, len v rozdielnej kvalite.³²

Ukázalo sa nám, že odchýlky v substantívnej deklinácii podtatranských nárečí od väčšiny východoslovenských dialektov a ich príklon k stredoslovenským nárečiam nie vždy znižujú mieru pádového synkretizmu, hoci by sa nám tak vzhľadom na rozsiahle medziparadigmatické

---

²⁸ Okrem formy tvar *bracija*, ktorá znižuje mieru pádového synkretizmu oproti severošarišským dialektom, lebo tam je v N pl. nepôv. forma *bratove*.

²⁹ R. Krajčovič (1988, s. 297) tvrdí, že rodová unifikácia v pl. sotáckych nárečí nie je dôsledná, lebo sa obmedzuje len na medziparadigmatické vyrovnávanie tvarov. Výskum V. Kováčovej (2010, s. 56) tieto tvrdenia vyvracia. Podľa autorky (ibid.) v sotáckych nárečiach došlo k vnútroparadigmatickému vyrovnávaniu aj v pl., len v rámci jednotlivých oblastí sotáckych dialektov v rozdielnej kvalite.

³⁰ V prípade severošarišských dialektov severne a juhozápadne od Bardejova aj v ostatných dvoch rodoch.

³¹ V severošarišských nárečiach severne a juhozápadne od Bardejova sa nesformovala synkretická dvojica L – G pl. ani v ostatných rodoch (Buffa, 1995, s. 123 – 125), no aktuálne výskumy ukazujú, že aj v tejto skupine severošarišských dialektov sa dnes v L a v G pl. vyskytuje všeobecne východoslovenská morféma *-ox* (Bilský, 2019a).

³² Kým v podtatranských nárečiach ide o vplyv strednej slovenčiny, v prípade severošarišských dialektov ide o výsledok slovensko-poľských a slovensko-rusínskych jazykových kontaktov.

vyrovnávanie vo východoslovenských nárečiach mohlo prvoplánovo javiť. Neprítomnosť synkretickej dvojice D – L sg. jo-/ɔjo-km. neutier, neživ. mask. a nt-km. a a-/ja-km. relačné morfémy v L pl. feminín a nt-km. znižujú mieru pádového synkretizmu v podtatranských nárečiach v porovnaní s ostatnými východoslovenskými dialektmi. Naopak, formy ako *sinovia*, *lužia*, *gazdovia*, ktoré sú atypické pre východoslovenské nárečia, mieru pádového synkretizmu podtatranských nárečí zvyšujú, lebo ich genéza je oproti morféмам -e/-ove zložitejšia.

Výsledkom slovensko-poľských jazykových kontaktov je zachovanie prípony *-em* v I sg. mask. a neutier v severošarišských nárečiach, rovnako aj expanzia (i keď ojedinelá) prípony *-ovi* do D sg. neživ. mask., čo zvyšuje mieru pádového synkretizmu. Náš nedávny podrobný výskum³³ ukázal, že celková miera pádového synkretizmu je v skúmaných pomedzných dialeктоch nižšia ako v ostatných východoslovenských nárečiach. Ako vidno, aj pádový synkretizmus dokazuje pomedzný charakter týchto nárečí, v ktorých sa prejavili jazykové kontakty a interferencie.

LITERATÚRA

- BILSKÝ, Jozef: Súčasný stav používania nárečia v Dlhej Lúke. Diplomová práca. Košice: Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika 2014. 88 s.
- BILSKÝ, Jozef: Pádový synkretizmus v severošarišskom nárečí. In: Slované: Souznění a konflikty. Ed. M. Giger. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovej 2016, s. 21 – 32.
- BILSKÝ, Jozef: Severošarišská archaická enkláva menom Hažlín. Rigorózná práca. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2017. 169 s.
- BILSKÝ, Jozef: Substantívna deklinácia v spisovnej rusínčine a slovenčine na pozadí pádového synkretizmu. In: 20 rokov vysokoškolskej rusinistiky na Slovensku: zborník referátov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v dňoch 17. – 19. októbra 2018 na Prešovskej univerzite. Ed. K. Koporová. Prešov: Prešovská univerzita – Centrum jazykov a kultúr národnostných menšín – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry 2018, s. 326 – 338.
- BILSKÝ, Jozef: Morfológické zmeny v nárečí Dlhej Lúky. In: Variety jazyka a jazykovedy. Východoslovenské nárečia v minulosti a dnes (na počesť doc. PhDr. Ladislava Bartka, CSc.). Eds. P. Karpinský – V. Perovská. Prešov: Prešovská univerzita 2019a, s. 149 – 158. Dostupné z WWW: <http://www.pulib.sk/web/pdf/web/viewer.html?file=/web/kniznica/elpub/dokument/Karpinsky2/subor/zbornik.pdf> [cit. 2019-12-12].
- BILSKÝ, Jozef: Pádový synkretizmus vo východoslovenských nárečiach. Dizertačná práca. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2019b. 258 s.
- BUFFA, Ferdinand: Šarišské nárečia. Bratislava: Veda 1995. 400 s.

---

³³ Bilský (2019b).

- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: Goralské nárečia (Odras slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej rovine). Bratislava: Veda 1993. 169 s.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: Kapitoly zo slavistiky II. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2008. 312 s.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: Goralské nárečia z pohľadu súčasnej slovenskej jazykovedy. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 2016. 248 s.
- DVONČ, Ladislav a kol.: Morfológia slovenského jazyka. Bratislava: Veda 1966. 896 s.
- KOTULIČ, Izidor: Historické hláskoslovie a tvaroslovie východoslovenských nárečí (1957). Bratislava: Veda 2017. 269 s.
- KOVÁČOVÁ, Viera: Sotácke nárečia severovýchodného Zemplína z aspektu petrifikácie a nivelizácie. Ružomberok: Filozofická fakulta Katolíckej univerzity 2010. 173 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Náčrt dejín slovenského jazyka. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 196 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Textová príručka k dejinám slovenského jazyka. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 208 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 344 s.
- MISTRÍK, Jozef a kol.: Encyklopédia jazykovedy. Bratislava: Obzor 1993. 518 s.
- PAULINY, Eugen: Vývin slovenskej deklinácie. Bratislava: Veda 1990. 266 s.
- RIPKA, Ivor: Korene pádového synkretizmu v mäkkých ženských substantívach. In: Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku: zborník príspevkov z vedeckej konferencie konanej v dňoch 8. – 9. októbra 2001 v Smoleniciach. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2003, s. 103 – 107. Dostupné z: <http://www.juls.savba.sk/ediela/tpgvs2003/tpgvs.pdf> [cit. 2019-12-12].
- SEDLÁKOVÁ, Marianna: Vokalická a konsonantická mäkkostná korelácia v slovenských nárečiach na základe fonologickej mikroštruktúry jedného nárečia juhovýchodného Spiša. In: *Philologica*. LXX II. Slovo a tvar v štruktúre a v komunikácii. Ed. G. Múcsková. Bratislava: Univerzita Komenského 2013, s. 137 – 147.
- ŠTOLC, Jozef: *Atlas slovenského jazyka II. Flexia. Časť prvá. Mapy*. Bratislava: Veda 1981. 316 s.
- ŠTOLC, Jozef: Slovenská dialektológia. Bratislava: Veda 1994. 173 s.

Porozumenie gramatiky na úrovni viet

Barbora Burgárová (rod. Valečíková)

Katedra logopédie, Pedagogická fakulta, Univerzita Komenského,

Bratislava, Slovenská republika

valecikova.barbora@gmail.com

1 Úvod

Základom každej logopedickej intervencie je plánovanie efektívnej terapie, ktorej cieľom je profitovanie a rýchle napredovanie detí s narušenou komunikačnou schopnosťou. Aby sme mohli naplánovať terapiu „šitú na mieru“, potrebujeme podrobné diagnostické vyšetrenie rečového vývinu, ktoré nám odhalí slabé a silné stránky nadobudnutých komunikačných zručností. Z praxe vieme, že práve diagnostika porozumenia reči u detí v predškolskom veku patrí medzi komplikované vyšetrenia podliehajúce subjektívnemu hodnoteniu. Napriek tomu, že ide o nezanedbateľnú súčasť komunikácie a vývinu reči, je porozumenie reči slabo preskúmaná oblasť ako u intaktných detí, tak aj u detí s vývinovými odchýlkami. Výsledkom je, že na Slovensku v dnešnej dobe nemáme štandardizovaný diagnostický nástroj, ktorý by mapoval porozumenie reči u detí vo veku od 4 do 6 rokov. Preto je naším cieľom prepracovať experimentálnu pracovnú verziu diagnostického nástroja Testu porozumenia gramatiky na úrovni viet, ktorá sa pilotne overovala na intaktnej populácii detí vo veku od 4 do 7 rokov. Výsledky ukázali, že pracovná verzia testu spoľahlivo zachytáva výkony detí s intaktným rečovým vývinom v porozumení na úrovni viet (Řehůrková, 2015, s. 77). K experimentálne upravenej pracovnej verzii testu doposiaľ nemáme zozbierané normy pre slovensky hovoriace deti, preto sa test používa len kvalitatívne. Navyše pri jeho používaní sa zistilo, že niektoré z cieľových viet treba prepracovať, aby lepšie korešpondovali a odzrkadľovali špecifiká slovenského jazyka. Preto pokladáme za zaujímavé pozrieť sa ešte raz, veľmi podrobne, na jednotlivé gramatické kategórie obsiahnuté v tejto experimentálnej verzii testu.

2 Porozumenie reči

Schopnosť rozumieť hovorenej reči je rovnako dôležitá ako samotná produkcia. Vo vývine reči má kľúčovú úlohu a zabezpečuje úspešnú a efektívnu komunikáciu (Kapalková – Slováčková, 2013, s. 37). Rovnako ako produkcia, aj porozumenie reči sa postupne vyvíja a úspešnosť porozumenia závisí od spracovania informácií na rôznych úrovniach. Za najjednoduchšie sa považuje porozumenie na úrovni slov a, naopak, najzložitejšie je porozumenie na úrovni textu

(Polišenská – Kapalková – Novotková, 2018, s. 16). Pre potreby článku si podrobnejšie opíšeme porozumenie na úrovni viet. S nástupom suplementárneho spojenia gesta a slova sa u dieťaťa začína formovať ťažšia úroveň porozumenia – gramatické porozumenie, resp. porozumenie na úrovni vety (Kapalková, 2018, s. 443). V období dvojslovných viet sa v produkcii dieťaťa začína objavovať prvá gramatika a dieťa si začína všímať slovosled a rôzne tvary slov. Pôvodne sa predpokladalo, že gramatické porozumenie sa začína formovať približne v 24. mesiaci, teda so začiatkom obdobia dvojslovných viet (Kapalková – Slančová – Bónová – Kesselová – Mikulajová, 2010, s. 17). Ako sa ukázalo v novej štúdiu, gesto nepredikuje len objavovanie sa nových slov v aktívnej a pasívnej slovnej zásobe, ale spojenie gesta a slova (predovšetkým suplementárne spojenia) úzko súvisia s mennými kategóriami (pádové konštrukcie), ktoré dieťa produkuje v neskoršom veku (Kapalková, 2018, s. 444). Z týchto záverov tiež vyplýva, že dieťa začína rozumieť gramatike oveľa skôr ako v 24. mesiaci. Porozumenie viet je do veľkej miery sýtené úrovňou porozumenia podstatných mien a slovies (Polišenská a kol., 2018, s. 13) a vysoko koreluje so správnym porozumením gramatickým kategóriám vyjadrujúcim vzťahy v danej vete (Kapalková – Pyšná, 2015, s. 40). Aj Bishop (2014, s. 145 – 152) uvádza, že pri porozumení viet je dôležité rozumieť jednotlivým slovám, ale významnejšiu úlohu zastáva porozumenie morfológickým a syntaktickým vzťahom vo vete. Príkladom môžu byť vety s použitím rovnakých slov, ale inej syntaxe: „Mama umýva malé dieťa. Mamu umýva malé dieťa.“ Úspešnosť porozumenia viet teda závisí od morfológických vzťahov vo vete, syntaktickej štruktúry vety, poradia sémantických rolí a s ňou súvisiacej reverzibility, dĺžky vety, prítomnosti morfológického kľúča a netreba zabúdať ani na významnú úlohu deíx (Kapalková – Vencelová – Brnová, 2017, s. 9).

3 Diagnostický nástroj hodnotiaci porozumenie na úrovni viet u detí predškolského veku

V úvode sme spomenuli, že úspešnosť logopedickej intervencie závisí od podrobnej a cielenej diagnostiky. Keďže na Slovensku neexistuje štandardizovaný diagnostický nástroj, ktorý by mapoval porozumenie na úrovni viet u detí predškolského veku, rozhodli sme sa predstaviť vám experimentálnu pracovnú verziu diagnostického nástroja Testu porozumenia gramatiky na úrovni viet. Originálnu verziu spomínaného testu sa podarilo adaptovať na viaceré jazyky, medzi ktoré patrí napríklad nemecký a francúzsky jazyk. Za veľmi zaujímavú pokladáme štúdiu, ktorá opisuje prvé pokusy o adaptáciu testu na srbský jazyk (Andelković – Krstić – Savić – Tošković – Budjevac, 2007). Autorkou originálneho testu je Dorthy Bishop, ktorá v roku 2003 vydala druhú, prepracovanú verziu. TROG – 2 (celým názvom Test for Reception of Grammar 2) sa používa u detí vo veku 4 – 16 rokov. Podstata testu spočíva v tom, že respondentovi je postupne predkladaných 80 viet v 20 blokoch a ten vždy vyberá jeden zo štyroch obrázkov, ktorý vystihuje prezentovanú vetu (Bishop, 2003, s. 10). Test sa pôvodne zameriava na porozumenie syntakticky rôznych typov

viet, ktoré sú špecifické pre anglický jazyk (Mikulajová, 2009, s. 10). V našich podmienkach pracujeme s experimentálne prepracovanou pracovnou verziou tohto testu, ktorý je zameraný na špecifiká slovenského jazyka a gramatiky. Autorkami tejto verzie sú docentka Kapalková a profesorka Slančová (Řehůřková, 2015, s. 45) a nájdeme v nej syntaktické kategórie viet uvedené v tabuľke č. 1.

Blok	Syntaktická konštrukcia vety
A	Holé vety tvorené podmetom a prísudkom
B	Holé vety tvorené podmetom a prísudkom vyjadrujúcim zápor
C	Jednoduché rozvité vety s príslovkovým určením miesta tvoreným predložkovou väzbou
D	Jednoduché rozvité vety s predmetom / SVO (subjekt, verbum, objekt)
E	Jednoduché rozvité vety s predmetom / SVO – reverzibilné
F	Jednoduché rozvité vety s dvoma predmetmi
G	Súvetia s vedľajšou vetou prívlastkovou viazanou na subjekt
H	Priraďovacie súvetia stupňovacie
I	Jednoduché rozvité vety s príslovkovým určením miesta tvoreným predložkovou väzbou
J	Jednoduché rozvité vety s predmetom a prísudkom vyjadreným komparatívom
K	Jednoduché rozvité vety s predmetom / SVO – reverzibilné, prísudok je vyjadrený trpným prídavným slovom
L	Zlučovacie súvetia so spojkou a
M	Jednoduché rozvité vety, v ktorých sú podmet i predmet vyjadrené zámenom
N	Podraďovacie súvetia s vedľajšou vetou predmetovou
O	Priraďovacie súvetia zlučovacie tvorené prísudkom vyjadrujúcim zápor
P	Priraďovacie súvetia odporovacie
Q	Jednoduché rozvité vety (rozvitý podmet a prísudok stojaci na konci vety)
R	Jednoduché rozvité vety, kde je jedno podstatné meno vyjadrené singulárom a druhé plurálom
S	Podraďovacie súvetia s vedľajšou vetou prívlastkovou, ktorá je viazaná na predmet
T	Podraďovacie súvetia s vedľajšou vetou prívlastkovou, ktorá je viazaná na podmet

Tabuľka 1. Syntaktické konštrukcie použité v experimentálnej pracovnej verzii testu porozumenia gramatiky na úrovni viet (Řehůřková, 2015, s. 45 – 46)

Odhliadnuc od originálnej verzie, poradie týchto syntaktických konštrukcií neodzrkadľuje ich stúpajúcu náročnosť. Každá syntaktická konštrukcia obsahuje štyri cieľové vety, ktoré by mali byť podobne dlhé (počtom slov, resp. počtom morféme), a v rámci jednej vetnej konštrukcie by mala byť dodržaná zhodná rodovosť podstatných mien. Príklad vhodných vetných konštrukcií je uvedený v tabuľke č. 2.

Jednoduché rozvité vety s predmetom / SVO – reverzibilné, prísudok je vyjadrený trpným prídavným
Krava je naháňaná dievčinou.
Chlapec je tlačný slonom.
Kačka je naháňaná tetou.
Baran je tlačný chlapcom.

Tabuľka 2. Syntaktické konštrukcie použité v bloku K

Po vykonanej analýze syntaktických konštrukcií použitých v experimentálnej verzii testu sme zistili, že najčastejšie odchýlky sú v rozličnom počte slov použitom vo vetách v rámci jednotlivých blokov. Daný jav bol pozorovaný v šiestich blokoch. Príklad uvádzame v tabuľke č. 3.

Jednoduché vety rozvité (SVO – reverzibilné)	Počet slov	Navrhovaná úprava
Kocúr pozerá na chlapca.	4	Kocúr vidí chlapca.
Muž naháňa psa.	3	-
Slonica tlačí dievčinu.	3	-
Teta tlačí kravu.	3	-

Tabuľka 3. Syntaktické konštrukcie použité v bloku E

Menej častou odchýlkou, ktorá sa objavila len v dvoch prípadoch, je odlišný rod podstatných mien v rámci jednej vety. V tomto prípade je potrebné realizovať grafickú úpravu cieľového obrázka. Príklad uvádzame v tabuľke č. 4.

Jednoduché vety rozvité (predmet a prísudok vyjadrený komparatívom)	Rod 1. podstatného mena	Rod 2. podstatného mena	Navrhovaná úprava
Kačka je väčšia ako lopta.	Ženský rod	Ženský rod	-
Strom je vyšší ako dom.	Mužský rod	Mužský rod	-
Ceruza je dlhšia ako nôž.	Ženský rod	Mužský rod	Ceruza je dlhšia ako vidlička.
Kvet je dlhší ako hrebeň.	Mužský rod	Mužský rod	-

Tabuľka 4. Syntaktické konštrukcie použité v bloku J

Podobne, ako uvádzame v tabuľkách č. 3 a č. 4, sme upravili aj ostatné syntaktické konštrukcie, v ktorých sa objavovali odchýlky v rode podstatných mien a v dĺžke cieľových viet. Nami navrhnuté zmeny v experimentálnej verzii testu by mali lepšie odzrkadľovať špecifiká slovenského jazyka a prispieť tak k objektívnemu hodnoteniu porozumenia gramatiky na úrovni viet.

4 Záver

Test porozumenia gramatiky na úrovni viet predstavuje veľmi kvalitne spracovaný diagnostický nástroj, ktorý dokáže zachytiť silné a slabé stránky vo vývine porozumenia u detí vo veku od 4 do 16 rokov. Ako sme spomínali, podarilo sa ho adaptovať do viacerých jazykov. Preto bolo aj naším cieľom venovať sa slovenskej experimentálnej pracovnej verzii tohto testu a pokúsiť sa ju adaptovať na špecifiká slovenského jazyka. Prvý krok viedol k preskúmaniu cieľových podstatných mien a ich podobnosti v rode v rámci jednej syntaktickej konštrukcie. Rovnako sme sa pozreli a porovnali dĺžku cieľových viet v rámci jednotlivých blokov. Podarilo sa nám navrhnúť úpravy cieľových viet, aby bola experimentálna pracovná verzia testu objektívnym diagnostickým nástrojom porozumenia gramatiky na úrovni viet. V ďalšom kroku je potrebné pozrieť sa na skórovanie doteraz vyšetovaných slovensky hovoriacich detí a pilotne overiť novovzniknutý diagnostický nástroj, ktorý bude viesť v neskoršom období k zozbieraniu noriem pre slovensky hovoriace deti vo veku 4 – 6 rokov. Tak získame veľmi kvalitný diagnostický nástroj, ktorým sa vieme pozrieť na porozumenie reči u detí nielen kvalitatívne, ale aj prostredníctvom kvantitatívnej analýzy.

LITERATÚRA

- ANDELKOVIĆ, Darinka – KRSTIĆ, Nadežda – SAVIĆ, Maja – TOŠKOVIĆ, Oliver – BUDJEVAC, Nevena: Assessment of grammar comprehension: Adaptation of TROG for Serbian language. In: Psihologija, 2007, roč. 40, č. 1, s. 111 – 132.
- BISHOP, Dorothy Vera Margaret: Test for Reception of Grammar, Version 2 (TROG-2). London: Psychological Corporation 2003. 68 s.
- BISHOP, Dorothy Vera Margaret: Uncommon Understanding (Classic Edition): Development and disorders of language comprehension in children. London: Psychology Press 2014. 349 s.
- KAPALKOVÁ, Svetlana: Gesto ako prediktor gramatiky. In: Desť štúdií o detskej reči. Ed. D. Slančová. Bratislava: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity a VEDA 2018, s. 424 – 445.
- KAPALKOVÁ, Svetlana – PYŠNÁ, Alexandra: Gramatické posudzovanie ako hodnotiaci nástroj vývinu gramatických schopností u detí. In: Logopaedica XVIII. Ed. Z. Cséfalvay. Bratislava: MABAG 2015, s. 33 – 41.
- KAPALKOVÁ, Svetlana – SLANČOVÁ, Daniela – BÓNOVÁ, Iveta – KESSELOVÁ, Jana – MIKULAJOVÁ, Marína: Hodnotenie komunikačných schopností detí v ranom veku (s testami a normami). Bratislava: Slovenská asociácia logopédov 2010. 110 s.

- KAPALKOVÁ, Svetlana – SLOVÁČKOVÁ, Anna: Porozumenie naratív u detí v predškolskom veku. In: Studie z aplikované lingvistiky, 2013, roč. 4, č. 1, s. 37 – 50.
- KAPALKOVÁ, Svetlana – VENCELOVÁ, Lýdia – BRNOVÁ, Jana: Deixy ako súčasť porozumenia čítaného textu. In: Logopaedica, 2017, roč. XIX, č. 2, s. 5 – 9.
- MIKULAJOVÁ, Marína: Metódy diagnostiky dyslexie. Bratislava: MABAG 2009. 61 s.
- POLIŠENSKÁ, Kamila – KAPALKOVÁ, Svetlana – NOVOTKOVÁ, Monika: Receptive language skills in Slovak-speaking children with Intellectual Disability: Understanding words, sentences and stories. In: Journal of Speech, Language and Hearing Research, 2018, vol. 61, no. 7, pp. 1 – 28.
- ŘEHŮRKOVÁ, Žofia: Hodnotenie úrovne porozumenia gramatiky na úrovni vety u detí vo veku 4 až 7 rokov. Diplomová práca. Bratislava: Univerzita Komenského 2015. 93 s.

Gry językowe na oficjalnym profilu Łodzi na Facebooku

Katarzyna Burska

Zakład Współczesnego Języka Polskiego, Instytut Filologii Polskiej i Logopedii,

Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki, Łódź, Polska

katarzyna.burska@uni.lodz.pl

Media społecznościowe są współcześnie chętnie wykorzystywanym narzędziem promocji w różnych obszarach. Większość polskich miast prowadzi prężnie działające fanpage'e na Facebooku, na których kilka razy dziennie publikowane są zróżnicowane tematycznie posty podejmujące najważniejsze dla danego regionu kwestie, takie jak: historia, architektura, kultura, gastronomia, sport, walory przyrodnicze, bieżące wydarzenia, sposoby spędzania wolnego czasu. Wśród nich znajduje się także Łódź. Oficjalny fanpage miasta prowadzony przez UMŁ funkcjonuje w przestrzeni internetowej już dziesięć lat, pierwszy post został opublikowany 22 października 2009 r. Do grudnia 2019 r. strona zgromadziła ponad 350 tys. obserwujących, co plasuje Łódź w czołówce najpopularniejszych profili polskich miast na Facebooku.

Celem artykułu jest analiza postów umieszczanych na oficjalnym fanpage'u Łodzi pod kątem wykorzystywanych we wpisach zabiegów, które są przejawem gry językowej z odbiorcą. Przeanalizowane zostaną przede wszystkim przykłady kreatywności na poziomie werbalnym. Ponieważ integralną częścią postów na Facebooku oprócz słów są zdjęcia, nie zabraknie informacji na temat zabaw słowno-wizualnych, w których dopiero pod wpływem obrazu dostrzegalne jest kreatywne użycie języka. Ponadto podjęta zostanie próba odpowiedzi na pytanie, jakim funkcjom ma służyć publikowanie tak budowanych wpisów na oficjalnej stronie miasta w mediach społecznościowych. Bazę materiałową stanowią wypowiedzi¹ z 2018 i 2019 r.

Przedmiotem badań językoznawców były gry językowe obecne choćby w różnego typu reklamach, tekstach kabaretowych i utworach literackich, nagłówkach prasowych, nazwach własnych (literackich, nazwach blogów, pokojów zagadek, pseudonimach), zapowiedziach serwisów informacyjnych czy graffiti. Badający slogany reklamowe Rafał Zimny zauważa: „Grami językowymi są [...] wszystkie operacje, których celem jest ograniczenie przezroczystości komunikatu, wprowadzenie doń nadmiaru organizacji stylistycznej. W przypadku sloganu gra językowa często uzasadnia sens jego istnienia [...]. Gry językowe sprawiają nadto, że odbiorca ma złudzenie obcowania z tekstem literackim” (Zimny, 1996, s. 148). Jego zdaniem mogą się

---

¹ Wszystkie posty przytoczono w oryginalnej postaci, w nawiasie podano datę publikacji.

one przejawiać różnymi modyfikacjami frazeologizmów, wyzyskiwaniem polisemii, stosowaniem środków stylistycznych, a także uporządkowaniem składniowym tekstu. Ewa Jędrzejko zwraca uwagę, że gra językowa związana jest z funkcją poetycką, definiuje ją jako „zespół zabiegów stylistycznych w różnym stopniu przekraczających reguły kodu językowego w warstwie strukturalnej i semantycznej. [...] Gra językowa oznaczałaby [...] szczególny sposób organizacji środków z różnych poziomów systemu językowego, uwzględniający także cały kulturowy polisystem ich możliwych – pośrednich lub bezpośrednich – odniesień ekstratekstualnych” (Jędrzejko, 1997, s. 66). Anna Ginter, przyglądająca się sposobom powstawania i rozumienia gry słów zbudowanej na podstawie wieloznaczności, wymienia warunki, które są niezbędne, by odbiorca odszyfrował przekaz: „powstawanie i rozumienie są ze sobą ściśle powiązane i wzajemnie od siebie uzależnione. Aby odczytać grę słów, nie wystarczy znajomość kodu, określone kompetencje językowe czy dysponowanie w pewnym stopniu wiedzą encyklopedyczną. Niezbędne staje się również rozważenie danego zjawiska w jednostkowym kontekście, a także uwzględnienie wszystkich, obiektywnych i subiektywnych, aspektów znaczenia” (Ginter, 2002, s. 266). Podkreśla, że jest to forma zagadki, której rozwiązanie sprawia przyjemność temu, kto ją rozwikłał. Wyznaczniki gry językowej przedstawia też Tomasz Chodowiec, pisząc: „W węższym rozumieniu gry językowe można traktować jako szereg zabiegów stylistycznych bazujących na przekształceniu reguł organizacji kodu językowego – poprzez świadome naruszenie zasad fonetyki, fleksji, leksyki, składni oraz semantyki [...]. W szerszym aspekcie badawczym gry językowe można definiować jako formę eksperymentowania językiem (i z językiem), uwzględniającą aspekt kulturowy na poziomie pośrednich i bezpośrednich odniesień – ekstratekstualnych (jako wtręty poza zwartą całością składniową) oraz intertekstualnych” (Chodowiec, 2012, s. 12). Bardzo szeroko pojmuje on gry językowe w cyberprzestrzeni, zaliczając do nich np. przekształcenia form fonicznych, przekształcenia słowotwórcze, frazeologizmy i ich modyfikacje, formy mające na celu prowokację i przekraczanie tabu, przekształcenia oparte na kontekstach kulturowych, określenia potoczne, określenia wieloznaczne (Chodowiec, 2012, s. 15). Na trzy aspekty gry językowej kładzie nacisk Tadeusz Szczerbowski (1994; 1998), są to: strategia formy fonicznej, strategia reinterpretacji etymologicznej i strategia intertekstualna. O wielopłaszczyznowości gier językowych wspomina także Jadwiga Burda: „Gra językowa realizowana jest na różnych poziomach języka, tj. fonetycznym, gramatycznym, semantycznym, graficznym i ortograficznym, często występując na kilku płaszczyznach równocześnie” (Burda, 2005, s. 11). Bartłomiej Guz (2001) dokonał z kolei podziału na gry tekstowe (gry formą foniczną, graficzną

i leksykalną) oraz gry intertekstualne (kryptocytaty, parafrazy, nawiązania). Jego klasyfikacja, poddana drobnym rozszerzeniom, zostanie wykorzystana w niniejszym opracowaniu.²

Gry językowe na fanpage'u Łodzi na **poziomie graficznym** przejawiają się używaniem konstrukcji z nawiasem, który z jednej strony sprzyja kondensowaniu treści, z drugiej zaś wprowadza możliwość podwójnego odczytania tak skonstruowanych jednostek. Po organizowanym od kilku lat festiwalu światła Light Move Festival ukazał się wpis: *Po świet(l)nym weekendzie od rana tryskamy energią* (30 IX 2019), w którym wyraz *świet(l)ny* miał odwoływać się do wspomnianego wydarzenia, a jednocześnie pozytywnie je wartościować. Zaistnienie budynku po raz kolejny na mapie Łodzi po odrestaurowaniu podkreślono za pomocą kontaminacji graficznej czasowników *ożyć* i *odżyć*: *Dzięki rewitalizacji kamienica przy Kilińskiego 26 o(d)żyła* 😊 (16 X 2019). Interesująco prezentuje się też połączenie potocznego związku *coś kogoś jara* z nazwą ulicy – w ten sposób wyeksponowano radość z planowanego odnowienia budynku szkoły przy Jaracza: *Rewitalizacja nas Jara(cza)! Zbudowana w 1923 roku szkoła znów stanie się architektonicznym cudem!* (20 IX 2019).

Na profilu Łodzi rzadko wykorzystywane są **gry formą foniczną**, można zaliczyć do nich paronomazję odnotowaną we wpisie: *Orientacyjnie wpadliśmy na budowę orientarium, a tam powstaje już dach!* (6 IX 2019). Umieszczono tu dwa podobnie brzmiące wyrazy – *orientacyjnie* i *orientarium* – być może w celu utrwalenia w odbiorcach nazwy specjalnej strefy, która ma powstać w ogrodzie zoologicznym.

Zabawa językiem uwidacznia się też w tworzeniu **neologizmów**. Autorzy wpisów lubią podejmować grę z nazwami własnymi. Nazwa *Altan'er*, powstała ze skrzyżowania onimu *Open'er* i wyrazu pospolitego *altana*, jest okazjonalizmem, sformułowanie to odnotowano jednostkowo, nie jest ono w powszechnym użyciu, ale ze względu na czytelną motywację może przyciągać uwagę internautów: *Co tam Open'er, gdy mamy Altan'er! I też są tłumy! Na Letnie Koncerty w Altanie zapraszamy co niedzielę przez całe wakacje za darmo i w pięknych okolicznościach przyrody* 😊 (8 VII 2018). Podobnie jest z *falingiem*, który został utworzony poprzez dodanie angielskiej części *-ing* do nazwy *Fala*. Powstały wyraz celnie opisuje możliwość spędzania czasu wolnego: *Jeśli nie przepadacie za wieczornym clubbingiem, koniecznie spróbujcie porannego falingu w Aquapark FALA* 😊 (30 VI 2018).

Z kontaminacją dwóch nazw własnych – *Fala* oraz *Malediwy* – spotykamy się w neologizmie *Falediwy*, zestawienie łódzkiego aquaparku z kojarzącym się z pięknymi widokami i piaszczystymi plażami państwem na Oceanie Indyjskim ma na celu podniesienie rangi tego pierwszego. Poprzez zaprezentowanie nowych atrakcji prowadzący stronę mają

---

² W artykule pominięto gry intertekstualne, który były najczęściej wykorzystywanym zabiegiem. Będą one przedmiotem opisu w innym opracowaniu.

sugerować, że wyjazd zagraniczny nie jest już potrzebny: *Falediwy! Aquapark FALA powiększył się o ponad 2300 m² piaszczystych plaż, ponad sto dodatkowych leżaków i parasole* 🏖️ (26 VII 2019).

Z połączenia parku Poniatowskiego, zwanego potocznie Poniatowszczakiem, oraz wyrazu *jesień* powstało określenie *Jesienioszczak*, trafnie oddające, jaka pora roku nastąpiła: *Jesienioszczak* 🍂🍂🍂 (26 X 2019).

Założenie konta na TikToku, czyli aplikacji umożliwiającej tworzenie krótkich form wideo do podkładów muzycznych, zostało zakomunikowane za pomocą czasownika *odtiktokować*. Jego deszyfracja jest możliwa zwłaszcza przez tych, którzy korzystają z tejże platformy: *Co tu się odtiktokowało, to my nawet nie... Obserwujcie nas na Tik Toku - Wasze dzieci już tam są* 😊 <http://vm.tiktok.com/UJfj4F/> (18 IX 2019).

Wieloznaczność leksemów *ogródek* i *nawadnianie* (*ogródek* – 1. ‘mały ogród’, 2. ‘miejsce ze stolikami na świeżym powietrzu, przy kawiarni, barze itp.’ (SJP PWN) i *nawadnianie* – uzupełnienie zasobów wody w glebie i pot. dostarczenie płynów organizmowi, por. *nawodnić* w SJP PWN) w zabawny sposób została wykorzystana w przykładzie: *Pogoda sprzyja pracom w ogródkach - w piątki szczególnie popularne jest nawadnianie* 😊 *Tylko dokąd się wybrać: Piotrkowska czy Manufaktura* 🗺️ (8 VI 2018).

Nowe znaczenie leksemu *dekarbonizacja*, pierwotnie definiowanego jako ‘reakcja chemiczna, w wyniku której następuje wydzielanie dwutlenku węgla’ (SJP PWN), zostało wydobyte w poście: *Dekarbonizacja Księżego Młyna! Stare komórki węglowe zostaną odnowione i przeznaczone na użytek lokatorów, powstanie tam między innymi Klub Księżego Młyna* 😊 (4 X 2019). Autorzy w drugim wypowiedzeniu wyjaśniają, jak należy potraktować ten neosemantyzm.

Na wieloznaczność wyrazów użytych w wypowiedziach prowadzących fanpage Łodzi może wskazywać obraz.³ Wpis: *Odpalamy nowy tydzień* 😊 (26 VIII 2019), analizowany bez towarzyszącego mu przekazu wizualnego, należałoby interpretować jako ‘rozpoczynamy nowy tydzień’. Dołączona do posta grafika z rzeźbą nazywaną Pomnikiem Lampiarza nakazuje potraktować czasownik zgodnie ze znaczeniem ‘zapalić coś’.

---

³ Wszystkie zdjęcia wykorzystane w artykule zostały zamieszczone na oficjalnym fanpage’u Łodzi.

Podobnie jest z postem: *W Łodzi imprezy są w kółko. Zwłaszcza w weekend (17 X 2019).*

Obraz pozwala wydobyć obok znaczenia 'ciągle, bez przerwy' także drugie, nawiązuje bowiem do koła młyńskiego „My Wheel of Łódź” ustawionego na Starym Rynku w Łodzi, dzięki któremu można było podziwiać panoramę miasta.

Przekształcenia stałych połączeń wyrazowych wykorzystywane są do zainteresowania internautów inwestycjami, zwłaszcza remontami i budowami, prowadzonymi na terenie Łodzi – niespodziewający się zmiany frazeologizmu, przysłowia bądź powiedzenia czytelnik koncentruje swoją uwagę na nowym elemencie, np.: *Ciekawość to pierwszy stopień do zobaczenia budowy Bramy Miasta od środka. A ta trwa w najlepsze!* (14 V 2018); *Gdzie frezarek sześć, tam przebudowa Rokicińskiej! Dzięki 31 mln zł unijnego dofinansowania wymienimy nawierzchnię, zbudujemy chodniki, drogę rowerową i wygodne przystanki* 🚲🚍 (16 VII 2018); *Najpierw szpachla, potem rzeźba! Prace przy pałacu Poznańskich idą szybciej, niż*

zakładano – jeszcze w tym roku zobaczymy odnowione fasady i rzeźby na dachu budynku! (16 VII 2018); *Co dwie wieże to nie jedna! Domykamy Bramę Miasta* (3 X 2019).

Niektóre stałe związki wyrazowe są wykorzystywane nad wyraz chętnie. Wymiana jednego bądź kilku elementów w znanym przysłowiu „Wszystkie drogi prowadzą do Rzymu” może podkreślać bogatą ofertę rozrywkową ulicy Piotrkowskiej, reklamować odbywające się w Łodzi zloty foodtrucków albo informować o zbliżającym się czasie wolnym. Powstaje zatem gotowa klisza, którą można dowolnie wypełniać w zależności od tego, co się aktualnie dzieje: *Dziś wszystkie drogi prowadzą na Pietrynę* (29 VI 2018); *Wszystkie smaki prowadzą do Łodzi! Food trucki z całej Polski zajęły na Wielka Szama na Arenie w Łodzi!* (12 X 2019); *Wszystkie drogi prowadzą do weekendu. Miłego dnia!* (11 X 2019).

Schemat kompozycyjny znany z przysłowia „Lepszy wróbel w garści niż gołąb na dachu” został wykorzystany we wpisie zapowiadającym budowę nowego lotniska: *Lepszy Lublinek w garści czy Baranów pod Żyrardowem? Oto wizualizacje propozycji wyglądu Centralnego Portu Komunikacyjnego, który powstanie pomiędzy Łodzią a Warszawą* (27 VI 2019).

Niemałym zaskoczeniem dla odbiorcy może być przekształcenie dwuwyrazowego początku z powiedzenia „Hulaj dusza, piekła nie ma” w syntetyczne „hulajnoga”, celem takiego zabiegu jest dostosowanie do aktualnych treści – podkreślenie dużej popularności miejskiej sieci hulajnóg elektrycznych: *Hulajnoga, piekła nie ma!* (21 IX 2019).

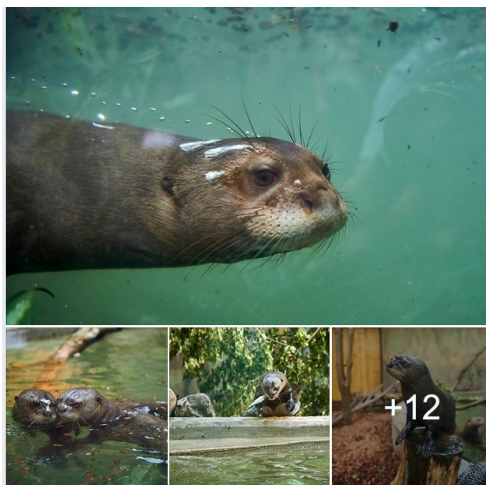
Oprócz wymiany komponentów popularne jest też dosłowne traktowanie frazemów. Defrezeologizacja następuje najczęściej pod wpływem obrazu towarzyszącego przekazowi werbalnemu, np.:

Na szóstkę na szynach 😊 Remont Narutowicza sunie do przodu! (9 VII 2018).

A to wydra! My się tu smażymy, a nowe mieszkanki ZOO Łódź zażywają chłodzących kąpeli 😊
(30 VII 2018).

Komisja Europejska czuje pociąg do Łodzi! Jesteśmy w planach budowy kolei dużych prędkości w ramach programu Łączymy Europę 🇪🇺🇪🇺🇪🇺 (19 VII 2018).

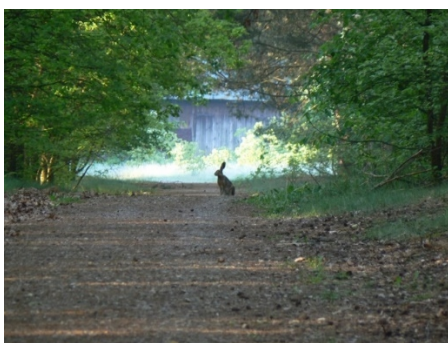
Z góry założyliśmy, że mamy najpiękniejsze parki. Wcale się nie pomyliliśmy (15 X 2019).

Tryskamy z radości! 😊 Nie będziemy Wam jednak opisywać zdjęć, a je pokazywać ❤️ #Fejsdziała
(4 VII 2019).

Praca nie zając, nie ucieknie! 😊 *Rozpoczynamy dłuuuuuuuugii weekend* 🐇 (20 VI 2019).⁴

Kiedy inne miasta zobaczą te zdjęcia to zzielenieją z zazdrości (20 VIII 2019).

A wiecie, że Park Źródlika ma brata, który latem zzielenieje z radości? (14 VII 2019).

O tym, że wpis należy odczytywać literalnie, może świadczyć też kontekst, internauta musi zatem zapoznać się z całą wypowiedzią: *Na Placu Wolności wszystko gra* 🎺 *Zaczynamy od koncertu happysad, później na scenie zagoszczą m.in. O.S.T.R. i Łąki Łan* (26 VII 2019); *W weekend wchodzimy tanecznym krokiem na potańcówce w Parku Źródlika* 🕺 🕺 (26 VII 2019); *Podobno śniadania z Bagietę w Serwetę schodzą jak świeże bułeczki. Pewnie dlatego, że są świeże i są w bułeczkach* (18 X 2019).

Defrazeologizacji może towarzyszyć innowacja wymieniająca – jak w przykładach dotyczących jedzenia pizzy czy wizytacji kanclerz Niemiec w fabryce produkującej urządzenia do wiercenia otworów: *Z niejednego pieca pizzę jedliśmy, ale ta z Pizzeria 105 Stopiątka Manufaktura wystarczy chyba na cały tydzień!* (5 VIII 2019) oraz *Pańskie oko świder tuczy* 😊 *Kanclerz Niemiec Angela Merkel odwiedziła fabrykę, w której zobaczyła m.in. jak powstaje tarcza tnąca do maszyny drążącej tunel z Fabrycznego na Kaliski* (21 X 2019).

Innowacja skracająca i udosłownienie frazeologizmu posłużyły z kolei do zaprezentowania zmodernizowanego budynku domu pomocy społecznej: *Panu Bogu świeczkę... po wielkim*

---

⁴ W przykładzie tym dodatkowo zastosowano wydłużenie głoski, które ma podkreślać, że będzie więcej niż zwykle czasu do odpoczynku.

remontcie w Domu Pomocy Społecznej jest nie tylko nowe miejsce do odprawiania mszy świętej, ale także całoroczna oranżeria, nowe windy, i w ogóle jakoś ładniej (8 X 2019).

Z połączeniem innowacji wymieniającej i regulującej mamy do czynienia w przykładzie zapowiadającym Festiwal Urban Forms: *Nie taki tramwaj straszny jak go pomalują 😊* Jednak, to dopiero przedsmak atrakcji, które zaserwują nam artyści podczas Festiwalu Urban Forms 2018! (12 VII 2018).

Do rzadkości należy posługiwanie się **środkami stylistycznymi**. Odnotowano jedno porównanie, w którym nawiązano do tematyki cukierniczej. Komparans uległ rozbudowaniu, wartościuje dodatkowo zarówno ciastko, jak i znany łódzki zabytek: *Księży Młyn jest jak ciastko. Każda warstwa jest smakowita 😊* (13 VIII 2019).

W celu wzmocnienia przekazywanych treści autorzy posługują się hiperbolą. Środek ten wykorzystano, by wyeksponować wydarzenia towarzyszące 595. urodzinom Łodzi: *Tadeusz Kościuszko przeżył kilka wojen, parę powstań, ale czegoś takiego na pewno w życiu nie widział. To było fantastyczne szaleństwo. Dzisiaj może być tylko lepiej! 595. Urodziny Łodzi! (29 VII 2018); Setki, tysiące, miliony, miliardy! 😊 To jest mega dzień dzięki Wam! ❤️ 595. Urodziny Łodzi! rządzą w mieście!!! (28 VII 2018).*

Kilka wpisów nosi znamiona **stylizacji gatunkowej**. Skojarzenia z wprowadzającym aurę tajemniczości początkiem bajek opowiadanych dzieciom budzi komunikat: *Za siedmioma ulicami, za siedmioma blokami... Ktoś poznaje ten budynek?* (28 VI 2018). Dodatkowo kończący wypowiedź znak zapytania ma zachęcać internautów do interakcji.

Z kolei formę swoistej recepty przyjmuje wpis: *Zalecane przez lekarzy regularne wychodzenie wieczorami na Piotrkowska poprawia samopoczucie i więzi międzyludzkie 😊* (16 VI 2018). Budząc pozytywne asocjacje, nawołuje do częstego bywania na najpopularniejszej ulicy w Łodzi.

Opublikowany został także post przypominający listę zadań, w której odznaczone są już wykonane pozycje. Wśród zwyczajnych codziennych obowiązków wyliczono ulice, które zostały poddane modernizacji: *Kupić mleko ✓ Zapłacić rachunki ✓ Wyremontować Boya-Żeleńskiego ✓ Żwirową ✓ Orkana ✓ Kolejne ulice osiedlowe już po modernizacji (9 X 2019).*

***

Osoby prowadzące fanpage zdają sobie sprawę, że ważne jest nie tylko to, co się mówi, lecz także za pomocą jakich środków. Posty są konstruowane w sposób atrakcyjny dla internauty, autorzy bawią się językiem, nierzadko wykazując się kreatywnością. Do popularnych sposobów przyciągania uwagi internauty zaliczyć można przede wszystkim przekształcenia stałych połączeń wyrazowych. Rzadziej prowadzący fanpage Łodzi wykorzystują neologizmy, wieloznaczność, stylizację, środki stylistyczne (jak porównanie czy hiperbola) czy zabiegi

na poziomie graficznym. Gra z odbiorcą odbywa się nie tylko na poziomie językowym – ponieważ posty konstruowane są zarówno z elementów werbalnych, jak i wizualnych (a czasem nawet audiowizualnych), zdarza się, że dopiero w połączeniu z obrazem przekaz słowny zyskuje na oryginalności. Choć nierzadko przytoczone wpisy mają przekazywać informację, to nigdy funkcja informacyjna nie jest dominująca. Na plan pierwszy wysuwa się ludyczność – internauci zostają zachęceni do udziału w grze, którą proponuje im nadawca. Rozwiązanie językowych łamigłówek nierzadko wzbudza uśmiech na twarzy i wyzwala pozytywne emocje, a to może prowadzić do budowania korzystnego wizerunku miasta.

BIBLIOGRAFIA

- BURDA, Jadwiga: Gra językowa we współczesnych tytułach prasowych. In: Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Filologiczna. Językoznawstwo 2, 2005, z. 31, s. 9 – 17.
- CHODOWIEC, Tomasz: Od zachwytu do odrazy. Gry językowe jako strategia w konstruowaniu pseudonimów autorów blogów oraz tytułów blogów – wybrane przykłady. In: Zjawisko nobilitacji i deprecjacji w języku. Komunikacja. Eds. R. Bizior – D. Suska. Częstochowa: Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza 2012, s. 11 – 29.
- GINTER, Anna: O powstawaniu i rozumieniu gry słów. In: Studia Słowiańszczyńskie, 2002, t. 3, s. 253 – 267.
- GUZ, Bartłomiej: Język wchodzi w grę – o grach językowych na przykładzie sloganów reklamowych, nagłóweków prasowych i tekstów graffiti. In: Poradnik Językowy, 2001, z. 10, s. 9 – 20.
- JĘDRZEJKO, Ewa: Strategia tekstotwórcza a gry językowe w literackich nazwach własnych. In: Gry w języku, literaturze i kulturze. Ed. E. Jędrzejko. Warszawa: Energeia 1997, s. 65 – 76.
- Linda: Łódź to miasto meneli. Dostępny w WWW: <http://lodz.wyborcza.pl/lodz/56,35136,19122569,linda-lodz-to-miasto-meneli,,4.html> [cit. 2019-11-09].
- SZCZERBOWSKI, Tadeusz: O grach językowych w tekstach polskiego i rosyjskiego kabaretu lat osiemdziesiątych. Kraków: Polska Akademia Nauk, Instytut Języka Polskiego 1994. 168 s.
- SZCZERBOWSKI, Tadeusz: Gry językowe w przekładach „Ulissesa” Jamesa Joyce’a. Kraków: Polska Akademia Nauk, Instytut Języka Polskiego 1998. 146 s.
- ZIMNY, Rafał: Niektóre cechy składni współczesnego sloganu reklamowego. In: Język Polski, 1996, t. LXXVI, z. 2 – 3, s. 147 – 154.

SŁOWNIKI

Słownik języka polskiego PWN. Dostępny w WWW: <https://sjp.pwn.pl> [cit. 2019-11-09].

Środki wartościowania na poziomie tekstowym w e-mail marketingu

Bartłomiej Cieśla

Zakład Współczesnego Języka Polskiego, Instytut Filologii Polskiej i Logopedii,

Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki, Łódź, Polska

bartlomiej.ciesla@uni.lodz.pl

E-mail sprzedażowy to wiadomość elektroniczna, której główną funkcją jest nakłanianie odbiorcy/odbiorców do nabycia konkretnego produktu lub skorzystania z oferowanej usługi. Jej konkretne aktualizacje generowane są przez nadawców w różnych typach przestrzeni marketingowej determinujących finalną postać wypowiedzi. Mowa o komunikacji sformalizowanej – zachodzącej w kanale B2B (między firmami, przedsiębiorstwami), oraz nieco bardziej swobodnej – odbywającej się w kanale B2C (między firmą a osobami, które nie prowadzą działalności gospodarczej). Większość użytkowników poczty elektronicznej, myśląc o wiadomościach marketingowych, utożsamia je z wzorcami typowymi dla wariantu drugiego. Wynika to z faktu, że mailowa komunikacja sprzedażowa między firmą a klientem po wielokroć ma charakter seryjny i uważana jest za jedną z najszybszych, najtańszych i najbardziej produktywnych form promocji w sieci – obejmuje zasięgiem większość internautów i umożliwia tworzenie społeczności koncentrujących się wokół nadawcy (Wrycza-Bekier, 2013, s. 155).

Wskazany rodzaj komunikacji oprócz tego, że ma najczęściej charakter masowy, wielokrotnie odznacza się jednostronnością przekazu, brakiem kontekstu (gdy wiadomość wysyłana jest nieoczekiwanie i postrzegana przez internautę jako spam), oraz hierarchizacją nadawczo-odbiorczych ról z upodrzedzeniem aktywności odbiorcy. Recipient, jeśli reaguje na otrzymaną wiadomość, odpowiada na nią nie tyle przez działanie słowne, ile doraźną, krótkotrwałą akcją. Trzeba wreszcie podkreślić, że wiadomości redagowane we wskazanym kanale komunikacji nie są jednorodne i z pewnością można je podzielić na kilka odmian gatunkowych. W artykule zajęto się wyłącznie e-mailami, które mają postać krótkich wiadomości graficzno-słownych z silnie eksponowanym komponentem ikonicznym. Wyróżnia je precyzja przekazu, ekonomiczność treści, lakoniczność i fragmentaryczność narracji, zachęta do podjęcia konkretnego działania. Idzie więc o tzw. mailing sprzedażowy (Maciorowski, 2014, s. 10 – 11), postrzegany jako wyraźny produkt komunikacji wielomodalnej, zawierający informację rozumianą jako główny cel marketingowych działań nadawcy.

Pisząc o środkach wartościowania, za punkt odniesienia obrano kanał B2C, przy czym analizą objęto przede wszystkim te zabiegi, które są widoczne w przedmiotowym planie badanych wypowiedzi. Idzie więc o motywy tematyczne, których celem jest przekazanie informacji, że oferowany przez nadawcę produkt lub proponowana usługa warte są uwagi. Jakkolwiek o środkach wartościowania pisze się najczęściej w kontekście własności pragmatycznych wyrazów i połączeń wyrazowych, nie sposób zanegować tezy, że aksjologiczne nacechowanie daje się przypisać poszczególnym wątkom tematycznym wypowiedzi. Topos, rozumiany jako utarty powielany motyw (Bogołębska, Worsowicz, 2016, 59), może współkonstituować ocenę wraz z wypełniającym go tworzywem słownym, tworząc w ten sposób rezerwuar waloryzujących sformułowań i niejako je antycypując. Ten rodzaj opisu przedkładanej odbiorcy rzeczywistości określać się będzie *wartościowaniem na poziomie tekstowym*.

Tradycyjnie waloryzację rozumie się jako wyrażone wprost lub sygnalizowane pośrednio przekonanie bądź odczucie nadawcy, że coś jest dobre lub złe (Puzynina, 2013, s. 55). Stanowi ono stały element perswazji rozumianej jako „uświadomione przez obserwatora działanie werbalne nadawcy, dążące do zmiany postawy odbiorcy” (Habrajaska, 2005, s. 108). Z perswazją w tekstach marketingowych apriorycznie wiąże się przypisywanie wyrażonych wprost lub pośrednio ocen. Obie, pod względem pragmatycznym identycznie ukierunkowane kategorie, składają się na poznawczy i stylistyczny aspekt wzorca gatunkowego, którego całościowy opis zostanie z pewnością sporządzony na polu badań genologicznych. Prowadzona narracja zmierzać będzie do ustalenia, w jaki sposób zachęca się odbiorców do skorzystania z oferty, wykorzystując do tego środki dostępne w poznawczym planie wypowiedzi. Do analizy wykorzystano 60 wiadomości mailowych zawierających ofertę 32 firm.¹

Motywy tematyczne składające się na oś konstrukcyjną tekstu można podzielić, biorąc pod uwagę komponent znaczeniowy, do którego odwołuje się emitent (osoba tworząca komunikat). W wypowiedziach poddanych analizie jest nim **1)** nadawca (podmiot gospodarczy), **2)** proponowana oferta lub **3)** odbiorca.

---

¹ A – Allegro; AB – Alior Bank; AX – Axa Direct; B – Babel; BA – Bancovo; BM – BMW; Bo – Booking.com; BP – BP; CH – City Handlowy; D – Duolingo; DO – Douglas Sklep Online; E – Empik; EN – Endo; EO – eObuwie.pl; FB – FlixBus; H – Huawei; LR – Land Robver; M – MINI Polska; MB – mBank; ME – Media Expert; ME – Medicover; N – nazwa.pl; O – Opel; OP – Optegra; PN – Portale Nieruchomości; S – Samsung; SE – Sephora; SE – Strefa Energii; T – TextileExpo; TR – Travelist; V – Volvo; Z – ZIP; ZA – Zalando.

Motywy odnoszące się do nadawcy

Ekspozowane w mailach marketingowych informacje odnoszące się do emitenta stanowią próbę wyeksponowania jego rangi. Wzmianki tego typu wskazują na **doświadczenie firmy**, zazwyczaj kilkudziesięcioletni okres funkcjonowania w biznesie, np. *nazwa.pl. 20 lat na polskim rynku* [N, 24.09.2019], lub – częściej – dotyczą jej **szczegółowych osiągnięć**. Mowa o popularności wśród nabywców, np. *Nr 1 w Polsce 1 000 000 Klientów, 4 000 000 zarejestrowanych domen, 500 000 usług hostingowych* [N, 24.09.2019] bądź zdobytych nagrodach czy miejscu w specjalistycznych rankingach, np. *Drugie miejsce w rankingu sklepów internetowych 2016* [EN 24.10.2019].

Po wielokroć firmie przydawane jest miano lidera w precyzyjnie określonej kategorii, np. *Kolejne zmiany umacniają nazwa.pl na pozycji lidera technologicznego wśród firm hostingowych w Polsce i zwiększają przewagę nad innymi firmami hostingowymi* [N, 18.10.2019].

Ilustracja 1. Motyw wartościujący nadawcę (źródło: PN 13.10.2019)

Piszący może przedstawiać firmę jako wyłącznego dostawcy określonego rodzaju dóbr, np. *Przed sprzedaż tylko w empik* [31.09.2019], sugerując tym samym, że jej status pozytywnie postrzegany jest przez współpracujące z nią podmioty (osoby czy przedsiębiorstwa). Wszystkie cytowane formuły – służące wartościowaniu i przekonywaniu – mają postać miniaturowych notek, w których dokonuje się oceny. Można założyć, że nadawca steruje waloryzacją nawet wtedy, gdy oddaje głos współpracownikom lub klientom, pozytywnie recenzującym podjętą kooperację – odwołania do opinii innych osób, mające stanowić najbardziej wiarygodny przejaw autorskiego obiektywizmu, w gruncie rzeczy modelowane są przez nadawcę i selekcjonowane zgodnie z wyznaczonym przez niego celem.²

Warto zauważyć, że większość przytoczonych dotąd sformułowań, wskazujących wprost lub pośrednio na popularność firmy wśród konsumentów bądź współpracowników, tworzy się w nawiązaniu do reguły dowodu społecznego, która mówi, że podstawą ludzkich decyzji są wierzenia i modele postępowania innych osób (Cialdini, 2004, s. 150), lub reguły autorytetu, zgodnie z którą człowiek wykazuje uległość wobec tych podmiotów, które cieszą się społecznym

² W badanym materiale nie odnaleziono tego typu nawiązań, z pewnością jednak uwiarygodnienie firmy przez odwołania do opinii klientów jest możliwe.

uznaniem (Cialdini, 2004, s. 186 – 108). Odbiorca wiadomości marketingowej, informowany o sukcesach odnoszonych przez firmę, otrzymuje komunikat, że przedsiębiorstwo cieszy się dużym zainteresowaniem klientów, jego pozycja na rynku jest ugruntowana, a działania godne uwagi.

Motywy odnoszące się od oferty

Zdecydowanie najwięcej zebranych motywów wiąże się z opisem oferowanej klientowi usługi lub prezentacją produktu.

Ich znaczenie uwypukla się, pisząc o **przyznanych im nagrodach**, np. *Volvo XC60 to zdobywca prestiżowej nagrody Car Of The Year 2018, który zachwyca designem i zaskakuje wyrafinowaną mocą* [V, 2.10.2019]. W cytowanym zdaniu nie tylko wartościuje się przez nawiązanie do rangi wyróżnienia, ale przy okazji zachwala produkt, piętrząc prymarnie waloryzujące słownictwo podkreślające zalety samochodu (por. *zachwyca designem; zaskakuje wyrafinowaną mocą*).

Innym powielanym elementem opisu jest **wskazywanie na popularność produktu lub usługi**. Po motyw ten chętnie sięgają twórcy serwisu aukcyjnego Allegro, prezentując adresatom te propozycje sprzedażowe, które wzbudzają największe zainteresowanie użytkowników portalu, np. *Poznaj najczęściej wyszukiwane produkty ostatnich dni* [A, 28.08.2019]; *Wyznaczaj trendy też w innych kategoriach – zobacz królujące w nich oferty!* [A, 28.08.2019]. Ocenianie, mimo że dokonywane tu implicytnie, jest oczywiste. Popularność produktu, opisywana za pomocą zwrotu *najczęściej wyszukiwany* oraz imiesłowu *królujący*, przekazywać ma informację na temat stopnia jego wartości. Frazy tego rodzaju tworzą wrażenie (a być może podawane są jako informacja potwierdzona), że nadawca odwołuje się do danych empirycznych.

Emitent, formułując opis, sugeruje często, iż przygotowana przez producenta oferta jest odpowiedzią na zapotrzebowanie dużej liczby potencjalnych klientów. Taką informację wyraża modulant *już*, np. *Już w sprzedaży* [E, 4.09.2019].

Zamierzone cele marketingowe osiąga się także, **porównując oferowane usługę lub produkt z propozycjami konkurencji**. Wartościowaniu w drodze komparacji służą przede wszystkim przymiotniki w stopniu najwyższym, np. *Dzięki wprowadzonym zmianom, otrzymali Państwo najwyższy dostępny na rynku poziom ochrony przed próbami oszustw, związanych z wysyłaniem wiadomości z adresów Państwa poczty elektronicznej* [N, 19.09.2019]; *Spółka nazwa.pl przekazuje swoim Klientom najwyższej klasy usługi, a Klienci nazwa.pl jako pierwsi w Polsce mogą korzystać z nowych technologii, niedostępnych w ofertach firm konkurencyjnych* [N, 17.10.2019]. W drugim zdaniu nie tylko mówi się o samej ofercie, ale też poddaje waloryzacji uprzywilejowaną pozycję klientów firmy, którzy zgodnie z modelowaną tu narracją

mogą liczyć na najwyższą jakość usług internetowych proponowanych przez nadawcę. Pośrednio więc oferta jawi się jako innowacyjna, kompletna i odpowiadająca na rynkowe zapotrzebowanie.

Konwencjonalnym środkiem językowej komparacji w marketingu i reklamie jest związek frazeologiczny *coś, ktoś numer jeden* wskazujący – zgodnie ze słownikową definicją – na ‘coś najważniejszego’ [WSF], w cytowanym kontekście określający najpopularniejszą propozycję sprzedażową, np. *Nr 1 w Polsce* [N, 1.10.2019]. Jest to sformułowanie ogólne i niekompletne semantycznie, w którym nie eksponuje się kryteriów stanowiących podstawę oceny. Podobne w wymowie wyrażenie (*the 1*) zostało wyzyskane w mailingu BMW, by skonstruować chwyt oparty na wieloznaczności. Ranga produktu współbrzmić ma ze sposobem nazwania jego serii, np.

Ilustracja 2. Motyw wartościujący produkt (źródło: BM 18.10.2019)

Twórcy e-mail marketingu, zestawiając popularyzowany produkt z kontrofertą, mogą podkreślać wymierne korzyści wiążące się z zakupem, np. *Wymień walutę do 8% taniej niż w bankach i kantorach* [W, 29.10.2019].

O **korzyściach wynikających z nabycia produktu** mówi się w prawie każdej wiadomości marketingowej. Jest to zrozumiałe o tyle, że działania reklamowe prowadzone w sieci związane są z wyzyskaniem kodu, który przez praktyków i teoretyków copywritingu określany jest mianem języka korzyści (Dutko, 2012, s. 75; Jabłoński, 2018, s. 69 – 98). Odbiorca wypowiedzi, prawie na każdym etapie lektury e-maila, powinien być utwierdzany w przekonaniu, że wybór usługi lub produktu będzie posunięciem racjonalnym, znajdującym uzasadnienie w prezentowanych faktach. Piętrzenie informacji pozytywnie wartościujących ofertę, wydaje się, w największym stopniu wpływa na możliwość skłonienia internauty do zaprojektowanej przez nadawcę reakcji na mailing. Przedmiot działania perswazyjnego określany jest przez piszących jako pożyteczny, doskonały do czegoś lub w czymś pomocny. Twórcy maili marketingowych po wielokroć akcentują, w wyćwiczeniu jakich umiejętności może pomóc oferowany produkt: *Zaczynaj mówić po angielsku!* [B, 3.10.2019], *Z Babel poczujesz się swobodnie, mówiąc po angielsku* [25.10.2019], a informacje te, co potwierdzają cytowane przykłady, przedstawiane są w formie obietnicy. Nacisk może być kładziony na poszczególne walory produktu i bogactwo oferty, np. *Nazwa.pl daje Ci*

gwarancję bezpieczeństwa w sieci, chroni przed cyberprzestępstwami i zapewnia wiarygodność Twojej stronie WWW [N, 3.09.2019], które często są wypunktowywane i grupowane w obrębie kilku akapitów.

Jako korzyść przedstawiany jest niekiedy dostęp do tego, co nowe i nieużytkowane przez dużą grupę osób, np. *Zobacz, co pojawi się niebawem w kategorii KSIĄŻKI. Na to warto czekać!* [A, 20.10.2019]. Zaletą bywa też łatwość korzystania z usługi, np. *MY DBAMY O TWOJE ZDROWIE, TY CIESZYSZ SIĘ ŻYCIEM* [ME, 23.10.2019], *Łatwy i szybki dostęp do lekarzy i badań przez cały rok* [ME, 23.10.2019].

Uwagę odbiorców przyciągać ma również niska cena. Strategia marketingowa, zgodnie z którą kreowane jest wrażenie, że odbiorca styka się z czymś wyjątkowym i doraźnym, wywoływać ma poczucie ulotności i potrzebę szybkiego ustosunkowania się do propozycji, nawet jeśli nadawca w żaden sposób jej nie ogranicza. Rolę taką spełniają informacje dotyczące niskiego bądź niższego niż normalnie kosztu zakupu. W tym celu eksponuje się najczęściej wartość (zwykle przedstawiając ją procentowo), o którą obniżono cenę, np. *Roczny kurs 50% taniej!* [B, 25.10.2019], *enjoy shopping do -20%* [EO, 19.10.2019], *25% lub 40% lub 70% lub 80% TANIEJ!* [ME, 15.10.2019].

Atrakcyjność ceny uwypukla się, wzbogacając komunikat o modulanty sytuujące (Jodłowski, 1977, s. 21), np. *Ta i więcej korzyści już od 6,67/mies.* [E, 31.08.2019], *Tylko 8,99 zł miesięcznie za Nielimitowaną liczbę dostaw!* [A, 6.10.2019], *Ucz się języka za jedyne 19,99 9,99 zł / miesiąc SUBSKRYPCJA ROCZNA* [B, 28.10.2019], *Aż do -59%* [ZA, 24.10.2019], *Otrzymaj nawet 50% zniżki na kolejny wyjazd* [Bo, 25.10.2019]. Każdy z wyrazów oprócz tego, że poprzedza i zapowiada główną informację, wyraża też postawę podmiotu mówiącego, poprzez którą próbuje się kreować nastawienie podmiotu słuchającego. Modulanty uzupełniają suchą konstatację o element ekspresji. Budują atmosferę napięcia i radości. Mają pobudzać do zakupu.

Podobną funkcję pełnią przedrostki *super-* i *ekstra-* łączone z rzeczownikiem bądź przymiotnikiem, np. *Artykuły kreatywne w supercenach* [E, 11.09.2019]; *luksus w EKSTRA cenie!!!* [TR, 20.10.2019]. Jak pokazuje drugi komunikat, przekaz werbalny kształtowany jest z wyzyskaniem nacechowanych środków graficznych: wersalików i piętrzonych ekspresywnych znaków interpunkcyjnych. Własności te, charakterystyczne dla komunikacji opisywanego typu (Zdunkiewicz-Jedynak, 2010, 94), kładą akcent na znaczenie wyrazu lub całego wypowiedzenia.

Prostym środkiem sygnalizowania, że obniżono cenę, jest użycie rzeczowników *promocja* i *rabat* bądź przymiotnika *promocyjny*, np. *Promocja! Loty już od 199 PLN w obie strony* [L, 9.10.2019], *Ścianka Reklamowa Tekstylna Dwustronna 300 cm (L) ZOBACZ CENĘ*

PROMOCYJNA [T, 5.10.2019], *Wybierz swój rabat i zadbaj o jesienną pielęgnację* [D, 17.09.2019].

Nadawcy maili marketingowych kuszą też odbiorców obietnicą gratisu, np. *6 miesięcy nauki gratis* [B, 13.10.2019], *0 zł za dostawę do salonów empik* [E, 14.08.2019], *Projekt i dostawa kurierem GRATIS!* [T, 5.10.2019], *30 dni abonamentu gratis* [E, 27.08.2019]. Każda propozycja darmowego przekazania produktu lub bezpłatnego udostępnienia usługi, choć tworzy wrażenie, że odbiorca obdarowywany jest przez producenta wyjątkowym prezentem, stanowi chwyt perswazyjny, na którym zyskuje głównie nadawca. I tak na przykład perspektywa darmowego użytkowania aplikacji do nauki języka obcego, poza tym, że może skłonić do zakupu pełnej wersji produktu, w krótkim okresie nie przyniesie użytkownikowi żadnej wymiernej korzyści, a koszt wysyłki jakiegoś przedmiotu może być wpisany w jego rzeczywistą cenę.

Obniżona cena bywa prezentowana w relacji do kosztu tego samego, lecz starszego produktu, np. *Teraz Volvo z rocznika 2020 z gwarancją ceny z 2019 roku* [V, 2.10.2019].

Jak pokazuje część spośród cytowanych przykładów, nadawcy unikają podawania pełnego kosztu zakupu, rozbijając go proporcjonalnie na dni lub miesiące, np. *Mini countryman z napędem hybrydowym za 1 490 zł netto mies. przy 0% wpłaty własnej* [M, 15.10.2019], co rzecz jasna zwiększa siłę perswazyjną komunikatu.

Potencjalnych klientów przyciąga się, publikując w mailach **opinie na temat oferowanych produktów i usług**. Pochodzą one od osób, które miały z nich skorzystać, np. *Bałem się laserowej korekcji wzroku, a to było kilkadziesiąt bezbolesnych sekund* [OP, 29.10.2019]. Korzystną ocenę klientów mogą eksponować suche dane ilościowe wyrażone liczbowo lub procentowo, np. *600 tys. zadowolonych klientów / 97% zadowolonych pacjentów* [OP, 29.10.2019].

Korzyść po wielokroć oferuje się w zamian za podjęcie jakiegoś kroku. W tym kontekście proponowana jest najczęściej obniżka ceny, którą uzależnia się od nabycia konkretnej usługi, np. *Przygotuj się na tygodniowy festiwal promocji z tysiącami produktów do 70% taniej – tylko dla posiadaczy Allegro Smart!* [A, 26.09.2019], *Podpowiadamy też, że już 3.09 rusza przedsprzedaż biletów na trasę koncertową Bass Astral x Igo z Empik Premium* [E, 31.08.2019], *-15% za zapis na newsletter* [DO, 17.10.2019]; wartości zakupu, np. *-20% przy zakupie za min. 349 zł* [DO, 17.10.2019]; *Zyskaj 2 miesiące słuchania audiobooków przy zakupie podręczników za min. 100 zł* [E, 4.09.2019]; posiadania aplikacji lub zakupu przez internet, np. *Najlepsza cena zawsze w aplikacji* [FB, 7.11.2019], *Artykuły kreatywne w supercenach online/aplikacja* [E, 11.09.2019]; czy też kontynuacji działań zakupowych, np. *Otrzymaj nawet 50% zniżki na kolejny wyjazd* [Bo, 4.10.2019]. Ustępstwo czynione przez nadawcę może być powiązane z zakupem serii produktów lub usług, np. *Oferty tylko dla*

prenumeratorów [Bo, 4.10.2019], *Kupując pakiet, płacisz taniej, niż płacąc osobno za wizyty i badania* [ME, 23.10.2019], *Artykuły szkolne 3 za 2* [E, 24.08.2019]. Warunek stawiany przez emitenta kreowany jest najczęściej na łatwy do spełnienia, o czym świadczy wprowadzanie do narracji modulantu *tylko*.

Warto podkreślić, że w każdej wypowiedzi eksponującej korzyść można widzieć próbę nawiązania do Cialdinowskiej reguły wzajemności, która pokazuje przychylnie pod jakimś względem działanie odbiorcy jako następstwo przychylnego wobec odbiorcy działania nadawcy (Cialdini, 2004, s. 63), zgodnie z tokiem myślowych 'skoro przygotowałem dla Ciebie szczególną ofertę, ty zrób coś dla mnie'.

Twórcy maili marketingowych zachęcają do zakupu, wskazując na **ograniczony czas trwania oferty**. Jej dostępność zawężają na przykład do konkretnego dnia: *Jakie są najlepsze oferty dnia?* [Bo, 15.09.2019], *Tylko do 23:59 świętujemy 21. urodziny empik.com – wśród 21 000 produktów do -60% z pewnością znajdziesz coś dla siebie* [E, 16.10.2019], lub tygodnia, np. *To już ostatni tydzień wyprzedaży do -70%* [E, 17.08.2019]. Motyw ów, a jednocześnie strategia marketingowa szczegółowo opisana przez Cialdiniego, wytworzyć ma zainteresowanie dobrami, które nie były wcześniej przedmiotem uwagi odbiorcy (Cialdini, 2004, s. 213). Stworzyć ma poczucie, że są wyjątkowe i szczególnie godne uwagi. Choć kończąca się promocja otwiera najczęściej drzwi kolejnej, za sprawą opisywanej strategii możliwość skorzystania z dogodnej oferty w innym terminie niż wskazany jest stawiana przez podmiot mówiący pod znakiem zapytania.

Motywy odnoszące się do odbiorcy

Ostatnia grupa motywów, które charakterystyczne są dla maili marketingowych, związana jest z szeroko pojętą kategorią odbiorcy. W każdym z nich potencjalny nabywca oferowanych dóbr lub usług zostaje wyodrębniony jako obiekt procesu perswazyjnego.

Wpływanie na odbiorcę może mieć charakter jawny, gdy nadawca **wzywa adresatów do podjęcia konkretnego działania**. Jak wspomniano we wstępie, celem emitenta wiadomości marketingowych jest nakłonienie internautów do użycia przycisku *call to action* i jakkolwiek zamierzenie to osiąga się dzięki kumulacji środków językowych mających zachęcać czytelnika do wskazanej aktywności, ostatecznie puentowane są bezpośrednio formułowaną zachętą. Dyrektywność wypowiedzi tego typu oparta jest na założeniu, że nadawca dysponuje dobrym, sprawdzonym produktem. Zdanie stanowiące realizację toposu składa się z czasownika w trybie rozkazującym i kohezywnego członu, w którym nawiązuje się do przedkładanej treści, np. **Poznaj nowe Vivaro** [V, 11.10.2019] czy **Umów wizytę** [OP, 30.10.2019]. Wskazany komponent może być kształtowany z wyzyskaniem dodatkowych zrytualizowanych informacji. Niekiedy

zawiera przynaglenie, by wykonać czynność szybko lub natychmiast, np. **Zdecyduj się już dziś** [V, 2.10.2019], **Zamów swoją kartę online i zacznij oszczędzać już teraz** [BP, 13.10.2019]; eksponuje przekonanie, że oferta dostosowana jest do potrzeb indywidualnego klienta, np. **Sprawdź koniecznie oferty, które przygotowaliśmy dzisiaj dla Ciebie** [A, 26.08.2019]; lub różni się od standardowych usług firmy, np. **Nie przegap okazji** [B, 28.10.2019], **Weź udział w promocji** [S, 12.10.2019]. Może też uwypuklić korzyść, jaką osiągnie nabywca, np. **Poznaj korzyści karty paliwowej BP Komfort Prepaid dla małych firm** [BP, 13.10.2019], **Sprawdź jak zyskać** [CH 24.10.2019].

Wezwanie do działania wiąże się po wielokroć z **projektowaniem potrzeb odbiorcy**. Niezależnie od tego, czy oferta nadsyłana do internautów odpowiada na podjęte przez nich plany zakupowe, zadaniem piszącego jest stworzenie takiego wrażenia. Robi się to, suponując na przykład deficyt: **Weź pożyczkę najlepszą dla siebie** [BA, 22.10.2019], **Ułożymy Twój biznes na nowo** [Z, 8.10.2019]. W obu cytowanych komunikatach buduje się przekaz na wstępnie przyjmowanym założeniu, odpowiednio: a) że odbiorca potrzebuje pieniędzy; b) że prowadzona przezeń działalność przechodzi kryzys. Nawet jeśli presupozycja zostaje skierowana na niewłaściwego użytkownika i błędnie diagnozuje potrzeby, wytwarza bodziec, który może skłonić do ich zredefiniowania. Zdarza się, że zamiast deficytów presupozycja dotyczy zainteresowań odbiorcy, np. **10 koncertów, na których musisz być tej jesieni. Na scenach w całym kraju zagrają polscy i zagraniczni artyści, nie zabraknie też festiwalowej atmosfery** [E, 4.09.2019]; **Zdobądź tytuł mistrza Duolingo! Stań w szranki z innymi uczniami i zdobądź jak najwięcej punktów każdego tygodnia. Więcej nauki = więcej punktów!** [D, 17.10.2019].

Językowym wskaźnikiem projektowania potrzeb bywa okres warunkowy. W odróżnieniu od poprzednio cytowanych zdań wypowiedzenia zawierające spójnik *jeśli/jeżeli* nie są budowane w oparciu o wstępnie przyjmowane założenie, np. **A jeśli szukasz nietuzinkowego prezentu – sprawdź kolekcję Porysunki 20% taniej z Mój Empik** [E, 11.09.2019]; **Jeśli potrzebujesz uzupełnić braki w wyprawce szkolnej – polecamy promocję do - 50% na plecaki, worki, piórniki**. [E, 4.09.2019]; **Jeśli szukasz lektury na wakacje lub relaksujący wieczór, polecamy nasze książkowe superpromocje** [E, 7.08.2019]. Ich dyrektywność zyskuje postać nienachalnej subtelnej porady wynikającej z sondowania właściwych potrzeb. Podobny wydźwięk mają zdania pytajne, np. **Potrzebujesz samochodu podczas swojego pobytu? Wypróbuj nas i zapłać mniej!** [Bo, 25.10.2019], **Co powiesz na naukę angielskiego za pół ceny?** [B, 25.10.2019]; **Rozmowa o pracę w innym języku? Przygotuj się do niej z Babbel** [B, 18.10.2019], lub wypowiedzenia z modulantem osłabiającym kategorię dictum, np. **To może Ci się spodobać** [A, 28.08.2019].

Wskazywana przez nadawcę potrzeba – jak choćby obniżenie kosztów jakiejś usługi – może wynikać z analizy zachowania konkretnego konsumenta, np. *widzimy, że wybierasz dostawę*

do Paczkomatów lub Punktów odbioru. Zaczynij na nich oszczędzać z Allegro Smart! Wybierz pakiet za jedyne 8,99 zł i zamawiaj bez limitu [A, 6.10.2019]. Sugerowanie, że przekładana oferta odpowiada potrzebom użytkowników jest wyrazem jej wartościowania przez odwołanie do takich atrybucji, jak adekwatność czy pomocność.

Ostatnim motywem dostrzeżonym w badanych mailach są **wtręty służące budowaniu wspólnoty z odbiorcą**. Idzie tu, rzecz jasna, o coś więcej niż tylko posługiwanie się skonwencjonalizowanymi formułami adresatywnymi, które – nawiasem mówiąc – w mailach z dominantą tworzywa graficznego zazwyczaj są pomijane. Topos ów bywa aktualizowany za sprawą sformułowań, poprzez które piszący wyraża sympatię w stosunku do czytelników. Projektują one odczucie, jakoby relacja między nadawcą a odbiorcą nie była oparta wyłącznie na związkach biznesowych (sprzedający – nabywca), ale też prywatnych, spersonalizowanych:

Ilustracja 3. Motyw wartościujący produkt (źródło: FB, 18.10.2019)

Licysz się dla nas [FB, 4.09.2019]

Twoja obecność i Twoje zdanie są dla nas bardzo ważne, dlatego stale dostosowujemy naszą ofertę i promocje do oczekiwań naszych użytkowników [H, 10.10.2019].

Wyrażanie postawy emocjonalnej wobec odbiorcy – jak pokazują cytowane przykłady – służyć ma tworzeniu wrażenia bliskości, a w konsekwencji – pozyskaniu przychylności potencjalnego klienta. Komplementowanie, będące jednym z ważnych ogniw perswazyjnej reguły sympatii, ma charakter intencjonalny i manipulacyjny. Podkreśla to Robert B. Cialdini: „jeżeli ludzie twierdzą, że nas lubią (lub że są do nas podobni), oznacza to często, że chcą od nas coś uzyskać” (Cialdini, 2004, 161). Seryjność, przygodność i anonimowość e-mail marketingu uwydatnia tylko rozmyślny charakter prezentowanych działań. Wzmianki tego typu poprzedzają zazwyczaj fragment wypowiedzi, w którym główny cel nadawcy zostaje ujawniony wprost. Pozytywne wartościowanie projektowanej przez nadawcę relacji skutkować ma dodatkowym wartościowaniem oferty przez odbiorcę.

Wszystkie wyodrębnione motywy pełnią funkcję perswazyjną, wyrażaną poprzez wartościowanie. Zachęcić mają czytelnika do zainteresowania się ofertą, a w dłuższej perspektywie – nabycia oferowanego produktu lub przedkładanej usługi. Waloryzacja,

wyrażana pośrednio lub wprost, kierowana jest na emitenta, odbiorcę lub sam produkt, znajdując wykładniki zarówno w planie treści, jak i języka. Piętrzenie powielanych motywów, często kumulowanych w obrębie jednego zdania, pozwala mówić o mailingu jako zbiorze wypowiedzi szablonowych, których twórcy odwołują do znanych dobrze chwytów marketingowych. Przegląd kilkudziesięciu aktualizacji gatunku pozwala dostrzec, że większość firm sięga po wąski ich repertuar, budując rozpoznawalność nie tylko przy użyciu zrytualizowanych środków graficznych, jak logo czy layout mailingu, lecz także standaryzując dobór środków wartościowania.

BIBLIOGRAFIA

- BOGOŁĘBSKA Barbara, WORSOWICZ Monika: Retoryka i jej zastosowania. Podręcznik dla studentów dziennikarstwa i innych kierunków humanistycznych. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2016. 198 s.
- CIALDINI, Robert: Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne 2004. 271 s.
- DUTKO, Maciej: Copywriting internetowy. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2012. 116 s.
- HABRAJSKA, Grażyna: Nakłanianie, perswazja, manipulacja językowa. In: Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica. Ed. B. Bogołębska – M. Woźniak-Łabieniec. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2005, s. 91 – 126.
- JABŁOŃSKI, Artur: Jak pisać, żeby chcieli czytać (i kupować). Gliwice: Onepress 2018. 167 s.
- JODŁOWSKI, Stanisław: Podstawy polskiej składni. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1977. 250 s.
- MACIOROWSKI, Artur: Skuteczny e-mail marketing. Warszawa: Edgard 2014. 152 s.
- PUZYNINA, Jadwiga: Wartości i wartościowanie w perspektywie językoznawstwa. Kraków: Polska Akademia Umiejętności 2013. 438 s.
- WRYCZA-BEKIER, Joanna: Webwriting. Profesjonalne tworzenie tekstów dla internetu. Gliwice: Onepress 2013. 196 s.
- ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, Dorota: Wykłady ze stylistyki. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2010. 217 s.

WYKAZ SKRÓTÓW

WSF – *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*. Oprac. A. Kłosińska – E. Sobol – A. Stankiewicz. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2005. 840 s.

Vzťahy medzi vybranými augmentatívnymi adjektívami¹

Katarína Gajdošová

Slovenský národný korpus, Jazykovedný ústav L. Štúra, Slovenská akadémia vied,

Bratislava, Slovenská republika

katarina.gajdosova@korpus.juls.savba.sk

1 Úvod

Cieľom nášho výskumu je identifikácia vzťahov medzi sufixálne a prefixálne tvorenými augmentatívnymi adjektívami. Vzhľadom na veľký rozsah výskumu a obmedzený rozsah textu sa v predkladanom príspevku venujeme výberovo len augmentatívnym adjektívam odvodeným od adjektíva *dlhý*, a to prefixálne tvoreným podobám *predlhý*, *pridlhý* a sufixálne tvoreným adjektívam *dlhánsky*, *dlhočizný*, *dlhokánsky*, **dlžizný*.² Porovnaním substantív, ktoré stoja v okolí skúmaných odvodených augmentatívnych adjektív, poukážeme na rôzne miery synonymity medzi týmito adjektívami.³ Ďalším našim cieľom je hľadanie vhodných metód na analýzu synonymity. Predkladaný text je súčasťou širšie koncipovaného výskumu adjektív v rámci prípravy lexikálno-gramatického opisu adjektív v písanej a hovorenej slovenčine na báze korpusového materiálu v projekte Tvorba a rozvoj Slovenského národného korpusu. Nadväzujeme v ňom na už publikovaný čiastkový výskum slovníkového spracovania a korpusového používania sufixálnych augmentatívnych adjektív (porov. Gajdošová, 2019).

---

¹ Príspevok je súčasťou riešenia úlohy *Tvorba a rozvoj Slovenského národného korpusu*, č. 0323/2017 (<https://korpus.sk/SNK2017az2021.html>).

² Adjektívum *dlžizný* je zo všetkých skúmaných augmentatívnych odvodenín najmenej frekventované. V analyzovanom materiáli sa nachádza 127-krát, výskyt ostatných sufixálnych odvodenín dosahuje vo väčšine prípadov viac ako 1 000 výskytov (v prípade adjektíva *dlhánsky* je to tesne nad 800 výskytov). Hodnoty, ktoré sme stanovili pri získavaní materiálu, neboli dostatočné na zaradenie tohto adjektíva do ďalšej analýzy. Napr. pri použití podmienky meet a frekvenčnom zozname substantív spájajúcich sa s adjektívom *dlžizný* nedosiahlo hodnotu viac ako 6 výskytov žiadne substantívum; najvyššie výskyty mali substantíva – *chodba* (5), *jazyk* (4), *rad* (4). Rovnako je to pri použití funkcie kolokácií v nástroji NoSketch Engine. Pri zisťovaní kolokácií tohto adjektíva prostredníctvom nástroja Word Sketch v korpuse *Omnia Slovaca III Maior (18.01)* sme našli len dve substantíva – *rad* (7), *chodba* (6), ktoré majú v korpuse tiež minimálne frekvencie. Do ďalšieho spracovania teda toto adjektívum nezaraďujeme.

³ V článku sa sústreďíme len na skúmanie synonymity medzi reprezentantmi sufixálne a prefixálne tvorených augmentatívnych adjektív, napr. *predlhý* vs. *dlhokánsky*. Neuvádžame samostatne mieru synonymickej blízkosti v skupine výhradne prefixálne tvorených adjektív, napr. *predlhý* vs. *pridlhý*, a v skupine výhradne sufixálne tvorených adjektív, napr. *dlhočizný* vs. *dlhánsky*.

2 Materiálová báza a prístup k materiálu

Ako zdroj materiálu na výskum sme zvolili hlavný korpus písaných textov Slovenského národného korpusu (ďalej SNK) s názvom *prim-8.0-public-sane* (1 368 990 447 tokenov; ďalej ako *prim*), webový korpus *web-4.0* (2 963 462 451 tokenov; ďalej ako *web*) a korpus *Omnia Slovaca III Maior (18.01)* (4 950 392 333 tokenov; ďalej ako *omnia*), ktorý sa ako interný korpus Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV používa pri tvorbe Slovníka súčasného slovenského jazyka.⁴ Okrem textov staršej verzie SNK (*prim-6.1-public-all*) a webového korpusu obsahuje *omnia* aj ďalšie zdroje slovenských textov. V jednotlivých korpusoch sme vyhľadávali tromi rôznymi spôsobmi, aby sme porovnali efektívnosť zvolených postupov. V korpusoch SNK (*prim*, *web*) sme vyhľadávali:

1) substantíva⁵ stojace v presne vymedzenom textovom okolí – maximálne 3 tokeny za skúmaným augmentatívnym adjektívom; po vyhľadaní sme do úvahy brali len tie substantíva, ktorých frekvencia sa v okolí skúmaného prefixálne a sufixálne tvoreného augmentatívneho adjektíva pohybovala po sčítaní výskytov v oboch korpusoch (*prim*, *web*) od 6 výskytov vyššie;

2) substantívne kolokáty získané prostredníctvom funkcie Kolokácie v nástroji NoSketch Engine s využitím asociačnej miery logDice; aj pri nich sme v nastaveniach zhodne definovali pozičný rozsah max. 3 tokeny vpravo s obmedzením na min. 6 výskytov kolokátu v korpuse a vzájomného spoluvýskytu skúmaného augmentatívneho adjektíva a kolokátu v rovnakej hodnote 6; vyhľadávanie sme realizovali vždy samostatne⁶ a výsledné zoznamy kolokátov sme spojili pre konkrétne augmentatívne adjektívum aj pre oba korpusy *prim* a *web*.

Z korpusu *omnia* sme prostredníctvom funkcie Word Sketch v nástroji Sketch Engine získali substantívne kolokáty v pozícii stojace za skúmaným augmentatívnym adjektívom (X Nn).

Vzhľadom na parciálny cieľ príspevku nájsť najvhodnejší spôsob výberu substantív na porovnanie synonymity adjektív možno konštatovať, že substantív získaných z korpusov pomocou operátora meet (bod 1) bolo najviac. O niečo nižšie boli zoznamy získané pomocou funkcie kolokácie a asociačnej miery logDice (bod 2); ale vo väčšine prípadov išlo o istú podskupinu substantív zo zoznamu získaných podľa bodu 1. Substantív získaných pomocou funkcie Word Sketch bolo zo všetkých troch skupín zväčša najmenej. Rovnako sa temer vždy nachádzali aj

⁴ http://www.juls.savba.sk/sssj_6.html.

⁵ Na získanie materiálu sme využili hľadanie pomocou operátora meet, napr. (meet [tag="S.*"] [word="(?)dlhánsk.*"] -3 -1); pri vysoko frekventovaných formálne zhodných adverbiách sme pri hľadaní tieto hneď odfiltrovali, napr. (meet [tag="S.*"] [word="(?)predlh.*" & word!="(?)predlho"] -3 -1).

⁶ Vyhľadanie augmentatívneho adjektíva → P filter na pozícii +1: CQL hľadanie: [tag="S.*"] → Kolokácie s rozsahom 1 – 1 a hodnotami minimálnej frekvencie a frekvencie v danom rozsahu 6. V samostatných hľadaníach rovnaké kritériá na pozícii +2 a +3.

vo zvyšných dvoch zoznamoch substantív. V niekoľkých prípadoch sa v zoznamoch nachádzali (hoci minimálne) aj také substantíva, ktoré netvorili so skúmaným adjektívom žiadne zmysluplné spojenie, napr. *dlhočizná tetuška*.⁷ Zväčša išlo o výskyty tesne nad zvolenou hranicou spoluvýskytov, ktoré sa do nášho materiálu dostali.

Cieľom našej práce nie je hodnotiť výsledné zoznamy substantív z hľadiska kolokácií – lebo všetky tri zoznamy substantív takéto kolokáty obsahujú. Chceli sme skôr overiť, či niektorá z metód analýzy materiálu ponúkne také príklady, ktoré sa v iných zoznamoch nenachádzajú. Ako sme už naznačili, najširší inventár substantív obsahoval zoznam získaný pomocou operátora meet (bod 1), v ktorom však bolo aj naviac „nezmyselných“ spojení.

Keďže druhým cieľom príspevku je poukázať na silu synonymity medzi prefixálne a sufixálne utvorenými augmentatívnymi adjektívami odvodenými od základového adjektíva *dlhý* na základe prítomnosti konkrétnych spoločných substantív v ich textovom okolí, bolo potrebné vytvoriť ku každému adjektívu zoznam substantív, ktoré sa nachádzajú v jeho textovom okolí. Takýto zoznam sme získali zlúčením súborov substantív získaných všetkými troma vyššie spomínanými spôsobmi. Viaceré substantíva sa v zozname opakovali (niektoré 3x, iné 2x, niektoré len 1x), opakovanie sme však nepovažovali za relevantné. Postačujúce pre nás bolo, že sa substantívum nachádzalo v zozname získanom akýmkoľvek spôsobom, ktorým sme k materiálu pristúpili.

3 Analýza

Získané substantíva vyskytujúce sa pri jednotlivých augmentatívnych adjektívach sme navzájom porovnali a pokúsili sme sa ich identifikovať aj z hľadiska sémantických skupín napriek tomu, že nie všetky je možné takto kategorizovať.

Substantív, ktoré sa vyskytujú v okolí každého skúmaného sufixálne aj prefixálne tvoreného adjektíva, bolo iba päť: *cesta, čas, doba, vlas, zoznam*.⁸

Vzhľadom na náš zámer zistiť synonymickú blízkosť jednotlivých rozdielne tvorených augmentatívnych adjektív sme porovnali zoznamy substantív spájajúcich sa so sufixálne tvorenými

---

⁷ Pri hľadaní substantív v rozsahu max. 3 tokeny za adjektívom sa našli aj takéto kontexty: Tebe je predsa len lepšie driemať počas *dlhočiznej* služby *tetušky* Nocušky v nejakej bútlavine, kde ňa neprefukuje mrazivý vetrisko Severisko. [Saniga, Miroslav: Ne(po)vinná čítanka malého prírodovedca – 2. diel: Rozprávky z dolinôčky Olinôčky. Banská Bystrica: vlastným nákladom 2011. 127 s. In: Slovenský národný korpus – prim-6.1-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2013. Dostupný in: Omnia Slovaca III Maior. (18.01) Bratislava: Jazykovedný ústav Eudovíta Štúra SAV 2018. Dostupný na: <http://ske.juls.savba.sk/bonito/index.html> [cit. 2020-02-13].

⁸ Tieto substantíva ďalej v zoznamoch neuvádzame.

augmentatívami so zoznamami substantív spájajúcimi sa s prefixálne tvorenými adjektívami. Toto porovnanie sme urobili aj naopak.

Pri porovnaní adjektíva *dlhánsky* s adjektívami *predlhý*, *pridlhý* sme zistili, že zo všetkých troch sufixálne tvorených adjektív je pri adjektíve *dlhánsky* najmenej zhodných substantív a každá z týchto dvojíc adjektív má skupinu spoločných substantív:

- dlhánsky – predlhý: *list, rad, rok*;
- dlhánsky – pridlhý: *noha, ruka*.

Adjektívum *dlhočizný* v porovnaní s prefixálne vytvorenými adjektívami *predlhý*, *pridlhý* má najviac spoločných substantív. Niektoré sú dokonca totožné.

- dlhočizný – predlhý: *čakanie, článok, človek, chvíľa, deň, história, hodina, list, mesiac, minúta, noc, pauza, prestávka, príspevok, rad, rok, rozhovor, séria, zima, život*;
- dlhočizný – pridlhý: *center, čakanie, človek, deň, film, história, noha, nos, názov, opis, pauza, prestávka, príbeh, rozhovor, ruka, skladba, text, veta, zima, život*.

Najväčší počet spoločných substantív pri uvedených dvojiciach obsahuje aj najväčší počet zhodných substantív. Sú to tieto: *čakanie, človek, deň, história, pauza, prestávka, zima, život*.

Substantíva spájajúce sa s dvojicou adjektív *dlhokánsky – predlhý* a *dlhokánsky – pridlhý* sú nasledujúce:

- dlhokánsky – predlhý: *článok, človek, deň, list, príspevok, rad, rok, séria*;
- dlhokánsky – pridlhý: *človek, deň, noha, nos, názov, ruka, skladba, veta*.

Spoločné substantíva sú tu len dve: *človek, deň*.

Zaujímavé je sledovať, aké substantíva sú spoločné pre kombinácie prefixálne a sufixálne tvorených adjektív odvodených od základového adjektíva *dlhý*, ak vychádzame od prefixálne tvorených adjektív smerom k zhodám pri sufixálne tvorených adjektívach. Pri adjektíve *predlhý* evidujeme tri zhodné substantíva so všetkými tromi sufixálne odvodenými adjektívami – *dlhánsky, dlhočizný, dlhokánsky*: *list, rad, rok*.

Okrem týchto troch nemáme žiadne ďalšie substantívum, ktoré by sa vyskytovalo zhodne v okolí adjektív *predlhý* a súčasne aj v okolí oboch adjektív *dlhánsky, dlhočizný*, ba nenachádzame ani iné také substantívum, ktoré by bolo spoločné pre kontext adjektív *predlhý* a adjektív *dlhánsky* a *dlhokánsky*.

Porovnanie kontextu adjektíva *predlhý* a kontextov adjektív *dlhočizný* a *dlhokánsky* odhaľuje okrem už vyššie spomenutých substantív *list, rad, rok* zhodu aj pri substantívach *článok, človek, deň, príspevok, séria*.

Rovnaké porovnanie adjektív v smere od adjektíva *pridlhý* k sufixálne odvodeným adjektívam prináša identifikáciu zhôd dvoch substantív *noha*, *ruka* pri všetkých štyroch adjektívach. Okrem týchto dvoch substantív nie sú zhodné žiadne iné adjektíva pri zisťovaní podobných substantív v textovom okolí adjektív *pridlhý* – *dlhánsky*, *dlhočizný* ani pri porovnaní adjektív *pridlhý* – *dlhánsky*, *dlhokánsky*. Ďalšie spoločné substantíva však nachádzame pri porovnaní adjektív *pridlhý* a adjektív *dlhočizný*, *dlhokánsky*: *človek*, *deň*, *názov*, *skladba*, *veta*.

4 Záver

V príspevku sme predložili analýzu substantív, ktoré sú totožné v presne špecifikovanom textovom okolí sufixálne a prefixálne tvorených adjektív odvodených od základového adjektíva *dlhý*. Rôznymi metódami sme pristúpili k materiálu, aby sme porovnali v súčasnosti dostupné spôsoby výberu materiálu z korpusu. Zo zhromaždeného materiálu môžeme vyvodzovať, že najfrekvencovanejšie adjektívum zo skupiny sufixálne odvodených adjektív *dlhočizný* má najväčšiu potencialitu byť synonymným so skúmanými prefixálne tvorenými adjektívami. Až 14 substantív (*cesta*, *čakanie*, *čas*, *človek*, *deň*, *doba*, *história*, *pauza*, *prestávka*, *rozhovor*, *vlas*, *zima*, *zoznam*, *život*) je pri tomto adjektíve totožných s prefixálne tvorenými adjektívami *predlhý* a *pridlhý*. Synonymne bližšie sú si adjektíva *dlhočizný* a *predlhý* pri použití so substantívami označujúcimi časové ukazovatele (*chvíľa*, *hodina*, *mesiac*, *minúta*, *noc*, *rok*), ale aj označujúcimi výsledky mentálnej činnosti (*list*, *príspevok*, *rozhovor*, *článok*). Synonymne bližšie má adjektívum *dlhočizný* k adjektívu *pridlhý* v kontextoch obsahujúcich substantíva z kategórie časti ľudského/zvieracieho tela (*noha*, *nos*, *ruka*, *vlas*) a aj z kategórie mentálnych činností (*film*, *názov*, *opis*, *príbeh*, *skladba*, *text*, *veta*).

Pri analýze skúmaných adjektív zo strany prefixálne tvorených adjektív môžeme konštatovať, že vzhľadom na frekvenciu výskytu adjektíva *dlhánsky* spektrum substantív, ktoré by boli k dispozícii ako kontextové ukazovatele v prípade synonymného použitia s adjektívami *predlhý* a *pridlhý*, nie je široké. Práve preto totožné substantíva nachádzajúce sa v textovom okolí adjektíva *dlhánsky* vytvárajú zoznam substantív, ktoré sú charakteristické pre všetky tri sufixálne tvorené adjektíva a ktoré sa nachádzajú aj v textovom okolí adjektíva *predlhý*: *list*, *rad*, *rok*. V prípade adjektíva *pridlhý* sú to substantíva pomenúvajúce časti ľudského/zvieracieho tela: *noha*, *ruka*. Napriek tomu, že nie všetky substantíva, ktoré sa spájajú v korpusových kontextoch s jednotlivými skúmanými adjektívami, možno zaradiť do konkrétnej sémantickej skupiny, dá sa z našej analýzy odvodiť, ktoré adjektíva majú vo svojom poli substantíva začleniteľné k časovým ukazovateľom alebo k výsledkom ľudskej či mentálnej činnosti. Na základe toho možno pozorovať, ktoré adjektíva zo skupiny prefixálne tvorených adjektív sú synonymne bližšie k jednotlivým reprezentantom sufixálne tvorených adjektív (*predlhý* k *dlhočizný*, *dlhohánsky* v kon-

texte časových ukazovateľov *deň, rok*, ale aj výsledkov mentálnych činností *list, článok, príspevok; pridlhý k dlhánsky, dlhočizný, dlhohánsky* v kontextoch označujúcich časti ľudského tela *noha, ruka; dlhočizný k predlhý, pridlhý* v najväčšom rade zhodných substantív: *čakanie, človek, deň, história, pauza, prestávka, rozhovor, zima, život*.

LITERATÚRA

- BARTÁKOVÁ, Jarmila: Adjektíva so zväčšenou mierou vlastnosti v slovenčine a češtine. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada jazykovědná. A. 42. Red. I. Pošíšil. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta 1994, s. 75 – 88.
- GAJDOŠOVÁ, Katarína: Sufixálne augmentatívne adjektíva v súčasnej slovenčine. In: Studia Academica Slovaca 48. Prednášky 55. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2019, s. 125 – 138.
- KILGARRIFF, Adam – BAISA, Vít – BUŠTA, Jan – JAKUBÍČEK, Miloš – KOVÁŘ, Vojtěch – MICHELFEIT, Jan – RYCHLÝ, Pavel – SUCHOMEL, Vít. The Sketch Engine: ten years on. In: Lexicography, 2014, roč. 1, č. 1, s. 7 – 36.

ZDROJE

- Omnia Slovaca III Maior. (18.01) Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2018. Dostupný na: <http://ske.juls.savba.sk/bonito/index.html> [cit. 2020-02-13].
- Slovenský národný korpus – prim-6.1-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2013. Dostupný z WWW: <https://korpus.juls.savba.sk> [cit. 2020-02-13].
- Slovenský národný korpus – prim-8.0-public-sane. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2018. Dostupné z WWW: <https://korpus.juls.savba.sk> [cit. 2019-11-19].
- Slovenský národný korpus – web-4.0. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2018. Dostupný z WWW: <https://korpus.juls.savba.sk> [cit. 2019-11-19].

Vybrané modálne výrazy v jazykovej praxi

Barbora Hurtuková

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského,
Bratislava, Slovenská republika
hurtukova4@uniba.sk

1 Úvod

Cieľom predkladanej práce je na základe pragmatickej interpretácie zvolených modálnych výrazov v aktuálnych komunikátoch spisovnej slovenčiny pokúsiť sa opísať ich funkčný potenciál a z pragmatickej pozície vysvetliť ich zmysel pre používateľov jazyka. V práci sa venujeme problematike dvoch kategórií, ktorých realizáciu môžeme vo výpovediach sledovať – kategórie epistemickej modálnosti a evidenciality, súhrnne označovaných aj ako subkategórie patriace do kategórie epistemicity, ktorým sa na poli slovenskej jazykovedy výraznejšie nevenuje osobitná pozornosť. Obsahom výskumnej časti je analýza a pragmatická interpretácia modálnych výrazov v reči používateľov jazyka, ktoré sme získali pomocou sledovania komunikácií v rôznych komunikačných sférach. Zamerali sme sa na tie výrazy, ktoré sme považovali za vhodné na interpretáciu a zároveň príkladné pre poukázania presahu jazykovej praxe voči teórii.

2 Kategória modálnosti v jazyku

Kategória epistemicity je v jazyku konkretizovaná pomocou svojich dvoch významných subkategórií, ktorých súhrnná charakterizácia slúži práve na pomenovanie epistemicity. Spomínané dve subkategórie predstavujú epistemickú modálnosť a evidencialitu. M. Grepl – J. Karlík (1998, s. 86) vymedzujú termín epistemická evaluácia, ktorá „popri preferenčnej, axiologickej a emocionálnej evaluácii je jedným z prípadov kognitívnych a pragmatických operácií, ktorými hovoriaci špecifikuje svoje postoje ku komunikačnej situácii a zložkám komunikačného procesu“. K definícii termínu sa pripája aj J. Dolník (2009, s. 129), ktorý o epistemickej evaluácii tvrdí, že „predstavuje jednu zo základných kognitívnych operácií ľudskej konceptualizácie sveta a prejavuje sa v nej tzv. abstrakčná flexibilita hovoriaceho“.

Epistemická modálnosť predstavuje z kognitívneho hľadiska epistemickú podporu pravdivosti propozície. Prostredníctvom pestrej škály epistemických výrazových prostriedkov epistemickej modálnosti hovoriaci kvantifikuje propozíciu na epistemickej škále reprezentovanú bodmi istota – vysoká miera pravdepodobnosti – stredná miera pravdepodobnosti – nízka

miera pravdepodobnosti – neistota. *Encyklopedický slovník češtiny* (2002, s. 256) označuje epistemickú modálnosť pojmom „modalita jistotní“ ako indikáciu rôznej miery istoty hovoriaceho o platnosti zdieľaného obsahu, kladného, záporného, ale i podmieneného.

Ak sa obsah výpovede podáva ako nie plne istý, vždy sa to signalizuje adresátovi rôznymi spôsobmi i prostriedkami. Tým dochádza k tomu, že sa hovoriaci takpovediac zbavuje zodpovednosti preukázať pravdivosť podávanej informácie, ktorú tvrdí. Môžeme konštatovať, že hovoriaci vždy podáva svoju výpoveď s rôznou mierou istoty (presvedčenia), a to buď plnou – sto-percentnou, veľkou, strednou alebo nízkou, ale aj so žiadnou, teda nulovou mierou presvedčenia. Hovoriaci sa môže dištancovať od záruky za platnosť vypovedaného obsahu tak, že vo výpovedi dá najavo, že to, čo oznamuje alebo tvrdí, pochádza „z druhej ruky“. Na rozhraní medzi epistemickou modalitou a preferenčnými postojmi sú postoje vyjadrujúce obavy a nádeje. Spoločne s neistotou implikujú rôzny stupeň záujmu (zainteresovanosti) hovoriaceho na realizáciu/nerealizáciu obsahu výpovede.

Evidencialita na druhej strane sa z kognitívneho hľadiska dotýka epistemického zdôvodnenia pravdivosti propozície – prostredníctvom jej výrazových prostriedkov má možnosť hovoriaci odôvodniť propozíciu špecifikovaním evidencie – zdroja informácie.

Kategória evidenciality sa označuje ako súbor výrazových prostriedkov, ktoré môže hovoriaci využívať na odkazovanie na kognitívny základ svojho tvrdenia. Z kognitívneho hľadiska evidencialita ukazuje východisko, ktoré umožňuje hovoriacemu pri konštruovaní istej udalosti bližšie uviesť jej relevanciu.

V jednej z najnovších publikácií M. Ivanovej *Modálnosť a modálne verbá v slovenčine* (2017, s. 11) sa uvažuje, že prienikom medzi jednotlivými vyjadreniami je to, že samotná podstata modálnosti je ukotvená vo vzťahoch medzi bezprostrednými (t. j. hovoriacim, adresátom, výpoveďou) a sprostredkovanými zložkami komunikačného procesu (t. j. objektívnou skutočnosťou). Takisto si autorka kladie trojicu základných otázok, ktoré sa v súvislosti s touto definíciou objavujú: „O aký postoj či postoje hovoriaceho ide? Ako sa jazykovo manifestuje postoj hovoriaceho ku skutočnosti a postoj hovoriaceho k výpovedi? Ktoré sú výrazové prostriedky na vyjadrenie modálnosti?“

Samotná odpoveď na otázku o vzťahu skutočnosti a jazykového stvárnenia nie je jednoduchá a jej význam je diskutovaný na poli viacerých lingvisticko-filozofických prístupov. Podľa M. Ivanovej (ibid., s. 12) sa vo všeobecnom ponímaní akceptuje téza, že základným komunikátom je veta (výpoveď). Platí však, že z kognitívno-sémantického hľadiska je základom vety propozícia, ktorá je vymedzovaná ako „konfigurácia obsahových entít, predstavujúcich myšlienkový odraz nejakého výseku skutočnosti, nejakej denotívnej situácie“ (Daneš – Hlavsa – Grepl, 1987, s. 9). Vzhľadom na uvedené definície platí, že danú situáciu nemožno uchytiť ani úplne, ani komplexne so všetkými charakteristickými súvislosťami, vzťahmi

i účastníkmi. V samotnom utváraní (konštituovaní) propozície sa odrážajú selekcie prvkov hovoriacim, pričom tento výber je ovplyvnený cieľom, ktorý sleduje hovoriaci v komunikácii.

3 Analýza

Nasledujúca časť práce predstavuje interpretáciu nami zvolených modálnych výrazov, ktoré sme sa snažili zachytiť v aktuálnych komunikátoch spisovnej slovenčiny. Zaujímal nás predovšetkým ich funkčný potenciál a samotný zmysel pre používateľov jazyka. Celý výskum a súčasnú analýzu sme orientovali najmä do výsledku, ktorý by nám priniesol adekvátne porovnanie vytýčenej teórie a reálnych poznatkov získaných z jazykovej praxe. Našou snahou bolo poukázať na presah pragmatického prístupu nad teoretickým vymedzením problematiky modálnych výrazov. Osobitne sme sa snažili poukázať na to, že reálna jazyková prax je síce plná predpojatostí a výziev na kritiku, no to, čo môže vyzerať ako chybné, nemusí byť hneď aj neprijateľné.

Analýza 1

Príkladom z oblasti použitia partikul v jazykovej praxi používateľmi jazyka je partikula „vraj“, ktorú v našom prístupe môžeme považovať za reprezentatívny vzor reportovania cudzej mienky. Príklad je nasledovný, pochádzajúci z rozhovoru medzi rodičom a maloletým synom: „<Vraj> ťa <videli> fajčiť, a ja tomu <verím>, lebo je z teba <cítiť> cigarety.“ Epistemická hodnota partikul prislúchajúcich reportívnej evidencialite signalizuje strednú mieru pravdepodobnosti validity propozície. Ak hovoriaci postuluje výpoveď evidenčne, opierajúc sa o cudziu mienku, dáva najavo svoju dištanciu či odstup od toho, čo paradoxne podáva ako informáciu. V ponímaní mienky daný atribút „cudzia“ môže nahradiť prístupnejším synonymom „iná ako tá moja“, prípadne „jeho/jej, nie moja“. Cudzia mienka je chápaná ako informácia alebo jedno-ducho výpoveď, ktorú my ako používatelia jazyka podávame v komunikácii ďalej, pričom ju môžeme obmieňať, pridať z nej niečo, ale aj ubrať. Cudzie mienenie nemusí bezprostredne pochádzať len od osoby cudzej – neznámej, ale aj z okruhu známych. Hovoriaca – v tomto prípade matka – však túto cudziu mienku priamoúmerne zvyšuje tým, že používa perцепčné sloveso „vidieť“. Takto teda môžeme v prvej časti výpovede pozorovať vedľa seba dva evidenčné výrazy, ktoré síce naznačujú strednú mieru validity, no ich spojením sa zvyšuje práve relevantnosť samotnej výpovede. Toto tvrdenie je ešte neskôr umocnené tým, že samotná hovoriaca udáva fakt, že to, čo podáva, považuje za pravdivé, verí tomu. Sloveso „veriť“ patrí do skupiny evaluátorov pre vyjadrovanie inferenčnej evidenciality, pričom dané kognitívne sloveso sa zaraďuje konkrétnejšie do skupiny tzv. operátorov s fokusáciou kladnou. Sú to jednotky vyjadrujúce kladný postoj k realizácii deja. V našom prípade je však možné polemizovať o tom, či hovoriaci vyjad-

ruje svojou výpoveďou práve kladný postoj, alebo minimálne postoj s kladným odtienkom. Sloveso „verím“ si plní v tomto význame rolu pri uplatňovaní cudzej mienky, slúži na to, aby hovoriaci adresáta ešte viac presvedčil o významne a platnosti svojich slov. Posledná časť výpovede slúži ako evidenčný zdroj celej výpovede. Daná evidencia je založená u hovoriacej na jej osobnej skúsenosti, ktorú zažila v kontakte s adresátom. Vyrovnáva sa týmto balans medzi cudzím tvrdením a reálnym zážitkom. Použitie perцепčného predikátu „cítiť“ potvrdzuje svoju rolu vďaka tomu, že ako perцепčný evidenčný výraz poskytuje epistemickú fixáciu postulátu zo strany hovoriaceho. Autor výpovede uisťuje nielen adresáta, čo by malo byť primárnym sledovaným cieľom, ale zároveň tým slúži aj sebe, pretože si tak zaručuje to, že adresát bude mať sťažnené zaujať odporovacie stanovisko, ale zároveň ubezpečuje aj seba uvedením evidenčného zdroja, ktorý sám spozoroval.

Analýza 2

Nasledujúce dva výrazy sme zachytili počas rozhovoru dvoch mužov, ktorí boli obidvaja členmi okrskovej volebnej komisie počas prezidentských volieb. Boli to muži vo veku približne 35 – 40 rokov, pričom jeden z nich bol predsedom, druhý zapisovateľom komisie. Autorom obidvoch uvedených replík je zapisovateľ:

- a) „Ale veď, počuj, <nechceme si potykať> už, po celom dni?“
- b) „<Nechceme riskovať>, že nás z krajského úradu pošlú prerobiť celú zápisnicu, bože, tak nech to vyplňajú ako ľudia.“

V tejto interpretácii budeme zameriavať svoju pozornosť primárne na modálne sloveso „nechciet“, avšak predmetom výskumu budú tentoraz aj jeho infinitívne komplementy – v prvej možnosti „potykať“ a v druhej „riskovať“, ktoré sme okrem spoločného ohraničenia s modálnym slovesom aj osobitne vyznačili podčiarknutím vo vete. Obidve možnosti síce spája z vonkajšej stránky negácia modálneho slovesa „chciet“, avšak zo sémantického hľadiska s poukazáním na jednotlivé infinitívne komplementy sa mení povaha jednotlivých výrazov. Pre lepšie uvedenie do kontextu uvádzame, že obidve repliky sú súčasťou jedného dialógu v tom istom momente, pričom z formálneho hľadiska je medzi nimi medzera vyplnená niekoľkými – pre nás aktuálne – nerelevantnými výpoveďami. Avšak to, že obe vyššie uvedené repliky boli spomenuté v jednom rozhovore, bolo práve tým príznakovým, čo nás zaujalo ako nezainteresované osoby. Nasledujúcou interpretáciou sa pokúsime vymedziť vzťah medzi modálnymi relátormi v slovenčine a negáciou, v tomto prípade negáciou modálneho slovesa chciet.

Ako prvý uvádzame fakt, že prvá z uvedených výpovedí po a) má interogatívnu formu a cieľom hovoriaceho je podať návrh pre adresáta, aby si prestali vykať. Hovoriaci navrhuje

niečo, o čom zároveň predpokladá, že by mohlo byť uskutočniteľné. Predsa len, zo všeobecného vnímania sveta a spoločnosti vieme, že „akt potykania si“ je prejavom jednak ochoty zmeniť vzťah na súkromnejší. V druhom prípade však nejde ani o interogatívnu formu výpovede, ani o konkrétnu výzvu voči adresátovi zo strany hovoriaceho. Druhá výpoveď je konštatovaním, no zároveň je takisto stimulom pre adresáta, ale nie v takom rozsahu, aký sa predpokladá pri prvom. Myslíme tým to, že pri prvej replike po a) hovoriaci používa negáciu výrazu, no výsledný obraz, ktorý sa podáva negáciou, je pre adresáta pozitívny, resp. môže byť pozitívne vnímaný. Sledujeme nepriamu úmeru medzi negáciou a dosiahnutým významom výpovede. Tým, že sa použije negácia modálneho slovesa – v danom príklade modálneho relátora volitívnosti – utvára sa nám nepriama výzva na adresáta. Hovoriaci používa negáciu slovesa a zároveň sa vytvára slobodná dobrovoľnosť pre reakciu zo strany adresáta. Prostredníctvom negácie dokáže oveľa lepšie formulovať nepriamu výzvu či návrh, pričom zachováva rámec slušnosti a ponecháva slobodu rozhodovania sa. Podľa M. Ivanovej (2017, s. 182) sa práve použitím negovanej formy dosahuje intenzifikácia zdvorilosti a slobodnej vôle adresáta a prostredníctvom interogatívnej formy výpovede hovoriaci signalizuje, že si nie je predpokladom istý.

Z komunikačno-pragmatického hľadiska možno modálny výraz „chciet“ charakterizovať ako výrazový prostriedok vyjadrovania preferenčných postojov. Spoločným rysom týchto postojov je „mať/nemať záujem“ na uskutočňovaní zámerov (intencií, cieľov), s akými sú výpovede produkované. V teoretickej literatúre (Ivanová, 2017, s. 182) sa autorka zmieňuje o interogatívnych rečových aktoch, pričom konštatuje, že práve daný modálny výraz „chciet“ je často uplatňovaný v rámci spomenutých interogatívnych výpovedí pri nepriamych zisťovacích otázkach. V našom konkrétnom prípade je možné použitie negácie modálneho relátora „chciet“ interpretovať ako úsilie hovoriaceho vzbudiť aj na druhej strane, teda u adresáta, záujem o rovnakú vec, akú mieni. Príznakovým je aj samotné použitie prvej osoby plurálu, čím sa nielen rozhodnutie, ale aj zodpovednosť, prenáša na obe strany. Ak si dve osoby prestanú vykať a začnú sa oslovovať v druhej osobe, znamená to, že dosiahli medzi sebou spoločne konsenzus. Rozdielnosť, na ktorú chceme poukázať, tkvie predovšetkým v tom, že v prvej replike po a) hovoriaci signalizuje, vyslovuje zámer, aby sa dej uskutočnil. Je to budúci stav, ktorý je žiaduci aj zo strany hovoriaceho, no zo spoločenského hľadiska je vo väčšine prípadov žiaducim aj pre adresáta. V našej kultúre je akt potykania si vo veľkej miere prejavom dôvery, záujmu o druhú osobu či ochotou dať sa spoznať. Negácia neslúži na sugerovanie ani na priamy príkaz. Slúži pre hovoriaceho ako predpoklad, že adresát má záujem na realizácii deja. Jednoducho povedané, „nechceme“ sa v komunikačnom procese a s vhodným (pozitívnym) infinitívnym komplementom dokáže zmeniť na nositeľa významu „chceme“ (= to dosiahnuť).

Opačným príkladom je druhá replika, uvedená pod označením b), ktorá v sebe nesie takisto negáciu modálneho relátora „chcieť“, no zo sémantického a komunikačno-pragmatického hľadiska je možné konštatovať zmeny. Rovnako sa využíva negácia, avšak najvýraznejšou zmenou je to, že hovoriaci zo svojej pozície konštatuje dej (určitý stav), ktorému sa treba vyhnúť. Na rozdiel od predošlej repliky tu absentuje želanie a vôľa niečo uskutočniť, čo má prínos pre obe strany. Mohli by sme diskutovať o tzv. „pravej negácii modálneho slovesa“, pretože v tomto prípade varuje pred niečím, čo môže nastať, a vyslovuje obavy či skôr znepokojenie nad aktuálnou situáciou. Dovoľme si konštatovať, že samotná negácia síce nezahŕňa v sebe vzťah k skutočnosti bezprostredne, ale práve prostredníctvom predbežného stupňa, afirmácie sa vyjadruje popretie zhody výpovede so skutočnosťou, čo ju práve preto zaraďuje do oblasti modálnosti (porov. *ibid.*, s. 190). Ak by sme negáciu eliminovali formálne, mohli by sme takto ochudobniť mnohé z našich výpovedí jednak o zdvorilostný princíp, ale aj o funkcie modálnych relátorov, akými sú napr. vyjadrenie úmyslu, vôle nerealizovať dej. Podobný jav nastáva práve v replike po b), v ktorej hovoriaci konštatuje, no zároveň aj upovedomuje o možnom riskovaní, ak sa zápisnica nebude vyplňať správne. V tomto prípade je „vôľa nechcieť“ naozajstným prejavom odmietnutia, nesúhlasu či neželaného stavu, ktorému sa hovoriaci snaží nielen zabrániť, ale zároveň aj apelovať na ostatných účastníkov.

4 Záver

Kategórie epistemickej modálnosti a evidenciality predstavujú prostriedky, ktorými hovoriaci môže vyjadrovať svoje postoje, názory, hodnotenia k platnosti obsahu propozície a poukazovať na zdroj evidencie. Konštatujeme však, že ide o fakultatívne výrazové prostriedky, ktoré sa nemusia bezpodmienečne uplatňovať v každej výpovedi. V samotnom utváraní (konštituovaní) propozície sa odrážajú selekcie prvkov hovoriacim, pričom tento výber je ovplyvnený sledovaným cieľom. Hovoriaci ako osobnosť však v prvom rade sleduje svoje zámery, čo je jeho prirodzené jazykové cítenie i nastavenie sa. Variabilnosť a premyslenosť výrazových prostriedkov poukazuje na to, že hovoriaci dokáže (aspoň čiastočne) korigovať odpoveď adresáta tým, že mu síce navonok ponechá priestor, no zároveň ho vyzýva, aby naplnil nami očakávaný cieľ. Tento jav sa nám ukázal pri negácii modálneho výrazu „chcieť“, kde sa vplyv negácie prejavil ako účelový, najmä v interogatívnej forme.

Naším zámerom je inšpirovať a vytvárať pomyselnú bázu, z ktorej vychádzajú ďalšie podnetné otázky a úvahy pre pragmatické nazeranie na modálne výrazy v jazykovej praxi. Prijímateľom nášho textu ponechávame slobodný priestor na vykonštruovanie vlastných ideí a postojov k nami zvolenému materiálu či spôsobu jeho interpretácie. Ak sa nám nepodarilo priniesť

správne odpovede, snažili sme sa aspoň o správne otázky. Štúdium a výskum jazyka od nás vyžaduje byť striedavo v rôznych rolách ako interpreti, bádatelia, ale aj kritici, aby sme mohli v čo najširšom význame obsiahnuť samotnú povahu jazyka.

LITERATÚRA

- BAUER, Jaroslav – GREPL, Miroslav: Skladba spisovné češtiny. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1975. 364 s.
- DANEŠ, František, HLAVSA Zdeňek – GREPL, Miroslav: Mluvnice češtiny III. Skladba. Praha: Academia 1987. 746 s.
- DOLNÍK, Juraj: Cudzosť – jazyk – spoločnosť. Bratislava: IRIS 2015. 316 s.
- DOLNÍK, Juraj: Jazyk – človek – kultúra. Bratislava: Kalligram 2010. 224 s.
- DOLNÍK, Juraj: Sila jazyka. Bratislava: Kalligram 2012. 368 s.
- DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2009. 376 s.
- IVANOVÁ, Martina: Modálnosť a modálne slovesá v slovenčine. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2017. 312 s.
- IVANOVÁ, Martina: Vznik evidenčných operátorov v slovenčine z hľadiska gramatikalizačnej teórie. In: Jazykovedný časopis, 2012, roč. 63, č. 1, s. 31 – 52.
- KUBÁNI, Viliam: Psychológia osobnosti. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2013. 136 s.

ZDROJE

- Encyklopedický slovník češtiny. 2002. Ed. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2012. 604 s.
- Krátký slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 985 s. Dostupný z WWW: <http://slovníky.juls.savba.sk/?d=kssj4> [cit. 2019-12-01].

Komparace vybraných pasáží z textů Tomáše ze Štítného

Marek Janosik-Bielski

Katedra českého jazyka a literatury, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická,
Technická univerzita v Liberci, Česká republika
marek.janosik.bielski@tul.cz

V rámci svého doktorského projektu nazvaného „Tomáš ze Štítného a jeho práce s jazykem: příspěvek k debatě o charakteru a specifikách štítenského jazyka“ provádím kvalitativní komparaci textu z vybraných sborníků Tomáše ze Štítného z hlediska jejich struktury a stylu. Snažím se touto cestou vytvořit seznam jazykových rysů dvojího typu: jednak ty, které jsou přisouditelné autorskému stylu Tomáše ze Štítného a můžeme je tedy považovat za specifické projevy individuálního stylu, jednak ty, které naopak poukazují na možný vliv jednotlivých opisovačů. Aby taková komparace měla význam a texty byly souměřitelné, snažil jsem se dodržet několik důležitých podmínek. Tou první je autorství Tomáše ze Štítného, proto jsem vybíral jen z textů, u nichž je jeho autorství dlouhodobě přijímáno a není dále problematizováno. Po konzultacích se školitelem a odborným konzultantem jsem také volil různé edice stejného textu – kvůli rozsahu, slovní zásobě a možnosti srovnání stylových rysů. A poslední důležitou podmínkou, kterou jsem si pro výběr textů stanovil, bylo dostatečně reprezentativní dochování. Samozřejmě беру v potaz jednu nepříjemnou komplikaci, a sice skutečnost, že jde o opisy, rozpoznání autorského stylu a opisovačských zásahů nebo pochybení tudíž může být velmi složité. Přesto mám pevnou naději, že výsledky tohoto bádání mohou přinést důležité poznatky ke stylovým specifikům tvorby Tomáše ze Štítného. Aplikace typologizovaného seznamu jazykových prostředků na text *Legendy o Barlaamovi a Josafatovi* může přispět k debatě o Tomášově autorství, jehož verifikace je v odborných kruzích přinejmenším problematická.

Co se týče předchozího zpracování podobného tématu, nemohu se bohužel opřít o současné studie, soustavná pozornost byla této problematice věnována naposledy v polovině XX. století. Ve 40. letech se objevily studie Františka Ryšánka a Františka Šimka (obě shodně v roce 1946), kteří doslova horovali ve prospěch Tomášova autorství, a zejména v 50. letech k nim přibýly studie Josefa Straky (autora podle Šimkových slov „vzorných edic“), který naopak Tomášovo autorství popírá. Problematiku však každý z nich nahlíží z jiného pohledu a někdy i stejné jazykové prostředky interpretují odlišným způsobem. Diskuse tedy bohužel není konzistentní a například v podání Ryšánkově je i nezvykle a přílišně emotivní. Josef Straka naopak argumentuje mnoha doklady z textu a řadu jevů se snaží velmi podrobně popsat a vysvětlit.

V současné době mám k dispozici tři transkribované edice zhruba třecifoliového textu, který se objevuje ve štítenských sbornících Jesuitském, Klementinském, Musejním, Opatovickém, Sázavském a Vávrově. Jde o text s didaktickým charakterem srovnávající devět stavů lidských s devíti kůry andělskými. Na dvou textových verzích, ze sborníků Klementinského a Musejního, si můžeme předvést, jak se od sebe odlišují a co mají naopak společného. Vybral jsem k tomu dva konkrétní textové úryvky a komparoval jejich znění a umístění v rámci celého textu. Tato komparace se soustředí na řešení dílčích otázek spjatých s charakterizací autorského stylu, zejména jak zásadní a časté jsou textové změny mezi edicemi obdobného textu, zda jsou tyto změny náhodné/případné nebo souvisejí s jiným pojetím a zpracováním tématu či zda je možné rozpoznat autorské zásahy od změn opisovačských a na základě jakých kritérií. Srovnání jsem podrobil jazykové prostředky na rovinách foneticko-fonologické, morfologické, lexikální, syntaktické, strukturní/hypersyntaktické, intertextuální a stylové.

Klementinský sborník – úryvek 1a

*A ten trój rád jest samiem Bohem zřiezen;*¹ a protož má najnižší obú vyšší poslúchati, jednoho v jednom, druhého v druhém, a středmý najvyššieho, jakož velí svatý Pavel, řka: „*Každá duše,*“ *točíš každý živý, „vyšším mocem bud’ poddána; nebť nenie moc jen od Boha, a což jest od Boha, to j’ zpořiezené.“*² *Protož, ktož se moci protiví, ten se Božiemu zpořiezení protiví; a ktož se Božiemu zpořiezení protiví, ten odsúzenie nalezne.*³ *Protož, dělní lidé obecní, buďte poslušni pánóm, páni kostelních starost, a starosty kostelnie Bohu a jeho Písmu. Neb jakož se veš svět divně drží nebem, takéž vešken pořád zřiezenie Božieho svatým Písmem.* [66r] *Protož i riekáme, že j’ Buoh utvrdil nad námi své Písmo jako nebe; neb pravda svatého Písma drží nás tvrdo,*⁴ abychom svými úmysly nezašli u blud.

Musejní sborník – úryvek 1b

*Ě, kakt’ jest to právě zřiedil pán Buoh:*⁵ *ktož ten rád boří a nenie pilen stavu svého, potkáť jej súd Boží. A ktožť v svém stavu pracuje věrně, takéť nebude bez odplaty. I dieť s[vatý] Pavel: Každá duše mocem vyšším poddána bud’! Nenieť moc odjinud než od Boha, a co je od Boha, zřiezení jest.*⁶ *A nemáť nikterýž stav ze tří těchto druhú dvú vážiti lehce, nebť jsta jemu potřebna velmi. Aj, kakt’ je člověku i noh třeba, i rukú a hlavy ovšem! Takť jest v svaté cierkvi potřebie lidí tří*

¹ Odpovídající si pasáže (odkaz na autoritu).

² Odpovídající si pasáže (odkaz na autoritu).

³ Výkladové pasáže (didaktická funkce).

⁴ Odporující si pasáže (prostor pro interpretaci).

⁵ Odpovídající si pasáže (odkaz na autoritu).

⁶ Odpovídající si pasáže (odkaz na autoritu).

stavón [33vs] týchto. I jměli by ti trojí lidé tak sě spolu milovati, jakož v těle ti troji údové milují se a jeden druhým pohodlé činí. Stav lidu obecního v milosti a v dobré sprotnosti v tom pracuj, což by bylo druhýma dvěma ku potřebě. Stav světské moci pilně hledaj pokoje oněma oběma. A ta oba stavy pomněta, že die Kristus: Čiňte sobě přátely z toho sbožie, ješto nenie pravé sbožie, ale totiž zlý máte za sbožie, ať vás přijmú v své schrány věčné. Když totiž v tom, v čemž je budete milovati a pomoc jim k tomu učiníte, budete podobnú k nim odplatu mieti.⁷ A také duchovní mile nahrazujte obmeškánie túto dvú stavú v duchovenství, bez nichž by nemohl trvati stav duchovní.⁸ Ačť die Písmo, že ne v samém chlebě živ jest člověk, všakt neodmlúvá, by i tělesného chleba i jiného pohodlé nebylo třeba k životu, v němž móż duše odplaty a věčné chvály zaslúžiti a nemóz bez něho. [...] Dieť svatý Jan apoštol: Kak móż kto řeci miluji Boha, nevida Boha, když bližního svého nemiluje a vida jej? A kak móż řeci miluji bližního a vida nůzi jeho, a nepomóžeš jemu, móžeš-li?

Klementinský sborník – úryvek 2a

Znamenajte, co j' Buoh odpověď⁹ Eliášovi, když jest řekl:¹⁰ „Aj, Hospodine, zrušili jsú tvé oltáře a zbili jsú proroky tvé, a já sem jediný ostal, a hledají mé duše.“ Odpověď jemu [69r] Buoh, řka: „Neříekaj, by sám jediný byl; ostavilť sem sobě sedm tisícón mužón, ješto jsú dáblóm neslúžili.“ Hlédaj, kdež mněl Eliáš, by sám jediný slušal k Bohu, tu sú také i týchto sedm tisícón mužón slušeli;¹¹ takéž, kdež vy snad mníte, by jediné z vašeho pořádu slušeli do nebes, tu uzříte, že i z jiných stavón také do nebes pójdu lidé, ač i z nižších, kteříž je právě zdrželi budú, aneb pokáním opravi12 Druhé slúšie vám na to slovo svatého Jana vždy pomnieti, ješto die: „Kak móż kto řeci, miluji Boha, jehož nevidí, nemiluje-li svého bližního, jehož vidí?“ A opět: „Kak móż řeci, miluji bližního, a vida jeho potřebu a moha, i nepomóz jemu?“

Musejní sborník – úryvek 2b

Když jednu Heliáš mluvieše k Bohu:¹³ Hospodine, zrušilť sú tvé oltáře a zbili proroky tvé, a já sem jediný ostal a hledají duše mé. Řekl jemu Buoh: Neříekaj, by jediný byl ty, ostavilť sem sobě sedm tisícón mužón. A mněl Heliáš, by jediný [34rd] on byl, ješto Bohu slúžie, ano bylo i více jich.¹⁴

⁷ Odporující si pasáže (prostor pro interpretaci).

⁸ Výkladové pasáže (didaktická funkce).

⁹ Výkladové pasáže (didaktická funkce).

¹⁰ Odpovídající si pasáže (odkaz na autoritu).

¹¹ Odpovídající si pasáže (odkaz na autoritu).

¹² Výkladové pasáže (didaktická funkce).

¹³ Odpovídající si pasáže (odkaz na autoritu).

¹⁴ Odpovídající si pasáže (odkaz na autoritu).

Druhé pomňte na pokoru, nechlubte se, nemějte sebe ovšem za dobré, jako byste beze všeho nedostatku byli, móżť snad každý někaký svůj mieti nedostatek, i nemóžť věděti člověk, milosti-li jest hoden od Boha, či-li nenávisti, ale vše je schováno k budúciemu času v nejistotě.¹⁵

Na foneticko-fonologické rovině si můžeme všimnout například odlišného zacházení s protezí: ve starším sborníku se objevuje jméno proroka Eliáše ve variantě bez proteze, v novějším sborníku nacházíme variantu s protetickým h-. Malá odlišnost je i v používání slovesa být v tvaru 3. sg. praes.: zatímco ve starším sborníku se objevují varianty „jest“ a „j“, v novějším sborníku nacházíme varianty „jest“ a „je“. V ostatních případech jde spíše o změny nahodilé a větší „systematické“ odlišnosti zatím nepozorují.

Co se morfologické roviny týče, stojí za pozornost tvary přítomného času sloves 3. přítomné třídy ve 3. osobě (sg., du., pl.) a tvarech odvozených (např. transgresív). Kmenotvorná přípona -uj(e/í/íc) má ve starším sborníku podobu -ij(e/í/íc). Celkem typické pro Tomášův styl je používání zájmen a příslovce „kaký“ a „kak“ místo „jaký“ a „jak“. Velmi časté je také hojně užívání duálových tvarů jmen i sloves: „druhýma, dvěma, oněma, oběma, ta oba stavy pomněta“ ap.

Lexikální rovina štitenských textů zaujme specifickými výrazy, z nichž některé (ve vybraných ukázkách se bohužel nevyskytující) můžeme považovat za rys autorského stylu – autor je používá s oblibou a celkově je najdeme jen u velmi malého množství autorů nebo dokonce jen u Tomáše, např.: „bobonky, posmievač, potvořiti/potvořený, zpořiezení“ aj.

Z hlediska syntaxe je zajímavé srovnání řešení obdobných konstrukcí s důrazem na vazby, slovosled a třeba i podobu souvětí. V této oblasti ale ještě nemám průzkum dokončený.

Prostředky strukturní/hypersyntaktické, intertextuální a stylové se v řadě případů střetávají ve stejných jevech a společně jsou významným faktorem stylometrické analýzy vybraných textů. Mnohem přínosnější bude jejich porovnání po přepisu většiny množství textů, ale už nyní je možné vysledovat různé přístupy a zajímavé obměny. A to i ve vybraných ukázkách.

V úryvku 1 (a × b) si všimněme odlišného řešení hned první věty: „*a ten trój rád jest samiem Bohem zřiezen*“ × „*é, kakt jest to právě zřiedil pán Buoh*“. Rozdíl nacházíme také v práci s pavlovským citátem: „*jakož velí svatý Pavel, řka: „Každá duše,“ točíš každý živý, „vyšším mocem buď poddána; nebť nenie moc jen od Boha, a což jest od Boha, to j' zpořiezené.*“ × „*I dieť s[vatý] Pavel: Každá duše mocem vyšším poddána buď! Nenieť moc odjinud než od Boha, a co je od Boha, zřiezení jest.*“ V některých případech dochází k zásadní proměně interpretace: „Protož, dělní lidé obecní, buďte poslušni pánóm, páni kostelních starost a starosty kostelnie Bohu a jeho Písmu.“ × „**A nemá nikterýž stav ze tří těchto druhú dvú vážiti lehce, nebť jsta jemu potřebna**

¹⁵ Výkladové pasáže (didaktická funkce).

velmi. Aj, kakt' je človeku i noh třeba, i rukú a hlavy ovšem! Takt' jest v svaté cierkvi potrebie lidí tři stavón těchto.“

V úryvku 2 (a × b) se odlišným způsobem zmiňuje řeč proroka Eliáše: „Eliášovi, když jest řekl“ × „Když jednu Heliáš mluvieše k Bohu“. Drobný rozdíl zaznamenáváme i v Boží odpovědi a jejím komentáři: „Neřiekaj, by sám jediný byl; ostavil' sem sobě sedm tisícón mužón, ješto jsú dáblóm neslužili.“ Hlédaj, kdež mněl Eliáš, by sám jediný slušal k Bohu, tu sú také i těchto sedm tisícón mužón slušeli.“ × „Neřiekaj, by jediný byl ty, ostavil' sem sobě sedm tisícón mužón.“ A mněl Heliáš, by jediný on byl, ješto Bohu slúžie, ano bylo i viece jich.‘ Odlišné je i pojetí výkladu této pasáže: „Znamenajte, co j' Buoh odpověděl [...] takéž, kdež vy snad mníte, by jediné z vašeho pořádu slušeli do nebes, tu uzříte, že i z jiných stavón také do nebes pójdú lidé, ač i z nižších, kteříž je právě zdrželi budú, aneb pokáním opravili.“ × „Druhé pomněte na pokoru, nechlubte se, nemějte sebe ovšem za dobré, jako byste beze všeho nedostatku byli, móżť snad každý někaký svůj mieti nedostatek, i nemóżť věděti člověk, milosti-li jest hoden od Boha, či-li nenávisti, ale vše je schováno k budoucímu času v nejistotě.“ Tyto změny už souvisejí s funkční rovinou textu, předpokládá se patrně jiný adresát a jemu je uzpůsoben výběr, výklad i řazení prostředků, citátů a textových pasáží. Zatímco někde nacházíme řazení některých pasáží těsně k sobě, ten samý text v jiné verzi je rozdělený a rozmístěný v průběhu textu, zřejmě podle potřeby adresátu a jemu přiměřené interpretace. Takovéto místo nacházíme dokonce i v našich krátkých ukázkách: zatímco v Klementinském sborníku se pasáž „A opět: „Kak móż řeci, miluji bližnieho, a vida jeho potrebu a moha, i nepomóż jemu?““ objevuje až v úryvku 2a, v Musejním sborníku ji nacházíme ještě jako součást úryvku 1b v podobě „A kak móż řeci miluji bližnieho a vida nuzi jeho, a nepomóžeš jemu, móžeš-li?“ A to i přesto, že dané pasáže jsou od sebe poměrně vzdálené; v Klementinském sborníku se pasáž objevuje na konci úvodní kapitoly textu, ale v Musejním sborníku je zařazena až do kapitoly nazvané „O nábožných duchovních řeč.“, která je až několikátou v řadě po kapitole úvodní.

Průzkum textových variant štítenského pojednání o tzv. devíti stavech lidských je zatím neúplný, všechno závisí na počtu transkribovaných a zpracovaných verzí a je to ještě běh na dlouhou trať, protože přepisy textů jsou velmi zdlouhavé a náročné na interpretaci z hlediska jak lingvistického, tak literárního. Nemluvě o samotném čtení, které někdy přináší nečekaná „překvapení“ v podobě neobvyklé chyby, rozpitého inkoustu, nesrozumitelné opravy či vpisku apod., jak už to tak u těchto starých rukopisných památek bývá. Opět se zde ukazuje úzké sepjetí jazyka a textu ve smyslu lingvo-literární historie. I přesto se však už nyní ukazují zajímavé poznatky a jevy jako například výrazné rozdíly v řazení textu a jeho interpretaci ve vztahu k za-

mýšlenému adresátovi, které mohou posloužit stanovenému cíli, tedy stylometrické analýze štítenských textů a aplikaci těchto poznatků na možnou verifikaci Tomášova autorství u problematické „buddhovské“ *Legendy o Barlaamovi a Josafatovi*.

LITERATURA

- BENDOVIÁ, Martina: Reprezentace ideálu ženy v díle Tomáše ze Štítného. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova 2014. 54 s.
- PYTLÍKOVÁ, Markéta: Průzkum překladové a překladatelské stránky první redakce staročeského biblického překladu. Disertační práce. Olomouc: Univerzita Palackého 2011. 184 s.
- RYCHTEROVÁ, Pavlína: Vidění svaté Brigity Švédské v překladu Tomáše ze Štítného. Praha: Filosofie 2009. 436 s.
- RYŠÁNEK, František: Knížky o Barlaamovi a T. Štítný. Právo lidu, 1946, roč. 49, č. 9, s. 3.
- SPUNAR, Pavel: Repertorium auctorum Bohemorum protractum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans, tomus I. Wratislaviae – Varsaviae – Cracoviae – Gedani – Lodziae: Ossolineum – Studia Copernicana, 1985. 478 s.
- STRAKA, Josef: Přeložil vskutku legendu o Barlaamovi a Josafatovi Tomáš ze Štítného? In: Z kralické tvrže, 1991 – 1992, roč. 18, s. 4 – 19.
- STRAKA, Josef: Ani kratší úprava staročeské legendy o Barlaamovi a Jozafatovi není prací Tomáše ze Štítného. In: Rodné zemi. Red. R. Fukal – M. Kopecký. Brno: Muzejní spolek 1958, s. 356 – 370.
- ŠIMEK, František: Legendu o Barlaamovi a Josafatovi přeložil do češtiny Tomáš ze Štítného. In: Listy filologické, 1946, roč. 70, č. 2 – 3, s. 79 – 97.

PRAMENY

- TOMÁŠ ZE ŠTÍTNÉHO: Knížky šestery o obecných věcech křesťanských, sign. XVII A 6 (1376). Uloženo: Národní knihovna České republiky, Praha, Česká republika. Ff. 64v – 107v.
- TOMÁŠ ZE ŠTÍTNÉHO: [Štítnenský sborník tzv. Musejní], sign. III B 5 (1450). Uloženo: Knihovna Národního muzea v Praze, Praha, Česká republika. Ff. 32v – 53r.

Kontrastívna analýza minimálnych ustálených konštrukcií: predložkovo-menné spojenia v nemčine

Bianka Jarolínová

Katedra germanistiky, Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Trnava,
Slovenská republika
jarolinovabianka@gmail.com

1 Úvod

Ustálené slovné spojenia fungujú ako samostatné jednotky, ktoré vykazujú vysoký stupeň lexikalizácie, čím sa stávajú zaujímavým objektom skúmania pre jazykovedcov. Tieto tvoria veľmi širokú škálu a rozdeľujú sa následne do skupín podľa formálnych, sémantických a pragmatických kritérií. Cieľom nášho skúmania sú nemecké predložkovo-menné spojenia, ktoré pozostávajú zo substantív a prepozícií, napr. *ohne Ende* (bez konca), *am Anfang* (na začiatku), *seit Jahren* (celé roky), ktorých špecifikom je, že pri nich absentuje člen, resp. v danom lexikalizovanom význame je petrifikovaný. Centrálnym kritériom pre vymedzenie týchto binárnych predložkovo-menných spojení je ich autonómnosť ako lexikálnych jednotiek. Táto hovorí o tom, ktoré komponenty sú obligatórne a ktoré fakultatívne. Predložkovo-menné spojenia vystupujú v rôznych funkciách, pričom najčastejšia je adverbialná. Z tohto pohľadu ich možno deliť do štyroch skupín, a teda na lokálne, modálne, kauzálne a temporálne. Zaujímavým a doposiaľ detailnejšie neskúmaným objektom sú modálne predložkovo-menné spojenia so špecifickým významom miery a kvantity, ktoré vyjadrujú veľkosť, mieru alebo intenzitu napr. *nach Belieben* (podľa ľubovôle), *nach Gusto* (podľa gusta). Veľmi dôležitú úlohu hrá pri tejto skupine rekurentná nulová pozícia medzi substantívom a prepozíciou a vykazuje vysoký stupeň lexikalizácie. Nulová pozícia môže byť rozšírená rôznymi slovnými druhmi. Najčastejšie ich zastávajú adjektíva, napr. *nach individuellem Wunsch* (podľa individuálneho želania), alebo zámená, napr. *nach Ihrem Wunsch* (podľa Vášho želania). Takáto zmena má však niekedy za následok sémantický posun alebo elimináciu statusu lexikalizovanej jednotky. Východiskovým bodom pre náš empirický výskum tvorí online modul PREPCON.¹ Ide o databázu, ktorá dokumentuje mieru výskytu predložkovo-menných spojení s rekurentnou nulovou pozíciou na mieste člena, resp.

---

¹ <http://uwv.ids-mannheim.de/prepcon/index.html>.

s jeho petrifikáciou v danej konštrukcii v korpuse DeReKo.² Dáta môžu byť zoradené podľa substantív alebo prepozícií. Obsahuje 78 669 rôznych predložkovo-menných spojení s minimálnym výskytom 5, 68 prepozícií a 29 687 rôznych substantív. Pri každom predložkovo-mennom spojení je taktiež uvedená absolútna a relatívna frekvencia, poradie vo frekvenčnom zozname od 5 až 25 automaticky selektovaných KWIC-riadkov.³

2 Ustálené slovné spojenia

Slovné spojenia, ktoré sa rekurentne používajú v rámci analogických kontextov, nazýva Kathrin Steyer (2000, 2013) ustálené slovné spojenia:

„Diese Wortfolgen fungieren als semantisch autonome sprachliche Einheiten und sind ebenso im Lexikon verankert wie andere Lexeme“ (Steyer 2018, s. 227).⁴

„Die usuelle Wortverbindungen werden nach den korpuslinguistischen Forschungen häufig fragmentarisch oder verschachtelt verwendet und sich als Mehrwortlexeme in einer komplexen Verflechtung innerhalb des Wortschatzes wiederfinden, z.B. mit Monolexemem, wobei nie eine vollkommene Synonymie existiert, sondern immer ein Mehr an Ausdrucksqualität auf der einen oder anderen Seite gegeben ist“ (Steyer 2018, s.227).⁵

„Um eine Entität als autonom ansehen zu können, muss die Frage beantwortet werden, welche Kombination welcher Elemente notwendig – also obligatorisch - ist, um eine bedeutungstragende Einheit zu konstruieren, und welche Elemente fakultativ hinzutreten, um die Verwendungskontexte auszudifferenzieren. Obligatorisch bedeutet, dass keine Komponente getilgt werden kann, ohne dass dabei die Autonomie als Lexem verloren geht“ (Steyer 2018, s. 227).⁶

3 Binárne predložkovo-menné spojenia

Binárne predložkovo-menné spojenia sú frazeologické jednotky, ktoré sú tvorené zo substantív a z prepozícií. Dané substantíva môžu byť primárne alebo odvodené substantíva v každej forme. Prepozície môžu fungovať ako samostatný prvok, napr. *nach* (po, do, podľa) *nach Belieben* (podľa ľubovôle), ale taktiež aj ako zlúčeniny predložky s členom, napr. *am* (na, pri), *an + dem*, *am Anfang* (na začiatku), *im* (v, na, do), *in + dem*, *im Gegenteil* (naopak, naproti tomu). Hlavným kritériom pre binárne predložkovo-menné spojenia je funkčná a lexikálna autonómnosť. Tá vypovedá

---

² <https://www1.ids-mannheim.de/kl/projekte/korpora/verfuegbarkeit.html>.

³ KWIC – Key Word in Context (kľúčové slovo v kontexte).

⁴ Tieto slovné spojenia fungujú ako sémanticky autonómne jazykové jednotky a taktiež sú zakotvené v lexikóne ako ostatné lexémy.

⁵ Uzuálne slovné spojenia sú podľa korpusovo-lingvistických výskumov často používané len fragmentárne a objavujú sa ako viacslovné lexémy v komplexnej sieti v rámci slovnej zásoby napr. s monolexémami, pričom neexistuje úplná synonymia, ale je na jednej alebo druhej strane vždy istá pridaná hodnota výrazu.

⁶ Na to, aby sme mohli vnímať danú entitu ako autonómnu, musí byť zodpovedaná otázka, ktorá kombinácia daných elementov je nevyhnutná – teda obligatórna – na to, aby sa konštituovala významová jednotka, a ktoré prvky vystupujú ako fakultatívne na to, aby diferencovali kontexty jej využitia. Obligatórny znamená, že nesmie byť vynechaný žiaden komponent bez toho, aby nedošlo k strate autonómnosti lexémy.

o tom, ktoré komponenty sú obligatórne. Napr. *Die Kinder basteln selbständig, aber unter Aufsicht* – autonómna jednotka vo funkcii príslovkového určenia (Deti modelujú samostatne, ale pod dohľadom) vs. *Das Projekt wird durchgeführt unter Leitung des Präsidenten* – neautonómna jednotka vo funkcii predložky. (Projekt bol realizovaný pod vedením prezidenta) (porov. Steyer 2018, s. 230 – 232).

Predložkovo-menné spojenia možno podľa Steyer (2018, s. 230) zaradiť k rôznym druhom syntagiem:

1. dvojslovné kombinácie v adverbiálnej funkcii: *seit Jahren* (už roky);
2. ako komponent FVG:⁷ *ums Leben kommen* (prísť o život);
3. nominálna fráza: *bis Ende des Jahres* (do konca roka);
4. komplexná prepozičná fráza: *von Zeit zu Zeit* (z času na čas) (porov. <http://uwv.ids-mannheim.de/prepcon/modul1/weiterfuehrend.html>).

Obsadenie nulovej pozície môže viesť zároveň k zmene významu, napr. rozšírením spojenia *in Kürze* s temporálnym významom (= umgehend, bald), obligatórny komponent *in aller Kürze* sa mení význam na modálny (= kurz gehalten, zusammenfassend) (Steyer 2018, s. 234).

3.1 Rozšírený lexikálny model

Uzuálne slovné spojenia môžu byť doplnené pomocou tzv. rozšíreného lexikálneho modelu (porov. Steyer 2018, s. 240 – 242), ktorý môže byť:

1. **Interný** (lexikálne jadro): vyplní nulové miesto medzi prepozíciou a substantívom, môže byť rozšírený rôznymi slovnými druhmi, napr.: *nach Wunsch* (podľa želania), najčastejšie rozšírený pronomínami: *nach meinem / eurem / deinem Wunsch* (podľa môjho / vášho / tvojho želania) alebo adjektívami: *nach speziellem / flexiblem / kundenspezifischem Wunsch* (podľa špeciálneho / flexibilného želania / podľa želania zákazníka).
2. **Externý**: rozširuje uzuálne slovné spojenia tým, že stojí pred ním, napr.: *je / ganz / exakt nach Wunsch* (vždy / celkom / presne podľa želania), alebo stojí za ním. V tejto pozícii stoja predovšetkým verbá, napr.: *nach Wunsch fertigen / erkundigen / planen / organisieren* (zhotoviť / informovať / plánovať / organizovať podľa želania) (porov. Steyer 2018, s. 240 – 242).

---

⁷ Funktionsverbgefüge v nemčine sú slovesné konštrukcie, v ktorých sa význam (sémantický obsah) zväčša presúva zo slovesa na podstatné meno a samotné sloveso funguje iba ako funkčné sloveso (porov. <https://de.wikipedia.org/wiki/Funktionsverbgef%C3%BCge>).

3.2 Delenie predložkovo-menných spojení

Predložkovo-menné spojenia s adverbiálnou funkciou sa delia do štyroch skupín (porov. Ďurčo, 2018). Na ukážky daných spojení som čerpala z platformy pre jedno- a viacjazyčnú kolokačnú lexikografiu WICOL, v ktorej sú tieto spojenia registrované, klasifikované a sú k nim spracované slovenské ekvivalenty.⁸

1. Lokálne

hinter Gittern (za mrežami), *im Anhang* (v prílohe), *ins Offene* (von / vonku / navonok), *von Anfang an* (od začiatku)

Príklad:

hinter Gittern (za mrežami):

V databáze PREPCON má slovné spojenie frekvenciu 3 583, čo tvorí 15,56 % slovných spojení s danou predložkou a je najfrekventovanejším spojením.⁹ K najtypickejším verbálnym kolokátom pri tomto spojení patria:

Datív: *hinter Gittern bleiben* (ostať za mrežami) / *X Jahre h. G. verbringen* (stráviť X rokov za mrežami) / *sein* (byť) / *sitzen* (sedieť) / *sich befinden* (nachádzať sa) / *enden* (skončiť) / *jemanden umbringen* (niekoho zabiť).

Akuzatív: *hinter Gitter geraten* (dostať sa za mreže) / *verschwinden* (zmiznúť) / *kommen* (prísť) / *jemanden bringen* (dostať niekoho) / *einsperren* (uväzniť niekoho).

Doklad:

„***Hinter Gittern*** kann er dich nicht umbringen.“ („Za mrežami ťa nemôže zabiť.“) (DWDS: Arjouni, Jakob: Happy birthday, Türke!, Zürich: Diogenes 1987 [1985], s. 141).¹⁰

2. Temporálne

seit Jahren (celé roky), *seit Geburt* (od narodenia), *nach Gebrauch* (po použití), *nach Jahren* (po rokoch), *gegen Mittag* (na poludnie)

⁸ <https://wicol.acdh.oeaw.ac.at/index.php/Category:PWV>.

⁹ <http://uwv.ids-mannheim.de/prepcon/modul1/tables.html>.

¹⁰ Preklady dokladov B. J.

Príklad:

seit Jahren (celé roky):

V databáze PREPCON má slovné spojenie frekvenciu 24 186, čo tvorí 24,2 % slovných spojení s danou predložkou a je najfrekventovanejším spojením. K najtypickejším verbálnym kolokátom pri tomto spojení patria:

leben (žiť) / *arbeiten* (pracovať) / *sich kennen* (poznať sa) / *versuchen sich um etw.* (pokúsiť sa o niečo) / *streiten mit jemandem* (hádať sa s niekým) / *wünschen* (želať si) / *sparen* (šetriť) / *kämpfen* (bojovať) / *stehen* (stáť) / *etw. machen* (niečo robiť) / *geben* (dať) / *gelten* (platiť) / *laufen* (bežať) / *fordern* (žiadať) / *kennen jemanden* (poznať niekoho) / *planen etw.* (niečo plánovať) / *sein* (byť) / *benutzen* (použiť) / *etw. nehmen* (niečo vziať) / *verfolgen etw.* (sledovať niečo) / *unterstützen* (podporovať) / *bekannt sein* (byť známy) / *sagen* (hovoriť) / *wollen* (chcieť) / *durchlaufen* (prebehnúť) / *verbinden* (spojiť).

Osobitný je model s internou variantnosťou číslovky: *seit X (Zahlwort) Jahren* (už X (číslovka) rokov).

Doklad:

„*Es wäre die perfekte Ehe, endlos und ohne Anfang wie der Ring, den er sich schon **seit Jahren** wünscht.*“ („Bolo by to perfektné manželstvo, nekonečné a bez začiatku ako prsteň, ktorý si **už roky** želá.“) (DWDS: v Dückers, Tanja: *Spielzone*, Berlin: Aufbau-Taschenbuch-Verl. 2002 [1999], s. 141).

3. Modálne

nach Wunsch (podľa želania), *nach Belieben* (podľa ľubovôle), *mit Augenmaß* (odoka), *pro Person* (na osobu / na hlavu), *mit Absicht* (úmyselne), *in Tränen* (v slzách, s plačom)

Príklad:

nach Wunsch (podľa želania):

V databáze PREPCON má slovné spojenie frekvenciu 417 výskytov, čo tvorí 0,42 % slovných spojení s danou predložkou, a nachádza sa na 23. mieste, pri predložke *nach*. K najtypickejším verbálnym kolokátom pri tomto spojení patria:

gehen (ísť) / *fertigen* (zhotoviť) / *gestalten* (vytvoriť) / *richten* (upraviť) / *bedrucken* (potlačiť) / *erstellen* (zhotoviť) / *erkundigen* (informovať sa) / *entfernen* (odstrániť) / *organisieren* (organizovať) / *planen* (plánovať) / *konfigurieren* (konfigurovať) / *realisieren* (realizovať) / *arrangieren*

(aranžovať) / *laufen* (bežať) / *dekoriieren* (dekorovať) / *kreieren* (tvoriť) / *zusammenstellen* (zostaviť) / *produzieren* (produkovať) / *bauen* (postaviť) / *servieren* (servírovať) / *kombinieren* (kombinovať) / *singen* (spievať) / *vergrößern* (zväčšiť).

Rozšírený externý model obsahuje príslovky a zámená: *ganz* (celkom) / *exakt* (presne) / *persönlich* (osobne) / *farblich* (farebne) / *speziell* (špeciálne) / *flexibel* (flexibilne) / *kundenspezifisch* (podľa prianí zákazníka) / *maßgeschneidert* (vyrobený na mieru) / *genau* (presne) / *selbstverständlich* (prirodzene) / *vielfach* (mnohonásobne) / *maßgenau* (na mieru) *nach Wunsch* (podľa želania).

Interný variantný model obsahuje typické zámená a adjektíva, napr.: *nach Ihrem* (Vášho) / *eurem* (vášho) / *deinem* (tvojho) / *speziellem* (špeciálneho) / *persönlichem* (osobného) / *individuellem* (individuálneho) / *eigenem* (vlastného) *Wunsch* (želania).

Doklad:

„Zu den Saunakabinen wie auch zu größeren Badehäusern im Garten liefern heute die Herstellerfirmen je **nach Wunsch** den passenden Saunaofen für Kohle-, Öl-, Gasoder Elektroheizung.“ („Pre saunové kabíny, ako aj pre väčšie kúpeľné domy v záhrade dnes dodávajú výrobcovia **podľa želania** vhodné saunové pece na uhlie, olej, plyn alebo elektrické kúrenie.“) (DWDS: Fresenius, Hanna: Sauna, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt 1987 [1974], s. 89).

4. Kauzálné

gemäß Gesetz (na základe / v zmysle / podľa zákona), *durch Zufall* (náhodou), *laut Anklage* (podľa obžaloby / na základe obžaloby), *vor Scham* (od hanby)

Príklad:

gemäß Gesetz (na základe / v zmysle / podľa zákona):

V databáze PREPCON má slovné spojenie frekvenciu 17, čo tvorí 0,75 % slovných spojení s danou predložkou, a nachádza sa na 10. mieste pri danej predložke. K najtypickejším verbálnym kolokátom pri tomto spojení patria:

obliegen (prislúchať) / *sich verhalten* (správať sa) / *haften* (ručiť) / *erlauben* (dovoliť) / *verlangen* (požadovať) / *ausüben* (vykonávať).

Interný varianný model obsahuje typické adjektíva: *gemäß physikalischem* (podľa fyzikálneho) / *ungeschriebenem* (nepísaného) / *geltendem* (uplatniteľného) / *gültigem* (platného) / *verabschiedetem* (schváleného) / *anwendbarem* (platného) / *Ohm'schem* (Ohmovho) / *Hessischem* (Hessenského) / *hermetischem* (hermetického) G. (zákona).

Externý variantný model: *gemäß Gesetz Nr. X / vom X (Datum)* (podľa zákona č. X / zo dňa).

Doklad:

„*Rechtsanwälte und Notare, die von der Militärregierung nicht genehmigt sind, dürfen gemäß Gesetz Nr.2 keine Beratungstätigkeit in Rechtsfragen ausüben.*“ („Právnicki a notári, ktorým to nepovoľuje vojenská vláda, **podľa zákona** č. 2 nemôžu vykonávať právne poradenstvo.) (DWDS: Süddeutsche Zeitung, 1995 [1945]).

3.3 Predložkovo-menné spojenia miery a kvantity

Predložkovo-menné spojenia miery a kvantity vyjadrujú veľkosť (veľa < > málo) alebo intenzitu (silno < > slabo). Majú modálny charakter a najdominantnejšou je predložka *nach* (po, do, podľa). Napríklad:

nach Bedarf (podľa potreby), *nach Bedürfnis* (podľa potreby), *nach Belieben* (podľa ľubovôle), *nach Ermessen* (podľa uváženia, na základe posúdenia), *nach Gefallen* (podľa chuti), *nach Geschmack* (podľa chuti), *nach Gewicht* (podľa váhy), *nach Größe* (podľa veľkosti), *nach Gusto* (podľa gusta), *nach Gutdünken* (podľa uváženia), *nach Herzenslust* (čo srdce ráči), *nach Interesse* (podľa záujmu), *nach Lage der Dinge* (podľa situácie), *nach Laune* (podľa nálady), *nach Leistung* (podľa výkonu), *nach Lust* (podľa chuti), *nach Lust und Laune* (podľa chuti a nálady), *nach Schätzungen* (odhadom), *nach Schwierigkeitsgrad* (podľa stupňa obtiažnosti), *nach Stärke* (podľa sily), *nach Vorschriften* (podľa predpisov), *nach Wunsch* (na želanie, podľa želania), *mit Augenmaß* (odoka) atď.

Veľmi dominantnou súčasťou týchto spojení je interná a externá variantnosť, ktoré budú predmetom ďalšieho výskumu.

LITERATÚRA

ĎURČO, Peter: Lexikalisierte PWVs aus kontrastiver Sicht. In: Aktuelle Fragen und Trends der Forschung in der slowakischen Germanistik. Eds. M. Hornáček Banášová – S. Fraščíková. Nümbrecht: Kirsch-Verlag 2018, s. 9 – 59.

STEYER, Kathrin: Lexikalisch geprägte Muster – Modell, Methoden und Formen der Onlinepräsentation. In: Sprachliche Verfestigung. Wortverbindungen, Muster, Phrasem-Konstruktionen. Ed. K. Steyer. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag 2018, s. 227 – 264.

ZDROJE

- Duden Online, digitálny slovník. Berlin: Dudenverlag Bibliographisches Institut GmbH.
Dostupný z WWW: <https://www.duden.de> [cit. 2020-10-01].
- DWDS – Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache, hrsg. v. d. Berlin: Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Dostupný z WWW: <https://www.dwds.de/> [cit. 2020-20-01].
- Nemecký web korpus – deTenTen13 – Sketsch Engine. German Web 2013. Dostupný z WWW: https://old.sketchengine.co.uk/corpus/first_form?corpname=preloaded/detenten13_rft3 [cit. 2020-21-01].
- Prepcon online explorativ. Das Projekt Nomen – Präposition Verbindungen. Mannheim: Institut für deutsche Sprache (IDS). Dostupný z WWW: <http://uww.ids-mannheim.de/prepcon/modul1/index.html> [cit. 2019-02-12].
- Platforma pre jedno- a viacjazyčnú kolokačnú lexikografiu Prepcon. Dostupné z WWW: http://www.vronk.net/wicol/index.php/Main_Page [cit. 2020-05-01].
- Wikipédia Slobodná encyklopédia. Dostupné z WWW: <https://de.wikipedia.org/wiki/Funktionsverbgef%C3%BCge> [cit. 2020-20-01].

Logopedický prístup k hodnoteniu orálneho diskurzu¹

Viktória Kevická

Katedra logopédie, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského,

Bratislava, Slovenská republika

viki.kevicka@gmail.com

1 Úvod

Logopédia je odbor, ktorý sa venuje komunikačnej schopnosti a najmä narušenej komunikačnej schopnosti. Narušená komunikačná schopnosť sa skúma tak v detskej, ako aj v dospeljej populácii. V dospeljej populácii sa logopédi okrem iného stretávajú s tzv. neurogénymi poruchami komunikácie. Ide o získané poruchy komunikácie v dôsledku poškodenia nervového systému. Pri poškodení najmä centrálného nervového systému dochádza k jazykovým deficitom. Či sú tieto jazykové deficity samostatné (afázia), alebo vznikajú ako následok iného primárneho ochorenia (napr. Parkinsonova choroba, rôzne typy demencie), je potrebná ich komplexná diagnostika. Jazykové deficity je potrebné zhodnotiť na úrovni slova, vety a taktiež na vyššej úrovni jazykového spracovania, na úrovni diskurzu. V rámci logopédie sa diskurz definuje úzko, a to ako prehovory, ktoré sú dlhšie ako jedna veta (niekedy tri vety) a podliehajú konexii a koherencii. Takto definovaný orálny diskurz sa považuje za efektívny zdroj dát o jazyku pacientov s neurogénymi poruchami komunikácie, pretože umožňuje zhodnotiť viacero prvkov jazykového spracovania za relatívne krátky čas.

2 Cieľ výskumu

Napriek tvrdeniu o efektivite hodnotenia orálneho diskurzu zatiaľ neexistuje štandardizovaný nástroj, ktorý by umožnil zhodnotenie jazykovej produkcie na úrovni diskurzu. Z tohto dôvodu bolo cieľom nášho výskumu takýto nástroj navrhnuť a overiť ho na troch pacientoch s rôznymi neurogénymi poruchami komunikácie: afázia, Parkinsonova choroba bez demencie, Alzheimerova demencia.

3 Výskumná metóda

Výskumná metóda pozostávala z troch krokov: elicitácia vzorky diskurzu, doslovný transkript a následná analýza.

---

¹ Výskum bol podporený grantmi VEGA 1/0214/18, APVV 15-0155 a UK/29/2019.

Na elicitáciu orálneho diskurzu existuje viacero spôsobov. Do navrhovanej metodiky sme zahrnuli rozprávanie známeho rozprávkového príbehu o Popoluške. Tento spôsob sme zvolili na základe predchádzajúceho výskumu, ktorý bol súčasťou práce k dizertačnej skúške. Výskum bol zameraný na porovnanie viacerých spôsobov elicitácie, z ktorých sa za najefektívnejší určil príbeh o Popoluške. V rámci výskumu bola presne zadefinovaná aj inštrukcia, ktorú sme aplikovali aj v aktuálnej štúdii. Inštrukcia znela: „Pred Vami sa nachádza 6 obrázkov, na ktorých je znázornená rozprávka o Popoluške. Spomeňte si na túto rozprávku a skúste ju porozprávať čo najlepšie, ako viete. Rozprávajte ju tak, ako by ste ju hovorili malému dieťaťu. Na premyslenie máte čas. Keď mi dáte signál, spustím nahrávanie.“

Rozprávajúci príbeh vyšetovaných osôb sme zaznamenali na diktafón. Po získaní vzorky sme diskurzy doslovne transkribovali a následne analyzovali.

Analýza bola rozdelená na 5 oblastí, podobne ako to urobili autori Andretta a Marini (2014): produktivita, dysfluencie, chyby, naratívna organizácia a informativnosť. Vo všetkých oblastiach sa hodnotia také parametre, ktoré sme stanovili na základe relevantných štúdií dokumentujúcich rozdiely medzi pacientmi s neurogénymi poruchami komunikácie a kontrolnými skupinami (napr. Choi, 2009; Kavé – Levy, 2003; Vanhoutte – de Ietter – Corthals – Santens, 2012; Kong – Law, 2004; Ellis – Crosson – Gonzales Rothi – Okun – Rosenbeck, 2015; Lima – Brandão – de Mattos Pimenta Parente – Peña-Casanova, 2014; Nicholas – Brookshire, 1993), a teda vyberali sme také parametre, ktoré by mali potenciál zachytiť deficity v jazykovej produkcii pri neurogénnych poruchách komunikácie, resp. sme ich modifikovali podľa vlastností slovenského jazyka. Nižšie uvádzame jednotlivé parametre aj s presnými pravidlami hodnotenia a príkladmi.

PRODUKTIVITA

Počet všetkých verbalizácií = počet všetkých vyprodukovaných celkov vrátane fonologických zlyhaní a dysfluencií.

Počet fonologicky správnych slov. Parameter, ktorého hodnotu sme získali odpočítaním všetkých fonologických zlyhaní a dysfluencií od počtu všetkých verbalizácií.

Počet elementárnych textových jednotiek. Rozdeľovanie orálnych diskurzov je na základe kadencie náročné, a to v dôsledku nedodržiavania konkluzívnej kadencie oznamovacích výpovedí. Vzhľadom na tento fakt sme sa na segmentáciu diskurzov rozhodli aplikovať koncept tzv. elementárnych textových jednotiek (ETJ). Pri rozdeľovaní diskurzov na ETJ sme aplikovali pravidlá od Oravca a Bajzíkovej (1982) a ETJ sme považovali za samostatné, ak išlo o jednoduché holé či rozvité vety alebo podradovacie súvetia, a to aj v prípade eliptických výpovedí (výpovedí s výpusťkami). Priradovacie súvetia sme rozdelili na dve a viac ETJ.

Typy elementárnych textových jednotiek. ETJ môžu mať rôzny charakter, najmä vzhľadom na ich prínos v naratívnej organizácii. Preto sme ETJ rozdelili na tri typy: správne, komentáre a sémanticky neadekvátne. Komentáre predstavujú vyjadrenie vlastných myšlienok. Sémanticky neadekvátne elementárne textové jednotky sú také výpovede, ktoré sa sémanticky úplne odkláňajú od hlavnej témy príbehu.

Tempo reči. Hodnotu parametra sme získali stanovením priemerného počtu verbalizácií alebo fonologicky správnych slov vyprodukovaných za minútu.

DYSFLUENCIE

Počet repetícií častí slov. Výsledná hodnota parametra bola počet všetkých opakovaní častí slov. Ak sa v rámci jedného slova, resp. výrazu opakovala časť slova viackrát, napr. dvakrát, považovali sme to za dve repetície častí slova. Napr. vo výraze *pri- / pri- / pri- / pri- / prišiel* sme určili štyri repetície častí slova.

Počet repetícií slov. Výsledná hodnota parametra bola počet všetkých opakovaní slov, pričom sme postupovali rovnako ako pri repetíciách častí slov. Napr. vo výraze *bola zima zima zima* sme napočítali dve repetície slov.

Počet repetícií slovných zvrátov. Výsledná hodnota parametra bola počet všetkých opakovaní slovných zvrátov a postupovali sme rovnako ako vyššie. Napr. vo výraze *prišiel na koni na koni* sme určili jednu repetíciu slovného zvratu.

Počet interjekcií. Výsledná hodnota parametra bola počet všetkých takých slov, ktoré vyšetovaná osoba použila na získanie času a dodržanie plynulosti. Po odstránení takýchto slov sa význam elementárnej textovej jednotky nezmení, napr. *teda, tak, vlastne*.

Počet foneticko-fonologických opráv. Patria sem fonetické alebo fonologické zámery zvukov v cieľovom slove, napr. *Bopoluška-/Popoluška*, a opravy nesprávne začatých slov v prípadoch, v ktorých sme nevedeli nesprávne začaté slovo jednoznačne identifikovať, napr. *Popoluška pri-/chcela odísť*. V prípadoch, v ktorých bolo prítomné nesprávne začaté slovo, ale vedeli sme ho jednoznačne na základe kontextu identifikovať, považovali sme túto opravu za lexikálno-sémantickú, napr. *Popoluš-/macocha*, alebo gramatickú, napr. *Popoluška prebehla nad-/cez sálu*.

Počet gramatických opráv. Patria sem opravy v gramatických kategóriách (rod, číslo, pád, životnosť; osoba, číslo, čas, spôsob, vid), napr. *prišiel-/prišla*.

Počet lexikálno-sémantických opráv. Patria sem zmeny vo výbere slova, napr. *Popoluška išla-/macocha išla*, alebo zmeny celej myšlienky výpovede, napr. *a ona si zmyslela-/princ všetkých pozval na bál*.

Všetky dysfluencie sme vyčíslovali v pomere k počtu všetkých fonologicky správnych slov pre zachovanie objektivity vzhľadom na rôznu dĺžku diskurzu respondentov.

CHYBY

Počet foneticko-fonologických chýb. Patria sem začaté, ale nedokončené výrazy, fonologické parafrázie, neologizmy a nezrozumiteľné výrazy.

Počet gramatických chýb. Patria sem chyby v nesprávnej aplikácii gramatických morféme pri podstatných menách (nesprávny rod, číslo, pád, životnosť) a slovesách (nesprávna osoba, číslo, čas, spôsob, vid), ako aj narušená gramatická zhoda medzi slovesom a nadradeným podstatným menom. Ďalej sem patria nesprávne použité predložky, resp. absentujúce predložky. Samostatnú kategóriu tvoria neopodstatnené elipsy (výpusťky, ktoré sa nedajú domyslieť pomocou kontextu), ktoré sme delili na slovesné a nominálne.

Počet lexikálno-sémantických chýb. Patria sem zámenny cieľového slova za iné, sémanticky blízke slová.

Pomer opravených a neopravených chýb sme získali spočítaním všetkých chýb a opráv a následným percentuálnym vyjadrením všetkých chýb a percentuálnym vyjadrením všetkých opráv. Aj v tomto prípade sme vyčíslovali chyby vždy v pomere k počtu fonologicky správnych slov.

NARATÍVNA ORGANIZÁCIA

V oblasti naratívnej organizácie sme hodnotili používanie konektorov. Za nesprávne použité konektory sme považovali tie, ktoré boli nejednoznačné (nedalo sa identifikovať referenta) alebo dvojznačné (dalo sa identifikovať viacero referentov). Hodnotili sme správnosť použitia referenčných zámien, lexikálne nevyjadrených subjektov – opakovanie gramatickou morfému, lexikálneho opakovania a spojok.

INFORMATÍVNOSŤ

Tematické celky. Informatívnosť sme hodnotili pomocou sledovania vyjadrenia tematických celkov. V metóde používanej na získanie vzorky diskurzu, ako aj v obrázkovom materiáli, ktorý sa pri danej metóde používa, sme identifikovali maximálny počet ôsmich tematických celkov, ktoré museli byť vo vzorke diskurzu vyjadrené na to, aby vyšetovaná osoba obsahla všetky potrebné informácie.

4 Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorili traja pacienti s neurogénymi poruchami komunikácie. Informácie o pacientoch uvádzame v tabuľke 1.

BROCOVA AFÁZIA	PARKINSONOVA CHOROBA	ALZHEIMEROVA DEMENCIA
žena	žena	žena
48 rokov	65 rokov	82 rokov
VŠ vzdelanie	SŠ vzdelanie	ZŠ vzdelanie
stredne ťažká afázia	mierny stupeň ochorenia	stredný stupeň demencie

Tabuľka 1. Informácie o výskumnej vzorke

5 Výsledky

Diskurzy troch pacientov sme zanalyzovali. Výsledky analýzy uvádzame v tabuľkách 2 – 6.

PRODUKTIVITA	BROCOVA AFÁZIA	PARKINSONOVA CHOROBA	ALZHEIMEROVA DEMENCIA
počet verbalizácií	307	1068	368
počet fonol. správnych slov	227	985	289
tempo artikulácie	30,7 slov/min.	127,1 slov/min.	71,2 slov/min.
tempo reči	22,7 slov/min.	117,3 slov/min.	55,9 slov/min.
počet ETJ	33	97	64
správne ETJ	33	96	22
komentáre	0	1	13
neadekvátne ETJ	0	0	29

Tabuľka 2. Výsledky v oblasti produktivity

DYSFLUENCIE	BROCOVA AFÁZIA	PARKINSONOVA CHOROBA	ALZHEIMEROVA DEMENCIA
repetície častí slov	15	11	12
repetície slov	11	1	27
repetície slovných zvrátov	1	1	5
interjekcie	0	28	8
fonologické opravy	30	7	5
gramatické opravy	0	0	2
sémantické opravy	9	13	1
všetky dysfluencie	66	61	60
dysfluencie v pomere k fonol. správnym slovám	0,29	0,06	0,21

Tabuľka 3. Výsledky v oblasti dysfluencií

CHYBY	BROCOVA AFÁZIA	PARKINSONOVA CHOROBA	ALZHEIMEROVA DEMENCIA
všetky fonologické chyby	10	1	10
fonologické parafázie	8	0	3
neologizmy	0	0	6
nedokončené výrazy	2	1	1
nezrozumiteľné výrazy	0	0	0
všetky gramatické chyby	1	9	12
všetky sémantické chyby	4	3	4
všetky chyby	15	13	26
chyby v pomere k fonol. správnym slovám	0,07	0,01	0,09
% opravených chýb	72,2 %	60,6 %	23,5 %
% neopravených chýb	27,8 %	39,4 %	76,5 %

Tabuľka 4. Výsledky v oblasti chýb

NARATÍVNA ORGANIZÁCIA	BROCOVA AFÁZIA	PARKINSONOVA CHOROBA	ALZHEIMEROVA DEMENCIA
referenčné zámenná	0	2	11
zamlčaný subjekt	0	0	2
lexikálne opakovanie	1	0	0
spojky	0	1	1
všetky nesprávne použité konektory	1	3	14
konektory v pomere k fonol. správnym slovám	0,004	0,003	0,048

Tabuľka 5. Výsledky v oblasti naratívnej organizácie

INFORMATÍVNOSŤ	BROCOVA AFÁZIA	PARKINSONOVA CHOROBA	ALZHEIMEROVA DEMENCIA
tematické celky (max = 8)	8	8	1

Tabuľka 6. Výsledky v oblasti informatívnosti

Na základe uvedených výsledkov sme vytvorili jazykové profily pre troch pacientov. U pacientky s afáziou bolo najzávažnejším problémom narušené vyhľadávanie slov z mentálneho lexikónu, čo spôsobilo neplýnulú reč poznačenú veľkým množstvom fonologických parafázií a fonologických opráv – narušenie fonologickej štruktúry slova. Vysoký počet opráv však naznačuje, že pacientka má zachované monitorovanie vlastnej reči. Keďže pacientka nemala

žiadne chyby v používaní konektorov a vyjadrila všetky tematické celky z rozprávky o Popoluške, môžeme konštatovať, že rovnako zachovaná je aj naratívna organizácia v zmysle konexie, ako aj informatívnosť diskurzu.

V porovnaní s tým pacientka s Parkinsonovou chorobou mala síce plynulú reč, ale tá bola poznačená veľkým počtom chýb, z ktorých takmer 40 % zostalo neopravených, čo naznačuje už nižšiu úroveň monitorovania vlastného prejavu. Objavili sa aj chyby v používaní konektorov. Počet chýb v konexii však nebol vysoký, preto nemôžeme hovoriť o narušení, skôr o zníženej úrovni naratívnej organizácie. Informatívnosť pacientky bola 100-percentná – vyjadrila všetky tematické celky.

Pacientka s Alzheimerovou demenciou dosiahla najhoršie výsledky. Mala neplynulú reč, spôsobenú veľkým počtom dysfluencií. Spravila viacero chýb, z ktorých takmer 80 % zostalo neopravených, a teda monitorovanie vlastného prejavu je u pacientky narušené. Za narušené považujeme aj ďalšie oblasti, a to naratívnu organizáciu (v dôsledku veľkého počtu nesprávne použitých konektorov) a informatívnosť diskurzu (v dôsledku veľkého počtu sémanticky neadekvátnych elementárnych textových jednotiek).

6 Záver

Cieľom výskumu bolo navrhnuť nástroj na hodnotenie orálneho diskurzu pre pacientov s neurogénymi poruchami komunikácie. Na základe opísaných a interpretovaných výsledkov usudzujeme, že vytvorený nástroj na hodnotenie diskurzu bol schopný odlíšiť troch pacientov s rôznymi typmi neurogénnych porúch komunikácie a identifikovať také prejavy, ktoré sú pre daný typ neurogénnej poruchy komunikácie typické. Otázkou zostáva, či sa opísané profily pacientov môžu zovšeobecniť na celú populáciu s danou neurogénou poruchou komunikácie, alebo výsledky platia len pre konkrétnych respondentov zaradených do výskumu. Dôležité je zväžiť aj možný vplyv iných faktorov, ako sú rozdiely vo veku, vzdelaní a stupni ochorenia našich troch respondentov.

LITERATÚRA

- ANDREETTA, Sara – MARINI, Andrea: Narrative assessment in patients with communicative disorders. In: *Travaux neuchâtois de linguistique*, 2014, Vol. 60, No. 1, pp. 69 – 84.
- ELLIS, Charles – CROSSON, Bruce – GONZALES ROTH, Leslie – OKUN, Michael – ROSENBECK, John: Narrative discourse cohesion in early stage Parkinson's disease. In: *Journal of Parkinson's Disease*, 2015, Vol. 5, No. 2, pp. 403 – 411.
- CHOI, Hyunjoo: Performance in a picture description task in Japanese patients with Alzheimer's disease and with mild cognitive impairment. In: *Korean Journal of Communication Disorders*, 2009, Vol. 14, No. 3, pp. 326 – 337.

- KAVÉ, Gitit – LEVY, Yonata: Morphology in picture description provided by persons with Alzheimer's disease. In: *Journal of Speech, Language and Hearing Research*, 2003, Vol. 46, No. 2, pp. 341 – 352.
- KONG, Anthony – LAW, Sam-Po: A cantonese linguistic communication measure for evaluating aphasic narrative production: Normative and preliminary aphasic data. In: *Journal of Multilingual Communication Disorders*, 2004, Vol. 2, No. 2, pp. 124 – 146.
- LIMA, Tatiana – BRANDÃO, Lenisa – de MATTOS PIMENTA PARENTE, Maria Alice – PEÑA-CASANOVA, Jordi: Alzheimer's disease: cognition and picture-based narrative discourse. In: *CEFAC*, 2014, Vol. 16, No. 4., pp. 1168 – 1176.
- NICHOLAS, Linda – BROOKSHIRE, Robert: A system for quantifying the informativeness and efficiency of the connected speech of adults with aphasia. In: *Journal of Speech and Hearing Research*, 1993, Vol. 36, No. 2, pp. 338 – 350.
- VANHOUTTE, Sarah – de IETTER, Miet – CORTHALS, Paul – SANTENS, Patrick: Quantitative analysis of language production in Parkinson's disease using a cued sentence generation task. In: *Clinical Linguistics and Phonetics*, 2012, Vol. 26., No. 2, pp. 863 – 881.

Príčastia ako hapax legomenon vo vybraných zdrojoch Slovenského národného korpusu

Laura Klimová

Slovenský národný korpus, Jazykovedný ústav L. Štúra, Slovenská akadémia vied,
Bratislava, Slovenská republika
laura.klimova@korpus.juls.savba.sk

1 Úvod

Korpusy textov rôzneho zamerania predstavujú vhodný materiál na lingvistické výskumy. Jedným z častých prístupov k jazykovým javom v korpusoch je analyzovať ich frekvenciu a z nej vyvodzovať závery týkajúce sa skúmanej problematiky. Pozornosť sa pritom zvyčajne sústreďuje na vysokofrekventované slová a slovné spojenia. V príspevku sa zameriavame na opačný jav, teda na slová, ktorých frekvenčná hodnota sa rovná absolútnemu výskytu 1. Slová v tejto skupine sú výnimočné svojím tvarom, významom alebo môže ísť aj o chybu, ktorú urobil autor, prípadne vznikla pri prepisovaní či konverzii textu. Tokeny s absolútnym výskytom 1 sa v korpusovej lingvistike označujú ako hapax legomenon, ale často sú považované za nespoľahlivý zdroj dát najmä pre ich nízku frekvenciu a veľkú pravdepodobnosť ich väčšieho výskytu v korpusu iného typu alebo v korpusu rozšírenom o nové dáta. Ich skúmaním je však možné poukázať na rôzne špecifiká jednotlivých štýlov či autorov.

2 Metodológia

V tomto príspevku hodnotíme, aké príčastia sa ako hapax legomenon vyskytujú v jednotlivých zdrojoch Slovenského národného korpusu (ďalej SNK). Na analýzu sme si z celku Slovenského národného korpusu zvolili podkorpusy odborných textov (prim-8.0-public-prf), umeleckých textov (prim-8.0-public-img) a korpus súdnych rozhodnutí (judikat-1.0), ktoré svojou obsahovou, významovou aj štylistickou rôznorodosťou poskytujú široké spektrum rozličných hapaxov aj v slovnej triede príčastí. Jednotlivé hapaxy analyzujeme z hľadiska frekvencie v závislosti od toho, v akom type textov sa nachádzajú, ako aj podľa toho, či ich výskyt je jedinečný v rámci všetkých nami skúmaných korpusoch.

Podkorporus/korpus	Počet tokenov
prim-8.0-public-prf	121 926 591
prim-8.0-public-img-sk	82 503 983
judikaty-1.0	1 547 375

Tabulka 1. Počet tokenov v skúmaných podkorporusoch a korpuse

Z uvedených podkorporusov/korpusu sme si vytvorili osobitnú databázu hapaxov, ktorá pri každom z nich predstavovala súbor približne 2 000 slov. Z tých sme po následnom vytriedení dostali súhrnný počet prevyšujúci 1 200 hapaxov, medzi ktorými sme hľadali vzájomné súvislosti a špecifiká v rámci ich výskytu v danom podkorpuse/korpuse.

Na vlastnú analýzu prídastí je nevyhnutné zo základného súboru lem, ktoré majú absolútnu frekvenciu 1, najskôr manuálne vybrať také lemy, ktoré majú priradenú informáciu o tom, že patria medzi prídastia (morfologická značka G). Ďalej nasleduje vytriedenie a odstránenie tokenov obsahujúcich gramatické chyby a preklepy. Až takto spracovaný a pripravený materiál je možné ďalej skúmať, kategorizovať a porovnávať.

3 Hapaxy v podkorpuse odborných textov (prim-8.0-public-prf)

Pri spracovaní hapaxov z podkorporusu odborných textov sme očakávali, že podstatnú časť budú predstavovať lemy, ktoré svojím významom/obsahom súvisia najmä s rozličnými vedeckými sférami. Pri ich spracovávaní sme však nenašli žiadne odborné slovo alebo neologizmus, naopak, často sa vyskytovali lemy, ktoré možno zaradiť do hovorovej či umeleckej sféry, napríklad *bivakujúci*, *cengajúci*, *chvastajúci*, *dlávený*, *drhnúci*, *driemkajúci*, *frčiaci*, *hrmotajúci*, *klajúci*, *kúdoliaci*, *lynčujúci*, *mihnúci*, *nabažený*, *nadájaný*, *napchávajúci*, *načančaný*, *neotrepaný*, *obžratý*, *ofačovaný*, *ohučaný*, *oplúvaný*, *oplúvaný*, *osprostený*, *otrútený*, *ošmeknutý*, *ožraný*, *podupkávajúci*, *prdiaci*, *prefláknutý*, *poriešený*, *presmradený*, *prečáčkovaný*, *prešustrovaný*, *pricapený*, *pridlávený*, *prigniavený*, *pričapený*, *rozhasený*, *rozkuštrený*, *skapínajúci*, *ukvapený*, *ušubraný*, *uťapkaný*, *vycapený*, *vyfutrovaný*, *vygrcaný*, *zadrapený*, *zahlušený*, *zahnusený*, *zošokovaný*, *zošuchnutý*, *zošľahaný*, *zožmolený*, *zožraný*, *zízajúci*, *šinúci*. Takéto a podobné lemy tvorili viac ako polovicu celého zoznamu hapaxov v podkorpuse odborných textov. Po preskúmaní ich zdrojov sme zistili, že pochádzajú prevažne z odborných časopisov tematicky zameraných na prírodu. Okrem nich sa nezanedbateľne nachádzali aj v časopise *Bibiana a Cestovateľ*, čo môže naznačovať trend voľnejšej voľby lexiky v odborných periodikách, resp. popularizačno-odborných. V prípade časopisu *Bibiana* možno zvážiť prehodnotenie jeho zaradenia do podkorporusu odborných textov a zmeny jeho štýlovo-žánrovej anotácie v prospech publicistických textov.

Medzi hapaxami z tohto typu podkorporusu sme zaznamenali aj pomerne vysoký výskyt vulgarizmov, avšak ich následnou analýzou sme zistili, že všetky pochádzajú z práce *Mládežnícky slang* (Kopálková, 2009) a nemožno ich teda považovať za jav špecifický pre väčšie množstvo odborných titulov.

4 Hapaxy v podkorpuse umeleckých textov (prim-8.0-public-img)

Pri hapaxoch nachádzajúcich sa v podkorpuse umeleckých textov sme očakávali výskyt slov, ktoré vznikli ad hoc alebo sú nositeľmi umeleckého podtónu, prípadne, že objavíme autora, ktorého vyjadrovanie a lexika je taká špecifická, že si vo väčšom množstve vyžaduje vznik autorských novotvarov. Prekvapujúco sa takýto typ lemy neobjavil ani jeden. Hapaxy v podkorpuse umeleckých textov takmer vôbec nespádali do umeleckej sféry. Naopak, veľkú časť tvorili slová, ktoré možno zaradiť do odbornej sféry, napríklad: *abdikujúci, alterovaný, amplifikovaný, antikizujúci, ekonomizujúci, elektronizovaný, eloxovaný, emitovaný, expandovaný, explikovaný, exprimovaný, exspirovaný, extrahovaný, fragmentarizovaný, indoktrinovaný, konjugovaný, kontemplujúci, kontrahovaný, nekrotizujúci* atď.

5 Hapaxy v korpuse súdnych rozhodnutí (judikat-1.0)

Inventár hapaxov z tohto korporusu bol najmenší, a to zrejme aj preto, že ide o korpus, ktorý neobsahuje taký veľký počet tokenov ako predchádzajúce dva. Zároveň sa v tomto zozname objavuje aj najvyšší počet hapaxov, ktoré má korpus súdnych rozhodnutí spoločné s niektorým z uvedených dvoch podkorporusov (26). Hapaxy v ňom boli spojené priamo s oblasťou, ktorej je tento korpus venovaný, teda súviseli výlučne s oblasťou jurisdikcie.

6 Porovnanie výsledkov

Po analýze hapaxov v jednotlivých podkorporusoch/korpuse sme ich výskyty navzájom komparovali a pokúsili sme sa nájsť medzi nimi prieniky. Z celkového počtu 1 200 hapaxov sme nezaznamenali ani jeden, ktorý by bol spoločný pre všetky podkorporusy a korpus navzájom.

V tabuľke 2 sumarizujeme hapaxy, ktoré mali spoločný prienik aspoň medzi dvomi skúmanými podkorporusmi. Znak + znamená, že slovo je v danom podkorpuse/korpuse hapaxom. Znak * označuje slová, ktoré sa v podkorporusoch/korpuse vyskytujú v rovnakom kontexte. Znak – znamená, že sa slovo v uvedenom podkorpuse/korpuse nevyskytuje. Čísla označujú početnosť zastúpenia daného slova v jednotlivých podkorporusoch/korpuse.

Hapax	Prf	Img	jud	Kontext
exekuoovaný	+	-	+	
internovaný	259	58	+	
kolaudovaný	4	+	+	
kolkovaný	17	3	+	
moriaci	+	+	-	
nadájaný	+	+	-	
natrundžený	+	+	-	
nenominovaný	+	+	-	
neodpustený	-	+	+	
neodsúdený *	3 *	4	+	rozsudok
neriadený	61	22	+	
neriešený *	109 *	9 *	+	problém
neujasnený	59	18	+	
obhajovaný	49	+	+	
objasňovaný *	9 *	+	+	výraz/slovo
objasňujúci	103	10	+	
odhalený *	830 *	540 *	+	telo mužské/ženské
odignorovaný	+	+	-	
odovzdávajúci	49	9	+	
odovzdávaný	194	20	+	
odpočívajúci	+	+	-	
podmieňovaný	63	7	+	
pojednáváný	17	2	+	
porušovaný *	71 *	5	+ *	právo
poškodzujúci	105	3	+	
pretĺkajúci	+	+	-	
prihliadajúci	17	5	+	
páchajúci *	25 *	6	+ *	trestný čin
traumatizujúci	241 *	46 *	+ *	udalosť/zážitok
ukradnutý	486	956	+	

ulúpený	47	40	+	
učinený	79 *	37	+ *	zadosť
zdokumentovaný	317	34	+	
zmedializovaný	+	+	-	

Tabuľka 2. Prehľad hapaxov s prienikmi medzi skúmanými podkorpunami/korpusom

Z tabuľky 2 vyplýva, že sme našli 8 takých slov, ktoré sú hapaxom v podkorpuse odborných aj umeleckých textov súčasne, ale nevyskytovali sa v korpuse súdnych rozhodnutí. Týmito hapaxmi boli: *moriaci*, *nadájaný*, *natrundžený*, *nenominovaný*, *odignorovaný*, *odpočívajúci*, *pretĺkajúci* a *zmedializovaný*.

Ďalej sme zistili jeden výskyt hapaxu spoločného pre podkorpuse odborných textov a korpus judikátov, a to prídavné *exekúovaný*.

Štyri spoločné hapaxy sme našli medzi podkorpusem umeleckých textov a korpusom súdnych rozhodnutí, boli nimi: *kolaudovaný*, *neodpustený*, *obhajovaný* a *objasňovaný*.

Na základe kontextov jednotlivých hapaxov sme zisťovali, či je medzi nimi zhoda v rámci korpusu a podkorpuse, v ktorých sa vyskytujú. Zhodu sme zistili pri ôsmich slovách:

- *neodsúdený*, ktoré kontextovo súvisí s rozsudkom a takto sa vyskytuje v podkorpuse odborných textov a korpuse súdnych rozhodnutí;
- *neriešený*, ktoré kontextovo súvisí s problémom a takto sa vyskytuje v podkorpuse odborných a umeleckých textov;
- *objasňovaný*, ktoré kontextovo súvisí s výrazom, resp. so slovom, a takto sa vyskytuje v podkorpuse odborných a umeleckých textov;
- *odhalený*, ktoré kontextovo súvisí so ženským alebo s mužským telom a takto sa vyskytuje v podkorpuse odborných a umeleckých textov;
- *porušovaný*, ktoré kontextovo súvisí s právom a takto sa vyskytuje v podkorpuse odborných textov a korpuse súdnych rozhodnutí;
- *páchajúci*, ktoré kontextovo súvisí s trestným činom a takto sa vyskytuje v podkorpuse odborných textov a korpuse súdnych rozhodnutí;
- *traumatizujúci*, ktoré kontextovo súvisí s udalosťou alebo so zážitkom a takto sa vyskytuje ako jediné zo skúmaných slov vo všetkých podkorpusech a korpuse;
- *učinený*, ktoré kontextovo súvisí so slovom *zadosť* a takto sa vyskytuje v podkorpuse odborných textov a korpuse súdnych rozhodnutí.

Ukázalo sa, že najviac spoločných hapaxov sa nachádza v podkorpuse odborných textov, čo môže byť spôsobené tým, že obsahuje najviac tokenov, ale aj tým, že texty, ktoré sú v ňom spracované, majú široký tematický záber. Spoločné hapaxy medzi podkorpusem umeleckých textov

a súdnych rozhodnutí sme nezistili, čo môže byť dôsledkom ich výrazne odlišného štýlového zamerania. Pri hľadaní spoločných kontextových prienikov bola situácia podobná. Všetky hapaxy sa spájali s podkorpusom odborných textov a nenašli sme ani jeden spoločný hapax medzi podkorpusom umeleckých textov a korpusom súdnych rozhodnutí. Štyri spoločné hapaxy sme zistili medzi podkorpusom odborných textov a korpusom súdnych rozhodnutí, 3 sme zistili medzi podkorpusom odborných textov a umeleckých textov a 1 spoločný medzi všetkými tromi navzájom.

7 Záver

Hapaxy sú vo všeobecnosti v korpusovej lingvistike považované za nespoľahlivé dáta, keďže vzhľadom na svoju nízku frekvenciu neposkytujú dostatočné štatistické údaje vhodné na výskum (Lardilleux – Lepage, 2009, s. 440). Za pozitívny aspekt však možno považovať, že pri ich skúmaní je možné overiť správnosť zaradenia textov do ich štýlov. Zároveň je možné pri takejto podrobnej analýze práve nízkofrekventovaných slov zistiť špecifiká istých periodík či autorov, preto ich v korpusovej lingvistike nemožno vnímať ako zanedbateľné.

Nám sa ako prekvapujúci ukázal podkorpus odborných textov, v ktorom sme neočakávali vysoký výskyt hovorených a umeleckých slov, a podkorpus umeleckých textov, v ktorom sme našli nezanedbateľný počet odborných slov, ale žiadne knižné slová či autorské novotvary. V oboch prípadoch ide o slová, ktoré sa vymykajú zo štýlov, do ktorých sú zaradené, a aj to môže byť dôvodom, prečo sú hapaxmi. Svoju štýlovú príslušnosť najlepšie odráža korpus textov súdnych rozhodnutí, ktorého hapaxy súvisia výlučne s oblasťou jurisdikcie. Všetky slová uvedené v tabuľke 2 sme vyhľadávali aj v korpuse prim-8.0-public-all, ale ani jedno z nich sme v ňom nenašli ako hapax.

LITERATÚRA

LARDILLEUX, John – LEPAGE, Yves: *Hapax Legomena: Their Contribution in Number and Efficiency to Word Alignment*. In: *Human Language Technology. Challenges of the Information Society*, 2007, Vol. 5603, No. 2, pp. 458 – 462.

ZDROJE

Kopálková, Miroslava: *Mládežnícky slang*. Diplomová práca. Trnava: Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda 2009. 89 s.

Slovenský národný korpus – prim-8.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav E. Štúra SAV 2018. Dostupný z WWW: <https://korpus.juls.savba.sk> [cit. 2019-10-09].

Slovenský národný korpus – prim-8.0-public-img-sk. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2018. Dostupný z WWW: <https://korpus.juls.savba.sk> [cit. 2019-10-09].

Slovenský národný korpus – prim-8.0-public-prf. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2018. Dostupný z WWW: <https://korpus.juls.savba.sk> [cit. 2019-10-09].

Slovenský národný korpus – judikaty-1.0. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2018. Dostupný z WWW: <https://korpus.juls.savba.sk> [cit. 2019-10-09].

Spisovná slovenčina vo Vojvodine v medzivojnovom období v kontexte jazykovej kultúry

Samuel Koruniak

Lektorát slovenského jazyka a kultúry, Inštitút slavistiky, Univerzita v Kolíne, Nemecko
saminokoruniak@gmail.com

1 Úvod

Kultivovanie jazyka, štylizácia jazyka, upozorňovanie na nenáležité slová v jazyku, odstraňovanie cudzích, nežiaducich prvkov v jazyku sa zreteľne dotýkajú nadnárečovej, celonárodnej podoby jazyka, ktorá má charakter prestížnej, kodifikovanej, spisovnej variety. Samozrejme, tradičná regulácia celonárodnej podoby jazyka bola čiastočne podmienená jej vývinom, v tomto zmysle kodifikačným, pokodifikačným a rekodifikačným štádiom, keď samotní používatelia (v prvom období iba vzdelaná vrstva) začali uplatňovať spisovnú podobu jazyka a do svojej tvorby vnášali prvky, ktoré boli príznačné pre predkodifikačnú fázu vývinu jazyka, alebo aplikovali elementy z blízkych alebo administratívno-právnych, komunikačných jazykov. Súčasná regulácia skôr tolerantným postojom upozorňuje na dané (ne)cudzie prvky (najmä na prítomnosť anglických termínov), pretože sa spisovné jazyky už ukotvili v povedomí národného spoločenstva, čiže sú v štádiu, keď je jazyk postupne dostatočne rozšírený, prípadne právne regulovaný a nepotrebuje puristickú reguláciu či ochranu, keďže ide o vžitú (už aj komunikačne) formu jazyka, ktorá bez pochyb spĺňa všetky funkcie.

Diferenciačné (a často tradičné) regulačné momenty v spisovnej slovenčine boli prítomné v prostredí, kde slovenčina mala diametrálne iné atribúty, ako to bolo na materskom území. Vojvodina (dnešná časť severného Srbska), kde žil (a žije) prajný počet slovenského etnika (vtedy s počtom okolo 80 000), sa rýchlo po skončení prvej svetovej vojny dostala pod patronát inej štátnej správy (Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov, neskôr Kráľovstvo Južoslávie), pričom slovenčina, najmä jej spisovná podoba, bola v tomto zmysle v prajnejšej pozícii oproti predchádzajúcemu uhorskému obdobiu, avšak naďalej podriadená väčšinovému jazyku, t. j. bola menšinovým jazykom a na ňu sa vzťahovali štátne regulácie, ktoré v skúmanom období presne nestanovili práva a povinnosti používania menšinového jazyka v kráľovstve (šťasti to regulovali všeobecné menšinové zákony v oblasti školstva a cirkevný zákon). Spisovná slovenčina sa uplatňovala v rovnakých, avšak kvantitatívne v menšom rozsahu ako v ČSR, spoločensko-kultúrnych sférach (naďalej si primát zachováva publicistika –

v printovej podobe, umelecká a esejistická tvorba) a ešte v menšej miere aj v politicko-regiónalnej a administratívnej oblasti, pričom zásadným sociolingvistickým činiteľom je v tom, že bola prítomná najmä v rurálnom prostredí. Strešná kultúrna organizácia bola založená v druhom desaťročí skúmaného obdobia a prajne vplývala aj na uplatňovanie a kultivovanie spisovnej variety (prítomná však bola absencia osobitného jazykového odboru v rámci Matice slovenskej v Juhoslávii). Vo všeobecnosti: je to však rovnaká spisovná slovenčina, ktorej vzorom bola Czambelova *Rukoväť*, potom Damborského *Mluvnica* (používala sa aj na jedinom slovenskom gymnáziu v Petrovci) a v 30. rokoch aj *Pravidlá slovenského pravopisu* (z dobovej tlače sa dozvedáme, že jeho výtlačky sa vtedy dostali aj medzi juhoslovanských Slovákov;¹ Dudok, 1975, s. 132). Avšak musíme poznamenať, že ide o typ slovenčiny, ktorá je ovplyvňovaná väčšinovým, štátnym srbochorvátskym jazykom a rovnako prostredím, v ktorom sa vyvíja, uplatňuje,² pričom si primát v prehovoroch naďalej zachováva prinesené (modifikované) nárečie ako etnosignifikatívna a národnoreprezentatívna podoba jazyka.

2 Analýza

Centrálным bodom tohto príspevku sú názory na ortografické zmeny v slovenčine vo vytýčenom období, ako aj možnosť/nemožnosť slovenskej menšiny reagovať/vplývať na jazykovú situáciu, ktorá nastala pred vydaním rekodifikačných príručiek a po ňom, v tomto prípade prvých *Pravidiel slovenského pravopisu* (1931). V menšej miere nás budú zaujímať texty, ktoré môžeme zaradiť medzi ochranárske, kultivujúce, prípadne autoregulačné, upozorňujúce na nesprávnosť, nespisovnosť výrazov v spisovnej slovenčine. Samozrejme, už pred skúmaným obdobím nachádzame texty, ktoré sa neprajne vyjadrili o stave slovenčiny vo vojvodinskom, vtedy dolnozemskom prostredí (*Dolnozemský Slováč*, 1913, č. 8, s. 67), pričom sa nám vo vytýčenom období už ponúkajú texty iného charakteru, s väčšou možnosťou výskumu a analýzy (rozsah príspevku nám nedovoľuje, aby sme sa im podrobne venovali³). Ako primárne pramene sme využívali najfrekventovanejšie súdobé printové médiá (*Národnú jednotu* – NJ, *Náš život* – NŽ, uverejňovali ucelené texty zo skúmanej problematiky), ako aj niektoré rukopisné pozostalosti významných kultúrno-spoločenských pracovníkov.

---

¹ „NOVÉ! Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom už máme na sklade [...] Kníh. úč. spoločnosť v Petrovci“ (NJ, 1931, č. 88, s. 4).

² Vzťah medzi „slovenčinami“ v materinskom jadre a v Juhoslávii azda najlepšie vystihol Juraj Spevák na konci medzivojnového obdobia, keď „juhoslovanskú“ slovenčinu charakterizuje atribútom *periférna*, kým sú obe „slovenčiny“ zasiahnuté rozdielnymi jazykovými a mimojazykovými vplyvmi (NŽ, 1940, č. 4, s. 193).

³ Nebudeme prezentovať a analyzovať texty, ktoré priamo interpretovali súdobú slovenčinu, najmä nárečovú podobu v kontexte aj cudzojazyčných vplyvov – Ladislav Zgúth, VHV, Juraj Spevak, Ada (Adela) Petrovičová, ktorá vo svojich príspevkoch z divadelných súťaží často hodnotila jazykový prejav hercov.

Aktuálnym problémovým bodom nielen v lingvistickom svete bola otázka zachovania grafémy ypsilon v ortografickej sústave slovenského jazyka. Rovnako medzi vojvodinskými Slovákmi nachádzame osobnosť, ktorá sa v skúmanom období postavila proti používaniu prípadnej existencie (ortograficky) „problémovej“ grafémy. V tom období sa farár a učiteľ Igor Branišlav Štefánik vo svojich rukopisoch negatívne vyjadril k ypsilonu ako nepotrebnnej a neraz i zaťažujúcej graféme, ktorá je často len pre privilegovaných a pre nižšiu spoločnosť predstavuje iba problémový ortografický bod. Navrhoval, aby sa on úplne vymazal, pretože spôsobuje komplikovanosť v písaní, neexistuje preň osobitná ortoepická realizácia: „Jednoduchosť potrebujeme, aby bolo jasno v spisovnom jazyku a aby sme obľahčili jeho učenie“ (Štefánik, rukopis; Gubová Červená, 2017, s. 49 – 50).

V kontexte odstránenia ypsilonu sa na začiatku tretieho desaťročia rozprúdila debata v jedinom týždenníku NJ medzi VHV (Vladimírom Hurbanom Vladimírovom) a Zmocom (nezistili sme presne, kto sa skrýva za týmto menom, sú však indície, že by danú textovú debatu vykonštruoval VHV sám so sebou). Zmok (NJ, 1930, č. 92, s. 3), ktorý odštartoval diskusiu, sa neprajne, až negatívne vyjadril voči ypsilonu, pričom sa riadil ortografickým princípom srbského jazyka („Piši kao što govoriš“ – „Píš, ako počuješ“), kde pre jeden hlas potrebujeme iba jednu grafému, kým ypsilon výslovnostné pozadie nemá. Ypsilonu sa zastal dramatik VHV (NJ, 1930, č. 93, s. 2) ako charakteru spisovnosti a kultivovanosti jazyka, pričom tvrdil, že aj srbčina ako kodifikovaný jazyk má svoju normu – pravidlá, ktoré nie vždy vyhovujú ortoepickej stránke. Zmok sa v ďalšom texte (NJ, 1930, č. 94, s. 2) vracia k problémovej graféme ako nepotrebnnej, zavádzajúcej, pričom je ona symbolom prestíže predovšetkým inteligencie,⁴ kým je pravopis pre pospolitý ľud vzdialený, ťažký a skonštruovaný iba pre užšiu vrstvu spoločnosti. Zaujímavým javom pri týchto polemikách (obaja sa ešte raz vyjadrili k tejto problematike) je ten, že si Zmok (NJ, 1930, č. 98, s. 2) uvedomil pragmatickú okolnosť o ich absencii filologického a lingvistického vzdelania,⁵ čím je otázna aj samotná kompetentnosť oboch účastníkov diskusie, rovnako i nemožnosť vplývať na ortografické normy materinského jazyka z juhoslovanského územia (NJ, 1930, č. 103 – 104, s. 3).

Na skutočnosti v materskej krajine z hľadiska vývinu spisovnej slovenčiny reagovali aj vojvodinskí kultúrno-spoločenský pracovníci. Farár Ladislav Zgúth (NJ, 1930, č. 101, č. 2) sa ešte pred vydaním prvej ortografickej príručky vyjadril, že Matica slovenská neskoro reaguje novými

---

⁴ „Áno, umožniť i národu, aby (a nie keby! podľa Vašej logiky!) sa naučil správne písať, a nie zabarikádovať sa za vlastnú nafúkanosť! [...] Končím. Dolu s ypsilonom, zjednodušíme pravopis a učiňme ho prístupným každému“ (ibid.).

⁵ Do diskusie sa zapojil aj S. Nevolský, ktorý sa postavil na obranu ypsilonu, pričom odsúdil tézu, že pravopis je iba zložkou inteligencie. Podľa neho pre jazyk potrebujeme mať vyvinutý cit, kým komunikačné kompetencie treba medzi slovenskou menšinou vyvíjať a upevňovať (NJ, 1930, č. 99, s. 1).

pravidielmi na vývin spisovnej slovenčiny po prevrate, pričom je aj na území ČSR prítomné ne-jednotné stanovisko ohľadom toho, akým smerom urobiť reformy v jazyku (pripomína aj zastaranosť Czambelovej *Rukoväti*). Kým na jednej strane vznikali pozitívne ohlasy na vydanie prvých *Pravidiel slovenského pravopisu* (NJ, 1931, č. 6, s. 2), zdôrazňujúc dôležitý normotvorný akt s celospoločenskou platnosťou (NJ, 1931, č. 15, s. 2), po negatívnych reakciách v samotnom jadre sa v súvislosti s týmito *Pravidlami* ozvali aj juhoslovanskí Slováci. Zgúth pragmaticky zhodnotil situáciu, keď hovoril o nemožnosti slovenskej menšiny reagovať na lingvistické pohnútky v materskej krajine,⁶ pričom sa diplomaticky zastal Matice slovenskej ako hlavnej reprezentantky v kultivovaní spisovnej slovenčiny. VHV (NJ, 1932, č. 46, s. 2) nebol otvorene proti novým pravidlám, ale nepriamo žiadal ich revíziu a odstránenie nanútených českých slov a kriticky reagoval na Zgúthov článok. On mu iba oponoval s opakovanou konštatáciou o nemožnosti, vzdialenosti a nekompetentnosti slovenských vzdelancov v Juhoslávii vplývať na vývoj normatívnych aktov v jazyku (NJ, 1932, č. 48, s. 2). VHV sa k pravidlám vrátil ešte raz, keď upevnil svoje stanovisko o závažnosti pravidiel ako jedinom právnom normatívnom akte z hľadiska spisovnej slovenčiny (NŽ, 1937, č. 1, s. 12).

Kultivovanie jazyka je často sprevádzané negatívnou konštatáciou o stave jazyka a tomuto javu sa neubránili ani texty z vojvodinského prostredia, priam ony pôsobili ešte kritickejšie, negatívnejšie. Záporný charakter v sebe mali najmä texty, v ktorých sa vyjadroval postoj v komparácii „dvoch“ slovenčín, percepcia toho, ako nám rozumejú v ČSR,⁷ pričom sa začínal objavovať väčší počet textov, kde sa negatívne interpretoval vplyv a prítomnosť prvkov z väčšinového (srbochorvátskeho) jazyka v systéme spisovnej slovenčiny.⁸ Nie menej dôležitým impulzom v skúmanej oblasti bolo

---

⁶ „Nám tu, z ďaleka, ťažko je zasahovať do vecí a nie sme ani v tom položení, aby sme pod ostré kritiky vzali spomenuté pravidlá. Ale nemôžeme povedať ani to, kde je vlastne pravda. Sme až priveľmi ďaleko, aby sme i objektívnejšie mohli posúdiť vec“ (NJ, 1932, č. 45, s. 1).

⁷ „Celkom oprávnené sú hlasy zo Slovenska, ktoré nám vytýkajú, že sa naša reč kazi, že pomaly len pomocou slovníka budú môcť čítať u nás vydané knihy [...]“ (NJ, 1932, č. 68, s. 2). „Kto má len trochu smysel pre jazyky, ten nemožno aby nezbadal, ako upadáva a klesá naša materčina. [...] Ak to aj ďalej takto pôjde, pomaly nás naši severní bratia nebudú ani rozumieť“ (NJ, 1932, č. 12, s. 1).

⁸ „[...] ktoré [srbochorvátske slová, pozn. autora] sa udomácňujú a otriasajú základmi nášho jazyka. Napr. na otázku kolko je hodín? odpovedajú mnohí: za päť minút pol štvrtej; namiesto o päť minút. Počujeme i takéto niečo: „hrniec je od hline, sekera od železa, namiesto: z hlíny, zo železa“ (NJ, 1937, č. 10, s. 2).

upozorňovanie na narúšanie spisovnej normy v písaných prameňoch, čiže knihách, ktoré sa vydávali v prostredí vojvodinských Slovákov,⁹ alebo aj v súdobých reklamných materiáloch.¹⁰

3 Záver

V medzivojnovom období vznikali prvé ucelené príspevky, texty, ktoré hodnotili nielen súdobú podobu spisovnej slovenčiny v menšinovom prostredí v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov, ale najmä reagovali na narúšanie spisovnej normy, prípadne pôsobili priam ochranársky regulačne, kriticky,¹¹ pripomínajúc zväčša národnobuditeľskú, romantickú konotáciu textov o jazyku z čias upevňovania spisovnej slovenčiny ako nového jazyka v európskom kontexte. Vyplývalo to zo samotnej skutočnosti, v ktorej sa menšina nachádzala (a nachádza), zo vzdialenosti od centrálného jadra, čo priam vyžadovalo takúto tradičnú reakciu a apelačno-národnobuditeľský, didaktizujúci diskurz textov. Taktiež to boli texty, ktoré priamo reagovali aj na situáciu v lingvistickom prostredí v materskej krajine, pričom sa dozvedáme, že sa v skúmaných prameňoch reagovalo aj na otázky, ktoré boli aktuálne v lingvistickom jadre, odkiaľ sa šírili najzávažnejšie regulačné momenty – ponechanie ypsilonu v systéme grafém slovenčiny. Interpretované textové diskusie vyvolávali prajnú atmosféru na upevňovanie jazykového povedomia a odstraňovali pocit pasivity slovenskej menšiny k otázkam (nielen) spisovnej slovenčiny, ale práve naopak, poukazovali na aktívny záujem o problematiku stavu slovenčiny, narúšania už normatívnych princípov a na budúci vývoj vlastného materinského jazyka. Autori, ktorí upozorňovali na negatívne javy v jazyku, sa odvolávali na rekodifikačné úpravy platné vo vtedajšej ČSR.

Netreba zabudnúť, že v tomto období ešte nemôžeme hovoriť o autoroch s lingvistickým, prípadne filologickým vzdelaním, ale ide o vzdelanostnú vrstvu obyvateľstva (pre pospolitú

---

⁹ Poukazuje sa na niektoré jazykové nezrovnalosti v učebnici pre slovenské elementárne školy: „keď ráno uslyšíte zvoniť [...] Slováč nikdy neslyší, ale počuje“ (NŽ, 1933, č. 3 – 4, s. 189); „Vlado očul zvon. [...] U Slováč len mŕtvoľa sa očuje a živý sa počuje“; „Čítame, že ‚v chlieve krava zaryčí‘. [...] Slovenská krava ručí a nie ryčí: býva v maštali a nie v chlieve“ (ibid., s. 189).

¹⁰ „[...] leták, ktorý bol po tieto dni rozšírený po Petrovci a iste aj v Kulpíne. Citujeme z neho doslovne: [...] Každý kto chce kupiť zem, nak vikoristý toto povlaštenia. Može sa dostať ete aj medzi Futokom a Petrovcach viac menších aj väčších parcelách. [...] Keby niektorý človek dostal na jeden dúšok tolko zauch, iste by padol mrtvý. Slovenčina však aj po tomto atentáte na ňu žije a bude žiť večne“ (NJ, 1936, č. 41, s. 3).

¹¹ VHV sa v tomto zmysle vyjadril: „Ak myslíte, že je správne písanie svojej materinskej reči tu u nás nepotrebné – tak Vás nečakám. Ale ak myslíte, že je to svätá naša povinnosť vedieť slovenský písat, že je to najväčšia ľahostajnosť nechcieť dobre slovenský písat, ak ste len troška – troštičku hrdí na to, že ste Slováč – tak majte tolko hrdosti – ale aj úcty k tomu jazyku a naučte sa ho správne písat“ (VHV, 2014, s. 7); „Je to najväčšia neúcta ak nie zločin proti svojej materčine, môcť a nechcieť ju správne naučiť sa písat“ (ibid., s. 15).

spoločnosť sa naďalej spisovná podoba jazyka spájala s inteligenciou – učiteľmi, právnikmi, farrami, vysokovzdelanými ľuďmi). Aj keď nám rozsah príspevku nedovoľuje, aby sme sa podrobne venovali všetkým reguláciám (bližšie o tom: Koruniak, 2017), vo všeobecnosti môžeme povedať, že okrem analyzovanej problematiky najzastúpenejší bol charakter ochrannárskej jazykovej politiky v rovine tradičnej dichotómie správne – nesprávne, spisovný – nespisovný výraz a reakcia na prítomnosť prvkov z väčšinového (v tomto prípade srbochorvátskeho) jazyka. Kvantitatívne väčšia prítomnosť textov odbornejšieho charakteru s viditeľne filologickým, lingvistickým pozadím sa objavila po druhej svetovej vojne, pričom príspevky nadobúdajú predovšetkým charakter problematiky slovensko-srbského bilingvizmu, administratívno-právnej oblasti, ktorá sa musela prispôbovať vtedajšej srbochorvátčine, pričom všeobecné upozornovania na nenáležitú, nesprávnu, cudziu slová (srbizmy) v systéme slovenčiny nezostali bokom, ale sú aj v súčasnosti veľmi aktuálne.

LITERATÚRA

- CZAMBEL, Samo: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. Turčiansky Sv. Martin: Kníhtlačiarský uč. spolok 1902. 330 s. Dostupné z WWW: <http://www.juls.savba.sk/ediela/rsrs1902/rsrs1902.pdf> [cit. 2020-01-30].
- DOLNÍK, Juraj: Teória spisovného jazyka (so zreteľom na spisovnú slovenčinu). Bratislava: VEDA 2010. 299 s.
- DUDOK, Daniel: Príspevok k dejinám spisovnej slovenčiny v Juhoslávii na začiatku dvadsiatych rokov nášho storočia. In: Výročie časopisu Svit. Ed. J. Kmeť. Nový Sad: Obzor 1975, s. 107 – 141.
- DUDOK, Daniel: O slovenskom jazyku v Juhoslávii. Báčsky Petrovec: Kultúra 1996. 204 s.
- GUBOVÁ ČERVENÁ, Gabriela: Igor Branislav Štefánik a pravopis slovenského jazyka. In: 270 rokov dejín literatúry a jazyka Slovákov vo Vojvodine. Ed. J. Hodoličová. Nový Sad: Slovákistická spoločnosť 2017, s. 46 – 50.
- HURBAN, Vladimír Vladimírov: Jazykovedné práce. Ed. A. Marićová. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum 2014. 178 s.
- KAČALA, Ján: Spisovná slovenčina v 20. storočí. Bratislava: VEDA 2001. 85 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava: Univerzita Komenského 2006. 252 s.
- KORUNIAK, Samuel: Dejiny spisovnej slovenčiny v prostredí vojvodinských Slovákov v medzivojnovom období. Dizertačná práca. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 2017. 229 s.
- MUZIČOVÁ, Katarína: Kultivovanie spisovnej slovenčiny na prelome 19. a 20. storočia. In: Jazykoveda v pohybe II. Ed. Alena Bohunická. Bratislava: Univerzita Komenského 2012. s. 316 – 323.

PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 256 s.

PRAMENE

Dolnozemský Slovák, 1913, roč. 12, č. 8.

Národná jednota, 1930, roč. 11, č. 92, 93, 94, 98, 99, 101, 103 – 104.

Národná jednota, 1931, roč. 12, č. 6, 15, 88.

Národná jednota, 1932, roč. 13, č. 12, 45, 46, 48, 68.

Národná jednota, 1936, roč. 17, č. 41.

Národná jednota, 1937, roč. 18, č. 10.

Nový život, 1933, roč. 1, č. 3 – 4.

Nový život, 1937, roč. 5, č. 1.

Nový život, 1940, roč. 8, č. 4.

Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. Turčiansky Sv. Martin:

Matica slovenská 1931. 357 s. Dostupné z WWW: <http://www.juls.savba.sk/ediela/psp1931/psp1931-hq.pdf> [cit. 2020-02-03].

ŠTEFÁNIK, Igor Branislav: O pravopise (sken rukopisu, súkromný archív).

Gender auf Russisch: Die Entwicklung der russischen Genderlinguistik von den 90er Jahre bis heute

Daria Korznikova

Institut für Slawistik und Hungarologie, Sprach- und literaturwissenschaftliche Fakultät,
Humboldt-Universität zu Berlin, Berlin, Deutschland

daria.korznikova@gmail.com

1 Russische Genderlinguistik: Probleme der Systematisierung

Genderlinguistik als Disziplin existiert parallel in mehreren Philologien, allerdings entwickelt sie sich nicht gleichmäßig und identisch in jeder Sprache oder auch nicht in jedem Land, wo dieselbe Sprache gesprochen wird. Dieser Artikel widmet sich den Problemen und Besonderheiten der russischen Genderlinguistik.

Da das Konzept des Genders unterschiedlich verstanden wird, es ist von großer Bedeutung, die bereits existierenden wissenschaftlichen Theorien im Bereich der russischen Genderlinguistik zu systematisieren und die vorhandenen Lücken in der Forschung zu ermitteln. Das sind die Ziele der vorliegenden Arbeit.

Es muss vorab angemerkt werden, dass die Begriffe ‚russische Genderlinguistik‘ und ‚Genderlinguistik in Russland‘ nicht immer austauschbar sind. Zum einen wird nicht nur in Russland Russisch gesprochen, und zum anderen wird die russische Sprache in vielen ost- und westeuropäischen Ländern erforscht. Hier geht es um das gesamte Massiv der genderlinguistischen Forschungen der russischen Sprache, wobei konkret die genderlinguistische Forschung der russischen Sprache in Russland im Vordergrund steht.

Genderlinguistik ist in Russland viel später entstanden als die gleichen Disziplinen in westeuropäischen Ländern und in den USA. Die Tatsache, dass die russische Genderlinguistik eine viel kürzere wissenschaftliche Tradition hat und für die russische Sprache das nachgeholt werden musste, was in den anderen Sprachen bereits erforscht wurde, beeinträchtigte in den 90er Jahren stark die Entwicklung dieser Disziplin, und möglicherweise tut sie es immer noch.

Viele Forscher beginnen ihre Beiträge zur russischen Genderlinguistik mit der Anmerkung, dass die russische Genderlinguistik nicht nur eine neue, sondern auch eine ziemlich unentwickelte Disziplin ist, die viele Lücken hat.¹ Allerdings ist im Fall von russischer Genderlinguistik eine junge Disziplin nicht gleichbedeutend mit einer unerforschten Disziplin.

---

¹ Vgl. Thielemann, 2010, s. 13.

Im Laufe dieser Jahre gab es zahlreiche Konferenzen und Sammelbände zur slawischen Genderlinguistik, wo die russische Sprache stark präsent war,² sowie Monografien, Zeitschriftenaufsätze und Diplomarbeiten.

Es stellt sich die Frage, warum viele Wissenschaftler dann der Meinung sind, dass die russische Genderlinguistik vernachlässigt wurde und jetzt stagniert. Der Grund scheint zum einen die Unzugänglichkeit von vielen Manuskripten und zum anderen die fehlende Systematisierung und die starke Inhomogenität in der Forschung zu sein.

Zudem gab es in der russischen Genderlinguistik über eine lange Zeit eine deutliche Trennung zwischen zwei Genres: Einige Wissenschaftler beschrieben die Sprache und wie dort die Kategorien Mann und Frau zum Ausdruck kommen, während die anderen die Art beschrieben, wie Männer und Frauen sprechen, und nach den Unterschieden zwischen den beiden Sprechweisen suchten.

Trotz der oben beschriebenen Probleme erwies es sich als möglich, die Entwicklung der russischen Genderlinguistik in Entwicklungsphasen einzuteilen. Zwischen diesen Entwicklungsphasen bestehen aber keine rigiden Grenzen, und es gibt viele Überlappungen und fließende Übergänge.

Es wurden insgesamt drei Entwicklungsphasen bestimmt:

- Die erste Phase umfasst die 90er Jahre – das Jahrzehnt, in dem die Genderlinguistik sich als Disziplin in Russland etabliert.
- Die zweite Phase umfasst die russische Genderlinguistik in den 2000er Jahren – die Zeit, in der die Genderlinguistik schon als eigenständige Disziplin wahrgenommen wurde.
- Für die dritte Phase (ab dem Jahr 2010 und bis heute) sind der stärkere Fokus auf die theoretischen und methodologischen Grundlagen der Forschung sowie die Interdisziplinarität der Arbeit charakteristisch.
- In den folgenden Abschnitten werden diese Phasen detaillierter beschrieben, und es werden die signifikantesten oder für diesen Zeitabschnitt charakteristischen Arbeiten genannt.

2 Erste Entwicklungsphase: Die russische Genderlinguistik in den 1990er Jahren

Der Beginn bzw. die erste Hälfte der 90er Jahre wird von vielen Forschern als die Phase beschrieben, in der Fragen von Sprache und Geschlecht zum ersten Mal aktiv erforscht wurden.³

---

² Siehe zum Beispiel: Scheller-Boltz, 2016b; Cheauré, 2005; van Leeuwen-Turnovcová, 2002; van Leeuwen-Turnovcová und Röhrborn, 2003.

³ Siehe zum Beispiel: Peršaj, 2017, s. 60; Baur, 2004, s. 20.

Dass diese neue Forschungsrichtung ausgerechnet in den 90er Jahren in Russland bekannt wird, ist kein Zufall. In der Zeit direkt nach dem Zerfall der Sowjetunion kam auch eine globale Umstellung des wissenschaftlichen Paradigmas (Gapova, 2010, S. 70). So kam zum Beispiel die Erkenntnis, dass die sowjetische Ausbildung stark politisiert war und dass viele westliche Theorien keinen Eingang in diese finden konnten (Gapova, 2010, S. 71). Als Gegenzug gab es in den 90er Jahren ein großes Interesse an allem, was aus dem Westen kam, was auch die akademischen Kreise betraf.

Genderforschung und Genderlinguistik waren für die ForscherInnen von besonderem Interesse. In einem Land, wo es vor diesem Zeitpunkt keine öffentliche Diskussion über die Fragen rund um Geschlechterdiskriminierung, Feminismus und Gleichberechtigung gab und wo diese Funktion von der staatlichen Propaganda übernommen wurde,⁴ erschien die Möglichkeit, diese Fragen aus akademischer Sicht zu betrachten, verlockend.

Viele neue Forschungszentren und Sommerschulen wurden in erster Linie dank verschiedenen Stiftungen aus Europa und den USA organisiert.⁵ Diese Unterstützung aus Europa verfestigte den Status der Genderforschung in Russland als eine fremde, westliche und ‚importierte‘ Disziplin.⁶

Da die genderlinguistische Disziplin in Russland einige Jahrzehnte später erschien als in Europa und in den USA, mussten die russischen ForscherInnen dieses Defizit in kurzer Zeit ‚nachholen‘. In der Praxis bedeutete das, dass die WissenschaftlerInnen mit dem gesamten Massiv an Wissen ‚überladen‘ wurden. Diese Situation wurde später von mehreren WissenschaftlerInnen thematisiert und unterschiedlich (wobei immer ziemlich kritisch) umschrieben: „diskursiver Chaos“ (Žerebkina et al., 2005, S. 3), „ideelle Sphinx und Chimäre“ (Savkina, 2009, S. 80), „hybride Formen“ (Peršaj, 2017, S. 65).

Eine der ersten russischsprachigen Arbeiten, die der Genderlinguistik zugeordnet werden könnte, ist der Beitrag von Zemskaja, Kitajgorodskaja und Rozanova mit dem Titel *Osobennosti mužskoj i ženskoj reči* (Zemskaja et al., 1993), der sich mit den Besonderheiten der Frauen- und Männersprache befasst und der in vieler Hinsicht für die erste Entwicklungsphase der Genderforschung kennzeichnend ist. Die Forschung, die für ihre Zeit innovativ war, weist aber gleichzeitig einige Probleme auf, die für die russische Genderlinguistik in den 90er Jahren charakteristisch waren, wie zum Beispiel Unzugänglichkeit der Forschungsliteratur.

Selbst die Sprache, in der die Werke verfasst wurden, stellte ein Problem dar: Nicht alle ForscherInnen beherrschten Englisch, Deutsch oder eine andere europäische Sprache, was die

---

⁴ Siehe zum Beispiel Ajvazova, 1998.

⁵ Vgl. Lunjakova, 2007, S. 303.

⁶ Vgl. Gapova, 2010, S. 79; Peršaj, 2017, S. 60; Barchunova, 2009, S. 100.

Bekanntmachung mit der fremdsprachigen Literatur erschwerte. Außerdem waren die Werke sehr selten übersetzt, und dieses Übersetzen erfolgte in der Regel erst einige Zeit nach dem eigentlichen Erscheinen der betreffenden Werke (Peršaj, 2017, S. 64).

Zemskaja, Kitajgorodskaja und Rozanova anerkennen zwar die Relevanz und die Bedeutung westlicher Forschung, aber einen Teil davon gezielt und entschlossen ablehnen, nämlich jede Verbindung mit dem Feminismus westlicher Prägung. Laut den Forscherinnen kann jede Verbundenheit mit dem Feminismus auf die Forschung nur hinderlich und sogar schädlich wirken (Zemskaja et al., 1993, S. 94).

Dieses Streben nach Objektivität ist möglicherweise nicht der einzige Grund, warum jede Verbindung mit dem Feminismus so kritisch beurteilt wird.⁷ Der Feminismus an sich wurde in Russland bereits in den 90er Jahren als etwas nicht Vertrauenswürdiges, etwas Feindliches wahrgenommen. Laut der Forscherin Christa Ebert liegt das Problem in der politischen Vergangenheit des Landes: In der Sowjetunion spielte die Frauenfrage eine geringere Rolle als in Europa und wurde dort ganz anders besprochen. Im postsowjetischen Russland spielen die Fragen des Feminismus immer noch eine untergeordnete Rolle, und das Land ist zu so einem starken Paradigmenwechsel in diesem Bereich nicht bereit (Ebert, 2004, S. 12 – 14).

Somit entsteht eine interessante Situation: ForscherInnen wie Zemskaja, Kitajgorodskaja und Rozanova, die in einem neuen und auch aus dem Westen kommenden Bereich der Genderlinguistik arbeiten, lehnen gleichzeitig die feministische Kritik der Sprache ab, da sie ihnen fremd und nicht vertrauenswürdig vorkommt.

Dabei waren die Konsequenzen dieser Entscheidung manchmal sehr negativ. Die ForscherInnen arbeiteten somit nicht interdisziplinär, sondern versuchten, die Genderlinguistik lediglich als einen Teil der Linguistik zu sehen und sie in die bereits existierende wissenschaftliche Tradition einzubetten, was, wie oben beschrieben, im Falle der Genderlinguistik schwer machbar ist. Forscherin Elena Gapova schreibt in diesem Bezug über „Feminologie“ (*feminologija*), „Genderistik“ (*genderistika*) oder „falsche Genderforschung“ (*ložnye gendernye issledovanija*) (Gapova, 2010, S. 80).

Allerdings gab es auch in der ersten Entwicklungsphase der russischen Genderlinguistik ziemlich viele ForscherInnen, die sich für die Genderlinguistik interessierten und die Gendertheorie in ihren Arbeiten intensiv und erfolgreich verwendeten. Zu diesen ForscherInnen zählt zum Beispiel Alla Kirilina, die als eine der ersten sich mit den Fragen des Genders und der Sprache beschäftigte.⁸ Im Artikel „Mužestvennost“ i „ženstvennost“ s točki zrenija“ *lingvista* (Kirilina, 1998a) beschreibt sie Männlichkeit und Weiblichkeit als postmodernistische

---

⁷ Vgl. Dobrovoľskij und Kirilina 2000, S. 20.

⁸ Siehe z. B. Kirilina 1998a, 1998.

Kategorien, die von der Gesellschaft mit vielen Assoziationen überladen sind. Diese Beschreibung bildet eine Opposition zu den anderen Forschungen, in denen Männlichkeit und Weiblichkeit meistens als bereits vorgegebene Kategorien dargestellt werden.

Parallel dazu gab es auch in Europa und in den USA intensive Forschungen zur russischen Genderlinguistik. So veröffentlichte im Jahr 1997 Karin Tafel die Monografie „Die Frau im Spiegel der russischen Sprache“. Das war eine der ersten Veröffentlichungen, in der die Repräsentation des Genders (in diesem Fall hauptsächlich die Repräsentation der Frauen) in der russischen Sprache systematisch analysiert wurde.

Die letzte umfangreiche Veröffentlichung zur russischen Genderlinguistik, die der ersten Phase der Forschungsentwicklung in der russischen Genderlinguistik zugeordnet werden kann, ist der Sammelband „Slavic gender linguistics“ von Margaret Mills. Zentral für den Band ist die Idee, dass Männer und Frauen ein unterschiedliches Sprachverhalten haben („speech behaviour“ (Mills, 1999, S. xi)). Die Herausgeberin Margaret H. Mills schreibt über Fonetik und Sprachmuster („conversational structures“ (Mills, 1999, S. xii)) von Männern und Frauen, jedoch stellt sie sich die Frage, inwiefern die Sprache an sich sexistisch sein kann und ob sie ihre SprecherInnen beeinflussen kann (Mills, 1999, S. xii). Somit geht sie von der Theorie des Genderlekts zu der Erforschung der eigentlichen Sprachstruktur über.

3 Die zweite Entwicklungsphase: Die russische Genderlinguistik in den 2000er Jahren

Diese Zeit ist eine neue Etappe der russischen Genderlinguistik, die mit der Jahrhundertwende anfängt, nachdem in den 90er Jahren das ‚Kennenlernen‘ der Genderlinguistik stattfand hat.

Eine Anwendung der Gender-Theory in konkreten wissenschaftlichen Bereichen gab es zum Beispiel in dem von Kirilina herausgegebenen Sammelband „Gender kak intriga poznaniya“, in dem ihr Artikel „Gendernye aspekty massovoj kommunikacii“ zusammen mit den Artikeln von neun anderen ForscherInnen erschien. Die Themen der Beiträge waren breit gefächert: Gender in der Lexikografie (Popov, 2000), Gender-Aspekt bei der Übersetzung (Burukina, 2000) oder Gender in einzelnen Genres wie Heiratsanzeigen (Bazylev, 2000). Das Ziel, das die Herausgeberin verfolgte, war es, die akademische Welt mit den Forschungsergebnissen vertraut zu machen und die Aufmerksamkeit auf die neue Forschungsrichtung zu lenken (Kirilina, 2000a, S. 4).

In gewisser Weise kann zu diesem Zeitpunkt von einer Verbreitung und Bekanntmachung der Gender-Theory in der russischen Sprachwissenschaft gesprochen werden. Die Teildisziplin der russischen Genderlinguistik wurde allmählich in verschiedenen Regionen Russlands bekannt und wurde oft zum Thema von Qualifikationsarbeiten (Kiuru, 2000; Gricenko, 2005; Dzaseževa, 2006; Adonina, 2007; Vandyševa, 2007).

Gender und Genderforschung wurden in solchen Arbeiten unterschiedlich wahrgenommen und daher blieb dieses Feld der Wissenschaft, nach wie vor, stark inhomogen. So analysiert beispielsweise Dzaseževa das Konzept von ‚Frau‘ in der russischen, englischen und kabardinischen Sprache. Dabei schreibt sie aber wenig über den kulturellen Kontext dieser Sprachen und begrenzt sich auf einzelne Bemerkungen (Dzaseževa, 2006, S. 16). Die Konzepte von Geschlecht und Gender werden nicht getrennt, und Geschlecht wird als ein biosoziokulturelles Phänomen verstanden (Dzaseževa, 2006, S. 3).

Des Weiteren gab es mehrere Konferenzen und Sammelbände zum Thema russische (oder slawische) Genderlinguistik, in denen Beiträge von russischen ForscherInnen zusammen mit solchen von ihren KollegInnen aus Europa und den USA veröffentlicht wurden (van Leeuwen-Turnovcová, 2002; van Leeuwen-Turnovcová und Röhrborn, 2003).

Im Jahr 2001 erscheint der Beitrag von Doleschal und Schmid *Doing gender in Russian* (Doleschal und Schmid, 2001), in dem die Repräsentation der Gender in der russischen Sprache beschrieben wird. Es wird nicht über die Konzepte der Männer- und Frauensprache gesprochen, stattdessen wird das Gender als etwas verstanden, was beim Sprechen konstruiert wird (also als ‚doing gender‘). Das wird anhand von Sprichwörtern und Idiomen gezeigt, die ein bestimmtes Bild der Frau konstruieren, diese wird nämlich als oberflächlich, stur und unberechenbar dargestellt (Doleschal und Schmid, 2001, S. 271–273).

Ähnlich thematisiert Gender Nadine Thielemann (Thielemann, 2010). Gender wird laut Thielemann im Gespräch konstruiert und ist keine intrinsische Eigenschaft von Individuen, sondern eine Aktivität (Thielemann, 2010, S. 16–17).

Somit kann in der zweiten Entwicklungsphase der russischen Genderlinguistik ein Richtungswechsel beobachtet werden. Die Popularität der Idee, dass es Unterschiede zwischen Männer- und Frauensprache gibt, nimmt ab. Nach zahlreichen Versuchen, diese Unterschiede zu finden, haben manche ForscherInnen zum einen die Probleme von diesem Zugang anerkannt (geringes Material, Einfluss von anderen Faktoren), und zum anderen haben sie zugegeben, dass die Unterschiede zwischen Männer- und Frauensprache zu gering waren (Tafel 1997, S. 36). Statt der Differenz-Hypothese werden andere Zugänge gewählt, wie zum Beispiel *doing gender* (Kotthoff, 2002).

4 Die dritte Entwicklungsphase: Die russische Genderlinguistik ab 2010

Für die jüngste Entwicklungsphase der russischen Genderlinguistik sind die interdisziplinäre Arbeitsweise sowie der kritische Umgang mit der Kategorie ‚Gender‘ charakteristisch. Gender wird nicht mehr als etwas Vorgegebenes und Selbstverständliches aufgefasst, sondern es wird noch einmal dekonstruiert und hinterfragt. Während die Forschungen früher eher eine Antwort auf die Frage gesucht haben, wie Männer und Frauen in bestimmten Kontexten

repräsentiert werden (Goroško, 2004; Sedakova, 2002; Vladimirova und Skrebcova, 2010; Smirnova, 2010), wird jetzt eher gefragt, was genau Gender ist, wie und wo es konstruiert wird und ob es eine binäre Kategorie ist.

Ein Beispiel für diese neue Arbeitsweise kann in den Werken von Aleksandr Peršaj gefunden werden. Laut Peršaj besteht das echte Ziel der Genderforschung darin, die in der Sprache übertragenen Machtbeziehungen, Subordination und sozialen Strukturen zu analysieren (Peršaj, 2014, S. 14). Das Problem der Genderlinguistik im postsowjetischen Raum besteht darin, dass postsowjetischen ForscherInnen mit den westlichen Theorien oft wenig vertraut sind und verschiedene Konzeptionen miteinander vermischen (Peršaj, 2014, S. 11–12).

Eine andere aktive Figur im Bereich russische Gender- und Queerlinguistik in den letzten Jahren ist Dennis Scheller-Boltz, der sowohl eigene Werke verfasst als auch Sammelwerke herausgibt (Scheller-Boltz, 2016a). Die Forschungsergebnisse, die Dennis Scheller-Boltz in seiner Monografie „The discourse on gender identity in contemporary Russia: an introduction with a case study in Russian gender linguistics“ beschreibt, sagen viel nicht nur über die Entwicklungen in der Sprache, sondern auch über die Entwicklungen in der russischen Gesellschaft aus. Anhand von Beiträgen und Kommentaren zum Eurovision Song Contest und Conchita Wurst in den russischen Medien analysiert Scheller-Boltz, was Identität im heutigen Russland bedeutet, welche Rolle Gender in der Konstruktion der Identität spielt und wie sich das in der Sprache manifestiert.

Laut Scheller-Boltz soll der Fokus stärker auf die Queer-Linguistik und somit auf den dekonstruktivistischen Zugang gelegt werden. Die Binarität und die Heteronormativität des Gender-Paradigmas in der Sprache müssen in Frage gestellt werden – und genau damit beschäftigt sich die Queer-Linguistik (Scheller-Boltz, 2017b, S. 205).

Queer-Linguistik in Bezug auf das Russische ist zurzeit kaum erforscht. Als Grund nennt Dennis Scheller-Boltz den mangelnden Diskurs über Antidiskriminierung, politische Korrektheit und Antisexismus in Russland (Scheller-Boltz, 2017a, S. 663). Die Idee, dass die Sprache jemanden unterrepräsentieren und diskriminieren könnte, setzte sich in Russland wenig durch und dementsprechend gibt es wenig Bewusstsein für genderkorrekte Sprache.

5 Drei Jahrzehnte der russischen Genderlinguistik: Probleme und Perspektiven

Zum Zeitpunkt ihrer Entstehung musste die russische Genderlinguistik den Vorsprung der analogen westlichen Disziplinen aufholen und die bereits entwickelten Theorien und Methoden auf das russische Material anwenden. Die Situation wurde durch die ständig wechselnde politische Situation, die Unzugänglichkeit der fremdsprachigen Literatur und die negative gesellschaftliche Einstellung zum Feminismus erschwert.

In den fast dreißig Jahren, die seit den ersten Artikeln zum Gender in den 90er Jahren vergangen sind und die hier in drei Etappen aufgeteilt wurden, durchlief die russische Genderlinguistik vor allem methodologisch eine große Entwicklung. Während in den 90er Jahren Gender oft mit dem biologischen Geschlecht gleichgesetzt wurde und die Forschungen in diesem Bereich sich meistens den Unterschieden zwischen der Männer- und Frauensprache gewidmet haben, liegt der Fokus der gegenwärtigen Genderforschungen woanders: Die ‚Männlichkeit‘ und ‚Weiblichkeit‘ verstehen die WissenschaftlerInnen als von der Gesellschaft konstruierte Konzepte, die sich in der Sprache manifestieren.

Trotz aller dieser positiven Tendenzen gibt es einige Probleme, mit denen die russische Genderlinguistik konfrontiert ist. Es gibt wenig Wissensaustausch zwischen den Universitäten und Studiengängen, was die Entwicklung der Disziplin verlangsamt. Außerdem gibt es keinen Korpus an Texten zur russischen Genderlinguistik. Die Anzahl der Artikel und Konferenzbeiträge, die einen Überblick über die russische Genderlinguistik geben, ließ in den letzten Jahren stark nach (Ušakin, 2000; Kirilina, 2000b, 2000c; Žerebkina et al., 2005; Lunjakova, 2007).

Verschiedene Themen in der Genderlinguistik wurden unterschiedlich gut erforscht. So wurde, obwohl mit dem Begriff ‚Gender‘ *alle* Gender mitgemeint werden, in den russischen Forschungen der Akzent deutlich auf das weibliche Gender gesetzt. Oft wird das schon aus dem Titel klar, wie zum Beispiel „Die Frau im Spiegel der russischen Sprache“ (Tafel, 1997). Es gab zwar häufig Forschungen zum Thema ‚Gender in der Phraseologie‘ (Ermolaeva, 2011; Samarina, 2010; Vas'kova, 2006; Peršaj, 2014), aber es gibt nur einzelne Beiträge zu den Aspekten ‚Gender in der Lexikografie‘ (Popov, 2000) oder ‚Gender in der Übersetzung‘ (Burukina, 2000) usw.⁹

Trotz allem kann diese Auflistung der Probleme, denen sich die russische Genderlinguistik als Disziplin gegenüberstellt, als eine Herausforderung und als Potential zur Weiterentwicklung wahrgenommen werden.

LITERATURVERZEICHNIS

- ADONINA, Larisa V.: Konzept „ženščina“ v russkom jazykovom soznanii. Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades Kandidat der Wissenschaften (kandidat nauk). Voronež: Voronežskij universitet 2007. 246 S.
- AJVAZOVA, Svetlana G.: Russkie ženščiny v labirinte ravnopravija (očerki političeskoj teorii i istorii). Moskva: RIK Rusanova 1998. 408 S.

---

⁹ Eine größere Liste von Themen und Bereichen, die in der slawischen Genderlinguistik noch erforscht werden müssen, gibt es in Scheller-Boltz 2014.

- BARCHUNOVA, Tatiana: Gender Studies in Russia as a Transnational Project. In: Gender in Trans-it. Transkulturelle und Transnationale Perspektiven. Hg. M. Ineichen – A. K. Liesch – A. Rathmann-Lutz – S. Wenger. Zürich: Chronos Verlag 2009, pp. 95 – 105.
- BAUR, Natalija: Russische Frauensprache: feministisches Postulat oder Wirklichkeit? Empirische Untersuchung anhand russischer Talkshows. Hamburg: Kovač 2004. 399 S.
- BAZYLEV, Vladimir N.: Bračnoje objavljenje: opyt introspektivnogo analiza. In: Gender kak intriga poznanija. Hg. A. V. Kirilina. Moskva: Rudomino 2000, pp. 108 – 136.
- Beiträge des Gender- Blocks zum XIII. Internationalen Slavistenkongress in Ljubljana 15. – 21. August 2003. Hg. J. van Leeuwen-Turnovcová – U. Röhrborn. München: Sagner 2003. 167 S.
- BURUKINA, Oľga A.: Gendernyj aspekt perevoda. In: Gender kak intriga poznanija. Hg. A. V. Kirilina. Moskva: Rudomino 2000, pp. 99 – 107.
- DOBROVOLSKIJ, Dmitrij O. – KIRILINA, Alla V.: Feminističeskaja ideologija v gendernych issledovanijach i kriterii naučnosti. In: Gender kak intriga poznanija. Hg. Alla V. Kirilina. Moskva: Rudomino 2000, pp. 19 – 35.
- DOLESCHAL, Ursula – SCHMID, Sonja: Doing gender in Russian: Structure and perspective. In: Gender across languageS. 1. Hg. H. Bußmann – M. Hellinger. Amsterdam: JOHN BENJAMINS PUBLISHING COMPANY 2001 (1), pp. 253 – 282.
- DZASEZEVA, Larisa Ch.: Leksiko-semantičeskoe pole „ženščina“ v raznyh kulturnych soobščestvach (na materiale anglijskogo, russkogo i kabardino-čerkesskogo jazykov). Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades Kandidat der Wissenschaften (kandidat nauk). Načnik Kabardino-Balkarskij gosudarstvennyj universitet im. Ch. M. Berbekova 2006. 177 S.
- EBERT, Christa: Die Seele hat kein Geschlecht: Studien zum Genderdiskurs in der russischen Kultur. Frankfurt am Main [u.a.]: Lang 2004. 225 S.
- ERMOLAEVA, Margarita V.: Gendernyj aspekt russkoj frazeologii (na materiale procesualnych frazeologizmov semantičeskogo objavljenja „socialnyj status lica“). Tscheljabinsk: ČGAKI 2011. 305 S.
- GAPOVA, Elena: Gendernye issledovanija kak zerkalo postsovetskoj akademii. In: Antropologija akademičeskoj žizni: meždisciplinarnie issledovanija. Hg. G. A. Komarova. Moskva: IEA RAN 2010 (2), pp. 65 – 85.
- Gender kak intriga poznanija. Hg. A. V. Kirilina. Moskva: Rudomino 2000a. 191 S.
- Gender-Forschung in der Slawistik: Beiträge der Konferenz „Gender – Sprache – Kommunikation – Kultur“, 28. April bis 1. Mai 2001, Institut für Slawistik, Friedrich-Schiller-Universität Jena. Hr. J. van Leeuwen-Turnovcová. Wien: GeS. zur Förderung Slawist. Studien 2002. 644 p.

- GOROŠKO, Elena I.: Gendernye osobennosti russkojazyčnogo Interneta. Luhansk 2004.
Zugänglich auf WWW: <http://www.textology.ru/article.aspx?aId=22> [Stand: 2019-03-08].
- GRICENKO, Elena S.: Jazyk kak sredstvo konstruirovaniya gendera. Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades Doktor der Wissenschaften (doktor nauk). Tambov: Nižgorodskij gosudarstvennyj lingvističeskij universitet im. N. A. Dobroljubova 2005. 405 S.
- KIRILINA, Alla V.: „Mužestvennost“ i „ženstvennost“ s točki zrenija lingvista. In: Ženščina v rossijskom obščestve, 1998a, Vol. 1, No. 2, pp. 21 – 27.
- KIRILINA, Alla V.: Gendernye issledovanija v zarubežnoj i rossijskoj lingvistike: filosofskij i metodologičeskij aspekty. In: Obščestvennyje nauki i sovremennost', 2000b, Vol. 3, No. 4, pp. 138 – 143.
- KIRILINA, Alla V.: O primenenii ponjatija gender v russkojazyčnom lingvističeskom opisanii. In: Filologičeskije nauki, 2000c, Vol. 2, No. 3, pp. 18 – 27.
- KIRILINA, Alla V.: Razvitie gendernych issledovanij v lingvistike. In: Filologičeskije nauki, 1998b, Vol. 1, No. 1, pp. 51 – 58.
- KIURU, Konstantin V.: Koncepty „ženstvennost“ i „mužestvennost“ v massovom soznanii: krossgendernoe issledovanie. In: Vestnik Čeljabinskogo gosudarstvennogo universiteta, 2000, Vol. 1, No. 2, pp. 207 – 211.
- KOTTHOFF, Helga: Was heißt eigentlich „Doing Gender“? (Zu Interaktion und Geschlecht). In: Gender-Forschung in der Slawistik: Beiträge der Konferenz "Gender – Sprache – Kommunikation – Kultur", 28. April bis 1. Mai 2001. Institut für Slawistik, Friedrich-Schiller-Universität Jena. Hg. Jiřina van Leeuwen-Turnovcová. Wien: GeS. zur Förderung Slawist. Studien 2002, pp. 1 – 27.
- LUNJAKOVA, Ljudmila G.: Vklad laboratorii gendernych problem ISPEN RAN i MCGR v razvitie i rasprostranenie gendernych znanij. In: Gendernye stereotipy v sovremennoj Rossii. Hg. I. B. Nazarova und E. V. Lobza. Moskva: MAKS Press 2007, pp. 291 – 305.
- MILLS, Margaret H.: Background and Introduction. In: Slavic gender linguisticS. Hg. Margaret H. Mills. Amsterdam [u.a.]: Benjamins 1999, pp. vii–xviii.
- New approaches to gender and queer research in Slavonic studies: Proceedings of the international conference “Language as a constitutive element of a gendered society – developments, perspectives, and possibilities in the Slavonic languages” (Innsbruck, 1 – 4 October 2014). Hg. D. Scheller-Boltz. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag (Die Welt der Slaven) 2016b. 489 p.
- PERŠAJ, Aleksandr M.: „Kolonizacija naoborot“ pjatnadcať let spustja: ob osobennostjach razvitija postsovetskoj gendernoj lingvistiki. In: Perekrjostki, 2017, Vol. 2, No. 1, pp. 58 – 78.

- PERŠAJ, Aleksej: *Semantics of Gender: On Gender Stratification in Idiomatic Expressions*. Vilnius: EHU 2014. 178 S.
- POPOV, Aleksandr A.: Ob učote gendernogo aspekta v leksikografičeskom kodirovanii. In: *Gender kak intriga poznanija*. Hg. A. V. Kirilina. Moskva: Rudomino 2000, pp. 93–98.
- SAMARINA, Varvara S.: *Gender vo frazeologii: kognitivno-lingvokulturologičeskij aspekt*. Stavropol: Stavropoľskij gosudarstvennyj universitet 2010. 199 S.
- SAVKINA, Irina: Irritating Factors: The Reception and Discussion of Feminist Criticism and Gender Studies in the Russian Context. In: *Russian Social Science Review*, 2009, Vol. 50, No. 3, pp. 73 – 100.
- SHELLER-BOLTZ, Dennis 2017a: Tagungsbericht zum Symposium Between Past and Future – Slavonic Gender Linguistics at a CrossroadS. In: *Zeitschrift für Slawistik*, 2017, Vol. 62, No. 1, pp. 662 – 670.
- SHELLER-BOLTZ, Dennis: From Isolation to Integration Gender and Queer Research in Slavonic Linguistics: Challenges, Approaches, Perspectives. An Introduction. In: *New approaches to gender and queer research in Slavonic studies: proceedings of the international conference “Language as a constitutive element of a gendered society – developments, perspectives, and possibilities in the Slavonic languages”* (Innsbruck, 1 – 4 October 2014). Hg. D. Scheller-Boltz. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag 2016a (Die Welt der Slaven), pp. 15 – 32.
- SHELLER-BOLTZ, Dennis: On gender awareness in German, Russian, and Polish. In: *Przegląd Rusycystyczny*, 2014, Vol. 4, No. 148, pp. 80 – 105.
- SHELLER-BOLTZ, Dennis: *The discourse on gender identity in contemporary Russia: an introduction with a case study in Russian gender linguistics*. Hildesheim, Zürich, New York: Georg Olms Verlag (Westostpassagen, 25) 2017b. 251 S.
- SEDAKOVA, Irina A.: O ‚mužskom‘ i ‚ženskome‘ v kulturnom jazyke sovremennoj reklamy. In: *Gender-Forschung in der Slawistik: Beiträge der Konferenz „Gender – Sprache – Kommunikation – Kultur“*, 28. April bis 1. Mai 2001, Institut für Slawistik, Friedrich-Schiller-Universität Jena. Hg. J. van Leeuwen-Turnovcová. Wien: GeS. zur Förderung Slawist. Studien 2002, pp. 451 – 460.
- SMIRNOVA, Elvira: „Ženskije“ i „mužskije“ professii. In: *Gendernyj žurnal „Ja“*, 2010, Vol. 3, no. 25, pp. 22 – 23.
- TAFEL, Karin: *Die Frau im Spiegel der russischen Sprache*. Wiesbaden: Harrassowitz 1997. 223 S.
- THIELEMANN, Nadine: *Untersuchungen zum weiblichen Diskussionsstil am Beispiel von Gesprächen russischer, ukrainischer und polnischer InteraktionspartnerInnen*. München [u. a.]: Sagner 2010. 466 S.

- UŠAKIN, Sergej A.: „GENDER“ (NAPROKAT): poleznaja kategorija dlja naučnoj kariery? In: Gendernaja istorija: pro et contra. Hg. M. G. Muravjova. Sankt Petersburg: Nestor 2000, pp. 34 – 39.
- VANDYŠEVA, Anna V.: Genderno orientirovanaja leksika v jazykovej kartine mira (na materiale anglijskogo, ruskogo i nemeckogo jazykov). Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades Kandidat der Wissenschaften (kandidat nauk). Rostov-na-Donu: Južnyj federalnyj universitet 2007. 183 S.
- VAŠKOVA, Oksana A.: Gender kak predmet leksikografičeskogo opisanija: na materiale frazeologii. Moskva: Moskovskij gosudarstvennyj lingvističeskij universitet 2006. 178 S.
- Vater Rhein und Mutter Wolga: Diskurse um Nation und Gender in Deutschland und Russland. Hg. E. Cheauré. Würzburg: Ergon-Verl. 2005. 553 S.
- VLADIMIROVA Anna V. – SKREBCOVA Tatiana G.: Kommunikativnye strategii v diskurse ženskich i mužskich gljancevych žurnalov kak otryženie gendernoj specifiki povedenija. In: *Respectus Philologicus*, 2010, Vol. 17, No. 22, pp. 148 – 158.
- ZEMSKAJA, Elena A. – KITAJGORODSKAJA, Margarita V. – ROZANOVA, Nina N.: Osobnosti mužskoj i ženskoj reči. In: *Russkij jazyk v ego funkcionirovanii*. Hg. E. A. Zemskaja – D. N. Šmeļov. Moskva: Rossijskaja akademija nauk 1993, pp. 90–136.
- ŽEREBKINA, Irina A. - PUŠKAREVA, Natalia L. – KON, Igor. S. – Ťomkina, Anna A. – Krips, Genri: Obsuždenie temy „Problemy i perspektivy razvitija gendernych issledovanij v byvšem SSSR“. In: *Gendernye issledovanija*, 2005, Vol. 2, No. 5, pp. 20 – 35.

Fungovanie adjektív vo vybraných textoch D. Mitanu (Analýza na báze Slovenského národného korpusu)

Romana Krolčíková

Slovenský národný korpus, Jazykovedný ústav L. Štúra, Slovenská akadémia vied,
Bratislava, Slovenská republika
romana.krolcikova@korpus.juls.savba.sk

1 Úvod

Metódy korpusovej lingvistiky majú uplatnenie aj pri skúmaní funkčných jazykových štýlov. Význam korpusovej lingvistiky v danej výskumnej oblasti spočíva v tom, že umožňuje „presný explicitní popis autorského stylu (ale i stylu jednotlivého diela, skupiny autorů nebo děl)“ (Hoffmannová, 1997, s. 64), pričom je však dôležitá korektná interpretácia korpusových dát. Získané výsledky nestačí iba opísať, ale treba ich chápať ako materiálový podklad, z ktorého je nutné odvodzovať „interpretaci sémantickou, funkční, vztahující text k autorovi, čtenáři, literárnímu kontextu“ (ibid.). Pri štylistickej analýze korpusových výsledkov konkrétneho textu sú relevantné aj jedinečné štýlové rysy a výrazy, ktoré sa v textoch iných autorov nevyskytujú.

Prostredníctvom autorských korpusov môžeme overiť a odhaliť jazykové vlastnosti a osobitosti autora, ale aj vlastnosti rozličných žánrov na rôznych jazykových rovinách. Autorský korpus je typ písaného korpusu, v ktorom sa nachádza iba vybrané dielo, resp. diela jedného autora. Takéto špecializované korpusy umožňujú skúmať jazykové vlastnosti a vlastnosti textov konkrétneho autora, a tak je možné charakterizovať jeho jedinečný individuálny štýl. Autorský štýl predstavuje súbor určitých pravdepodobných výrazových tendencií, ktoré sa u daného autora frekventovane vyskytujú, pričom autorský štýl nepredstavuje fixovaný a striktno normovaný koncept (porov. Hoffmannová, c. d., s. 65).

Zisťovanie štýlovotvorných konštánt a príznakových odchýlok istého jazykového štýlu pomocou kvantitatívnych metód je predmetom skúmania kvantitatívnej štylistiky (štýlometrie). Výsledky tejto lingvistickej oblasti majú praktické využitie pri zisťovaní autorstva anonymných textov alebo zisťovaní chronologickej, resp. dobovej príslušnosti textu, čomu sa venuje aj forenzná lingvistika. Zároveň pomocou výsledkov kvantitatívnej štylistiky je možné odhaliť plagiatorstvo a určiť sporné autorstvo.

V našom príspevku prostredníctvom štatistických metód zisťujeme isté jazykové konštanty vo vybraných dielach D. Mitanu, pretože „akokoľvek sa autor usiluje hľadať nové výrazové prostriedky, jeho prítomnosť v texte sa zbadá celkovo ľahko – často hneď podľa frekvencie slov

a konštrukcií“ (Mistrík, 1985, s. 515). Zameriavame sa predovšetkým na analýzu adjektív, na niektoré ich morfológické, syntaktické a lexikálne vlastnosti a ich funkčné využitie. Na pozadí autorského úzu sledujeme štylistické odchýlky charakteristické pre texty D. Mitanu. Okrajovo nadväzujeme na rozvíjajúci sa výskum literárnych textov pomocou kvantitatívnych metód a nástrojov (tzv. digital literary studies) a tým stručne načrtávame možnosti využitia korpusovej lingvistiky pri kvalitatívnom výskume literárnych diel.

2 Analýza vybraných jazykových prostriedkov na báze korpusu

Texty vybrané pre našu analýzu patria medzi najznámejšie diela D. Mitanu, ktorý sa etabloval v 70. rokoch 20. storočia v slovenskej literatúre ako prozaik patriaci medzi mladú generáciu autorov zoskupených okolo časopisu *Mladá tvorba*. Poviedková zbierka *Psie dni* je jeho debutom. *Nočné správy* sú tiež zbierkou poviedok a *Patagónia* predstavuje o čosi rozsiahlejší text – novelu. Z časového hľadiska texty patria do prozaickej ranej tvorby autora. Významnosť týchto textov spočíva v modernosti a autentickosti jazyka, „v odkaze na modernú líniu prózy“ (Horváth, 2000, s. 7) v kontexte dobovej tendenčnej literárnej produkcie.

Pre potreby našej krátkej jazykovej analýzy boli v rámci Slovenského národného korpusu utvorené interné autorské korpusy (tabuľka 1) z diel *Psie dni* (**dm-1.0-pd**), *Nočné správy* (**dm-1.0-ns**) a *Patagónia* (**dm-1.0-p**), v ktorých je každý text spracovaný osobitne, a korpus **dm-1.0-all**, utvorený zo všetkých troch analyzovaných diel.

Dielo	Korpus	Počet tokenov
<i>Psie dni</i>	dm-1.0-pd	42 466
<i>Nočné správy</i>	dm-1.0-ns	24 758
<i>Patagónia</i>	dm-1.0-p	21 187
Spolu	dm-1.0-all	88 411

Tabuľka 1. Rozsah interných korpusov textov D. Mitanu

I keď rozsahy daných korpusov sa pohybujú v desiatkach tisícoch tokenov, v porovnaní s hlavným korpusom **prim-8.0-public-all** s rozsahom 1 477 447 216 tokenov sú neporovnateľne menšie, čo je v prípade jednotlivých kníh prirodzené. Spomínané korpusy sú morfológicky anotované rovnako ako ostatné synchrónne korpusy Slovenského národného korpusu.

Pomocou korpusového materiálu vo svojom výskume sledujeme zastúpenie jednotlivých slovných druhov (SD), najmä adjektív vo vybraných textoch D. Mitanu. Pri selekcii, klasifikácii a opise adjektív vychádzame z kolektívneho diela *Morfológia slovenského jazyka* (1966; ďalej MSJ). Pre lepšiu prehľadnosť pri interpretácii výsledkov pracujeme nielen s absolútnymi hodnotami, ale aj s údajmi prepočítanými na percentuálne zastúpenie.

Na základe absolútnej frekvencie (AF) sme zistili, že rozloženie SD je v analyzovaných textoch približne zhodné. Vysoký výskyt verb indikuje príznak hovorovosti. Dominujúca procesuálna lexika spolu s ďalšími frekventovanými SD (konjunktie, prepozície a pronominá) sú charakteristické pre rozprávací slohový postup. SD patriace do skupiny kvalifikujúcej lexiky – adjektíva, adverbiá, numeráliá – sú v daných textoch zastúpené v menšom rozsahu (tabuľka 2).

Slovný druh	<i>Psie dni</i>		<i>Nočné správy</i>		<i>Patagónia</i>		Spolu	
	Počet tokenov	%	Počet tokenov	%	Počet tokenov	%	Počet tokenov	%
Verbá	9 096	27,16	5 433	27,73	4 652	28,82	19 154	27,71
Substantíva	6 719	20,12	3 912	19,97	3 085	19,11	13 716	19,84
Pronominá	6 246	18,70	3 573	18,24	3 011	18,65	12 830	18,56
Prepozície	2 987	8,94	1 788	9,13	1 373	8,51	6 148	8,89
Konjunktie	2 771	8,30	1 580	8,07	1 191	7,38	5 542	8,02
Adjektíva	1 805	5,41	1 169	5,97	907	5,65	3 881	5,61
Adverbiá	1 680	5,03	996	5,08	758	4,70	3 434	4,97
Partikuly	1 630	4,88	893	4,56	817	5,06	3 340	4,83
Numerálie	435	1,30	224	1,14	303	1,88	962	1,39
Interjekcie	52	0,16	22	0,11	44	0,27	118	0,17

Tabuľka 2. Absolútna frekvencia slovných druhov v analyzovaných dielach D. Mitanu

Z hľadiska distribúcie SD sú adjektíva v analyzovaných textoch šiestym najfrekventovanejším SD. Získané výsledky sme porovnali so slovnodruhovým rozvrstvením v písaných textoch slovenčiny¹ a v hovorených prejavoch slovenčiny. Najfrekventovanejším SD v písaných prejavoch slovenčiny sú substantíva, adjektíva sú na piatom mieste s podielom 7,60 %. V hovorených prejavoch slovenčiny sú najfrekventovanejšie verbá a na siedmom mieste sú adjektíva s podielom 3,95 %. Komparáciou údajov sme zistili, že distribúcia SD vo vybraných textoch D. Mitanu je naozaj bližšia hovoreným prejavom.

Dôležitú výpovednú hodnotu má aj počet unikátnych výskytov.² Pomer AF a unikátnych výskytov je ukazovateľom lexikálnej pestrosti textu. Čím je index opakovania nižší, tým je text lexikálne pestrejší. Adjektíva v analyzovaných textoch D. Mitanu nemajú síce dominantné postavenie, napriek tomu sa vyznačujú pestrosťou lexiky. Z hľadiska žánrového zaradenia je nízky index opakovania (tabuľka 3) štandardný pre krátku epickú tvorbu. Na porovnanie v románe

¹ Štatistické údaje o slovnodruhovej distribúcii písaných textov slovenčiny sme čerpali z *Frekvenčného slovníka slovenčiny na báze Slovenského národného korpusu* (Garabík – Kmeťová – Šimková – Zumrík a kol., 2017).

² Unikátny výskyt je definovaný ako „jednotlivý výskyt jazykového prostriedku alebo javu zastupujúci množinu všetkých výskytov daného prostriedku alebo javu“ (Šimková, 2017, s. 149).

Maroško študuje, ktorý predstavuje rozsiahlejšie epické dielo, od Martina Rázusa je priemerný výskyt jedného slova 22,4 x (Šimková, 2008).

	Absolútna frekvencia	Počet unikátnych výskytov	Index opakovanosti
<i>Psie dni</i>	1 805	642	2,81
<i>Nočné správy</i>	1 169	535	2,19
<i>Patagónia</i>	907	402	2,26
Spolu	3 881	1 109	3,88

Tabuľka 3. Počet unikátnych výskytov adjektív v analyzovaných dielach D. Mitanu

Pri klasifikácii sú pre nás určujúce kritériá významu aj formy. V rámci nich triedime adjektíva na vlastnostné a privlastňovacie. V nadväznosti na MSJ (1966) pri vlastnostných adjektívach rozlišujeme akostné a vzťahové a pri privlastňovacích adjektívach individuálne a druhové adjektíva. V analyzovaných dielach sú zastúpené všetky triedy adjektív, ale ich distribúcia v textoch sa výrazne líši.

Medzi prvými desiatimi najpočetnejšími adjektívami sa vyskytujú prevažne akostné adjektíva, ktoré sú z funkčného hľadiska výrazom subjektívneho postoja hovoriaceho k danému javu skutočnosti (tabuľka 4). Najčastejšie sú tzv. hyperonymá: *velký, malý, dobrý, starý*. Zo štylistického i z lexikálneho hľadiska ich môžeme definovať ako „slová s veľkým rozsahom a malým obsahom slovného významu“ (Mistrík, 1985, s. 509), ktoré všeobecne patria medzi najčastejšie sa vyskytujúce adjektíva v jazykových prejavoch.

Privlastňovacie adjektíva sa v porovnaní s vlastnostnými adjektívami v analyzovaných textoch vyskytujú zriedkavejšie. V diele *Psie dni* predstavujú 3,38 %, v *Nočných správach* 3,34 % a v novele *Patagónia* je to 1,78 % z celkového počtu adjektív.

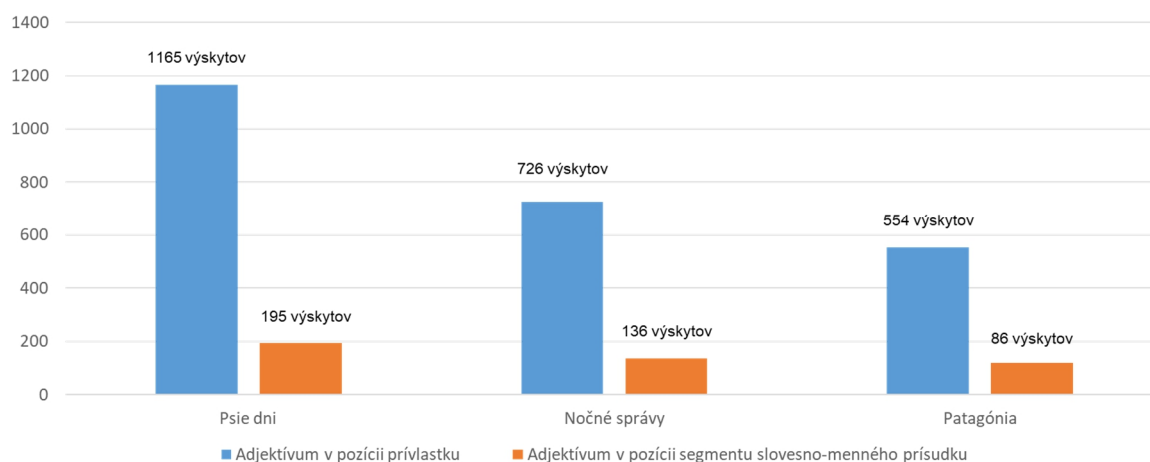
<i>Psie dni</i>		<i>Nočné správy</i>		<i>Patagónia</i>	
Lema	Počet výskytov	Lema	Počet výskytov	Lema	Počet výskytov
<i>celý</i>	69	<i>starý</i>	37	<i>rád</i>	36
<i>rád</i>	46	<i>malý</i>	32	<i>biely</i>	33
<i>starý</i>	37	<i>celý</i>	29	<i>celý</i>	29
<i>velký</i>	37	<i>rád</i>	23	<i>starý</i>	27
<i>malý</i>	27	<i>velký</i>	20	<i>dobrý</i>	22
<i>dobrý</i>	26	<i>istý</i>	17	<i>velký</i>	18
<i>starenin</i>	21	<i>prázdný</i>	15	<i>čierny</i>	14
<i>čierny</i>	21	<i>ženin</i>	13	<i>dlhý</i>	13

Tabuľka 4. Počet výskytov najfrekvencovanejších adjektív v analyzovaných dielach D. Mitanu

Pri analýze textov sme pracovali aj s priemernou redukovanou frekvenciou (ARF),³ ktorá odhaľuje rovnomernosť distribúcie sledovaného prvku v texte. Porovnaním frekvenčných údajov AF a ARF sme zistili, že i keď v diele *Psie dni* sa podľa AF ako siedme najfrekventovanejšie ukázalo adjektívum *starenin*, jeho nízka hodnota ARF 1,79 odhaľuje, že daná lema sa vyskytuje len v určitej časti textu, kde je koncentrácia tohto slova vyššia ako v ostatných častiach.⁴ Z toho vyplýva, že dané adjektívum nepatrí medzi štandardné slová autorovej lexiky, ale poukazuje na autorský zámer. V diele *Nočné správy* sa ako desiate najfrekventovanejšie umiestnilo adjektívum *ženin* s ARF hodnotou 6,10, čo tiež môže signalizovať príznakovosť slova pre daný text. Príznakovosť analyzovaných slov zvyčajne signalizuje fakt, že prívlastňovacie individuálne adjektíva sa v daných textoch vyskytujú v malom rozsahu.

Vzhľadom na rozsah problematiky sme sa pri zisťovaní syntaktických vlastností adjektív v textoch zamerali na analýzu najfrekventovanejšej syntaktickej pozície adjektíva vo vybraných textoch. Vyhľadávaním pomocou regulárneho výrazu a následnou manuálnou analýzou sme zistili, že v daných troch textoch sa najčastejšie vyskytuje adjektívum vo funkcii zhodného prívlastku. Druhou najčastejšou pozíciou s výrazne nižšou AF je adjektívum ako segment slovesno-menného prísudku (graf 1).

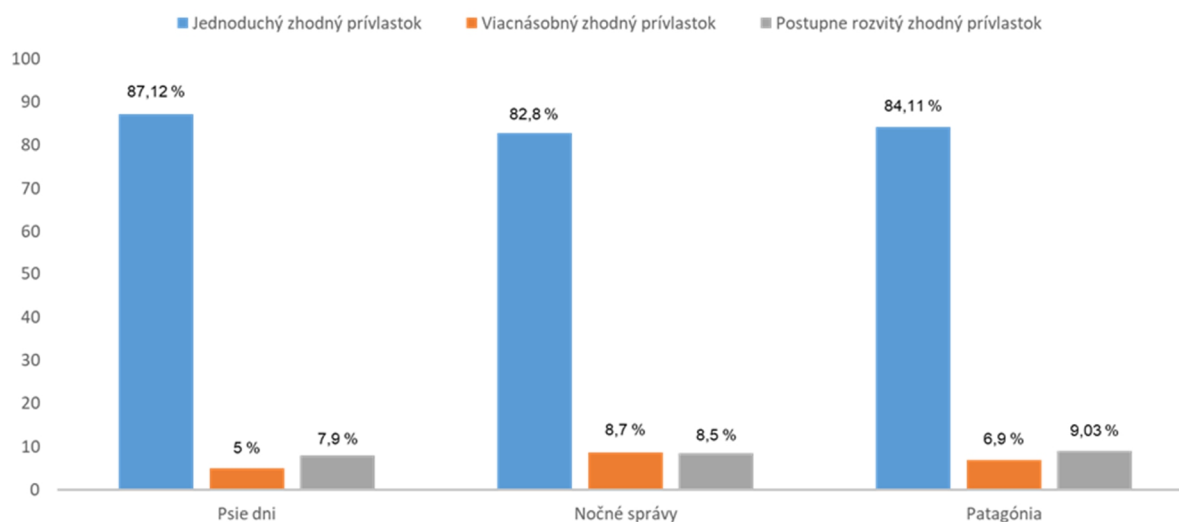

Graf 1. Absolútna frekvencia adjektív v analyzovaných dielach D. Mitanu v pozícii prívlastku a v pozícii slovesno-menného prísudku

³ Priemerná redukovaná frekvencia (ARF) je „frekvencia prepočítaná podľa (spriemerovaného) rozloženia (disperzie) jazykových prostriedkov vo všetkých textoch v korpuse“ (Šimková, 2016, s. 129).

⁴ Na porovnanie lema *čierny* a lema *starenin* majú rovnakú AF 21 výskytov, ale ich ARF je rozdielna. Slovo *čierny* má ARF 11,11 a slovo *starenin* 1,79. Slovo *čierny* je podľa ARF 13. najfrekventovanejšie adjektívum, slovo *starenin* až 131. najfrekventovanejšie adjektívum.

Najčastejšie sa v daných textoch vyskytuje zhodný prívlastok v antepozícii: *Psie dni*: 1 165 výskytov, *Nočné správy*: 726 výskytov, *Patagónia*: 554 výskytov. Menej časté sú zhodné prívlastky v postpozícii: *Psie dni*: 15 výskytov, *Nočné správy*: 4 výskytov, *Patagónia*: 12 výskytov. Najfrekvencovanejšie sú v texte jednoduché prívlastky typické pre hovorový štýl. Menej časté sú rozvité zhodné prívlastky a najmenej sa v texte vyskytujú viacnásobné zhodné prívlastky (graf 2).

Graf 2. Percentuálne podiely konštrukcií zhodných prívlastkov v analyzovaných dielach D. Mitanu

I keď viacnásobné prívlastkové konštrukcie v textoch nedominujú, ich percentuálne zastúpenie nie je zanedbateľné. V zbierke poviedok *Psie dni* je najmenej viacnásobných zhodných prívlastkov, najviac ich je v diele *Nočné správy*. Viacnásobné zhodné prívlastky sú utvorené najčastejšie bezspojkovo ako konštrukcie s enumeratívnou funkciou, typické pre administratívny a odborný štýl.

Manuálnou analýzou výsledkov sme zistili, že v textoch sa vyskytujú dva typy viacnásobného zhodného prívlastku. Pri prvom type sú komponenty spojené bezspojkovo, napríklad: *To ma dorazilo, lebo jediné, čo neznášam, je výsmech a toto bol **očividný, krutý, drásajúci** výsmech* (dm-1.0.pd). *Pritisla si moju dlaň na stehná a pomaly, pomaly kĺzali obe naše dlane dolu, až som zacítil jej **jemnú, vláčnu, mladistvú** pokožku* (dm-1.0-ns). Pri druhom type viacnásobných zhodných konštrukcií je pomocou spojky pripojený posledný komponent,⁵ napríklad: *Je mi jasné, že sa musím opiť, aby som sa vyhol **dlhému, trápnemu, namáhavému a zbytočnému** vysvetľovaniu* (dm-1.0-pd). *Padal **ťažký, špinavý a mokrý** sneh* (dm-1.0-ns). *Bolo tam veľa **celostránkových, farebných a kvalitných** reprodukcii* (dm-1.0-p).

⁵ Konkrétnym typom expresívnych konštrukcií sa venuje J. Mistrík v štúdiu *Expresívnosť syntaktických konštrukcií v kontexte* (1965), štylistike pripájania vo viacnásobnom vetnom člene sa venuje v monografii *Štylistika* (1985).

Dané syntaktické konštrukcie nadobúdajú príznak expresívnosti „svojou formálnou ne-kongruenciou s ostatnými syntaktickými jednotkami v kontexte“ (Mistrík, 1965, s. 91). Viacnásobné prívlastkové konštrukcie súvisia aj s indexom opakovania, keďže „vypočítavanie a vymenúvanie faktov je nezlučiteľné s opakovanosťou výrazu [...] a čím viacej sa uplatňuje enumerácia, tým je text lexikálne bohatší“ (Mistrík, 1985, s. 344).

3 Zhrnutie

V príspevku sme sa zamerali na stručnú štylistickú analýzu adjektív v troch dielach D. Mitanu. Naším zámerom bolo predstaviť možnosti všeobecne poňatej analýzy najfrekventovanejších adjektív, ktorá by odhalila štruktúrne a systémové vlastnosti textu z hľadiska jazykového systému. Vzhľadom na stanovený rozsah príspevku sme výsledky zredukovali len na najpodstatnejšie zistenia.

Na základe automatickej a manuálnej analýzy sme zistili, že vo vybraných dielach D. Mitanu majú najpočetnejšie zastúpenie akostné adjektíva z centra slovnej zásoby. Lexikálny význam a štylistické zafarbenie nadobúdajú až v príslušnom kontexte. Nízky index opakovosti odhalil pestrú adjektívnu lexiku. Z hľadiska vetnočlenskej platnosti sa adjektíva v analyzovaných textoch najfrekventovanejšie vyskytujú v pozícii zhodného prívlastku. Okrem bezpríznačovej formy jednoduchého prívlastku v antepozícii sa v texte vyskytli aj štylisticky príznakové konštrukcie viacnásobného zhodného prívlastku a rozvitého zhodného prívlastku. Výskyt viacnásobného zhodného prívlastku, utvoreného na princípe enumerácie, je charakteristický pre texty administratívneho a odborného funkčného štýlu a v umeleckom texte je príznakom expresivity. V texte sa tento princíp realizoval vyratúvaním prídavných mien. Naším predpokladom je, že konštrukcie s enumeratívnou funkciou sa v analyzovaných textoch vyskytujú aj v iných vetnočlenských pozíciách, čo môže byť predmetom osobitnej hlbšej syntaktickej analýzy.

Analyzované texty sa zhodujú v distribúcii slovných druhov. Z toho vyplývajú špecifické jazykové konštanty charakteristické pre individuálny autorský štýl D. Mitanu. Na základe svojich zistení môžeme charakterizovať autorský štýl D. Mitanu ako verbálny jazykový štýl blízky hovorovej slovenčine, v ktorom sa umelecké prostriedky prelínajú s hovorovými a administratívnymi štylistickými prvkami, čím je do textu vnesený príznak expresivity.

Na pozadí istých jazykových a štýlovotvorných konštánt môžeme sledovať i rôzne odchýlky typické pre konkrétny jazykový prejav, ktoré odhaľujú autorský zámer, čo sa ukázalo aj v rámci našej analýzy. Sémantická analýza najfrekventovanejších lexém však neprezrádza relevantné informácie o obsahu textu, tie sú čitateľnejšie zo slovných jednotiek nachádzajúcich sa na menej frekventovaných pozíciách, ktorým sme sa v tomto príspevku nevenovali, ale plánujeme sa nimi zaoberať v ďalšom výskume.

LITERATÚRA

- GARABÍK, Radovan – KMEŤOVÁ, Beáta – ŠIMKOVÁ, Mária – ZUMRÍK, Miroslav a kol.: Frekvenčný slovník slovenčiny na báze Slovenského národného korpusu. Bratislava: Veda 2017. 562 s.
- GAJDOŠOVÁ, Katarína – ŠIMKOVÁ, Mária a kol.: Frekvenčný slovník hovorenej slovenčiny na báze Slovenského hovoreného korpusu. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2018. 416 s.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Stylistika a... Současná situace stylistiky. Praha: Trizonia 1997. 200 s.
- HORVÁTH, Tomáš. Dušan Mitana. Bratislava: Kalligram 2000. 200 s.
- MISTRÍK, Jozef: Expresívnosť syntaktických konštrukcií v kontexte. In: Jazykovedné štúdie
- MISTRÍK, Jozef: Štylistika. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 584 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- ŠIMKOVÁ, Mária: Jazykové prostriedky vo vybraných dielach Martina Rázusa (analýza na báze textov Slovenského národného korpusu). In: Martin Rázus – politik, spisovateľ a cirkevný činiteľ. Ed. M. Pekník. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2008. s. 238 – 249.
- ŠIMKOVÁ, Mária: Výberový slovník termínov a pojmov z korpusovej lingvistiky. In: ŠIMKOVÁ, Mária – GAJDOŠOVÁ, Katarína – KMEŤOVÁ, Beáta – DEBNÁR, Marek: Slovenský národný korpus. Texty, anotácie, vyhľadávania. Bratislava: Mikula 2017. s. 135 – 150.
- VIII. Spisovný jazyk. Štylistika. Ed. F. Miko. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1965, s. 85 – 109.

ZDROJE

- Slovenský národný korpus – dm-1.0-pd. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2019. Interný zdroj [cit. 2020-01-20].
- Slovenský národný korpus – dm-1.0-ns. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2019. Interný zdroj [cit. 2020-01-20].
- Slovenský národný korpus – dm-1.0-p. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2019. Interný zdroj [cit. 2020-01-20].
- Slovenský národný korpus – dm-1.0.all. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2019. Interný zdroj [cit. 2020-01-20].

K príčinnému vzťahu medzi pohybom a zvukom. Analýza ekvivalencie pohybovo-zvukových slovies v beletristickom texte¹

Lucia Miháliková

Oddelenie súčasnej lexikológie a lexikografie, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra,
Slovenská akadémia vied, Bratislava, Slovenská republika
lucia.mihalikova@juls.savba.sk

1 Úvod

Predmetom príspevku sú pohybovo-zvukové slovesá, ktoré charakterizujeme ako špecifickú triedu slovies, pretože sa tu stretávajú a prelínajú dva sémantické príznaky, a to pohyb a zvuk, stojace v kauzálnom (príčinnom) vzťahu. Východiskom nášho príspevku je téza, že vznik, fungovanie a používanie pohybovo-zvukových slovies má priamy súvis so sémantikou jazykového výrazu *šuch*, ktorý má tak morfeematickú, ako i slovnodruhovú povahu. V *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (4. zväzok, 2003; ďalej KSSJ4),² v *Pravidlách slovenského pravopisu* (2013; ďalej PSP)³ a v *Slovníku slovenského jazyka* (4. zväzok, 1964; ďalej SSJ4)⁴ sa pri výraze *šuch* uvádzajú dva významy a dve slovnodruhovú charakteristiky. Môže ísť buď o podstatné meno mužského rodu pomenúvajúce „šuchotavý zvuk; šuchot, šuchnutie“ (KSSJ, 2003; SSJ4, 1964), alebo o citoslovce vyjadrujúce „rýchly pohyb po povrchu niečoho a zvuk vznikajúci pri takomto pohybe“ (SSJ4, 1964).

Krátky slovník slovenského jazyka 4 z r. 2003 – kodifikačná príručka.

šuch

I. cit. naznač. rýchly pohyb po povrchu niečoho a napodobňuje zvuk vznikajúci pri takomto pohybe

II. šuch -u m. šuchotavý zvuk; šuchot: *nepočuť ani š-u, ani buch*

Pravidlá slovenského pravopisu z r. 2013 – kodifikačná príručka.

šuch -u m. i cit.

Obrázok 1. Význam a slovnodruhovú charakteristiku jazykového výrazu *šuch* v KSSJ4 (2003) a PSP (2013) (zdroj: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=%C5%A1uch&s=exact&c=0152&cs=&d=kssj4&d=psp#>)

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0017/17 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 6. etapa (Koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum)*.

² Dostupný z WWW: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=&s=exact&c=ecc8&cs=&d=kssj4#> [cit. 2020-01-05].

³ Dostupný z WWW: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=&s=exact&c=se11&cs=&d=psp#> [cit. 2020-01-05].

⁴ Dostupný z WWW: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=&s=exact&c=3d99&cs=&d=peciar#> [cit. 2020-01-05].

šuch¹, -u m. šuchot, šuchnutie: *Bez ruchu a šuchu nič sa nehne.* (Kal.) *Plaché vtáča pri prvom šuchu uletí.* (Kuk.);
pren. Po Mal. ke ani šuchu (švant.) ani stopy.

šuch² cit. vyjadruje rýchly pohyb po povrchu niečoho a zvuk vznikajúci pri takomto pohybe: *Šuch-šuch, tiško k otcovi sa prikradla.* (Hviezd.)

Pritlačila kľučku a šuch! už bola dnu. (Dobš.)

Obrázok 2. Význam a slovnodruhovú charakteristiku jazykového výrazu *šuch* v SSSJ (1964) (zdroj: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=%C5%A1uch&s=exact&c=0152&cs=&d=peciar#>)

Z lexikografického spracovania jazykového výrazu *šuch* je zreteľne vidieť, že základom jeho sémantiky je vyjadrenie príčinnej relácie medzi pohybom a zvukom, kde je pohyb príčinou podmieňujúcou následnosť zvukového javu. Táto významová čiara je súčasne nosnou zložkou sémantiky pohybovo-zvukových slovies a zároveň aj dôvodom ich vymedzenia ako špecifickej triedy slovies. Vychádzame z premisy, že príčinná pohybovo-zvuková sémantika analyzovanej triedy slovies sa realizuje na pozadí onomatopoických vlastností utvárajúcich sa prostredníctvom zvukomalebneho slovtvorného základu *šuch*. Onomatopoické vlastnosti pohybovo-zvukových slovies podporujú ich expresívny príznak a tým aj častý výskyt v beletristických textoch.

Pri analýze daného jazykového javu sa zameriavame na vybrané predponové deriváty pohybovo-zvukových slovies so základom *šuch* v slovenčine, kde predpona ako slovtvorný prostriedok motivuje pohybovú, smerovú, smerovú sémantiku. Smerovosť ponímame v zmysle orientovanosti, usmernenosti, zacielenosti, zameranosti deť. ⁵ K analýze vybraných predponových derivátov pohybovo-zvukových slovies so základom *šuch* v slovenčine pristupujeme z kontrastívnej slovensko-nemeckej perspektívy, pričom sa sústreďujeme na porovnanie cieľového ekvivalentu v slovenčine s východiskovým ekvivalentom v nemčine a všimáme si predovšetkým typy vyjadrenia a realizácie smerovosti v podobe smerových výrazov, ktoré ovplyvňujú morfosyntaktický charakter slovesa. Ukáže sa, že smerovosť je spätá s dokonalosťou slovesa, preto možno v nemčine pozorovať viacero typov smerových výrazov, ktorých formálna a funkčná interpretácia má dôležitý vplyv na morfosyntaktickú stavbu nemeckého slovesa. Cieľom príspevku je opis štruktúry východiskového ekvivalentu v nemčine so zameraním na formálne a funkčné pomenovanie typov smerových výrazov.

⁵ Porov. prvý význam slova *orientovaný* v *Synonymickom slovníku slovenčiny* (2004): „1. ktorý má istý cieľ, zameranie, ktorý niekam smeruje • usmernený • zacielený • zameraný • upriamený [...]“. Dostupný z WWW: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=orientovan%C3%BD&s=exact&c=0152&cs=&d=sss#> [cit. 2020-01-05].

2 Empirický materiál

Empirický materiál sme čerpali zo slovensko-nemeckého paralelného korpusu (verzia par-skde-all-2.0),⁶ vyhľadávanie dokladov prebiehalo v podkorpuse beletrie, ktorý obsahuje prekladovú literatúru. Po paralelnom korpuse sme siahli z dôvodu zachovania profesionálneho prekladu. Domnievame sa, že každý preklad je do istej miery subjektívny, pretože každý autor doň prináša a vkladá svoje vlastné vnímanie kontextu, svoj osobitný jazykový cit. O to viac to platí v prípade prekladu beletristických textov vyznačujúcich sa expresívnou lexikou. Táto skutočnosť by mohla celkovú analýzu ekvivalencie zasadiť do subjektívnej roviny, no na druhej strane môže mať pozitívny vplyv na sledovanie smeru a motivácie individuálnej konceptualizácie pri tvorbe prekladu a na zapájanie asociatívnych aspektov pri recepcii prekladu. Jazykovedec si pri analýze prekladovej literatúry, napríklad pre potreby svojho kontrastívneho výskumu, môže položiť otázku, či by mal siahnuť automaticky po prvom ekvivalente sprostredkovanom z paralelného korpusu. Táto otázka je namieste hlavne z toho dôvodu, že každý jazykovedec sa v rámci svojej výskumnej práce snaží ponúknuť čo najpresnejšie vypracovaný empirický materiál a veľa ráz tak stojí pred viacerými interpretačnými možnosťami. V tomto príspevku sme vzhľadom na jeho predmet a cieľ rešpektovali zvolený ekvivalent a ďalšie návrhy na prípadnú ekvivalenciu sme nerobili.

Štruktúrne rozdiely medzi východiskovou a cieľovou ekvivalenciou sú primárne dané jazykovou typológiou oboch konfrontovaných jazykov, ktorú prekladateľ pri tvorení cieľovej ekvivalencie pozná a zohľadňuje. Toto poznanie mu umožňuje narábať s cieľovým prekladom tým správnym smerom. Cieľový prekladový ekvivalent, v našom prípade pre sloveso ako centrum vety, vnímame ako výsledok prekladu celého kontextu a zmyslu jazykovej výpovede. To, že sa prekladá zmysel vety ako výsledok celkovej spájateľnosti slovesa v kontexte, môže byť prejavom štruktúrnych rozdielov medzi východiskovou a cieľovou ekvivalenciou konfrontovaných jazykov. Tieto rozdiely prameniace z analytického alebo zo syntetického vyjadrenia verbálnej udalosti sa môžu pri porovnaní východiskového textu s cieľovým preukázať napr. redukovanou alebo rozšírenou štruktúrou ekvivalencie, zmenou slovného druhu (napríklad substantívum namiesto slovesa v nemeckom jazyku, porov. vety (6a), (10a)), podľa toho, aká typológia v danom jazyku prevláda. V kontrastívne ladených prácach sa slovenčina hodnotí ako verbálny jazyk, zatiaľ čo nemčina má prívlastok nominálneho jazyka (porov. Kozmová, 1997, s. 23). Verbálny charakter slovenčiny je daný existenciou a gramatikalizáciou kategórie slovesného vidu a existenciou vidových dvojíc. V nemčine ako v nominálnom jazyku nie je kategória slovesného vidu gramatikalizovaná; na rozdiel od slovenčiny je však v nemeckom jazyku morfematicky gramatikalizovaná kategória určitosti a neurčitosti v podobe člena pri substantívach (porov. Kozmová, 2004, s. 36).

---

⁶ Dostupný z WWW: <https://korpus.sk/skde.html> [cit. 2020-01-06].

Vychádzajúc z gramatikalizovania kategórie určitosti a neurčitosti, možno nemecký jazyk štruktúrne označiť za „analyticko-syntetický so silnou prevahou analytických znakov“ (Kozmová, 2004, s. 9). Gramatikalizácia kategórie slovesného vidu umožňuje v slovenčine syntetické tvorenie tejto kategórie za pomoci afixácie (porov. k tomu výsledky kontrastívnej analýzy verbálneho systému v nemeckom a slovenskom jazyku u Kozmovej, 2004). Kategória slovesného vidu a kategória určitosti a neurčitosti sú vzájomne zastupiteľné. Negramatikalizovanú kategóriu určitosti a neurčitosti zastupuje v slovenčine gramatikalizovaná kategória slovesného vidu (aspektu). Určitosť je podľa Kozmovej (2004, s. 36) „obsiahnutá v perfektívnom aspekte“, neurčitosť „implikuje imperfektívny aspekt“. Negramatikalizovanú kategóriu slovesného vidu zastupuje v nemčine gramatikalizovaná kategória určitosti a neurčitosti, ktorá je „na základe istých sémantických príznakov kompatibilná s totožnými príznakmi slovesa a takto vytvára slovesno-menné spojenia, ktoré sa na pozadí časopriestoru vnímajú ako priebeh, trvanie alebo zmena kvality verbálnej udalosti“ (Kozmová, 2004, s. 135).

Ukazuje sa, že absencia a nevybudovanosť istej jazykovej kategórie na úrovni gramatikalizácie nemusí pre daný jazyk predstavovať prekážku, pretože v jazyku sú spravidla k dispozícii rôzne iné výrazové prostriedky, pomocou ktorých možno konkrétny jazykový jav vyjadriť. Tieto náhradné výrazové prostriedky nie sú gramatikalizované alebo je stupeň ich gramatikalizácie veľmi slabý, čo sa v niektorých prípadoch prejavuje formálnou a funkčnou hybridnosťou vzhľadom na ich interpretáciu v kontexte. Negramatikalizované výrazové prostriedky sú preto formálne komplexnejšie a opisnejšie. Gramatikalizované výrazové prostriedky sú naproti tomu formálne jednoduchšie, priezračnejšie a priamejšie. Uvedenú problematiku skúmame v príspevku na príklade direkcionálnych výrazov vyjadrujúcich orientovanosť deja pri predponových derivátoch pohybovo-zvukových slovies so základom *šuch* v slovenčine. Pozornejšie si všimame ekvivalenciu v nemčine, pretože tu sa vzhľadom na absenciu gramatikalizovanej kategórie slovesného vidu vyskytujú rôzne spôsoby kontextuálnej realizácie direkcionality, ako i rôzne konštrukčné typy signalizujúce dokonavosť slovesného deja. Sústreďujeme sa na vymedzenie typov direkcionálnych výrazových prostriedkov podľa stupňa ich gramatikalizácie vo vzťahu k nemeckému slovesu.

2.1 Výber predponových derivátov

Samotnej selekcii predponových derivátov v slovenčine predchádzalo vyhľadávanie základných bezpredponových slovies so základom *šuch* v slovenskom korpuse Omnia Slovaca III Maior (18.01).⁷ K získaným základným bezpredponovým slovesám sme následne v rovnakom korpuse hľadali ich predponové deriváty pomocou zápisu *.** pred dané základné bezpredponové sloveso

---

⁷ Dostupný z WWW: <http://ske.juls.savba.sk/bonito/index.html> [cit. 2020-01-07].

(napr. zápis *.*šuchnúť*). Kombinácia bodky a hviezdičky tu „nahrádza ľubovoľný znak ľubovoľný početkrát“.⁸ Vytvorenú konkordanciu sme vyhodnotili podľa frekvencie slovných tvarov, pričom sme uplatnili negatívny filter pre uvádzanie základného tvaru *šuchnúť* a tvaru negácie. V konečnom výsledku sme napr. pre základné bezpredponové sloveso *šuchnúť* dostali tieto predponové deriváty:

word	Frekvencia	Položky: 12 Celková frekvencia: 183
P N zošuchnúť	83	
P N prešuchnúť	36	
P N všuchnúť	22	
P N našuchnúť	10	
P N ošuchnúť	8	
P N vyšuchnúť	5	
P N obšuchnúť	5	
P N prišuchnúť	4	
P N pošuchnúť	4	
P N odšuchnúť	3	
P N zašuchnúť	2	
P N Našuchnúť	1	

Obrázok 3. Predponové deriváty k základnému bezpredponovému slovesu *šuchnúť* a ich frekvenčné zastúpenie (zdroj: http://ske.juls.savba.sk/bonito/run.cgi/freqs?q=aword%2C%5Blc%3D%22.%2A%C5%A1uchn%C3%BA%C5%A5%22%5D;corpname=_o03_sk_om41__a_a&attrs=word%2Cztag&ctxattrs=word&structs=doc%2Cp%2Cpgap%2Csgap%2Cg&refs=%3Ddoc.oref;fcrit=word/e+0~0%3E0;ml=1)

Kontextuálnu distribúciu predponových derivátov v slovenčine sme pre kontrastívny cieľ príspevku v ďalšom kroku overovali v slovensko-nemeckom paralelnom korpuse. V paralelnom korpuse sa však v niektorých prípadoch výskyt ku konkrétnemu predponovému derivátu nenašiel, čo možno pripísať sémantickému charakteru daných slovies. Vo výslednom empirickom materiáli sme sa z priestorových dôvodov príspevku obmedzili na analýzu ekvivalencie týchto predponových derivátov (niektoré z nich sú zvrtné slovesá): *zošuchnúť sa, si; prešuchnúť sa; zašuchotať; prišuchtať sa*. Ide o dokonavé slovesá, pri ktorých na vyjadrenie dokonavosti slúžia direkcionálne predpony *zo-*, *pre-*, *za-*, *pri-*.

3 Štruktúra východiskového ekvivalentu v nemčine

Pri skúmaní štruktúry ekvivalencie predponových derivátov pohybovo-zvukových slovies so základom *šuch* v slovenčine sme vychádzali zo skutočnosti, že na druh ekvivalencie, ako i na morfosyntaktickú stránku slovesa má priamy vplyv typ vyjadrenia direkcionality. Vyjadrenie direkcionality sa v nemčine v rámci triedy pohybovo-zvukových slovies viaže na dva typy direkcionálnych výrazov: na prepozicionálne a adverbialne. Ich funkcia v kontexte môže byť rôzna a dá sa definovať podľa formy, postavenia vo vete, ortografie a stupňa gramatikalizácie

⁸ Citované zo stránky Slovenského národného korpusu. Dostupný z WWW: <https://korpus.sk/usage.html> [cit. 2020-01-07].

konkrétneho direkcionálneho výrazu vo vzťahu k nemeckému slovesu. Analýzou korpusového materiálu sme identifikovali tieto kontextuálne funkcie prepozicionálnych a adverbialných direkcionálnych výrazov vyskytujúcich sa pri nemeckom východiskovom slovese:

- typická predložka,
- adverbium,
- predložka v tvare adverbialnej frázy,
- odlučiteľná adverbialna direkcionálna predpona (v nemčine tzv. *Verbzusatz*).

Typológiu direkcionálnych výrazov spájajúcich sa s triedou pohybovo-zvukových slovies v nemčine sme podrobne prezentovali v práci *Valenzerweiterung als Phänomen der Textgestaltung. Eine kontrastive Analyse am Beispiel des Verbs rauschen* (Miháliková, 2018). Aspekty delimitácie direkcionálnych výrazov v nemeckom jazyku, akými sú stupeň gramatikalizácie, ortografia, forma, postavenie vo vete podmieňujúce ich vzťah k slovesu, ako i výslednú typológiu direkcionálnych výrazov sme v uvedenej publikácii vypracovali na základe výskumných tvrdení a postupov Di Meolu (2014) k problematike gramatikalizácie nemeckých predložiek (rovnomený názov publikácie *Zur Problematik der Grammatikalisierung deutscher Präpositionen*).

Formálne jednoznačné sú v kontexte tie prepozicionálne a adverbialne výrazy, ktoré sa vyznačujú vysokým stupňom gramatikalizácie (typická predložka, napr. vety (1a), (3a); odlučiteľná adverbialna direkcionálna predpona len v tom prípade, ak nejde o hybridnú interpretáciu adverbialného direkcionálneho výrazu – syntaktickou pomôckou pri určení odlučiteľnej adverbialnej direkcionálnej predpony môže byť vedľajšia veta, porov. vetu (4a)). Hybridná interpretácia adverbialného direkcionálneho výrazu je sprevádzaná formálnou nejednoznačnosťou spôsobenou slabým stupňom gramatikalizácie, preto je z kontextu ťažko určiteľné, o aký typ adverbialného direkcionálneho výrazu (adverbium alebo odlučiteľná adverbialna direkcionálna predpona, napr. veta (5a)) a následne slovesa ide. Formálna a funkčná hybridnosť zapríčinená slabým stupňom gramatikalizácie je príznačná aj pre direkcionálny výraz, akým je predložka v tvare adverbialnej frázy. Tento typ direkcionálneho výrazového prostriedku hodnotíme za splnenia istých kontextuálnych podmienok (vylúčenie interpretácie direkcionálneho výrazu vo forme a funkcii odlučiteľnej adverbialnej direkcionálnej predpony) ako prepozicionálny výraz, pričom adverbium vo funkcii predložky v tvare adverbialnej frázy ako reanalyzovaná predložka predpokladá, že substantívum je z ľavej strany ohraničené predložkou a z pravej strany adverbiom (v nemčine sa takéto postavenie nazýva *Zirkumposition*, porov. veta (8a); porov. Miháliková, 2018, nadväzujúc na Di Meolu, 2014).

Štruktúra východiskového ekvivalentu v nemčine môže mať na základe skúmaných viet štyri druhy realizácie. Prvým druhom realizácie je podoba jednoduchého bezpredponového slovesa,

ktoré môže mať tri spôsoby kontextuálnej realizácie a štyri typy vyjadrenia direkcionality. Druhým druhom realizácie je podoba zloženého predponového slovesa majúceho jeden typ vyjadrenia direkcionality. Podoba hybridného adverbialného direkcionálneho výrazu je tretím druhom realizácie. Interpretácia morfosyntaktickej stavby slovesa je tu z dôvodu slabého stupňa gramatizácie adverbialného direkcionálneho výrazu vo vzťahu k slovesu dvojaká: môže ísť buď o zložené predponové sloveso (adverbialný direkcionálny výraz sa na sloveso viaže vo forme odlučiteľnej predpony), alebo o jednoduché bezpredponové sloveso (adverbialný direkcionálny výraz funguje vo vete ako adverbium). Prípád hybridnej interpretácie direkcionálneho výrazu vo vzťahu k slovesu značíme prostredníctvom zápisu (-).⁹ Obe možnosti interpretácie sú s jedným typom vyjadrenia direkcionality. Pri štvrtom druhu realizácie východiskového ekvivalentu v nemčine dochádza k zmene slovného druhu a východiskový text v nemčine obsahuje substantívum, ktorému v slovenčine zodpovedajú ekvivalenty pohybovo-zvukových slovies. Ekvivalent v podobe substantíva môže vystupovať napr. ako obrazné substantívum (6a) alebo ako substantívum pomenúvajúce zvukový jav (10a). Uvedené východiskové kontexty v nemčine obsahujúce ekvivalent v podobe substantíva sú s jedným typom vyjadrenia direkcionality, ktorá sa vzhľadom na nominálny slovný druh nerealizuje explicitne prostredníctvom prepozicionálnych alebo adverbialných výrazov, ale je obsiahnutá v samotnom substantíve, príp. v ďalších súčiastiach vety, a vyplýva z kauzality medzi pohybom a zvukom.

V nasledujúcej tabuľke podávame bližšiu charakteristiku jednotlivých druhov východiskového ekvivalentu v nemčine spolu s konkrétnymi typmi vyjadrenia direkcionality v kontexte. V tabuľke sa reflektujú iba kontexty analyzovaných viet.

<p>A. JEDNODUCHÉ BEZPREDPONOVÉ SLOVESO</p> <p><i>Spôsoby realizácie v kontexte:</i></p> <p>I. Nezvratné sloveso</p> <p>II. Zvratné sloveso</p> <p>III. Sloveso v kombinácii so zvratným slovesom <i>sich lassen</i></p> <p><i>Typy vyjadrenia direkcionality nemeckého slovesa v kontexte:</i></p> <p>a) typická predložka s datívom/s akuzatívom + nominálna fráza</p> <p>b) bezpredložkový akuzatív</p> <p>c) predložka v tvare adverbialnej frázy</p> <p>d) explicitne žiadny prepozicionálny alebo adverbialný výraz – obsiahnuté v sémantike slovesa vychádzajúcej z kauzality medzi pohybom a zvukom</p>
<p>B. ZLOŽENÉ PREDPONOVÉ SLOVESO</p> <p><i>Typy vyjadrenia direkcionality nemeckého slovesa v kontexte:</i></p> <p>a) odlučiteľná adverbialná direkcionálna predpona</p>

⁹ Spojovník bez zátvorky signalizuje podobu odlučiteľnej adverbialnej direkcionálnej predpony. Spojovník v zátvorke naznačuje, že by mohlo ísť i o adverbium.

C. HYBRIDNÁ INTERPRETÁCIA CHARAKTERU SLOVESA

(vyplývajúca z hybridného charakteru direkcionálneho výrazu)

Spôsoby realizácie v kontexte:

I. Zložené predponové sloveso

Vyjadrenie direkcionality nemeckého slovesa v kontexte:

- a) odlučiteľná adverbiálna direkcionálna predpona

II. Jednoduché bezpredponové sloveso

Vyjadrenie direkcionality nemeckého slovesa v kontexte:

- a) adverbium

D. SUBSTANTÍVUM

Spôsoby realizácie v kontexte:

I. Obrazné

Vyjadrenie direkcionality v kontexte:

- a) explicitne žiadny prepozicionálny alebo adverbiálny výraz – obsiahnuté v samotnom substantíve, ako i v ďalších súčiastiach vety (napr. v prirovnaní) a vyplývajúce z kauzality pohyb – zvuk

II. Substantívum pomenúvajúce zvukový jav

Vyjadrenie direkcionality v kontexte:

- a) explicitne žiadny prepozicionálny alebo adverbiálny výraz – obsiahnuté v samotnom substantíve a vyplývajúce z kauzality pohyb – zvuk; podporené vyjadrením pohybu v ďalších súčiastiach vety

Tabuľka 1. Štruktúra východiskového ekvivalentu v nemčine a typy vyjadrenia direkcionality

4 Analýza ekvivalencie

Analýza ekvivalencie pohybovo-zvukových slovies obsahuje:

- i. Vymedzenie direkcionálnej valenčnej štruktúry. Daná direkcionálna valenčná štruktúra konkrétneho predponového derivátu môže byť vyjadrená rôznym typom direkcionálnych výrazov. Pri niektorých zo skúmaných predponových derivátov pohybovo-zvukových slovies sme v slovensko-nemeckom paralelnom korpuse našli viacero kontextov, ako i druhov valenčnej štruktúry. Z priestorových dôvodov príspevku nebudeme exemplifikovať všetky.
- ii. Opis sémantických príznakov. Pri spracovaní sémantiky jednotlivých predponových derivátov sme sa najprv snažili zachytiť neutrálny lexikálny význam (ďalej LexV). Hľadali sme preto všeobecné a neutrálne sloveso pohybu, ktorého význam sa odzrkadľuje v sémantike expresívneho pohybovo-zvukového slovesa. Potom nasledoval výklad významu pohybovo-zvukového slovesa. Výklad významu pre jednotlivé analyzované slovesá pochádza zo *Synonymického slovníka slovenčiny* (ďalej SSS, 2004)¹⁰ a z 3. a 5. zväzku *Slovníka slovenského jazyka* (ďalej SSJ3, 1963; ďalej SSJ5, 1965).

¹⁰ Dostupný z WWW: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=&s=exact&c=T2af&cs=&d=sss#> [cit. 2020-01-11].

- iii. Typ ekvivalencie v nemčine. Zamerali sme sa na opis morfosyntaktickej stavby východiskového ekvivalentu v nemčine vyplývajúcej zo spätateľnosti s daným direkcionálnym výrazom a jeho povahou, ktorú sme pomenovali. Pri uvádzaní typov ekvivalencie v nemčine sme postupovali od formálne a funkčne jednoduchšieho a jednoznačnejšieho k formálne a funkčne zložitejšiemu a menej jednoznačnému. V časti s názvom *Ekvivalent v nemčine* sa uvádza lexikálny význam východiskového ekvivalentu v nemčine získaný z Nemecko-slovenského online slovníka Lingea.¹¹ Príkladová veta s cieľovým ekvivalentom v slovenčine sa uvádza ako prvá, za ňou nasleduje príkladová veta s východiskovým ekvivalentom v nemčine. Niektoré kontexty sme redukovali, čo signalizuje hranatá zátvorka [...].

4.1 zošuchnúť sa, si

Direkcionálna valenčná štruktúra:	,zošuchnúť sa odniekiaľ (kam)‘ (1), (5), (6) ,zošuchnúť si niečo odniekiaľ‘ (2) ,zošuchnúť sa (čím) po niečom‘ (3) ,zošuchnúť sa niekam‘ (4)
Sémantické príznaky:	LexV: kľzavým pohybom sa premiestniť po povrchu niečoho, obyč. zhora dole >skĺznuť (sa)< (SSS, 2004) ťahanim dostať niečo odniekiaľ, obyč. smerom dolu >stiahnuť< (SSS, 2004) zošuchnúť sa: sunutím, šuchnutím sa dostať dolu (SSS, 2004) šuchnutím sa zosunúť, zošmyknúť, skĺznuť sa, spustiť sa (SSJ5, 1965)
EKVIVALENT V NEMČINE:	
I. Jednoduché bezpredponové sloveso	
Vyjadrenie direkcionality: typická predložka s datívom + nominálna fráza	
,gleiten von etwas‘	(1) Juliette sa zošuchla z vysokej barovej stoličky a postavila sa pred Norberta.
gleiten: 4. [ist] ,skĺznuť, zosunúť sa‘	(1a) Juliette glitt von ihrem Barhocker und stellte sich vor Norbert hin.
EKVIVALENT V NEMČINE:	
II. Jednoduché zvrtné bezpredponové sloveso	
Vyjadrenie direkcionality: typická predložka s datívom + nominálna fráza	
,sich etwas von etwas wischen‘	(2) A Velký Mahlke [...] vošiel do riaditeľne za hlavným školským radcom Klohsem a vo dverách si zošuchol z nakrátko ostrihaných vlasov poľnú čiapku [...].
wischen: 1. [hat] ,über etw. Akk prejsť rukou po čom‘	(2a) Und der Große Mahlke folgte dem Oberstudienrat Klohse [...] ins Direktorzimmer und wischte sich in der Tür seine Feldmütze vom Stoppelhaar [...].

¹¹ Dostupný z WWW: <https://slovníky.lingea.sk/nemecko-slovensky> [cit. 2020-01-17].

EKVIVALENT V NEMČINE:	
III. Jednoduché bezpredponové sloveso v kombinácii so zvratným slovesom <i>sich lassen</i>	
Vyjadrenie direkcionality: typická predložka s akuzatívom + nominálna fráza	
<p>„<i>sich gegen etwas sinken lassen</i>“</p> <p><i>sinken</i>: 2. [ist] ‚klesať, padať‘ <i>sich lassen</i>: 5., dať sa – v spojení s neurčitkom plnovýznamového slovesa‘</p>	<p>(3) Lawrenceová <i>sa</i> unavene <i>zošuchla</i> chrbtom <i>po</i> stene. (3a) Lawrence <i>ließ sich</i> erschöpft mit dem Rücken <i>gegen</i> die Wand <i>sinken</i>.</p>
EKVIVALENT V NEMČINE:	
IV. Zložené predponové sloveso	
Vyjadrenie direkcionality: odlučiteľná adverbiálna direkcionálna predpona	
<p>„<i>in etwas (Akk.) hineingleiten</i>“</p> <p><i>gleiten</i>: 4. [ist] ‚skĺznuť, zosunúť sa‘ <i>hinein</i>: ‚dnu, do(vnútra) (smerom tam)‘</p>	<p>(4) Íra pustil a Patrick <i>sa</i> dole hlavou <i>zošuchol</i> <i>do</i> jamy. (4a) Jones, der die Schultern hob, rutschte dabei aus und fuhr in die friscaufgeworfene Erde, so daß er den Oberkörper des Iren loslassen mußte, der allein <i>in</i> sein Grab <i>hineinglitt</i>.</p>
EKVIVALENT V NEMČINE:	
V. Hybridná interpretácia charakteru slovesa	
a) Zložené predponové sloveso	
Vyjadrenie direkcionality: odlučiteľná adverbiálna direkcionálna predpona	
b) Jednoduché bezpredponové sloveso	
Vyjadrenie direkcionality: adverbium	
<p>„<i>aus etwas herab(-)gleiten</i>“</p> <p><i>gleiten</i>: 4. [ist] ‚skĺznuť, zosunúť sa‘ <i>herab</i>: ‚(sem) dolu‘</p>	<p>(5) <i>Zošuchol</i> som <i>sa</i> zo sedla, vyviedol som mulicu zo záhrady na dvor a tam som ju priviazal. (5a) Ich <i>glitt aus</i> dem Sattel <i>herab</i>, führte das Maultier aus dem „Garten“ in den Hof und band es dort an.</p>
EKVIVALENT V NEMČINE:	
VI. Obrazné substantívum	
Vyjadrenie direkcionality: explicitne žiadny prepozicionálny alebo adverbiálny výraz – obsiahnuté v samotnom substantíve a v prirovnaní (<i>als ein guter Absprung</i>) a vyplývajúce z kauzality pohyb – zvuk	
<p>„<i>Rutschpartie sein</i>“</p> <p>r <i>Rutsch</i>: 1. ‚skĺznutie, šmyk (pohyb nadol)‘; 2. ‚zosuv (pôdy ap.)‘</p>	<p>(6) Zoskočil som z koňa, teda skôr som <i>sa</i> z neho <i>zošuchol</i>. (6a) Dabei stieg ich vom Pferd, und zwar in einer Weise, die mehr <i>eine Rutschpartie</i> als ein guter Absprung <i>war</i>.</p>

4.2 prešuchnúť sa

Direkcionálna valenčná štruktúra:	,prešuchnúť sa okolo niečoho' (7) ,prešuchnúť sa popred niekoho' (8)
Sémantické príznaky:	LexV: chôdzou sa premiestniť >prejsť< (SSS, 2004) chôdzou al. iným pohybom sa rýchlo a obyč. nepozorovane premiestniť cez niečo >prekľznuť (sa)< (SSS, 2004) prešuchnúť sa: nebadane prebehnúť, prejsť, prešmyknúť sa (SSJ3, 1963)
EKVIVALENT V NEMČINE:	
I. Jednoduché bezpredponové sloveso	
Vyjadrenie direkcionality: bezpredložkový akuzatív	
,etwas schneiden' (,strihnúť niečo')	(7) Jericho sa trmácal po pobrežnej promenáde vydláždenej mačacími hlavami, <i>prešuchol sa okolo</i> nákladného auta a dostal sa na parádny bulvár lemovaný imperiálnou architektúrou.
<i>schneiden</i> : 4. [ist] ,strihať, vystrihnúť (odevy z látky)'	(7a) Jericho rumpelte die kopfsteingepflasterte Uferpromenade entlang, <i>schnitt</i> einen Lastwagen und gelangte auf einen herrschaftlichen, von imperialer Architektur gesäumten Boulevard.
EKVIVALENT V NEMČINE:	
II. Jednoduché bezpredponové sloveso	
Vyjadrenie direkcionality: predložka v tvare adverbialnej frázy	
,an jemandem vorüber gleiten'	(8) <i>Popred</i> neho <i>prešuchlo sa</i> placho a rýchle niekoľko černocho, no nedbal o nich.
<i>gleiten</i> : 4. [ist] ,skĺznuť, zosunúť sa'	(8a) In der Nähe des Hauses <i>glitten</i> ein paar Neger scheu und rasch <i>an ihm vorüber</i> , aber er achtete nicht besonders auf sie.
<i>vorüber</i> : ,1. okolo, popri, povedľa (domu ap.)'	

4.3 zašuchotať

Direkcionálna valenčná štruktúra:	neos. ,zašuchotať (niečo) (kde)'
Sémantické príznaky:	LexV: šuchotať: pohybovaním, šúchaním al. trením vydávať, spôsobovať tichý, nehlasný zvuk, šušať (SSJ4, 1964) zašuchotať: chvíľu, krátko šuchotať, zašuchoriť (SSJ5, 1965)

EKVIVALENT V NEMČINE:	
I. Jednoduché bezpredponové sloveso	
Vyjadrenie direkcionality: explicitne žiadny prepozicionálny alebo adverbiálny výraz – obsiahnuté v sémantike slovesa vychádzajúcej z kauzality pohyb – zvuk	
<i>,rascheln'</i>	(9) Znovu to <i>zašuchotalo</i> a spoza debien vyliezol ľudský chlapec. (9a) Wieder <i>raschelte</i> es. Dann kroch ein Menschenjunge zwischen den Kisten hervor.
<i>rascheln</i> : ,šuchotať, šelestiť	
EKVIVALENT V NEMČINE:	
II. Substantívum pomenúvajúce zvukový jav	
Vyjadrenie direkcionality: explicitne žiadny prepozicionálny alebo adverbiálny výraz – obsiahnuté v samotnom substantíve a vyplývajúce z kauzality pohyb – zvuk; podporené vyjadrením pohybu v ďalších súčiastiach vety	
<i>,ein Geräusch'</i>	(10) Čosi sa za mnou pohmýrilo, čosi nezvyčajne <i>zašuchotalo</i> . (10a) Eine Bewegung hinter mir, <i>ein</i> ungewohntes <i>Geräusch</i> .
<i>s Geräusch</i> ; ,zvuk, šum, šelest'	

4.4 *prišuchtať sa*

Direkcionálna valenčná štruktúra:	<i>,prišuchtať sa (niekam)'</i>
Sémantické príznaky:	LexV: chôdzou sa niekam dostať > <i>prísť</i> < (SSS, 2004) <i>prišuchtať sa:</i> prísť pomaly, šúchavým krokom (SSS, 2004)
EKVIVALENT V NEMČINE:	
I. Jednoduché bezpredponové sloveso	
Vyjadrenie direkcionality: explicitne žiadny prepozicionálny alebo adverbiálny výraz – obsiahnuté v sémantike slovesa <i>kommen</i> ako základného slovesa pohybu a vychádzajúce z kauzality pohyb – zvuk	
<i>,kommen'</i>	(11) Po dlhom volaní <i>sa prišuchtal</i> akýsi starý zhrbený chlap, opierajúci sa o palicu. (11a) Nach lautem Rufen <i>kam</i> ein alter gebeugter Mann, auf einen Stock gestützt.
<i>kommen</i> : 1. [<i>ist</i>] ,prísť, dôjsť, dostať sa (do cieľa ap.)'	

5 Záver

Príspevok sme poňali ako kontrastívnu štúdiu, v ktorej sme sa koncentrovali na vyjadrenie direkcionality slovesa. Direkcionálne výrazy sa v skúmaných jazykoch odlišujú svojou štruktúrnou povahou, ktorá je daná stupňom ich gramatikalizácie. Stupeň gramatikalizácie direkcionalného výrazu vo vzťahu k slovesu závisí od (ne)gramatikalizovania istej jazykovej kategórie. V slovenských vetách je direkcionalita slovesa vyjadrená synteticky prostredníctvom direkcion-

nálnej predpony, vyplývajúcej z ďalších slovesných doplnení, ktorá je súčasne nositeľom dokonavého slovesného vidu. Takáto predpona je v slovenčine neodlučiteľná, je pevnou súčasťou slovesa z dôvodu gramatikalizovanej kategóriu slovesného vidu. Z nemeckých viet je zrejmé, že výrazové prostriedky na vyjadrenie direkcionality podporujúcej dokonavosť slovesa sú v nemčine formálne a funkčne rôznorodejšie a zložitejšie. Uvedený stav je následkom neexistencie gramatikalizovanej kategórie synteticky sa tvoriaceho slovesného vidu v nemeckom jazyku a rezultuje z potreby nahrádzania tejto kategórie inými výrazovými prostriedkami s rôznym stupňom gramatikalizácie vo vzťahu k slovesu. Analýzou východiskovej ekvivalencie v nemeckom jazyku možno konštatovať, že najčastejším typom vyjadrenia direkcionality pre triedu vybraných pohybovo-zvukových slovies sú v nemčine spojenia s typickou predložkou s datívom, akuzatívom stojace pred nominálnou frázou (danú skutočnosť zovšeobecňujeme na základe analýzy početnejšieho materiálu, s ktorým sme pri príprave tohto príspevku pracovali). Tento fakt možno odôvodniť dobrým stupňom gramatikalizácie daného direkcionálneho výrazu, ktorý sa odzrkadľuje formálnou priezračnosťou. Z bezpredložkových spojení sa v skúmanom empirickom materiáli objavuje v nemeckej východiskovej vete bezpredložkový akuzatív (Jericho *schnitt einen Lastwagen*), kde je oproti slovenčine explicitne redukovaný direkcionálny výraz *okolo* (Jericho *sa prešuchol okolo nákladného auta*). V dokladoch sú prítomné i kontexty, v ktorých sa prepozicionálny alebo adverbiálny výraz explicitne nevyskytuje. V takýchto prípadoch je direkcionálny výraz obsiahnutý v sémantike slovesa (alebo substantíva) a vyplýva z kauzality medzi pohybom a zvukom, čo môžu napomáhať i ďalšie súčasti vetného kontextu. Vidíme to napríklad pri pohybovom slovese *kommen*, ktorého lexikálny význam ‚prísť, dôjsť, dostať sa (do cieľa)‘ je sám osebe direkcionálny, preto sa toto sloveso v exemplifikovanom kontexte realizuje bez predpony. V slovenskom ekvivalente sa táto predpona synteticky realizuje (Po dlhom volaní *sa prišuchtal* akýsi starý zhrbený chlap [...]. vs. Nach lautem Rufen *kam* ein alter gebeugter Mann [...]). Nielen na príklade vety so slovesom *kommen* si možno všimnúť, že expresivita vyjadrená kombinovanou sémantikou pohybu a zvuku je v slovenčine výraznejšia, k čomu prispieva syntetické tvorenie dokonavého vidu v podobe predpony. Prostredníctvom tejto typologickej charakteristiky verbálneho systému slovenčiny sa preukázalo, že vyjadrenie direkcionality slovesa sprevádzanej dokonavosťou je tu v mnohých prípadoch jednoduchšie ako v nemčine, kde často z dôvodu slabého stupňa gramatikalizácie direkcionálneho výrazu vo vzťahu k slovesu nie je jasné, či ide o jednoduché bezpredponové alebo o zložené predponové sloveso.

LITERATÚRA

DI MEOLA, Claudio: Die Grammatikalisierung deutscher Präpositionen. 2. Auflage. Tübingen: Stauffenburg 2014. 286 s.

KOZMOVÁ, Ružena: Aspektualität und Aktionalität des Deutschen – eine kontrastive Analyse am Beispiel des Slowakischen (des Westslawischen). In: Sprache & Sprachen, 1997, č. 21, s. 17 – 29.

KOZMOVÁ, Ružena: Slovesný čas v nemeckom a slovenskom jazyku. Bratislava: Prikler 2004. 160 s.

MIHÁLIKOVÁ, Lucia: Valenzerweiterung als Phänomen der Textgestaltung. Eine kontrastive Analyse am Beispiel des Verbs *rauschen*. Berlin: Logos Verlag 2018. 103 s.

ZDROJE

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 985 s. Dostupný z WWW: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=&s=exact&c=ecc8&cs=&d=kssj4#> [cit. 2020-01-05].

Nemecko-slovenský online slovník Lingea. Dostupný z WWW: <https://slovníky.lingea.sk/nemecko-slovensky> [cit. 2020-01-17].

Omnia Slovaca III Maior (18.01). Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2015 – 2020. Dostupný z WWW: <http://ske.juls.savba.sk/bonito/index.html> [cit. 2020-01-07].

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. M. Považaj. 4., nezmenené vyd. Bratislava: Veda 2013. 592 s. Dostupný z WWW: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=&s=exact&c=se11&cs=&d=psp#> [cit. 2020-01-05].

Slovenský národný korpus – par-skde-all-2.0. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2014. Dostupný z WWW: <https://korpus.juls.savba.sk> [cit. 2020-01-06].

Slovník slovenského jazyka. III. P – R. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963. 912 s. Dostupný z WWW: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=&s=exact&c=3d99&cs=&d=peciar#> [cit. 2020-01-05].

Slovník slovenského jazyka. IV. S – U. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1964. 760 s. Dostupný z WWW: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=&s=exact&c=3d99&cs=&d=peciar#> [cit. 2020-01-05].

Slovník slovenského jazyka. V. V – Ž. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1965. 848 s. Dostupný z WWW: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=&s=exact&c=3d99&cs=&d=peciar#> [cit. 2020-01-05].

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 3. nezm. vyd. Bratislava: Veda 2004. 998 s. Dostupný z WWW: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=&s=exact&c=T2af&cs=&d=sss#> [cit. 2020-01-11].

ZOZNAM ZDROJOV ANALYZOVANÝCH VIET

(Zdroj: Slovensko-nemecký paralelný korpus)

(1a), (1)

doc.bibliode Vandenberg, Philipp: Purpurschatten. Bergisch Gladbach: Lübbe 1999 (eBook: 2014). 477 S. ISBN 3-7857-0996-X (eBook: 978-3-8387-5774-2).

doc.bibliosk Vandenberg, Philipp: Purpurové tiene. Bratislava: Ikar 2001. 383 s. Preklad: Zuzana Guldanová. ISBN 80-557-0009-8.

(2a), (2)

doc.bibliode Grass, Günter: Katz und Maus. Neuwied und Darmstadt: Hermann Luchterhand Verlag 1974. 145 S. ISBN 3-472-61148-0.

doc.bibliosk Grass, Günter: Mačka a myš. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1966. 177 s. Preklad: Perla Bžochová.

(3a), (3)

doc.bibliode Schätzing, Frank: Limit. Köln: Kiepenheuer & Witsch 2009 (eBook: 2010). 1320 S. ISBN 978-3-462-03704-3 (eBook: 978-3-462-30051-2).

doc.bibliosk Schätzing, Frank: Limit. Bratislava: Ikar 2011. 1048 s. Preklad: Zuzana Guldanová, Katarína Széherová, Katarína Kovačičová. ISBN 978-80-551-2443-8.

(4a), (4)

doc.bibliode Gerstäcker, Friedrich: Die Flußpiraten des Mississippi. Aus dem Waldleben Amerikas. Zweyte Abteilung, 9. Aufl., Jena: Hermann Costenoble, [o. J.]. Erstdruck: Leipzig (Otto Wigand) 1847.

doc.bibliosk Gerstäcker, Friedrich: Piráti na Mississippi. Bratislava: Mladé letá 1977. 354 s. Preklad: Štefan Teren.

(5a), (5)

doc.bibliode May, Karl: Winnetou. 4. Band. Freiburg i. Br.: Friedrich Ernst Fehsenfeld 1910. 623 S.

doc.bibliosk May, Karl: Winnetou 4. Posledné tajomstvo Winnetoua. Bratislava: Don Bosco 1997. 485 s. Preklad: Vincent Šabík. ISBN 80-85405-54-7.

(6a), (6)

doc.bibliode May, Karl: Winnetou. 4. Band. Freiburg i. Br.: Friedrich Ernst Fehsenfeld 1910. 623 S.

doc.bibliosk May, Karl: Winnetou 4. Posledné tajomstvo Winnetoua. Bratislava: Don Bosco 1997. 485 s. Preklad: Vincent Šabík. ISBN 80-85405-54-7.

(7a), (7)

doc.bibliode Schätzing, Frank: Limit. Köln: Kiepenheuer & Witsch 2009 (eBook: 2010). 1320 S. ISBN 978-3-462-03704-3 (eBook: 978-3-462-30051-2).

doc.bibliosk Schätzing, Frank: Limit. Bratislava: Ikar 2011. 1048 s. Preklad: Zuzana Guldanová, Katarína Széherová, Katarína Kovačičová. ISBN 978-80-551-2443-8.

(8a), (8)

doc.bibliode Gerstäcker, Friedrich: Der Flatbootmann. Altenmünster: Jazzybee Verlag 2012. 164 S. ISBN 978-3-8496-1546-8 (eBook).

doc.bibliosk Gerstäcker, Friedrich: Na brehoch Mississippi. Dobrodružný román č. 22. Bratislava: Smena 1958. 47 s. Preklad: O. Silnická.

(9a), (9)

doc.bibliode Funke, Cornelia: Drachenreiter. Hamburg: Dressler 1997 (eBook: 2011). 447 S. ISBN 3-7915-0454-1 (eBook: 978-3-86272-285-3).

doc.bibliosk Funkeová, Cornelia: Dračí jazdec. Bratislava: Ikar 2005. 352 s. Preklad: Eva Melichárková. ISBN 80-551-0851-X.

(10a), (10)

doc.bibliode Steinmüller, Angela und Karlheinz: Andymon. Eine Weltraum-Utopie. Berlin: Neues Leben 1983. 278 S.

doc.bibliosk Steinmüllerovci, Angela a Karlheinz: Andymon. Bratislava: Smena 1987. 312 s. Preklad: Milan Žitný.

(11a), (11)

doc.bibliode Vandenberg, Philipp: Das Pharao-Komplott. Bergisch Gladbach: Lübbe 1990. 384 S. ISBN 3-7857-0589-1.

doc.bibliosk Vandenberg, Philipp: Faraónov komplot. Bratislava: Ikar 2000. 343 s. Preklad: Zuzana Guldanová. ISBN 80-7118-884-0.

Univerbizáty oikonym v současné češtině

Patrik Mitter

Katedra bohemistiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně,
Ústí nad Labem, Česká republika
patrik.mitter@centrum.cz

1 Úvod

Proces redukce (resp. zjednodušování) pojmenování je jedním z výrazových rysů jazykové komunikace nejen v posledních desetiletích. V současné době je proces redukce pojmenování umocněn i velkým rozmachem komunikace uskutečňované prostřednictvím informačních a digitálních technologií. Jedním z projevů této redukce pojmenování je i univerbizace. Ta se tradičně chápe jako slovtvorný proces (nikoli tedy způsob nebo postup), při kterém vzniká jednoslovný název kondenzací motivujícího víceslovného pojmenování. Jedná se tedy o jeden z prostředků jazykového systému i řeči. V současné jazyce se uvažuje o několika způsobech univerbizace – o univerbizaci sufixací, resufixací, desufixací s následnou konverzí, dále o univerbizaci kompozicí, abreviací a elipsou. Uvedené způsoby univerbizace patří mezi tzv. slovtvornou univerbizaci. Hranice mezi slovtvornou a neslovtvornou univerbizací prochází univerbizací elipsou.

Proces univerbizace je podmíněn spolupůsobením faktorů vnitrojazykových a mimojazykových. K vnitrojazykovým faktorům patří tendence k jednotě obsahu a formy, k operativnosti a flexibilitě, k systematizování pojmenovací formy a k analogii. Mimojazykovými faktory jsou různé pragmatické motivy komunikantů. Smíšený vnitro- a mimojazykový charakter má obecná tendence k ekonomii v jazyce, která se obvykle chápe jako primární příčina univerbizace (viz Palková, 2018, s. 41). Znakem univerbizačních procesů morfematicko-slovtvorných je totožnost gramatického rodu řídicího substantiva v motivujícím víceslovném pojmenování a výsledného univerbizátu. Tato rodová totožnost však není podmínkou, srov. příklady *občanský průkaz* (maskulinum) → *občanka* (femininum), *slepé střevo* (neutrum) → *slepák* (maskulinum), *Václavské náměstí* (neutrum) → *Václavák* (maskulinum). Nezbytnou podmínkou pro prokázání univerbizačního procesu je však významová totožnost motivujícího víceslovného pojmenování a výsledného univerbizátu.

Nejméně je rodová totožnost dodržena u neuterních řídicích substantiv z motivujícího víceslovného pojmenování. Výsledné univerbizáty se k neutřům začleňují pouze tehdy, jsou-li derivovány (příp. rederivovány) sufixem *-k(o)*. Ostatní derivační sufixy utvářejí maskulina nebo

feminina (-áč, -ák, -ík, -ník, -ař/-ář, -ka, -ice, -ky apod.). Naproti tomu univerbizáty utvořené elipsou řídicího substantiva zachovávají důsledně gramatický rod adjektiva z motivujícího víceslovného pojmenování (viz dále).

Univerbizáty mají oproti svým motivujícím víceslovným pojmenováním výhody v tom, že jsou kratší, jednoslovné a tudíž vedou k úspornosti komunikace. Jsou operabilnější v rámci větné struktury (snáze se od nich derivuje), čímž se v této vlastnosti stýkají s kompozity (na rozdíl od jejich motivujících volných nebo ustálených syntagmat). Nevýhodou univerbizátů může být naopak menší míra explicitnosti, slohová příznakovost, neoficiálnost, a proto i velká míra jejich vázanosti na kontext jazykové komunikace (ta je patrná zvláště u univerbizátů utvořených elipsou). Některé univerbizáty svou morfemickou stavbou vytvářejí homonymní dvojice, příp. *n-tice* (viz i dále), nebo vstupují do homonymního vztahu s neuniverbizačními deriváty, např. *občanka* → *občanský průkaz* (univerbizace) i přechýlená podoba k *občan* (neuniverbizační derivace). Vykazují tak svou morfemickou stavbou vyšší míru mnohoznačnosti (srov. podobně i Palková, 2018, s. 35).

Poznámka: Za univerbizaci nelze považovat podoby *Liťák* (*Litoměřice* i *Litomyšl*), *Vandák* (*Varnsdorf*), *Rumbajz* (*Rumburk*), *Hodoš* (*Hodonín*). Tyto formy vznikly zkrácením výchozího jednoslovného propria a následnou sufixací (tj. vlastně resufixací) jeho zkráceného slovtvorného základu.

Mluvnické a slovtvorné popisy současné češtiny se shodují v tom, že univerbizace se uskutečňuje derivací (konkrétně sufixací, příp. resufixací), kompozicí a elipsou. Bývá zmiňována také abreviace (Kolářová, 2017, s. 25 – 26) a konverze (Kolářová, 2017, s. 22 – 23; Štícha a kol., 2011, s. 283; 2013, s. 164; 2018, s. 667 – 668). Ve slovenské literatuře pak podrobný popis slovtvorných postupů a prostředků podílejících se na univerbizaci podává ve své monografii L. Palková (2018).

Univerbizací v propriální sféře jazyka se mluvnické a slovtvorné popisy češtiny speciálně nezabývají. Odkazují na ně jen uváděné příklady lexikálního materiálu. Více příkladů v rámci příslušných sémantických skupin zaznamenávají korpusové gramatiky F. Štíchy a kol. (2011; 2013; 2018; autorkou kapitol o univerbizaci v nich je I. Kolářová). Větší prostor je propriální univerbizaci věnován v monografii I. Kolářové (2017), v níž je zachyceno (na základě výskytu v ČNK) poměrně velké množství propriálních univerbizátů. Na univerbizaci v propriální sféře slovenštiny upozorňuje ve své monografii L. Palková (2018).

Popis procesu univerbizace v současné češtině od I. Kolářové se stal inspirací pro naše další úvahy. Lexikální materiál z její monografie jsme doplnili o vlastní příklady (mimokorpusové). Univerbizáty oikonym se vyznačují onymickým příznakem neoficiálnosti. Uplatňují se v komunikaci neoficiální, neformální, nemající ambici plnit vyšší komunikační cíle. Naproti tomu jejich motivující víceslovná propria vykazují příznak oficiálnosti, noremnosti, formálnosti,

standardnosti a uplatňují se v mluvených i psaných projevech majících charakter projevů spisovných, plnících tedy vyšší komunikační cíle.

Poznámka: V naší stati se nevěnujeme univerbizaci diachronní. Mnohé názvy měst a zvláště obcí vznikly v průběhu vývoje univerbizací, ačkoli je tento proces u většiny z nich již nezřetelný, zastřený (srov. názvy *Strážný, Blatná, Vysoké*). Výsledné univerbizáty jsou z funkčního sémantického hlediska substantivy, z formálněmorfologického hlediska adjektivy (podržují si svou původní adjektivní deklinaci). Vznikly na základě elipsy řídicího substantiva z motivujícího ustáleného slovního spojení. Tato skutečnost se ze synchronního pohledu jeví již jako ne-relevantní a uživatelé jazyka si tuto elipsu neuvědomují.

Z praktických důvodů se v naší stati omezíme jen na slootovorné univerbizáty jmen měst a obcí v České republice. Většina těchto názvů – pokud se jednalo o slootovornou univerbizaci – byla utvořena sufixací a resufixací. Motivačním východiskem pro slootovorný univerbizát bylo více-slovné proprium sestávající z adjektiva a řídicího substantiva, pro neslootovorný univerbizát také víceslovné proprium sestávající ze substantiva, propozice a nekongruentního atributu substantivního.

2 Popis a analýza

Oikonymická sféra představuje velmi široký soubor výrazů. Univerbizáty se tvoří kondenzací dvouslovného, tříslavného, zřídka i delšího motivujících pojmenování. Tvoří se tak neoficiální názvy měst, obcí (včetně městysů), osad, samot, příp. chat, bud, domů (pokud tyto objekty již neslouží nějakému společenskému a komerčnímu účelu a bylo by tudíž vhodnější považovat je za chrématonyma), zámků, hradů apod. Univerbizace oikonym se velmi frekventovaně uskutečňuje na základě derivace, méně často na základě kompozice. Výrazným specifikem univerbizačního procesu oikonym je časté tvoření univerbizátů elipsou, mnohdy jen pro potřeby aktuálního komunikačního kontextu (viz dále).

Mezi derivačními procesy je zastoupena čistá sufixace i resufixace. Produktivními sufixy jsou v obou případech *-ák* a *-ka* (včetně plurálové varianty *-ky*), v menší míře se uplatňují sufixy *-áč* a *-ice*.

Poznámka: Stranou naší pozornosti ponecháváme urbanonyma, ačkoli některá z nich měla původně status oikonym. Jde o názvy obcí, které se ve svém pozdějším vývoji začlenily do blízkého většího města a staly se jeho součástí (městskou čtvrtí). K tomuto procesu docházelo a dochází s postupně rostoucí aglomerací větších měst.

Frekventovaně je zastoupena resufixace. Zpravidla se jedná o sufixaci slootovorného základu, který byl zredukován o jeden slootovorný morfém, srov. *Golčův Jeníkov* → *Golčák*. Resufixáty se utvářejí zvláště sufixem *-ák*, řídicí substantiva v motivujících víceslovných propriích jsou různého druhu, srov. *Heřmanův Městec* → *Heřmaňák*, *Panenský Týnec* → *Panenčák*, *Golčův Jeníkov* (viz výše). Obsahuje-li více oikonym ve své struktuře totožné adjektivum, vznikají homonymní univerbizáty bez ohledu na různost řídicích substantiv, přičemž ani nestejný gramatický rod

těchto substantiv nebrání v užití téhož sufixu při univerbizačním procesu, např. *Kamenný Újezd* → *Kameňák*, *Kamenný Přívoz* → *Kameňák*, *Kamenné Zboží* → *Kameňák*. Homonymní univerbizáty mohou vznikat i se zřetelem k urbanonymům, např. univerbizát *Kameňák* označuje sídliště s oficiálním názvem *Kamenný Vrch* (tj. urbanonymum např. v Ústí nad Labem, Chomutově). Takto pojmenované sídliště se nachází v několika českých městech, stejně tak i se zřetelem k oikonymům – univerbizát *Kameňák* pojmenovává i hydronymický objekt – srov. *Kamenný rybník*.

Produktivní je rovněž univerbizační resufixace se sufixem *-k(a)* (*Borová Lada* → *Borovka*, *Gerlova Huť* → *Gerlovka*, *Kubova Huť* → *Kubovka*, *Heřmanova Huť* → *Heřmanka*), resp. se sufixem *-ky* (*Janské Lázně* → *Jánky*, *Konstatinovy Lázně* → *Konstantinky*, *Františkovy Lázně* → *Františkovky*, *Kašperské Hory* → *Kašperky*, *Michalovy Hory* → *Michalky*, *Nalžovské Hory* → *Nalžovky*, *Maršovy Chody* → *Maršovky*). Uplatňuje se také sufix *-áč* (*Jindřichův Hradec* → *Jindřicháč*, *Josefův Důl* → *Josefáč*). Doloženy jsou i univerbizáty, v nichž jsou v adjektivu výchozího víceslovného propriu redukovány dva slootovorné morfémy, srov. *Františkovy Lázně* → *Frantovky* (viz výše i neredukovaná podoba *Františkovky*), *Horšovský Týn* → *Horšák*, *České Budějovice* → *Budějky*.

Čistou sufixací se tvoří univerbizáty se sufixy *-ák*, *-áč*, *-ice*. Produktivní je zvláště sufix *-ák*, srov. *Čtyři Dvory* → *Čtyrák*, *Krásný Dvůr* i *Krásné Březno* (urbanonymum v Ústí nad Labem) → *Krásňák*, *Malé Březno* → *Malák* (paralelně i *Maláč*, viz dále), ale *Velké Březno* jen *Velkáč*.

Specifickou strukturu má výchozí víceslovné proprium *Újezd u Svatého Kříže*. Nebývá obvyklé tvořit sufixovaný univerbizát oikonyma od názvu, který ve své struktuře obsahuje předložkovou vazbu. Takto se naopak frekventovaně tvoří univerbizáty eliptické (viz dále).

Propriální homonyma tvoří dvojice názvů derivované sufixy *-ák*, srov. *Červený Dvůr* (obec i léčebna) → *Červeňák*, *-ice*, srov. např. *Hrubá Skála* (obec i zámek) → *Hrubice*.

Ve sféře oikonym se uplatňuje i kompozice, avšak ve srovnání se sufixací a resufixací v mnohem menší míře. Doložena jsou kompozita vzniklá komplexním způsobem abreviačně-kompozičním. První komponent vstupuje do složeniny ve zkrácené podobě, resp. v podobě „useknutého“ morfému, srov. *Český Brod* → *Čebrod*, *Železný Brod* → *Želbrod*, *Havlíčkův Brod* → *Havlbrod*, *Valašské Meziříčí* → *Valmez*. Tento zkrácený komponent se spojuje buď se slootovorným základem plným (srov. *Brod* → *-brod*), nebo rovněž se slootovorným základem zkráceným (*Meziříčí* → *-mez-*). V případě univerbizátu *Valmez* jsou dokonce oba komponenty zkrácené (srov. *Valašské* → *Val-*, *Meziříčí* → *-mez-*). Oproti tomu první komponent *Vel-* v kompozitu *Velmez* nelze považovat za zkrácený, neboť má plnokořennou podobu. Jedná se však rovněž o zkratkové kompozitum, neboť zkrácený je v tomto kompozitu druhý komponent.

Čistou kompozici naproti tomu představují názvy *Českobrod* (*Český Brod* →, srov. i výše zkratkové kompozitum *Čebrod*), *Janohrad* (*Janův hrad* →). Za čistá kompozita lze považovat

i formy *Dolněmčí* (*Dolní Němčí* →), *Karlovary* (*Karlovy Vary* →), ačkoli i jejich první komponenty vznikly zkrácením. Nejedná se však o „useknutí“ amorfematické. Komponenty *Dol-* a *Karlo-* obsahují plné kořenné morfy, podobně i *Havlbrod* (*Havlíčkův Brod* → *Havl-* + - *brod*, zániková alternace *e* → 0), jakkoli toto kompozitum signalizuje i abreviaci prvního slovtvorného základu.

Vedle těchto kompozitních názvů se však v běžné mluvě frekventovaně uplatňují elidované formy *Brod*, *Meziříčí*. Jednoznačná designace příslušného oikonymického objektu pak vyplývá z regionálního, resp. situačního kontextu promluvy, v níž byly tyto elidované formy užity (viz dále).

3 Závěr

Univerbizáty oikonym se projevují onymickým příznakem neoficiálnosti, neformálnosti, nestandardnosti, neforemnosti. Na základě našeho materiálu lze konstatovat, že univerbizáty oikonym se tvoří jak univerbizací slovtvornou, tak neslovtvornou.

Při tvoření slovtvorných univerbizátů oikonym se projevuje kreativita uživatelů jazyka daná aglutinačním charakterem české slovtvorby, a to je při univerbizaci derivační, tak i kompoziční. Derivované univerbizáty mohou vznikat připojením sufixu (nejčastěji *-ky*) ke slovtvornému základu neredukovanému (srov. *Františkovy Lázně* → *Františkovky*) i redukovanému (např. *Mariánské Lázně* → *Mariánky*). V některých případech si obě podoby mohou konkurovat (např. *Konstantinovy Lázně* → *Konstantinovky* i *Konstantinky*), nebo si konkurují ještě s dalšími univerbizáty (srov. *Františkovy Lázně* → *Františkovky* i *Frantovky*, resp. *Františkáče*). Mezi univerbizáty utvořenými slovtvornou univerbizací převažují tedy resufixáty, uplatňují se i sufixáty a v omezené míře i kompozita (včetně kompozit vzniklých komplexním způsobem abreviačně-kompozičním). Ze sufixů se frekventovaně na univerbizaci oikonym podílejí *-ák*, *-k(a)*, resp. *-k(y)*. Užívání těchto podob v mluvené, resp. neoficiální komunikaci tuto kreativitu tvoření a její pestrost podporuje. Dokladem této kreativity a morfematické tvárnosti tvoření univerbizátů jsou i uvedené kompozitní podoby oikonym. Jejich první komponenty jsou buď v podobě regulérních morfémů, srov. *Česko-brod*, *Karlo-Vary*, *Dol-němčí*, nebo v podobě morfémů fragmentárních, např. *Če-brod*, *Žel-brod*, *Havl-brod*, resp. fragmentární podobu mohou mít i jejich koncové komponenty – *Val-mez-*, *Vel-mez-*.

Univerbizaci oikonym uvádějí současné mluvnické a slovtvorné popisy češtiny většinou jen okrajově. Příčinou tohoto stavu je zřejmě skutečnost, že univerbizáty oikonym se projevují onymickým příznakem neoficiálnosti, neformálnosti, nestandardnosti, nenoremnosti. Pro užívání univerbizátů oikonym v jazykové komunikaci je důležitá znalost příslušného (*mikro*)regionálního kontextu, v němž užitá oikonyma plní svou pojmenovací funkci.

LITERATURA

- CVRČEK, Václav a kol.: Mluvnice současné češtiny 1/Jak se píše a mluví. Praha: Karolinum 2010. 352 s.
- ČECHOVÁ, Marie a kol.: Čeština – řeč a jazyk. 3., upr. a rozš. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 2011. 442 s.
- DOKULIL, Miloš: Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1962. 263 s.
- DOLNÍK, Juraj: Lexikológia. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 236 s.
- Encyklopedický slovník češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002. 604 s.
- FURDÍK, Juraj: Slovenská slovotvorba. Teória, opis, cvičenia. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka 2004. 200 s.
- HAUSER, Přemysl: Nauka o slovní zásobě. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1986. 192 s.
- HOLASOVÁ, Jitka: Dynamika zkracování v současné češtině. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně 2018. 157 s.
- KOLÁŘOVÁ, Ivana: Univerbizace v současné slovní zásobě, obzvláště slovotvorbě. Brno: Masarykova univerzita 2017. 378 s.
- MITTER, Patrik: Ke statusu, motivaci a funkci názvů železničních stanic a zastávek v Banskobystrickém kraji. In: Nová filologická revue, 2015, roč. 7, č. 2, s. 41 – 50.
- MITTER, Patrik: Ke statusu, motivaci a funkci názvů železničních stanic a zastávek v Ústeckém kraji. In: Acta onomastica, 2016, LVI, č. 56, s. 155 – 165.
- Mluvnice češtiny (1). Fonetika, Fonologie, Morfonologie a morfemika. Tvoření slov. Praha: Academia 1986. 566 s.
- Příruční mluvnice češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1995. 800 s.
- PALKOVÁ, Lenka: Univerbizácia – syntaktická demotivácia In: Viacslovné pomenovania v slovenčine. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2015. s. 281 – 356.
- PALKOVÁ, Lenka: Univerbizácia v slovenčine. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2018. 267 s.
- SVOBODOVÁ, Ivana a kol.: Psaní velkých písmen v češtině. Praha: Academia 2015. 356 s.
- ŠRÁMEK, Rudolf: Úvod do obecné onomastiky. Brno: Masarykova univerzita 1999. 191 s.
- ŠTÍCHA, František a kol.: Kapitoly z české gramatiky. Praha: Academia 2011. 1198 s.
- ŠTÍCHA, František a kol.: Akademická gramatika spisovné češtiny. Praha: Academia 2013. 974 s.
- ŠTÍCHA, František a kol.: Velká akademická gramatika spisovné češtiny I. Morfologie. Část I. Slovní druhy/tvoření slov. Praha: Academia 2018. 763 s.

Ideológia verzus aktualizácia v persuzívnej funkcii novinových titulkov v 60. rokoch¹

Patrícia Molnárová

Katedra slovenského jazyka a komunikácie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela,
Banská Bystrica, Slovenská republika
patricia.molnarova@umb.sk

1 Úvod do problematiky

Novinový titulok je jednou zo základných rámcových zložiek publicistického textu, ktorý simultánne napĺňa niekoľko funkcií. Vymedzenie jeho významu ako kľúčového pojmu predkladaného príspevku je obsiahnuté v definíciách (Bartošek, 1996, s. 251; Burcl, 2013, s. 15; Droppa, 1998, s. 30; Findra 2013, s. 153 – 155; Minářová, 2011, s. 255 – 257; Mistrík, 1988, s. 149 – 152; Tušer, 2003 a iní) z lingvistickej – najmä zo štylistickej –, ale aj mediálnej oblasti. Na základe spoločných a opakujúcich sa faktorov možno konštatovať, že ide o samostatnú, výraznú, exponovanú, stručnú, tvorivú, aktuálnu a inovatívnu zložku textu tvoriacu prvý kontakt medzi adresátom a recipientom mediálneho komunikátu.

J. Findra (2013, s. 153) charakterizuje titulok ako individuálny a funkčný prvok v systéme verbálnych štýlov, konkrétne v skupine rámcových zložiek mediálneho, primárne, ale nie nutne písaného textu. V staršej práci (Findra, 2009, s. 211 – 218) odkazuje na Mistríkove chápanie titulku ako štýlový sformulovaný v zmysle nezvyčajného a nápadného textového komponentu zameraného na získanie pozornosti recipienta. Jeho obsahová aj formálna stránka sa od bežného textu odlišujú viacerými faktormi, z ktorých najvýraznejším je obmedzený priestor v rámci grafického rozloženia textu. Napriek tomu musí titulok aj v úzkom rozsahu funkčne a výstižne naplniť všetky svoje náležitosti a funkcie. Vzťah vlastného textu a titulku sa navzájom výrazne diferencuje vo formálnej rovine, ale zároveň spolu úzko súvisí z obsahovej stránky (Srpková, 1993, s. 85). Okrem základnej pútacej a informačnej funkcie patria k základným charakteristickým prvkom tejto zložky textu tiež orientačná, aktualizácia a persuzívna funkcia, ktorú k predchádzajúcemu

---

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu VEGA č. 1/0598/18 *Štylistika mienkotvornej elektronickej tlače strednoprávdového a alternatívneho typu*. Predložený text tvorí vybranú časť širšej problematiky výskumu jazykovo-komunikačných prejavov ideológie v prostredí novinových titulkov v 60. rokoch, ktorá bola predstavená na konferencii (Molnárová, 2019c). Selekcii oproti pôvodne prezentovanej téme je dôsledkom rozsiahlosti výstupu nad rámec štandardného konferenčného príspevku.

súboru dopĺňa E. Minářová (2011, s. 256). Pre správnu interpretáciu titulku v súvislosti s napĺňaním menovaných funkcií je nevyhnutné zakomponovať ho do kultúrneho areálu, teda do rámca istého spoločensko-kultúrneho kontextu (Burcl, 2013, s. 43), ktorý ovplyvňuje, resp. modifikuje funkčné naplnenie nielen formálnej, ale aj obsahovej stránky.

Skúmaný súbor novinových titulkov bol získaný excerpciou z reprezentatívnej výskumnej vzorky stranického denníka *Pravda* zo 60. rokov 20. storočia. Uvedeným spoločensko-kultúrnym extralingválnym kontextom výskumného materiálu je prostredie politicko-mediálneho diskurzu slovenskej spoločnosti, v ktorom sa jazykovo-komunikačné podmienky reflektovali na osi politika – ideológia – persuázia – propaganda. Novinové titulky publicistiky racionálneho typu tvoria pramenný materiál v rozsahu 232 príkladov. Cieľom príspevku je analyticko-interpretačným prístupom vzájomne usúvzťažniť aktualizáciu a persuazívnu funkciu v prostredí, ak nie priamo determinovanom, tak značne ovplyvnenom pôsobením ideológie socializmu. V predkladanom texte nie je našim zámerom sledovať vývin podoby a funkcie titulku ako špecifickej kompozičnej štylémy v priebehu vymedzeného desaťročia, preto sa bližšie nevenujeme čiastkovej modifikácii ideologických faktorov v priebehu 60. rokov.

2 Obraznosť v novinovom titulku publicistiky racionálneho typu

Persuazívna funkcia novinových titulkov sa realizuje prostredníctvom originalnosti zvolených jazykových prostriedkov a nezvyčajnosti, ktorá sa manifestuje v podobe obrazných pomenovaní, čím sa prehĺbuje estetická, informačná aj pútacia funkcia. Faktor persuázie je podporovaný modifikáciou rôzneho typu metafor, metonymií, frazém či iných obrazných prvkov. Pri publicistických titulkoch je obraznosť výraznejšia ako pri spravodajských, v dôsledku čoho sa stávajú aktuálnejšími, dynamickejšími a, z hľadiska záujmu čitateľa, účinnejšími (Minářová, 2011, s. 257). Kolísavý vzťah medzi aktualizácnou a persuazívnou funkciou v novinovom titulku je pozorovateľný v rovine aplikovaných obrazných pomenovaní, ktoré sú stálou súčasťou publicistických textov bez ohľadu na ich časopriestorové zaradenie. B. Junková (2010, s. 42) upozorňuje na častú prítomnosť metafor najmä v analytických žánroch, v ktorých autor vyjadruje subjektívny názor a analyzuje aktuálnu problematiku. V takom prípade je cieľom metafory narušiť zaužívanú stereotypnosť textu, ozvláštniť ho, prekvapiť a zaujať čitateľa. Zdôrazňuje sa tiež problematika metafory v publicistike na osi aktuálnosť – automatizovanosť, ktorá však nie je predmetom ďalších analýz.

Na druhej strane, stručná podoba novinového titulku slúži nielen na výstižné, aktuálne a inovatívne predstavenie nasledujúceho textu, ale zároveň „pre zdôraznenie jeho manipulačnej sily, s cieľom ovplyvniť verejnú mienku v politických a iných spoločensko-kultúrnych otázkach,

denníky vyberajú špecifický slovník a syntaktické konštrukcie“ (Burcl, 2013, s. 53).² Vo výskumnom súbore 232 novinových titulkov sme identifikovali 33 príkladov s príznakom obraznosti, čo predstavuje 14,22 % z celkového počtu. Napriek tomu, že ich zastúpenie vo vybranom straníckom periodiku je relatívne nízke, na štylistickej a sémantickej úrovni ich môžeme ďalej diferencovať na dve skupiny:

- a) novinové titulky s príznakom obraznosti a aktualizačno-persuazívnou funkciou,
- b) novinové titulky s príznakom obraznosti a ideologicko-persuazívnou funkciou.

2.1 Obrazné novinové titulky s aktualizačno-persuazívnou funkciou

Z vybraných 33 titulkov s identifikovaným príznakom obraznosti je 25 prípadov (75,76 % z celkového počtu), v ktorých sa na základe lexikálnej zložky a kontextovej interpretácie uplatňuje aktualizačno-persuazívna funkcia. Z toho počtu tvoria metafory 44 % (11 prípadov), metonymie 8 % (2 prípady), personifikácie 16 % (4 prípady), prirovnania 4 % (1 prípad), frazeologizmy 20 % (5 prípadov) a symboly znovu 8 % (2 prípady). Pri metafore, metonymii a personifikácii ide o vznik príznaku obraznosti v dôsledku sémantického posunu vybraného slova, príp. slovného spojenia alebo celého titulku. Dochádza tak k používaniu preneseného, druhotného alebo knižného významu s cieľom inovovať, aktualizovať a zatriktívniť rámcovú zložku textu v snahe zaujať, upútať pozornosť recipienta. Napr. *Cieľ je omladiť poľnohospodárstvo* (→ apel na prijímanie mladých ľudí do poľnohospodárskej sféry); *Čas dozrieva* (→ približovanie rokovaní a stretnutia predstaviteľov komunistických strán); *Cestou reality* (→ novoročné prehodnotenie uplynulého roka); *Schody k čistote vody* (→ k problematike znečistenia vodných tokov na Slovensku); *Machy našich ciest* (→ zanedbávanie údržby ciest); *Kde to škripe v národnom hospodárstve* (→ evaluácia úspechov aj problém v hospodárstve); *Stratené experimentálne ostrovčeky* (→ osamotenosť podnikov zavádzajúcich prvky novej sústavy riadenia); *Len mŕtve papiere?* (→ problematika praktického nevyužívania informácií z archívnych fondov); *Investičný kolotoč* (→ pravidelne sa opakujúci stereotyp nedostatku financií a neschopnosti ukončenia požadovanej stavby); *Pozitívnu cestou* (→ smerovanie činnosti kultúrneho spolku) či *Rehabilitácia MDŽ* (→ prinavrátanie významu a upozornenie na dôležitosť sviatku).

Pri metonymii v príkladoch *Občianske oči a uši* a *Očami Montrealu* platí princíp podobnosti na základe vzájomného vzťahu medzi dvomi prvkami. Konkrétnejšie, obrazný titulok v prvom prípade odkazuje na fungovanie ľudových komisií ako kontrolného a dohliadajúceho

---

² Fakt, že pomocou titulku možno zasahovať do formovania verejnej mienky a manipulovať ňou, prakticky rozpracováva J. Pálenický (2007, s. 13 – 26) v článku *Manipulácia pomocou titulkov: nadpis tam, obsah onam*. Jeho vstup do problematiky vychádza z aktuálneho mediálneho priestoru (roky 2006 – 2007) denníkov *SME*, *Nový čas*, *Pravda*, *Plus 7 dní*, *Plus jeden deň* a *Žurnál*.

orgánu, ktorý je pripodobňovaný zrakovým a sluchovým orgánom. V druhom prípade sa poukazuje na zvýšenú pozornosť a možné progresívne zmeny, ktoré by sa mohli vykonať v oblasti potravinárskeho priemyslu, a to v dôsledku hodnotenia svetovej výstavy v Montreale v roku 1966. Primárny význam za zvolenou personifikáciou vo vybraných novinových titulkoch (*Doprave zlyháva dych; Nešťastie nechodí po cestách; Cukrovary a ich bolesti; Rodia sa nové zákony*) dáva zreteľne najavo problémy a nedostatky, ale zároveň orientuje pozornosť čitateľa aj na pokusy o inováciu v niektorých sférach správy, riadenia a priemyslu. Prirovnanie z lekárskeho prostredia – *Cesty ako boľavý zub* – má podobný charakter. Opakujúca sa tendencia obrazne poukazovať na nedostatky infraštruktúry a dopravy ukazuje na dlhodobu pretrvávajúce problémy v tejto sfére, ktoré sa opätovne vracali v podobe analyzovanej problematiky na stránkach dennej tlače.

K posledným aspektom obrazných novinových titulkov s aktualizáčno-persuazívnou funkciou patrí výskyt symbolov. V dvoch vyskytujúcich sa prípadoch sa nachádzajú odkazy na kvet ako dar, ktorým je symbolicky vyjadrené uznanie pracujúcemu ľudu a vďačnosť za vykonanú prácu (*Ruže už nekvitnú*), a tiež na ľudský súcit, zaangažovanosť a vzájomnú spolupatričnosť pri riešení existenčných problémov obyvateľov, spôsobených prírodnou katastrofou (*V znamení srdca*). Zapojenie frazeologizmov do novinových titulkov obrazným a aktuálnym spôsobom odráža témy z politického či hospodársko-ekonomického prostredia prostredníctvom hotových, ustálených slovných spojení, ktorých význam je všeobecne známy. Väčšinou ide o hovorové výrazy charakteristické pre spontánnu, bežnú komunikáciu, ktoré týmto spôsobom prešli do oficiálnej sféry mediálnej komunikácie, napr. *Krídla iniciatívy* (→ progresívny rozvoj, samostatnosť; v kontexte článku úvodníka poukázanie na „rozlet“ techniky a vynálezov, zlepšovanie vyrábaných produktov) alebo *Náš zákazník, náš pán* (→ vyzdvihnutie dôležitosti zákazníka v obchodnom vzťahu v rámci textu o zmenách dodávateľských podmienok v obchodoch). K ďalším frazeologickým titulkom možno zaradiť *Deň v štátnej poisťovni. Keď likvidátorovi ofukujú stoličku; Náš program je na stole* či *Tvárou v tvár číslam*.

2.2 Obrazné novinové titulky s ideologicko-persuazívnou funkciou

Pôvod, spôsob aj forma motivácie za vytvorením a používaním obraznosti v publicistických textoch je rôzna. Častým faktorom je časopriestorové zaradenie mediálneho komunikátu a jeho spätosť s dobou, prostredím a so spoločenskými požiadavkami sústredenými na mediálne prostriedky. Z toho dôvodu je v titulkoch z obdobia 60. rokov prítomný aspekt ideologických spoločensko-politických podmienok.

V druhej skupine titulkov zo skúmaného súboru vnímame preto s príznakom obraznosti aj existenciu ideologického príznaku, ktorý vyplýva z externých, ideologicky determinovaných

kontextových faktorov, reflektujúcich sa v jazyku a prostredníctvom jazyka. Ideologický príznak v takom prípade chápeme ako komponent spájajúci sa so slovami charakteristickými pre obdobie socializmu, ktoré svojim obsahom a významom poukazujú na ideologické determinanty či k nemu sa vzťahujúce motivické oblasti. Výskyt ideologicky podmienených obrazných pomenovaní v novinových titulkoch je v porovnaní s predchádzajúcou skupinou zameranou na aktualizáciu funkciu výrazne menší. Z celkového počtu 33 obrazných titulkov v celej výskumnej vzorke iba 24,2 % (8 prípadov) spĺňa podmienky ideologicko-persuazívnej funkcie a je možné im priradiť ideologický príznak. Ich vnútorná diferenciácia nie je natoľko členitá – rozlišujeme iba metaforu (6 prípadov), jedno prirovnanie a jeden symbol. K metaforickým titulkom sa zaraďujú príklady *Nástup do jari komunizmu*; *Škola víťazstva komunizmu*; *Struna protikladov*; *Veľký október – jar ľudstva*; *Kolaje stanov a atmosféra diskusie* a *Boj o dôveru*, pričom metaforickosť v nich môže byť nazeraná a interpretovaná z dvoch hľadísk.

Na jednej strane je tu prítomný konceptuálny model metafory (k tomu porov. Lakoff – Johnson, 2002; Molnárová, 2019a, 2019b) identifikovaný v modeli SPOLOČNOSŤ JE CESTA/BOJ/PRÍRODA. Na druhej strane možno i v tejto skupine aplikovať sémantický posun a prítomnosť sekundárneho významu. Ich vzájomný vzťah je viditeľný v interpretácii titulku *Nástup do jari komunizmu*. Uplatnením prvého prístupu ide o konceptuálny model mentálne spájajúci proces obnovovania spoločnosti s obrazom obnovovania a prebúdzania prírody. Pri sémantickom posune sa interpretácia nebude odlišovať, keďže jar vo frazeologickom, resp. knižnom význame predstavuje obrodu, znovuzrodenie, začiatok a prekvitanie, pričom vzhľadom na umiestnenie v titulku textu, publikovanom pri príležitosti 1. mája, možno konštatovať uplatnenie tak doslovného, ako aj preneseného významu. V titulku *Škola víťazstva komunizmu* sa zohľadňuje vzťah medzi titulkom a nasledujúcim textom, v ktorom sa bližšie nazerá na problematiku nielen štúdia, ale aj významu moskovských dokumentov zo 7. novembra 1965. Zdôrazňuje sa prepojenie ich vzdelávacieho aspektu so spoločenským prínosom. Propaganda a jej šíritelia sú analogicky spätí s funkciou učiteľa a s cieľom formovať myslenie verejnosti. Usúvzťažňuje sa školské vzdelávanie s „učeníím“ propagandy, ktorá pretláča do povedomia spoločnosti vopred sformované a politicky „vhodné“ názory. Titulok *Struna protikladov* obrazným spôsobom zobrazuje napínania vzdialenosti medzi politickou sústavou kapitalizmu a socializmu, pričom vznikajúce napätie môže v dôsledku prílišného prepnutia prasknúť podobne ako hudobná struna. Posledným metaforickým titulkom s ideologickým príznakom je príklad *Kolaje stanov a atmosféra diskusie*, ktorý okrem konceptuálneho zobrazenia cesty poukazuje aj na chápanie kolají v zmysle konkrétne vymedzeného či ohraničeného priestoru. Z hľadiska frazeologickej interpretácie ide zároveň o vyjadrenie osvedčeného postupu alebo pôvodného stavu vecí. To sa môže vzťahovať na smerovanie vývinu spoločnosti v rozmedzí danom novými stanovami KSČ.

V rámci tejto skupiny novinových titulkov sa vyskytovalo iba jedno prirovnanie, ktorému je možné priradiť ideologický príznak. Ide o titulok *Čo voda pre rybu – to súťaž pre brigádu*, v ktorom sa prirovnaním k prírodnému, resp. zvieraciemu prvku zdôrazňuje spoločenská nevyhnutnosť participovania brigád socialistickej práce vo vzájomných súťažiach, ktorých cieľom je čo najlepšie a najefektívnejšie plnenie, alebo tiež prekračovanie plnenia hospodárskeho plánu. V titulku, rovnako ako v konkrétnom prirovnaní, je prítomný prvok ideologizácie spojený s hospodársko-ekonomickým princípom kolektivizácie a plánovaného riadenia, ktorý bol jedným z pilierov štátnej ideológie v 60. rokoch a sám osebe bol ukotvený v základnom legislatívnom dokumente – v Ústave z roku 1960 (Ústavný zákon č. 100/1960 Sb.).

Posledným ideologicky ovplyvneným príkladom je titulok *Od vatier do školských lavíc*, ktorý sa viaže s textom publikovaným pri príležitosti začiatku školského roka. Z hľadiska symboliky v ňom možno interpretovať vatru ako zástupný prvok odkazujúci na oslavy 20. výročia SNP, ktoré predchádzali začiatku akademického obdobia a príchodu žiakov do škôl. Oslavy SNP sa v texte spájajú s pôsobením významných sovietskych partizánov a partizánskych veliteľov na území (Česko)Slovenska a rovnako aj s verejnými prejavmi N. Chruščova pri príležitosti osláv.

3 Záver

Predchádzajúce analýzy vybranej vzorky novinových titulkov poukazujú na relatívne nízke zastúpenie obrazných pomenovaní v období 60. rokov, ale i napriek tomu je možné klasifikovať identifikované obrazné pomenovania na aktualizáčnne a ideologické. Na základe uskutočneného triedenia môžeme konštatovať, že v oboch prípadoch dochádza k napĺňaniu persuzívnej funkcie. Zapojením obrazného pomenovania sa novinový titulok stáva zaujímavejším, čitateľsky príťažlivejším a získava si zvýšenú pozornosť recipienta. Titulky s aktualizáčno-persuzívnou funkciou, ktorých zastúpenie bolo vyššie (v pomere 25 : 8 v porovnaní s ideologicky ovplyvnenými titulkami), sú vytvorené najmä na základe princípu sémantického posunu a uplatnenia sekundárneho alebo knižného významu. Realizovali sa v podobe metafory, metonymie, prirovnania, symbolu aj frazeologizmu, ktorý vychádzal z bežnej hovorovej komunikácie. Menej frekventované novinové titulky plniace ideologicko-persuzívnu funkciu sa vo výskumnej vzorke nachádzali v podobe metafory, prirovnania a symbolu, pričom ich ideologický príznak možno vyvodiť tak zo vzájomného vzťahu titulku a vlastného textu, ako aj z prítomnosti ideologicky determinovanej lexiky, napr. stanovy, komunizmus, brigáda socialistickej práce a ďalšie. V oboch prípadoch je titulok vytváraný s cieľom presvedčiť, získať čitateľa, avšak vzhľadom na uskutočnenú analýzu možno konštatovať, že ideologický vplyv v rovine obrazných pomenovaní novinových titulkov nebol v 60. rokoch natoľko dominantný, ako to možno bolo neskôr po nástupe normalizačného režimu.

LITERATÚRA

- BARTOŠEK, Jaroslav: Novinové titulky. In: Jazyk a jeho užívaní: sborník k životnému jubileu profesora Oldřicha Uličného. Eds. I. Nebeská – A. Macurová. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1996, s. 251 – 264.
- BURCL, Pavol: Jazyk novinových titulkov. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 2013. 148 s.
- DROPPA, Boris: Spôsoby novinárskeho sprístupňovania odborných obsahov verejnosti. Bratislava: Univerzita Komenského 1998. 112 s.
- FINDRA, Ján: Štylistika súčasnej slovenčiny. Martin: Osveta 2013. 319 s.
- FINDRA, Ján: Jazyk v kontextoch a textoch. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 2009. 317 s.
- JUNKOVÁ, Bohumila: Jazyková dynamika súčasnej publicistiky. Praha: Arsci 2010. 238 s.
- LAKOFF, George – JOHNSON, Mark: Metafory, ktorými žijeme. Brno: Host 2002. 282 s.
- MINÁŘOVÁ, Eva: Stylistika pro žurnalisty. Praha: Grada 2011. 296 s.
- MISTRÍK, Jozef: Variácie reči. Bratislava: Smena 1988. 167 s.
- MOLNÁROVÁ, Patrícia: Kognitívno-sémantická interpretácia metafory v kontexte politicko-ideologického vývinu v rokoch 1965 – 1970. In: Slovenská reč, 2019a, roč. 84, č. 2, s. 185 – 204.
- MOLNÁROVÁ, Patrícia: Obraznosť v analytickej publicistike v rokoch 1965 – 1970. In: Spišské jazyky západných a východných Slovanov v synchronii a diachronii: otázky teórie. Ed. V. Liashuk. Banská Bystrica: Belianum 2019b, s. 108 – 114.
- MOLNÁROVÁ, Patrícia. 2019c. Štylisticko-persuazívne a ideologické prvky v novinových titulkoch 60. rokov. In: VARIA XXVIII: zborník abstraktov z XXVIII. kolokvia mladých jazykovedcov, Nitra, 20. – 22. 11. 2019. Eds. J. Nemčeková – P. Petráš. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 2019, s. 45 – 46.
- PÁLENICKÝ, Jozef: Manipulácia pomocou titulkov: nadpis tam, obsah onam. In: Slovenské pohľady, 2007, roč. IV., č. 10, s. 13 – 26.
- SRPOVÁ, Hana: Funkční a jazyková analýza novinových titulků. In: Studia Slavica, 1993, roč. 1, č. 1, s. 85 – 92.
- TUŠER, Andrej: Titulok – kontaktná zložka prejavu. In: Otázky žurnalistiky, 2003, roč. 46, č. 1 – 2, s. 51 – 57.
- Ústavný zákon 100/1960 Sb. zo dňa 11. júla 1960. Ústava Československej socialistickej republiky. Dostupné na: <https://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava100-60.pdf> [cit. 2020-02-11].

Model rozprávania a prerozprávania príbehu¹

Monika Nemcová

Katedra logopédie, Pedagogická fakulta, Univerzita Komenského,

Bratislava, Slovenská republika

nemcova70@uniba.sk

1 Úvod

Naratíva sú dôležitou zložkou komunikácie. Prostredníctvom naratív odovzdávame svojim komunikačným partnerom veľké množstvo informácií, a to nie len v podobe faktov, ale aj v podobe vlastnej interpretácie prežitých udalostí. Z toho dôvodu je dôležité vedieť produkovať naratíva tak, aby boli dobre a ľahko zrozumiteľné pre komunikačného partnera. V rámci tvorby naratív využívame poznatky jazykové, ale aj tie, ktoré presahujú úroveň konkrétneho jazykového použitia. Aj preto môžeme na naratíva nazerať z dvoch pohľadov analýzy, a to z pohľadu mikroštruktúry, ktorá odkazuje na jazykové prvky obsiahnuté v naratívach, a z pohľadu makroštruktúry, ktorá presahuje konkrétne jazykové použitie a hovorí o globálnej organizácii naratív. Úroveň makroštruktúry môžeme opisovať prostredníctvom modelu označovaného pojmom *model gramatiky príbehu* (Stein – Glenn, 1978; Gagarina et al. 2012 a i.). Chápeme pod ním mentálnu schému, ktorá hovorí o organizácii dobre formulovaného a zrozumiteľného príbehu. Podľa teórie gramatiky príbehu dobre formulovaný príbeh pozostáva z epizód formulovaných tak, aby zodpovedali vypovedaniu takej aktivity protagonistu, ktorá je zameraná na cieľ. Táto na cieľ zameraná aktivita vyplýva z nejakej vnútornej pohnútky hlavnej postavy alebo z nejakého nedostatku, ktorý sa snaží protagonista istými pokusmi zmeniť. Vyplývajú z toho, model gramatiky príbehu definuje základné makroštrukturálne komponenty, ktoré sú kognitívne sýtené a tvoria samotnú epizódu. Tieto komponenty sú všeobecne zadefinované a môžu byť konkrétne vyjadrené nekonečným množstvom spôsobov. Medzi tieto komponenty zaraďujeme komponent *scény*, ktorý hovorí o tom, na akom mieste a v akom čase sa daný príbeh odohráva; *mentálny stav ako počiatočná udalosť* hovorí o udalosti, ktorá dostáva dej do pohybu, pričom vyplýva z mentálneho stavu protagonistu; *cieľ* hovorí o tom, aký má protagonista plán, ktorým reaguje na počiatočnú udalosť; *pokus* vyjadruje konkrétnu aktivitu, ktorú protagonista vykonáva na dosiahnutie svojho cieľa; *výsledok* hovorí o dosiahnutí alebo nedosiahnutí cieľa

---

¹ Štúdiá vznikla v rámci riešenia grantového projektu UK/186/2019.

a posledný komponent *mentálny stav ako reakcia* sa vzťahuje na vyjadrenie toho, ako protagonista reaguje na výsledok, či už pozitívne, negatívne alebo neutrálne. Model gramatiky príbehu je vo svete známy už niekoľko desaťročí a vznikajú z neho rôzne varianty a adaptácie. Taktiež je súčasťou mnohých svetovo používaných naratívnych nástrojov, ako Edmon-ton Narrative Norms Instrument (Schneider – Hayward – Dubé, 2006), The Bus Story Test (Cowley – Glasgow, 1994) alebo medzinárodného multilingválneho naratívneho nástroja MAIN (Gagarina et al., 2012).

2 Cieľ štúdie

Keďže naratívna kompetencia je nevyhnutná pre proces komunikácie, rozhodli sme sa v nasledujúcej štúdií hodnotiť schopnosť rozprávania a prerozprávania príbehu v dospeljej populácii. Cieľom štúdie bolo zmapovať rozprávanie a prerozprávanie príbehu so zameraním na oblasť makroštruktúry, a to v rámci medzinárodnej spolupráce s jazykovednou inštitúciou Leibniz-Centre General Linguistics (ZAS) v Berlíne, ktorú vedie prof. Dr. Natalia Gagarina.

3 Výskumná vzorka

Výskumná vzorka ($n = 25$) pozostávala z monolingválnych, po slovensky hovoriacich dospelých mužov ($n = 12$) a žien ($n = 13$). Išlo o intaktnú populáciu, takže subjekty nevykazovali žiadne známky telesného, senzorického, kognitívneho či duševného deficitu. Priemerný vek participantov predstavoval 25,62 rokov, minimálny 18 a maximálny 38 rokov ($SD = 5,12$). Výskumné subjekty mali ukončené stredoškolské vzdelanie s maturitou alebo vysokoškolské vzdelanie 1. stupňa.

4 Výskumná metóda

Naratíva boli elicitované nástrojom The Multilingual Assessment Instrument for Narratives (MAIN). Tento viacjazyčný hodnotiaci nástroj vznikol v rámci medzinárodného grantu COST Action IS0804.² Jeho pôvodná verzia bola adaptovaná do slovenského jazyka (Slančová – Kapalková, 2014) a viacerí slovenskí autori mapovali rozprávačské schopnosti detskej populácie práve týmto nástrojom (porov. Samko – Kapalková, 2014; Kapalková – Polišenská – Marková – Fenton, 2016). Nástroj MAIN je od svojho vzniku aktívne využívaný mnohými výskumníkmi, a preto nové poznatky viedli k aktualizovaniu a revidovaniu pôvodnej verzie (Gagarina – Bohnacker, 2019), a to aj v slovenskom jazyku (Kapalková – Nemcová, 2020). Hoci je MAIN primárne určený

---

² MAIN vznikol v rokoch 2009 – 2013 ako súčasť testovej batérie LITMUS (Language Impairment Testing in Multilingual Settings), v rámci medzinárodného projektu COST Action IS0804 – Language Impairment in a Multilingual Society: Linguistic Patterns and the Road to Assessment.

pre deti vo veku od 3 do 10 rokov, je možné ho experimentálne využiť na mapovanie narácie dospelšej populácie. MAIN je kultúrne nešpecifický, vhodný pre monolingválne aj bilingválne osoby a umožňuje elicitáciu naratív 3 spôsobmi – rozprávaním príbehu, prerozprávaním príbehu po jeho vypočutí a rozprávaním príbehu po vypočutí si iného modelového príbehu. Elicitácia naratív je založená na báze obrázkovej osnovy. K dispozícii sú štyri paralelné príbehy, ktorých dej je rozčlenený do sekvencie šiestich na seba nadväzujúcich obrázkov. Všetky príbehy obsahujú tri krátke epizódy, v ktorých vystupujú dve hlavné postavy. Príbehy *Mačka* a *Pes* sú určené na prerozprávanie a príbehy *Vtáčiky* a *Kozliatka* na rozprávanie. V rámci jedného testovania každý participant vypovedal jeden príbeh, ktorý sa vzťahoval na rozprávanie, a jeden príbeh, ktorý sa vzťahoval na prerozprávanie príbehu po jeho vypočutí.

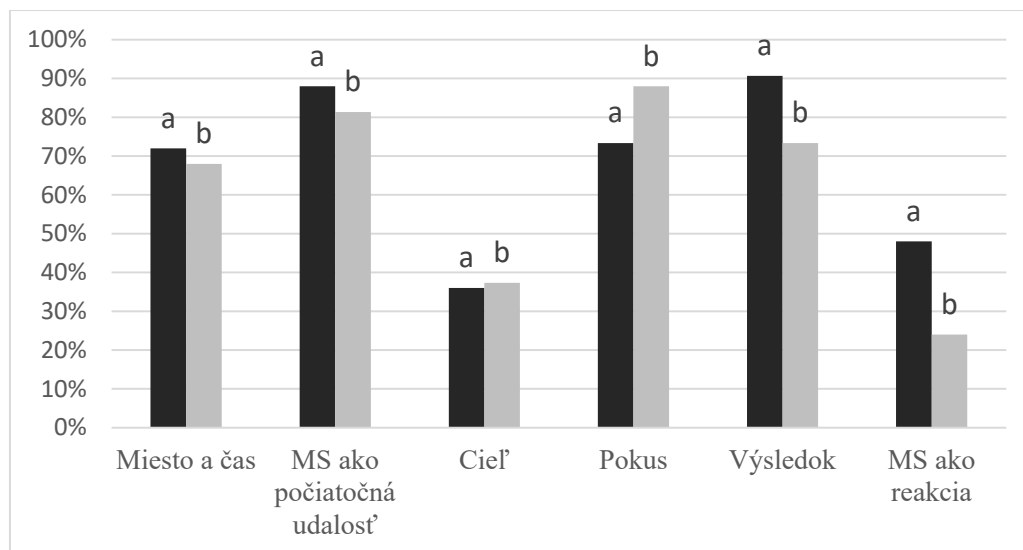
4.1 Administrácia a hodnotenie nástroja MAIN

Vyšetrovanie rozprávania a prerozprávania prebiehalo podľa manuálu nástroja MAIN v tichej miestnosti a bolo zachytávané na diktafón so súhlasom účastníka. Pri prerozprávaní, ktoré bolo vyšetované prvé, si participant najprv prezrel všetky obrázky, ktoré sa následne zložili do troch sekvencií. S postupným roztváraním príbehu si participant vypočul daný príbeh od experimentátora a následne ho sám prerozprával. Pri rozprávaní si opäť participant najprv prezrel všetky obrázky, následne ich zložil a bez toho, aby vyšetrujúci videl na danú sekvenciu, každý výskumný subjekt rozprával daný príbeh. Produkované príbehy boli transkribované v programe CHILDES a analyzované z pohľadu makroštruktúry. Keďže príbehy nástroja MAIN obsahujú tri krátke epizódy, v rámci každej epizódy môže narátor vypovedať komponenty: *mentálny stav ako počiatočná udalosť*, *cieľ*, *pokus*, *výsledok* a *mentálny stav ako reakcia*, ktoré boli hodnotené duálne, tzn. narátor získal 0 alebo 1 bod. Za komponent *scény*, čiže vyjadrenia času a miesta deja, mohli byť udelené 2, 1 alebo 0 bodov. Z toho vyplýva, že maximálny počet bodov, ktorý mohol byť udelený za jeden príbeh, predstavoval hodnotu 17 bodov, za dva príbehy to bola maximálna hodnota 34 bodov.

5 Výsledky výskumu a ich interpretácia

Na dosiahnutie zvoleného cieľa sme v prvom kroku realizovali deskriptívnu štatistiku výkonov v narácii. Z celkového možného dosiahnutého skóre, ktoré predstavovalo hodnotu 34 bodov, účastníci výskumu získali v priemere 21,52 bodov. Minimálne dosiahnuté skóre predstavovalo hodnotu 17 bodov a maximálne dosiahnuté skóre 26 bodov ($SD = 2,52$). Z uvedených výsledkov vyplýva, že účastníci výskumu neskórovali na strope v naratívnej skúške MAIN. Zároveň sa preukázalo, že forma elicitáčnej metódy ovplyvňuje výslednú naratívnu produkciu u dospelých participantov. Pri prerozprávaní účastníci dosiahli v priemere 11,5 a pri rozprávaní 10 bodov.

Ukazuje sa teda, že v prerozprávání skórujú dospelí lepšie než v rozprávání. Tento fakt sme overili tiež štatisticky, preto sme v prvom kroku skúmali normalitu rozloženia dát prostredníctvom štatistickej metódy Kolmogorov-Smirnov test, ktorého výsledkom bola p-hodnota väčšia ako 0,05, čo poukazuje na fakt, že dáta pri rozprávání aj prerozprávání majú normálne rozloženie. Následne sme teda použili parametrický párový t-test ($p < 0,05$), ktorý preukázal, že rozdiel medzi rozpráváním a prerozpráváním príbehu je štatisticky významný. Dospelí účastníci teda pri prerozprávání dosahujú signifikantne lepšie skóre než pri jeho rozprávání. Objektom nášho výskumu bolo tiež zhodnotenie kvality produkovaných naratív, preto sme sledovali, ktoré komponenty sa objavujú v produkcii príbehov a aké je ich zastúpenie. Zaujímalo nás, aké množstvo z celkového počtu možných vypovedaných komponentov participanti vyjadrili vo svojich naratívach. V nasledujúcom grafe uvádzame percentuálne zastúpenie jednotlivých komponentov, ktoré participanti vyjadrili pri oboch elicitovaných naratívach:

Graf 1. Zastúpenie vyjadrených komponentov v prerozprávání (a) a rozprávání príbehu (b)

6 Diskusia

Cieľom výskumnej štúdie bolo zmapovať rozprávání a prerozprávání príbehu podľa obrázkovej osnovy naratívnych nástrojov MAIN u intaktných dospelých osôb. Výsledky výskumu priniesli niekoľko zistení. Ukazuje sa, že dospelí respondenti neskórujú v naratívnom teste MAIN na strope, nedosahujú maximálne možné skóre, ktoré pre rozprávání a prerozprávání príbehu predstavovalo súčet 34 bodov. Najvyššie dosiahnuté skóre predstavovalo hodnotu 27 bodov, priemerné skóre bolo 21 a pol bodu. Z uvedeného vyplýva, že pri semi-spontánnom rozprávání dospelí nevyjadrujú v epizódach príbehu všetky zadané komponenty gramatiky príbehu. Preto model gramatiky príbehu predstavuje ideálny model rozprávání, ktorý

však nedosahujú ani intaktné dospelé osoby. Podobné výsledky prináša tiež štúdia (Gagarina – Bohnacker – Lindgren, 2019), ktorá sledovala rozprávanie u monolingválnych dospelých po nemecky, po rusky a po švédsky hovoriacich osôb (n = 69) taktiež prostredníctvom nástroja MAIN. Participanti ich výskumu pri rozprávaní príbehu dosahovali priemerné skóre 11 až 12 bodov. Komponenty, ako *scéna*, *pokus* či *výsledok*, sú explicitne zakreslené v obrázkovom stimulačnom materiáli, no komponenty, ktoré sa vzťahujú na *cieľ* postáv či ich *mentálne stavy*, nie je možné „vizuálne prečítať“ z obrázkovej osnovy a narátor si daný obsah musí domyslieť, musí byť schopný vytvárať inferencie o ich obsahu. Ak narátor využíva skôr deskripciu obrázkov než skutočné rozprávanie, v ktorom je nevyhnutné vytvárať inferencie o mentálnych stavoch a sledovať perspektívu postáv, môže to v značnej miere ovplyvňovať výslednú naratívnu produkciu. Zároveň v procese narácie dochádza k vynechávaniu informácií, ktoré rozprávač považuje za zjavné a ich explicitné vyjadrenie by pôsobilo redundantne. Využívanie obsahových elíps preto môžeme tiež považovať za jedno z vysvetlení toho, prečo participanti nevyjadrovali všetky komponenty podľa modelu gramatiky príbehu. Okrem uvedeného sa ukázalo, že elicitácia metóda ovplyvňuje výslednú naratívnu produkciu u dospelých osôb, čo korešponduje s výskumami detskej populácie (porov. Merritt – Liles, 1989). Pri prerozprávaní príbehu narátor produkuje vyššie množstvo komponentov než pri jeho rozprávaní, čo môže byť vysvetlené tým, že pri prerozprávaní osoba čerpá z vyrozprávaného obsahu, z modelu, ktorý bol poskytnutý experimentátorom. Pri kvalitatívnom hodnotení naratív sa zároveň preukázalo, že komponent *cieľ* bol pri rozprávaní aj prerozprávaní len zriedkavo vypovedaným komponentom (37 % a 33 %), čo je v protiklade s teóriou, podľa ktorej je práve *cieľ* kľúčovým komponentom dobre formulovaného príbehu. Toto zistenie korešponduje s výsledkami výskumov narácie v iných jazykoch. Autorky Gagarina, Bohnacker a Lindgren vo svojej štúdii (2019) preukázali, že komponent *cieľ* bol produkovaný s nízkou frekvenciou, t. j. 50 % v epizóde 1 a 2 a 36 % v 3. epizóde. Keďže komponent *mentálny stav ako počiatočná udalosť* bol pomerne často vyjadrovaným komponentom (81 % a 88 %), predpokladáme, že rozprávač následne vynecháva informáciu o cieľoch postavy, pretože tento obsah si môže počúvajúcí domyslieť z vyjadreného mentálneho stavu. Zároveň komponent *cieľ* patrí medzi tie komponenty, ktoré nie je možné „vizuálne prečítať“ z obrázkového materiálu, čo môže vplývať na jeho vyjadrovanie v narácii.

7 Záver

V rámci štúdie sme hodnotili naratívnu produkciu zdravých dospelých osôb prostredníctvom objektívneho hodnotiaceho nástroja MAIN a posudzovali sme ju z pohľadu makroštruktúry – teórie gramatiky príbehu. Keďže subjekty nášho výskumu neprodukovali všetky komponenty, ktoré

bolo možné v príbehoch vyjadriť, predpokladáme, že model gramatiky príbehu je ideálnym modelom rozprávania, ktorý neodzrkadľuje reálnu naratívnu kompetenciu zdravých dospelých osôb. To, že ide o ideálny teoretický model, podporuje aj fakt, že centrálny komponent *ciel'*, ktorý podľa teórie gramatiky príbehu predstavuje esenciálnu zložku rozprávania, bol len zriedkavo vyjadreným komponentom pri rozprávaní aj prerozprávání príbehu. Okrem toho sa preukázal vplyv elicitáčnej metódy na naráciu, keďže v prerozprávání skórovali výskumné subjekty signifikantne lepšie než v rozprávaní, čo môže byť pozitívnym zistením pre intervenciu.

LITERATÚRA

- COWLEY, Judy – GLASGOW, Cheryl: The Renfrew Bus Story Language Screening by Narrative Recall. (American Ed.). Centreville, DE: The Centreville School 1994.
- GAGARINA, Natalia – BOHNACKER, Ute – LINDGREN, Josefin: Macrostructural organisation of adult's narrative texts. In: ZAS Paper in Linguistics, 2019, Vol. 62, pp. 109 – 208.
- GAGARINA, Natalia – KLOP, Daleen – KUNNARI, Sari – TANTELE, Koula – VÄLIMAA, Taina – BALČIŪNIENĖ, Ingrida BOHNACKER, Ute – WALTERS, Joel: MAIN: Multilingual Assessment Instrument for Narratives. In: ZAS Papers in Linguistics, 2012, Vol. 56, pp. 1 – 135.
- GAGARINA, Natalia – KLOP, Daleen – KUNNARI, Sari – TANTELE, Koula – VÄLIMAA, Taina – BALČIŪNIENĖ, Ingrida BOHNACKER, Ute – WALTERS, Joel: MAIN: Multilingual Assessment Instrument for Narratives – Revised. In: ZAS Papers in Linguistics, 2019, Vol. 63, pp. 1 – 20.
- KAPALKOVÁ, Svetlana – POLIŠENSKÁ, Kamila – MARKOVÁ, Lenka – FENTON, James: Narrative abilities in early successive bilingual Slovak–English children: A cross-language comparison. In: Applied Psycholinguistics, 2016, Vol. 37, No. 1, pp. 145 – 164.
- KAPALKOVÁ, Svetlana – NEMCOVÁ, Monika: MAIN: The Slovak version and pilot data. In: ZAS Papers in Linguistics, 2020, Vol. 64, pp. 199 – 205.
- MERRITT, Donna Disegna – LILES, Betty: Story grammar ability in children with and without language disorder: story generation, story retelling, and story comprehension. In: Journal of Speech and Hearing Research, 1987, Vol. 30, No. 4, pp. 539 – 552.
- SAMKO, Milan – KAPALKOVÁ, Svetlana: Analýza naratívnej schopnosti rómskeho dieťaťa v rómčine a slovenčine. In: Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 2014, roč. 48, č. 3 – 4, s. 372 – 384.
- SCHNEIDER, Phyllis – HAYWARD, Denyse – DUBÉ, Vis Rita: Storytelling from pictures using Edmonton Narrative Norms Instrument. In: Journal of Speech-Language Pathology and Audiology, 2006, Vol. 30, No. 4, pp. 224 – 238.

SLANČOVÁ, Daniela – KAPALKOVÁ, Svetlana: Výskum vývinu detskej reči v slovenčine v medzinárodnom kontexte projektov COST. [online]. In: Jazyk a Kultúra, 2013, roč. 4, č. 14, s. 1 – 9 [cit. 2020-01-20]. Dostupné z WWW: http://www.ff.unipo.sk/jak/14_2013/slancova_kapalkova.pdf.

STEIN, Nancy – GLENN, Christine: An analysis of story comprehension in elementary school children. In: Discourse processing: Multidisciplinary perspectives. Ed. R. Freedle. Norwood, NJ: Ablex 1979, pp. 53 – 120.

Daniel Lichard a ustáľovanie spisovnej slovenčiny

Jana Nemčeková

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa,
Nitra, Slovenská republika
janka9312@gmail.com

1 Úvod

Druhá polovica 19. storočia bola významným obdobím z hľadiska budovania národnej identity slovenského obyvateľstva. Nádejou na zlepšenie zlej spoločenskej situácie, v ktorej vtedy Slováci žili, boli aktivity národných buditeľov – mladej generácie štúrovcov, pod vedením politika, jazykovedca, spisovateľa a redaktora Ludovíta Štúra. Popri Štúrovi môžeme spomenúť aj iné významné mená slovenskej histórie, ako Hurban, Hodža, Kráľ, Sládkovič, Chalupka či iní. Práve aktivity týchto osobností svedčia o mimoriadne silnej generácii, ktorej ležali na srdci záujmy slovenského národa. Každý z menovaných sa snažil poukazovať na zlé spoločenské podmienky Slovákov, bojovať za ich národné práva a pozdvihovať ich vzdelanie a kultúru. K týmto významným menám môžeme radiť aj Daniela Licharda, muža, ktorý stál vždy v tieni kodifikátora druhej spisovnej slovenčiny Ludovíta Štúra, a veľkého prívrženca slovakizovanej češtiny, tzv. staroslovenčiny, ktorá mala Slovákov a Čechov spojiť do jedného národa, Jána Kollára (Kačala – Krajčovič, 2011, s. 80 – 85). Daniel Lichard však nielenže stál v tieni týchto velikánov, stál aj medzi nimi, a možno práve preto sa niektorí Lichardovi súčasníci na jeho činnosť pozerali s kritikou a neporozumením, rovnako ako na ňu niektorí pozerajú dnes.

2 Život a dielo

Daniel Lichard, rodák zo Slovenskej Lupče, sa narodil na začiatku roka 1812 do rodiny evanjelického farára Daniela Licharda a Anny Messerschmidtovej. Už od mala mu obaja rodičia zdôrazňovali potrebu vzdelávania, preto po vychodení základnej školy pokračoval v štúdiách v Rimavskej Sobote, v Kežmarku a neskôr na Evanjelickom lýceu v Bratislave. Po skončení štúdia teológie vo Viedni prijal Lichard miesto kaplána v Tisovci, neskôr sa stal farárom v Ochtinej. Po roku pôsobenia na Evanjelickom lýceu v Banskej Štiavnici, keď musel čeliť neustálym obviňeniam uhorskej vlády z panslavizmu, sa utiahol do Skalice, kde opäť pôsobil ako evanjelický farár. Už v roku 1847 sa však Lichard vzdal svojho miesta v prospech svojho brata a začal sa naplno venovať len novinárskej a vydavateľskej činnosti. Práve toto bolo to, čo Licharda naplňovalo a čomu zasvätil svoj život na ďalších tridsaťpäť rokov (Klátik, 2012, s. 5 – 8).

Ak opomenieme Lichardove prvé básnické pokusy, ktoré vychádzali na stránkach časopisov *Plody* a *Hronka*, latinskú gramatiku talianskeho jazyka *Gramatica liguae italicae* (1837), ktorou si financoval vlastné štúdium vo Viedni, či maďarskú učebnicu matematiky *Mathematikai elocsarnok*, napísanú počas pôsobenia na Evanjelickom lýceu v Banskej Štiavnici, Lichardova vlastná vydavateľská činnosť začala v roku 1847 vydaním prvého čísla ľudovovýchovného kalendára *Domová pokladnica*. Tento kalendár vyšiel do roku 1851 ešte šesťkrát, potom začal Lichard pracovať aj na iných kalendároch.

V rokoch 1856 – 1858 vychádzal *Časník, národný československý obrázkový kalendár pro všechny stavy* a v rokoch 1864 – 1965 *Národný kalendár*. Spoluprácu s Maticou pretavil v roku 1865 do vydania *Malého maticného kalendára*, ktorý bol v ďalších ročníkoch premenovaný na *Slovenský kalendár*.

Ak hovoríme o Lichardovej publicistickej činnosti, začať musíme v roku 1848, keď Lichard vydal prvé číslo *Novín pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*. O rok neskôr sa zaslúžil o vydávanie politicky ladených novín *Slovenský pozorník* s prílohou *Žitva*. Po zastavení *Pozorníka*, z ktorého vyšlo len šesť čísel, Lichard súhlasil s prácou na *Slovenských novinách*. Okrem toho, že *Slovenské noviny* boli propagandistickým orgánom viedenskej vlády, boli písané v slovakizovanej češtine. Takáto činnosť bola otvorenou opozíciou voči Štúrovi, jeho prívržencom i jeho aktivitám, preto na dlhý čas Lichard so štúrovcami prestal spolupracovať. Obnovená *Domová pokladnica* vyšla v rokoch 1863 – 1864 už v slovakizovanej češtine (Klátik, 2012, s. 14 – 18).

Za najhodnotnejšie a najznámejšie Lichardovo periodikum je považovaný hospodársky časopis *Obzor*, ktorý začal vychádzať v roku 1863. Súbežne s prácou na časopise pracoval Lichard aj na menších hospodárskych príručkách *Malý gazda* a *Malá gazdiná*. V roku 1874 mu vyšla príručka *Malý účtovník* a v roku 1882 predstavil dvojdielnu *Slovenskú obrázkovú čítanku hospodársku* (Janšák, 1932, s. 107).

3 Prínos Daniela Licharda

Ako sme už v predchádzajúcej časti naznačili, Lichardove názory na jazyk sa postupne menili. Z podporovateľa Ľudovíta Štúra sa Lichard zmenil na zástancu Jána Kollára, hlásajúceho slovenskú spoluprácu s Čechmi, a to nielen v politickej, ale i v jazykovej rovine. Uznanie slovakizovanej češtiny, resp. staroslovenčiny, presadzovanej Kollárom, bolo akousi odmenou viedenskej vlády slovenskému obyvateľstvu za pomoc v revolúcii 1848 – 1849. Hoci Kollár našiel pre slovakizovanú češtinu množstvo podporovateľov aj medzi slovenskou inteligenciou a presvedčil o správnosti používania aj samotného Licharda, slovakizovaná čeština nebola medzi slovenským obyvateľstvom obľúbená a po hodžovsko-hattalovskej jazykovej reforme v roku 1852 sa už prakticky prestala používať.

Zástanovia slovakizovanej češtiny, resp. staroslovenčiny – Kollár, Radlinský, ale i Lichard, sa na istý čas dostali do nemilosti slovenských obyvateľov a štúrovskej generácie buditeľov. Vzťahy medzi dvomi znepriatelenými tábormi sa len ťažko naprávali. Strata popularity medzi slovenským obyvateľstvom a odčlenenie sa od štúrovcov spôsobila, že Lichardove aktivity sa stali nedocenenými a jeho meno pomaly zabudnuté. Aj dnes je jeho osobnosť a činnosť na periférii záujmu laickej i vedeckej obce napriek tomu, že aj vďaka jeho dielam sa štúrovska spisovná slovenčina stávala živým jazykom. Jazykom, ktorý sa prostredníctvom Lichardových diel dostával medzi slovenských obyvateľov, čím dochádzalo k ustáľovaniu jazyka a k jeho popularizácii. Výsledkom Lichardovej činnosti bolo 13 veľkých kníh, 35 kníh menších a 35 ročníkov časopiseckých zväzkov. To spolu predstavovalo skoro 5000 článkov, ktoré Lichard vytvoril pre slovenské obyvateľstvo (Ruttkey, 1961, s. 11 – 53).

Na stránkach novín a časopisov, ktoré Lichard vydával, informoval Slovákov o spoločenskej situácii, prezentoval aktivity spolkov a jednotlivcov tej doby, hlásal osvetu v hospodárskej oblasti, poučal a vzdelával málo vzdelaný slovenský národ. Jazykom týchto diel bola predovšetkým štúrovska spisovná slovenčina, ktorá síce bola kodifikovaná, no nebola dostatočne vyvinutá. Len v lexikálnej oblasti stále chýbali termíny, ktoré by pokryli hospodársku oblasť a ktoré Lichard, vďaka svojmu neobvyklému jazykovému citu, dokázal tvoriť. Pre súčasných používateľov jazyka je takmer bežné, že slová ako *rušeň*, *ďalekohľad* či iné patria do ich slovnej zásoby, no málokto z nich vie, že to bol práve Lichard, ktorý ich pre potreby slovenčiny vytvoril či upravil z iných jazykov. Lichard dbal na zrozumiteľnosť textu, preto pri uvádzaní nových pojmov alebo pojmov, ktoré boli prevzaté z latinčiny, nemčiny či češtiny, uvádzal aj ľudové názvy rozšírené medzi domácim obyvateľstvom. Napr. *posed biely* charakterizoval ako *Bronia alba l* (latinsky), *Weisze zaunrube* (nemecky), *posed bílý* (česky) a *záploník* (slovo, ktorým označovali vyššie spomínanú rastlinu obyvatelia na Slovensku).

Vďaka dielam, ktoré Lichard vytvoril, sa slovenčina udomáčkovala medzi slovenským obyvateľstvom, dostávala sa priamo do obcí, do farností, do škôl i do rodín, kde ju mohli ľudia čítať, zdokonaľovať sa i vzdelávať sa prostredníctvom nej. Lichardovu obrovskú zásluhu vo verejnom živote v spoločnosti v druhej polovici 19. storočia snáď najlepšie vystihuje Svetozár Hurban Vajanský, ktorý o Lichardovi napísal toto: „O žiadnom literátovi slovenskom nemožno doslovne tvrdiť: *nulla dies sine linea* (ani deň bez riadka). O Lichardovi možno. On neprenechal dňa za celých tridsaťpäť rokov, v ktorom by nebol nič napísal k poučeniu, pozdvihnutiu svojho milého národa“ (Pišút, 1960, s. 318).

LITERATÚRA

JANŠÁK, Štefan: Daniel G. Lichard: životopisný nástin. Bratislava: Slovenská kníhtlačiareň 1932. 122 s.

KAČALA, Ján – KRAJČOVIČ, Rudolf: Prehľad dejín spisovnej slovenčiny. Martin: Matica slovenská 2011. 233 s.

KLÁTIK, Milan: Daniel Gabriel Lichard: život a dielo. Liptovský Mikuláš: Tranoscius 2012. 24 s.

PIŠŮT, Milan: Dejiny slovenskej literatúry 2. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied. 1960. 491 s.

RUTTKAY, Fraňo: Daniel G. Lichard a slovenské novinárstvo jeho doby. Martin: Matica slovenská 1961. 333 s.

VAJANSKÝ, Svetozár Hurban: Nekrológ Daniela Licharda. In: Národnje noviny, 1882, roč. 13, č. 137, s. 2.

PRAMENE

LICHARD, Daniel: Domová pokladnica. Skalica: Škarniclova tlačiareň 1848. 336 s.

Kobiety z żelaza – stereotypy a obrazy „słabej płci“ we współczesnych mediach

Elwira Olejniczak

Wydział Filologiczny, Instytut Filologii Polskiej i Logopedii, Uniwersytet Łódzki, Polska

elwira.olejniczak@uni.lodz.pl

1 Cel artykułu

„Kobieto, kobieto, jesteś otchłanią, piekłem, tajemnicą,
i ten, kto powiedział, że cię poznał, jest po trzykroć kłamcą...”

G. Sand

Artykuł jest próbą opisu przykładów dynamicznie zmieniającego się obrazu współczesnej kobiety. Obrazu, który w wielu aspektach sprzeczny jest ze stereotypem kulturowym i językowym. Użyte w tytule określenie „kobiety z żelaza“ funkcjonuje najczęściej w przestrzeni publicznej w odniesieniu do triathlonistek, które ukończyły najbardziej prestiżowe i wymagające zawody na dystansie pełnego Ironman (3.8 km pływania, 180 km jazdy rowerem i 42.196 km biegu). Często jednak w taki właśnie sposób prezentuje się też te wszystkie przedstawicielki „pięknej płci“, które przełamując słabości i stereotypy, próbują sił w różnych wymagających sportach czy zawodach, ale też sprawdzają się w codziennym życiu. W mediach w celach edukacyjnych i promocyjnych co jakiś czas przedstawia się obrazy kobiet, mogących być współczesnymi wzorcami siły i determinacji. W artykule zaprezentowane zostaną wybrane medialne wizerunki kobiet, zaangażowanych nie tylko w triathlonowe zmagania. Materiał do badań zaczerpnięto z największej i najbardziej aktualnej wyszukiwarki i korpusu tekstów monco.frazeo.pl. Metoda analizy lingwistycznej umożliwi przyjrzenie się najnowszym konceptualizacjom pojęcia kobieta rozpatrywanym na szerszym tle kulturowym i językowym.

2 Kobieta a symbolika kulturowa

Wiele mówi się obecnie o kryzysie kobiecości i męskości. Jak zauważył Krzysztof Arcimowicz kryzysy te wynikają przede wszystkim z trudności w udzieleniu odpowiedzi na pytanie: co oznacza być prawdziwym mężczyzną i prawdziwą kobietą (Arcimowicz, 2008, s. 55). Jednoczynnikową koncepcję kobiecości i męskości zanegowała L. Bem, sugerując, iż „cechy i zachowania związane z płcią mogą tworzyć dwie, niezależne grupy: kobiecą i męską, które w odróżnieniu od wcześniejszych koncepcji, mogą być reprezentowane w jednej osobie” (Bajkowski, 2010, s. 28). Stanowi to kontynuację myśli Junga, który podkreślał istnienie

w każdym człowieku zarówno pierwiastków męskich, jak i żeńskich (patrz: Skogemann, 1995, s. 15 – 61).

Nie sposób mówić o współczesnych obrazach kobiet bez odniesień do kontekstów kulturowych i językowych, symbolicznych i stereotypów. „Słownik symboli” Juana Eduardo Cirlota podaje, że kobiety w aspekcie antropologicznym zawsze odzwierciedlały bierne zasady natury (Cirlot, 2000, s. 181). Jak zauważył Jung już w antyku zróżnicowano kobiety na Ewę, Helenę, Sofię i Martę, widząc w nich aspekty popędowe, afektywne, intelektualne i moralne. „Jednym z najczystszych i najbardziej uniwersalnych archetypów kobiety jako animy jest Beatrycze z „Komedii” Alighieriego. [...] Bardzo interesujące są symbole, w których kobieta występuje w połączeniu z figurą zwierzęcą, na przykład kobieta-łabędź z mitologii celtyckiej i germańskiej, spowinacona z kobietami o kozich kopytkach z folkloru hiszpańskiego. [...] Często jest w ikonografii połączenie elementów figury żeńskiej z elementami lwa” (Cirlot, 2000, s. 181).

Kobiety od wieków zachwycały i inspirowały artystów, malarzy, kompozytorów i myślicieli. Funkcjonują ich różne wizerunki i oryginalne koncepcje próbujące określić miejsce niewiasty w świecie. Wielokrotnie postrzegano kobietę jako anioła, ideał, mużę, ale też *famme fatale*. Bywała symbolem wolności, dobra i miłości, ale czasem też kłamstwa, pokusy i okrucieństwa. W ciągu wieków powstała galeria różnych typów kobiecych: cnotliwych i rozpustnych, demonicznych i niewinnych, kochających i okrutnych. „Kobieta jako obraz archetypowy jest czymś złożonym, mogącym uzyskiwać bardzo wyraziste naddatki znaczeniowe: na poziomie wyższym może występować jako Sofia i Maryja, uosobienie wiedzy bądź najwyższej cnoty; wszak jako wizerunek animy przewyższa nawet mężczyznę, będąc odbłaskiem jego najlepszej i najczystszej części. Na poziomie niższym, jako Ewa i Helena, instynkt i uczucie, kobieta nie dorównuje mężczyźnie, stoi poniżej jego. Tak dzieje się bodaj, gdy urzeczywistnia ona samą siebie jako... kusicielkę ciągnącą w dół (Cirlot, 2000, s. 181).

W sztuce antycznej niezwykłość kobiecego ciała wyeksponowano w rzeźbach „Wenus z Milo”, „Nike z Samotraki” oraz „Afrodyce z Knidos” dłuta Praksytelesa. Leonardo da Vinci wyraził renesansową afirmację żeńskiego piękna w obrazie „Leda”, a Botticelli uczcił urodę w dziełach „Narodziny Wenus” i „Primavera”. Dwoistość natury niewiasty przedstawił także Kuba Bryzgalski w postaci „Zmęczonego anioła”. Wergiliusz uważał, że kobiety są niestałe i zmienne, a Charles Baudelaire stwierdził, że są zaproszeniem do szczęścia. Wszystkie te kulturowe i stereotypowe wyobrażenia składają się na ogólny wizerunek kobiety jako istoty pełnej sprzeczności. Stosunek do niej zawsze oscylował między uwielbieniem a mizoginizmem.

3 Kobiecość w języku

Kobieta to „dorosły, dojrzały człowiek płci żeńskiej” (Dunaj, 2000, s. 231), jednak jak podkreślają redaktorzy słowników etymologicznych leksem ten ma zagadkowe pochodzenie. Pojawił się około XVI wieku, a jego początkowe zabarwienie było wyraźnie pejoratywne. Występował bowiem jedynie w tekstach sowizdrzalsko-prześmiewczych i łączył się z przymiotnikami typu „wszeteczna, plugawa, nikczemna” (Długosz-Kurczabowa, 2003, s. 229). Aleksander Bruckner wskazywał, że etymologicznie wyraz ten odnosi się do koby – kobyły albo do kobu – chlewu, bo chów trzody należał do obowiązków kobiet. „Inni wyprowadzają go z stgniem. Gabetta – ‘małżonka, towarzyska łoża’ lub z niem. Kopf-weiss ‘białogłowa’, także fińskiego kave ‘kobieta, matka’, estońskiego kabe ‘kobieta, pani’. Wielu etymologów łączy kobietę z prsł. kobъ ‘wróżba z lotu ptaków’” (Długosz-Kurczabowa, 2003, s. 230).

Zdaniem Krystyny Długosz-Kurczabowa dopiero w XVII wieku słowo kobieta stopniowo traciło ekspresywne nacechowanie, a w XVIII wieku zastąpiło niewiastę i uzyskało neutralną wymowę (Długosz-Kurczabowa, 2003, s. 229). Jak podkreślił Andrzej Bańkowski w powszechnym użyciu kobieta jest dopiero od 150 lat, a przyczynili się do tego trzej romantycy – Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki i Zygmunt Krasiński oraz wcześniejsi literaci-biskupi Adam Naruszewicz i Ignacy Krasicki (Bańkowski, 2000, s. 736).

Słowniki współczesnego języka polskiego najczęściej wiążą kobietę z określeniami: „mądra, inteligentna, rozumna, odważna, piękna, elegancka, przystojna, wytworna, wyzywająca, ponętna, seksowna, zgrabna, ekscentryczna, oryginalna, niepowtarzalna, urocza, pociągająca”. Dookreślają ją przymiotniki „młoda lub stara, biedna lub bogata, wolna, samotna lub zamężna, kapryśna, niestała, grymaśna i humorzasta; z przeszłością, demoniczna, fatalna” (Zgółkowa, 1998, t. 16, s. 318). W „Praktycznym słowniku współczesnej polszczyzny” Haliny Zgółkowej wskazano na takie połączenia wyrazowe jak „kusząca, elektryzująca, podniecająca kobiecość; urok, czar kobiecości; mieć w sobie dużo, mało kobiecości” (Zgółkowa, 1998, t. 16, s. 317). „Inny słownik języka polskiego PWN” pod red. Jerzego Bralczyka podaje, że kobiecy to dotyczący kobiet, należący do nich, przeznaczony dla nich, typowy dla kobiet lub zgodny z wyobrażeniami typowej kobiety, np. uwodzicielskie lub pozbawione stanowczości (Bralczyk, 2000, s. 635). Kobiecy występuje w takich kontekstach jak: „kobieca intuicja, wrażliwość, uroda; piękno ciała, stroje, dodatki kobiece, ale też choroby kobiece i płaczliwość” (Zgółkowa, 1998, t. 16, s. 317). Bliskoznacznymi są sformułowania: „po babsku, po kobiecemu, po damsku, zniewieściale” (Zgółkowa, 1998, t. 16, s. 316), a kobieta bywa określana też „panią, damulą, damą, niewiastą, białogłową, babką, facetką, jejmością, paniusia, pańcią, płcią piękną” (Zgółkowa, 1998, t. 16, s. 319).

4 Wizerunki „kobiet z żelaza”

„Jestem mamą, pracuję zawodową dość intensywnie i od sześciu lat bawię się w tak zwany triathlon... Za co lubię triathlon? Za siłę jaką mi daje... za poczucie, że mogę wszystko...”

(Droga do Ironmana: https://www.youtube.com/watch?v=3ca_i8iUQZg)

Joanna Mikulska w artykule „Czy kobiety są gorsze? Obrazy społeczne kobiet i innych kategorii społecznych” zauważyła, że „sytuacja wielu kobiet, zwłaszcza tych, które pragną uwolnić się od przypisywanych im płci ról i podjąć zadania tradycyjnie zarezerwowane dla mężczyzn, jest dla nich źródłem negatywnych doświadczeń” (Mikulska, 2011, s. 18). Stereotypy związane z kobiecością przez lata koncentrowały się wokół kobiecego ciepła emocjonalnego, empatii, uległości, rodzinności, delikatności, bierności, podporządkowania i braku decyzyjności. Lucyna Kopciwicz podkreśliła, że „znaczenia kobiecości i męskości są społecznymi wytworami, co oznacza że ich kształt nie jest niezmienny i ahistoryczny” (Kopciwicz, 2005, s. 191). Choć czasy się zmieniły i nikogo już nie dziwi widok zorganizowanych, ambitnych, wykształconych i zdeterminowanych kobiet, które z powodzeniem spełniają się w różnych rolach to jednak wciąż bardzo mało jest kobiet, które realizują swoje pasje, czy też tak wyróżniają się życiową postawą, że mówi się o nich jako „kobietach z żelaza”.

W wyszukiwarce i korpusie tekstów monco.frazeo.pl, który jest najbardziej aktualnym zbiorem różnych kontekstów wyrazów we współczesnych dyskursach, zanotowano jedynie 32 użycia sformułowania „kobieta z żelaza”, 6 razy „kobiety z żelaza”, a także 7 razy „Ironwoman”. Symbolikę językową i kulturową kobiety omówiłam, ale warto dodać, że choć żelazo konotuje zazwyczaj siłę, władzę, broń, w niektórych kontekstach kulturowych bywa też synonimem poddaństwa i niewoli („dźwigać żelaza”, czyli być niewolnikiem, więźniem) (patrz: https://wolnomularstwo.pl/baza_artykulow/filozofia-rytualysymbole/wolnomularstwo-a-symbole/symbolika-metali/). W analizowanym materiale można wyróżnić kilka odniesień i konceptualizacji sformułowania „kobieta z żelaza”.

4.1 Prawdziwe kobiety z żelaza – w odniesieniu do utytułowanych triathlonistek

Triathlon łączy pływanie, jazdę na rowerze i bieganie, jego początki sięgają lat siedemdziesiątych. Status dyscypliny olimpijskiej zyskał w 2000 w Sydney, ale bardziej popularny, jeśli mowa o Polsce, stał się dopiero w ostatnim dziesięcioleciu. Niemniej jednak na listach startowych coraz liczniejszych imprez triathlonowych wciąż odsetek kobiet jest niewielki, najczęściej nie przekracza 20%, a im dłuższy dystans, tym kobiet chcących spróbować swoich sił jest jeszcze mniej. By zmienić ten stan rzeczy organizatorzy zawodów i administratorzy stron internetowych

prezentują historie i osiągnięcia kobiet, które mogą stanowić współczesne wzorce wiary w siebie i umiejętności balansowania między rodziną, pracą i sportową pasją.

W historiach triathlonistek wyraźne są paralelne motywy. Po pierwsze zwraca się uwagę na niezwykłą umiejętność godzenia różnych ról, np.: „stawała na głowie, aby znaleźć czas na trening”. Duża jest frekwencja występowania przymiotników i imiesłowów podkreślających trudności przygotowań i treningów. Mówi się także o sukcesach i zdobytych wyróżnieniach oraz radzeniu sobie z problemami zdrowotnymi i kontuzjami. Gerundia, np.: „przytopienie”, „wymiotowanie”, eksponują trudną drogę do realizacji celów. Poprzez zaprzeczenie „nie ma takiej drugiej” podkreśla się wyjątkowość opisywanej kobiety. Uwagę zwracają także liczne pozytywnie nacechowane i oceniające sformułowania: „niezwykła osoba; kobieta z żelaza; prawdziwa bohaterka; jest prawdziwą triathlonową dumą naszego regionu!; Z pewnością zasłużyła na tytuł sportowca roku 2018”.

Oto przykład:

„Niezwykła osoba! Jak na Ironmenkę przystało: kobieta z żelaza! Rok 2018 był dla niej okresem bardzo intensywnych, wyczerpujących treningów oraz zwycięską próbą połączenia obowiązków: pracy, bycia mamą, panią domu i sportowcem. Stawała na głowie, aby znaleźć czas na trening. Nawet wtedy, kiedy podupadała na zdrowiu... A gdy już wychodziła, dawała z siebie 100%, co szybko przyniosło spektakularne efekty!

Gosia jest prawdziwą bohaterką. 23 września 2018 r. spełniła swoje marzenie startując w 1/2 Ironmana w msc. Koper na Słowenii. Razem z 4-osobową ekipą reprezentowała dumnie nasz kraj w biało-czerwonych strojach. Przełynęła 1,9km w Adriatyku (mimo przytopienia i wymiotowania w wodzie nie zatrzymała się!). [...] Gosia Szurnicka jest prawdziwą triathlonową dumą naszego regionu! Z pewnością zasłużyła na tytuł sportowca roku 2018. Nie ma drugiej takiej...” (to.com.pl, 8. 12. 2018).

4.2 Triathlonistka Magda

Początek prezentacji kolejnej z triathlonistek koncentruje się wokół elementów poznawczych dotyczących organizacji jej dnia. Z pozoru sucho wymieniane punkty grafiku mają funkcję perswazyjną. Pokazują, że możliwe jest takie dysponowanie czasem, by można było znaleźć czas na różne aktywności: „Pani Magda rozpoczyna swój dzień o 5:00, by już o 6:00 wskoczyć do wody; Tygodniowo spędza w wodzie ok. 12 h, przepływa ok. 25 km, przebiega 60 km, przejeżdża rowerem 360 km”. Kobieta z żelaza sprawnie łączy w życiu kilku ról, co obrazują rzeczownikowe orzeczniki i wyliczenia: „jest studentką, żołnierzem, ratownikiem medycznym, kierowniczką sekcji Triathlon w WMKS Olsztyn, trenerką, koleżanką i dziewczyną”. Nie zabrakło też informacji o sukcesach, które przykuwają uwagę, działając na prawach wzmocnienia wiarygodności i budowania autorytetu: „mistrzostwo Polski w triathlonie, Mistrzostwo Europy w Aquathlonie”. Mocnym akcentem, a zarazem pomostem w przyszłość jest umieszczona na końcu sugestia dotycząca udziału w Igrzyskach Olimpijskich.

Przykład z tekstu:

„Pani Magda rozpoczyna swój dzień o 5:00, by już o 6:00 wskoczyć do wody. Potem szybko zjada śniadanie, ucina sobie drzemkę, po której zaczyna trening kolarski. Po południu obiad, drzemka i trening biegowy. Tygodniowo spędza w wodzie ok. 12 h, przepływa ok. 25 km, przebiega 60 km, przejeżdża rowerem 360 km. Tak intensywny trening nie przeszkadza jej być studentką, żołnierzem, ratownikiem medycznym, kierowniczką sekcji Triathlon w WMKS Olsztyn, trenerką, koleżanką i dziewczyną. Magda, to prawdziwa kobieta z żelaza! Ma na koncie kilkukrotne mistrzostwo Polski w triathlonie, Mistrzostwo Europy w Aquathlonie i wiele startów w międzynarodowych imprezach triathlonowych najwyższej rangi. Bez wątpienia jej kariera sportowa zmierza w jednym kierunku, udział w Igrzyskach Olimpijskich!” (ro.com.pl, 5. 3.2015).

4. 3 Żelazna Dama z Kętrzyna dziewiątą kobietą świata

W jednym z artykułów prasowych nie tylko kobietą z żelaza, ale „Żelazną Damą” nazwano sportsmenkę pochodzącą z Kętrzyna – Annę Lechowicz, która wystąpiła na Mistrzostwach Świata Ironman w RPA. Na wizerunek triathlonistki składają się zarówno sukcesy, o których sama opowiada, ale także imponująca determinacja nawet w kryzysowych momentach: „Najwięcej problemów nasza zawodniczka miała na drugim etapie. Otrzymała karę od sędziego za szybkie wyprzedzenie zawodniczki, która jechała przed nią. To skutkowało 5-minutowym postojem w tzw. "namiocie kar". To jednak nie zniechęciło kętrzyńnianki, która mimo tego, że do biegu przystępowała w kiepskim nastroju, to jednak ostatecznie osiągnęła swój najlepszy czas w półmaratonie w tym sezonie”. Spektakularny postęp i osiągnięcia nie sprawiły, że Anna Lechowicz przestała być osobą skromną. Z jej wypowiedzi wyłania się obraz kobiety znającej swoją wartość, nastawionej na rozwój i niwelowanie słabszych ogniw, ale też umiejącej cierpliwie czekać. Opowiada o sportowych przemyśleniach w metaforyczny sposób, używając leksyki związanej ze zniwami. „Wiem też, że dobra forma nie zawsze starcza na zrobienie super wyniku. Czasami jest tak blisko, a jednak tak daleko. Wiem też, że jeszcze mam potencjał na rozwój i teraz należy zbierać cierpliwie doświadczenia i uczyć się pokory, żeby w odpowiednim momencie zebrać zniwa”.

Przykład:

„Po 3 latach i 3 miesiącach, odkąd od zera zaczęłam trenować triathlon i udaje mi się być w TOP 10, uważam to za mój życiowy sukces. Wiem też, że dobra forma nie zawsze starcza na zrobienie super wyniku. Czasami jest tak blisko, a jednak tak daleko. Wiem też, że jeszcze mam potencjał na rozwój i teraz należy zbierać cierpliwie doświadczenia i uczyć się pokory, żeby w odpowiednim momencie zebrać zniwa. Czołówka kobiet amateerek jest tak bardzo silna, że przerasta to moje oczekiwania, ale mam nadzieję, że nie możliwości. Do poprawy jest na pewno bieg, bo żeby myśleć o „pudle” trzeba biegać półmaraton grubo poniżej 1:30, a najlepiej poniżej 1:25. Jeszcze troszeczkę muszę urwać z pływania.”

4.4 Amatorki z żelaza, czyli polskie triathlonistki

Amatorskim zmaganiom triathlonowym, zwykłym oraz niezwykłym kobietom poświęcono także publikację na stronie wirtualnapolska.pl. Artykuł na wstępie podejmuje kwestię małego zainteresowania Polaków regularną aktywnością fizyczną. Na tak zarysowanym tle, na zasadzie kontrastu, ulokowane zostały egzemplifikacje kobiet, dla których sport stał się nieodłącznym elementem rzeczywistości. „Tylko 40 proc. Polaków podejmuje regularnie jakąkolwiek aktywność fizyczną. Czasami jest to tylko przejażdżka rowerem raz w miesiącu. Ale one trenują naprawdę intensywnie – i to trzy sporty naraz! Triathlonistki to prawdziwe kobiety z żelaza.”

Zarówno wyznanie Ani z Olsztyna, jak i Kasi z Poznania koncentruje się wokół motywu nieustannego braku czasu matek i żon oraz kłopotów organizacyjnych. Użyte zostaje metaforyczne sformułowanie: „nieźle się trzeba nagimnastykować”, w kontekście prób znalezienia choć chwili na trening: „Ten sport pochłania sporo czasu. Pracującej, prowadzącej dom i wychowującej dziecko kobiecie sprawia to czasami trudność”. Kobiety triathlonu w pełnych emfazy słowach obrazują stosunek do sportu, mówią o miłości, wręcz uzależnieniu („triathlon stał się moim narkotykiem”) i gotowości do poświęceń w myśl zasady chcieć to móc. Opowiadają o bardzo wczesnych lub bardzo późnych godzinach treningów, tak by nie odbywały się one kosztem dzieci i czasu dla rodziny. Wyraźne jest nagromadzenie rzeczowników abstrakcyjnych: siła, umiejętności, wytrzymałość, zawziętość, miłość, poświęcenie, priorytety.

Przykład:

„Ania Walaugo z Olsztyna i Kasia Włodarczyk z Poznania to kobiety, które pokochały triathlon. Dla mnie osobiście najtrudniejszą rzeczą jest wygospodarowanie czasu na treningi. Przy dwójce dzieci i trenującym mężu trzeba się nieźle nagimnastykować, by móc iść poćwiczyć przy jednoczesnym zachowaniu odpowiednich priorytetów. Potwierdza to Ania, która niedawno zadebiutowała w triathlonie w sztafecie (jechała rowerem). – Ten sport pochłania sporo czasu. Pracującej, prowadzącej dom i wychowującej dziecko kobiecie sprawia to czasami trudność – mówi początkująca triathlonistka. – Jednak wydaje mi się, że wszystko jest możliwe do pogodzenia, trzeba tylko chcieć. Dla chcącego nic trudnego, więc Kasia swoje treningi pływackie odbywa dopiero po godzinie 21, a Ania podłącza się do treningów męża, który też „zachorował na tri”.

Żelazne kobiety także w sposób humorystyczny odnoszą się do plusów triathlonowego życia, wspominają o możliwości podziwiania atrakcyjnych, wysportowanych, męskich ciał oraz „ekstremalnym leku na nudę”. Pełne szczerości są też wypowiedzi w formie wyznań: „Wyczerpujące treningi dają siłę, moc wewnętrzną, pomagają w codziennych zajęciach. Czuję, że zmienia się u mnie wszystko, moje ciało, psychika, nastawienie do życia... Po trudnych, nie ukrywam, kilku miesiącach przygotowań, mogę stwierdzić, że triathlon stał się moim narkotykiem...” Dla triathlonistek bardzo ważny okazuje się psychologiczny aspekt sportu. Dzięki aktywności fizycznej czują się one silniejsze mentalnie, są pewniejsze siebie, stawiają

przed sobą kolejne wyzwania, lepiej rozumieją swoje ciała i umysły: „Kiedy w zeszłym roku Kasia uczyła się pływać, nie wyobrażała sobie siebie pokonującej więcej niż 25 metrów kraulem, w dodatku na otwartej wodzie. Teraz tym stylem mogłaby przepłynąć kilka kilometrów”.

Przykłady:

„Kasia Włodarczyk, w internecie znana jako Biegająca Matka, żartuje, że w triathlonie najbardziej podobają jej się... mężczyźni, bo ‚są lepiej zbudowani niż biegacze’. A na serio dodaje: Cały czas zadziwia mnie, jak moje ciało reaguje na tak duży wysiłek, a jeszcze bardziej zadziwia mnie moja głowa, która z sygnałami ciała usilnie stara się walczyć. Dzięki temu mogę przesuwac granice swojej wytrzymałości – mówi... Można rozładować napięcie z dnia codziennego i uspokoić umysł. W triathlonie kształtuje się przede wszystkim charakter, wolę walki i wiarę w siebie” (kobieta.wp.pl, 07.09.2015).

Kobiety z żelaza odważnie przeciwstawiają się stereotypom. Zdarza im się słyszeć, że „sport nie jest dla kobiet”, że triathlon jest dla tzw. „twardzieli”. Podchodzą jednak do tego z humorem i rezerwą, świadome słabych i mocnych stron, nie przejmują się takimi głosami.

4.5 Kobiety z żelaza poza triathlonem – „Żelazna Polka” Justyna Kowalczyk

Jak pokazuje wyszukiwarka tekstów monco.frazeo.pl, określenie kobiety z żelaza w dyskursie publicznym pojawia się nie tylko w triathlonowych kontekstach. W okresie największych sukcesów Justyny Kowalczyk, zarówno polskie jak i norweskie media, to właśnie ją nazywały „żelazną Polką” lub „kobietą z żelaza”, podkreślając w ten sposób jej niezwykłą siłę i wolę walki, ale także bezbłędną taktykę.

Zdaniem norweskich mediów prolog tegorocznego Tour de Ski pokazał, że zawody będą pojedynkiem dwóch wielkich biegaczek Norweżki Marit Bjoergen i „żelaznej Polki” Justyny Kowalczyk (wp.pl, 29.12.2011).

Norweskie media o Kowalczyk: Polska kobieta z żelaza pokazała siłę (rmf24.pl, 29.12.2011).

Norweskie media o Kowalczyk: Silna i bezbłędna polska kobieta z żelaza (gazeta.pl, 07.12.2013).

4.6 Jedna straciła brata, druga pokonała raka – niezniszczalne podium

W kontekście kobiet z żelaza w dyskursie medialnym pojawiła się też historia zmagania trzech najlepszych zawodniczek narciarstwa biegowego, które stanęły na podium w Rybińsku. Norweskie sportswomenki musiały zmierzyć się nie tylko z rywalkami, ale przede wszystkim z losowymi tragediami i chorobą: „Jeśli zsumuje się liczbę nieszczęść, jakie pokonały, to wyjdzie nam, że na podium w Rybińsku stanęły kobiety z żelaza. Coś w tym jest, bo zwyciężczyni biegu na 10 km ‚łyżwą’ musiała poradzić sobie z utratą bliskiego, a trzecia stoczyła wygraną, na szczęście, batalię z nowotworem”. W tym kontekście bycia kobietą z żelaza konotuje nie tylko sportowe możliwości i sukcesy, ale przede wszystkim wiąże się hartem ducha

i umiejętnością podnoszenia się po kolejnych upadkach. Obecna jest negatywnie wartościująca leksyka związana z kontuzjami i przykrymi zdarzeniami losowymi:

„A to ścięgno Achillesa, a to pęknięcie kości ogonowej, były też złamania łokcia, a nawet szczęki. Straciła brata, wpadła na latarnię. Tuż przed igrzyskami Astrid dowiedziała się, że zginął jej brat i treningowy partner Anders... Kolejny cios przyszedł miesiąc później, gdy Norweżka startowała w Pucharze Świata. Podczas zawodów w Oslo miała dramatycznie wyglądający wypadek - przy dużej prędkości wpadła na latarnię i mocno się poturbowała. Doznała wstrząśnienia mózgu i trafiła do szpitala. Po kraksie też się podniosła... Gdy w piątek niezniszczalna Jacobsen stała na najwyższym stopniu podium, po swojej lewej ręce miała uśmiechniętą Stefanie Boehler. Niemka w mieście nad Wołgą zajęła 3. miejsce. Ona też sporo przeszła. Gdy w Soczi o mało nie wbiegła na pudło (była szósta), przyznała, że był to jej występ życia. Jeszcze dwa lata wcześniej zdiagnozowano u niej raka tarczycy. Było leczenie radioaktywnym jodem, a także leżenie w izolatce, aż nierówną walkę wygrała i wróciła do sportu. Jak widać, z powodzeniem“ (www.tvn24.pl, 23.01. 2015).

4.7 Kobieta z żelaza, czyli Ida Lis

W 2018 roku kobietą z żelaza okrzyknięto także osiemnastoletnią mieszkankę Bełchatowa – Idę Lis, która bijąc kolejne rekordy, została mistrzynią Polski seniorek w trójboju. Chociaż wystartowała jako najmłodsza zawodniczka w kategorii poprawiła aż osiem rekordów Polski i pokonała 79 rywalek. W celu opisu sukcesów Idy użyto wielu sportowych sformułowań, np. przysiad, wyciskanie leżąc, martwy ciąg. Wysoka jest frekwencja występowania liczebników, dzięki którym w sposób precyzyjny można opisać jej dokonania. Fragmenty tekstu:

„W wyciskaniu leżąc, Ida uzyskała wynik 85 kg. W ostatniej konkurencji, którą jest martwy ciąg, bełchatowianka osiągnęła wynik 182,5 kg, bijąc rekordy Polski do lat 18 i 20. Wynik TOTAL, który na końcu rywalizacji osiągnęła Ida i który dał jej ostateczny triumf, to 432,5 kg, a więc kolejne trzy rekordy kraju do lat 18, 20 i 23. Warto podkreślić, że w porównaniu z ubiegłym rokiem Ida osiągnęła wynik o 10 kg lepszy”. Trójboistka i kobieta z żelaza oprócz charyzmy, zapału i sportowych sukcesów może pochwalić się też radością życia i entuzjastycznym, pozytywnym nastawieniem do kolejnych wyzwań. Świadczy to o jej psychicznej odporności i dojrzałości: „Czy dla tej dziewczyny istnieją rzeczy niemożliwe? - Myślę, że nie ma takich rzeczy – przekonuje uśmiechnięta Ida. – Sport jest nieprzewidywalny. Musimy być przygotowani na każdą okoliczność, ponieważ wszystko się może wydarzyć – dodaje najlepsza trójboistka w Polsce” (belchatow.naszemiasto.pl, 15.09.2018).

4.8 Runmageddonowa kobieta z żelaza: moja misja - dodaję ludziom odwagi

Inna kobieta, łamiąca stereotyp słabej płci to pochodzącą z mazurskiej wsi Justyna Możdżeń. Studentka, mors, biegaczka, propagatorka pozytywnego podejścia do ludzi i życia oraz kandydatka do tytułu Miss Runmageddonu, tak mówi o swoim celu: „Chciałabym dodawać ludziom odwagi nie tylko do biegów ale i do życia!” Biegi ekstremalne stały się dla niej okazją do odkrywania siebie, do wyjścia z formy, strefy komfortu i sprawdzenia się w zupełnie innych warunkach. „Były też oczywiście przeszkody, które ambitnie postanawiałam przejść sama. Kilka prób. Wysilek. I się udało! Warto walczyć! Satysfakcja ogromna. Siła. Czuje się w takich

momentach ogromną moc. Tak jak w życiu... Bo te biegi to coś więcej. Dużo więcej”. Zachwyty wynikający z przekraczania granic oddają powtórzenie, metaforyczny i emocjonalny ton wypowiedzi: „Poczułam autentyczną moc po wyjściu z lodowatej wody!”. Runmageddonowa kobieta z żelaza szczególnie akcentuje współpracę z innymi, nie tylko w czasie pokonywania biegowych przeszkód, na wrażliwość wobec drugiego człowieka i próby zrozumienia innych. Używa leksyki związanej z walką, trudem, ale przekłada ten fizyczny trud także na aspekty psychologiczne, starając się dotrzeć ze swoim przesłaniem do jak największej rzeszy ludzi:

„Niesamowite! Jest ciężko, ale człowiek jednocześnie czuje moc! Ludzie tam są niesamowici. Pozytywni. Dla ludzi właśnie warto tam być. Bieg jest jak życie. Czasem stawałam przed przeszkodą, najczęściej przed ścianą i mówię ‚Nie..., jak? Nie dam rady!’ i nagle słyszałam głos za plecami: ‚Hej! Pomóc ci?’, a czasem po prostu sama pytałam, czy ktoś mi pomoże. Tak jest w życiu. Stajesz przed problemem. Pamiętaj zawsze, że są ludzie. Czasem ciężko się przyznać, że się czegoś nie potrafi. Nie rozumiem, ale wiem, że warto się do słabości przyznać i poprosić o pomoc. I nikt cię nie oceni, wręcz przeciwnie – pomoże. Wierzę w dobro ludzi. Bardzo w nie wierzę.”

Bohaterka artykułu zachwyca się niezwykłą siłą, jak drzemie w kobietach: „Mówi się, że kobieta to słaba płeć. Udowadniasz, że to nieprawda. – Kobieta... nie znam istoty twardszej od kobiety. Jesteśmy po prostu niesamowite”. Chce być motywacją dla innych, świadectwem, że sport, biegi i wyzwania zmieniają człowieka nie tylko pod względem fizycznym, ale przede wszystkim psychicznym. Używając pierwszej osoby liczby mnogiej czasowników, mówi o ludzkich lękach i blokadach: „straszymy dzieci, boimy się, oceniamy”. Wybory Miss Runmageddonu są dla niej okazją do pokazania, że można w życiu łączyć siłę i waleczność z pięknem i delikatnością, a wszystko to jeszcze wpleść w przesłanie dla świata.

„Mam taką swoją małą misję: dawania ludziom odwagi... Do biegów, ale i do życia. Straszymy swoje dzieci tym światem, straszymy je sobą. Sami się boimy. Oceniamy się nawzajem, tak naprawdę się nie znając. Łatwo przychodzi nam oceniać innych, a tak trudno jest nam ich zrozumieć. Każdy człowiek to jakaś historia. Chciałabym, żeby ludzie częściej wyciągali do siebie wyciągniętą dłoń w geście pomocy, niż zaciskali na siebie pięści w złości. Pomyślałam, że gdybym otrzymała tytuł Miss Runmageddonu... to mogłabym dotrzeć z tym światelkiem wiary w drugiego człowieka do większej liczby osób...” (gazetaolsztynska.pl, 08.09.2018).

Afirmację życia zawierają ostatnie słowa tej kobiety z żelaza zawarte w omawianym wywiadzie. Kiedy zapytano ją o największe marzenie, odpowiedziała: „Żyć tak jak teraz. Z ludźmi, których kocham. Czuć ich wsparcie. Bo przy nich jestem w stanie realizować każde marzenie!”

4.9 Kobieta z żelaza – metafora kobiecego zmagania się z problemami codzienności

W analizowanym materiale znalazł się też przykład jeszcze innej conceptualizacji sformułowania „kobieta z żelaza”. Historia Edyty jest opowieścią o matce samotnie wychowującej trójkę dzieci,

która musi się zmagać z licznymi problemami życia codziennego. Mąż pił, uderzył ją i groził, że ją zabije, kiedy wystąpiła o rozwód: „Pierwszy pozew rozwodowy wycofała, bo obiecywał poprawę: że przestanie pić, zacznie się leczyć... Zwleką do chwili, gdy zamachnął się szerokim łukiem i po raz pierwszy ją uderzył”. Kobieta nie otrzymuje od męża alimentów, bo celowo zrezygnował on z legalnej pracy, kiedy uprawomocnił się wyrok zasądający od niego pieniądze na rzecz dzieci: „W ciągu pięciu lat wyrodney ojciec zapłacił zasądzone alimenty zaledwie trzy razy.” Nikt nie umie pomóc kobiecie, system jest niewydolny, a w momencie kiedy zaczęła pracować pozbawiono ją wsparcia z Funduszu Alimentacyjnego.

Przykłady:

„Edyta przez chwilę dostawała pieniądze z Funduszu Alimentacyjnego (środki z budżetu państwa; w 2016 r. było ich w FA 1,43 mld zł). Po 400 zł na dziecko. Ale jest dumną kobietą, a duma w naszym kraju ma konkretną cenę. – Nie chciałam, by moje dzieci miały gorzej. Nie chciałam ustawić się w kolejce po zapomogi. Byłam technikiem fizjoterapii. Postanowiłam się uczyć, zrobiłam magistra. Moje zarobki urosły o niebotyczne 400 zł i przez to straciłam wsparcie z funduszu – opowiada... Edyta pracuje codziennie. Trzy razy po 10 godz., dwa razy po 12. Wychodzi 54 godz. w tygodniu, a jak mówi, wolałaby spędzać więcej czasu z dziećmi, zwłaszcza z młodszą córką, która potrzebuje uwagi i miłości, bo szczególnie odczuwa brak drugiego rodzica” (dziennik.pl, 18.11.2018).

4.10 Kobieta z żelaza – zakonnica ratująca żydowskie dzieci

Intrygująca historia innej kobiety z żelaza dotyczy losów Matyldy Getter, zakonnicy która w 1985 otrzymała medal Sprawiedliwy wśród Narodów Świata. W czasie I wojny światowej otworzyła kuchnię, gdzie przygotowywano posiłki dla 450 osób dziennie. Z jej inicjatywy uruchomiono szpital, w którym franciszkanki opiekowały się rannymi żołnierzami. Otworzyła świetlicę dla niedożywionych dzieci, dom dla repatriantów ze Wschodu, a w okresie międzywojennym kilkanaście nowych placówek dla dzieci: domów, przedszkoli i szkół. W 1925 r. otrzymała Order Odrodzenia Polski z Krzyżem Oficerskim, a kilka lat później nadano jej Złoty Krzyż Zasługi. W obliczu wybuchu II wojny światowej matka Matylda miała już prawie siedemdziesiąt lat. Nie przeszkodziło to jednak jej w zorganizowaniu licznych akcji ratujących uwięzione w getcie żydowskie dzieci. Franciszkanek wystawiały dzieciom fałszywe metryki chrztu, postarzały papier, naświetlając go lampą kwarcową. Posiadający takie podrobione dokumenty Żydzi oraz inne ofiary wojny chronili się w ośrodkach prowadzonych przez siostrę Matyldę:

„O ich przyjeździe informowano zakonnice telefonicznie przez umówione hasło: „Czy przyjmie siostra błogosławieństwo Boże?... Żeby zmniejszyć ryzyko dekonspiracji, siostry tleniły dzieciom włosy, przyklejały opatrunki na nosy i bandażowały im twarze. W czasie rozmów z Niemcami matka Getter zachowywała spokój, zaprzeczając zarzutom, jakoby miała ukrywać Żydów. Po zakończeniu wojny matka Getter otworzyła zakład dla osób starszych. Kiedy chciano jej odebrać lokal, nie powiedziała ani słowa, tylko usiadła i zaczęła się modlić. Osoby odpowiedzialne za przeprowadzenie eksmisji nie potrafiły jej ruszyć z krzesła, postanowiły pozostawić mieszkanie potrzebującym. – Kiedy była już słaba, swoją bierną, ale stanowczą postawą i tak zwyciężyła – zauważa s. Frącek.”

Na wizerunek zakonnicy składają się relacje, opisy i wspomnienia osób, które ją znały. Malują oni słowami obraz kobiety odważnej i zdeterminowanej, która z jednej strony „drżała jak osika”, z drugiej „nikomu nie odmówiła jednak wsparcia”. Te z pozoru kontrastując ze sobą sformułowania, uzupełniają się, ukazując wielowymiarowy portret. Do deskrypcji użyto wielu pozytywnie wartościujących określeń, które tworzą nieomal wzorzec parenetyczny: „miała zawsze otwarte serce, dar zjednywania sobie ludzi; ogromnie wrażliwa na biedę, poświęcała potrzebującym każdą wolną chwilę; prowadziła ascetyczny tryb życia; przeznaczala wiele czasu na modlitwę”. Przywołane zostają męskie i kobiece cechy bohaterki, wyrażone abstrakcyjnymi rzeczownikami oraz metaforycznymi epitetami: „męski rozum, delikatność kobieca; szybkość decyzji, zmysł organizacji, niewyczerpana cierpliwość”.

„Jedną z ważniejszych grup, które otrzymały pomoc od zgromadzenia, były uwięzione w getcie żydowskie dzieci. Dzięki ludziom dobrej woli przybywały do domów zakonnych w koszach z brudną bielizną, beczkach i pod workami warzyw. Wśród nich znajdowały się niemowlęta odjęte od piersi matek tuż przed egzekucją. Ich przewożeniem na drugą stronę muru zajmowały się także same zakonnice. Groziła im za to śmierć lub transport do obozu koncentracyjnego. – Matka Getter bardzo bała się o swoje siostry, jej sekretarka wspominała, że „drżała jak osika” (kosciol.wiara.pl, 18.10.2018).

Była gotowa nieść pomoc bliźnim o każdej porze dnia i nocy. W czasie niemieckiej okupacji matka Matylda Getter ocaliła życie kilkuset żydowskich dzieci.

5 Zakończenie

Stereotyp jest pojęciem na pograniczu psychologii, socjologii, językoznawstwa. Naukowe opracowania wskazują na jego szablonowość, schematyczność, uproszczony, wartościujący i emocjonalny charakter. „Stereotyp poprzedza użycie rozumu; jest formą postrzegania, która narzuca pewien charakter danych naszym zmysłom, zanim te dojdą do naszego rozumu – napisał Lippmann” (cyt. za: Budrowska, 2000, s. 6). Stereotypy, jak napisał Tomasz Bajkowski, są pewnego rodzaju przesądem, źródłem stygmatyzacji i uprzedzeń (Bajkowski, 2010, s. 11). Tradycyjny stereotyp kobiety kładzie nacisk na macierzyństwo jako rolę płciową i społeczną, przypisuje kobietę dzieciom i rodzinie, koncentrując się wokół afirmacji takich cech kobiecych jak: emocjonalność, opiekuńczość, zdolność do poświęcenia dla innych, łagodność, serdeczność, wrażliwość na uczucia i potrzeby innych. Nowszy stereotyp opiera się na kulcie pięknego i młodego ciała oraz balansowaniu między rolą matki, żony i pracownika. Napięcie pomiędzy rolami kobiety ujęła Anna Titkow w słowach: „głównymi kryteriami szacunku dla kobiety są: właściwe pełnienie ról rodzinnych i ewentualne skuteczne łączenie ich z pracą zawodową” (Budrowska, 2000, s. 17).

Zaprezentowane w artykule wizerunki kobiet są odzwierciedleniem permanentnej ewolucji kobiecości w świadomości społecznej. We współczesnym dyskursie medialnym, coraz częściej

pojawiają się przykłady kobiet, które wychodzą poza schematy. Tylko nieliczne z nich nazywane są kobietami z żelaza. Skupiają się one na realizacji marzeń i prywatnych celów, nie przejmują przypisywanymi im społecznie rolami albo te role przetwarzają, rozwijają, uzupełniają o aktywności i działania stereotypowo przypisywane mężczyznom. Sukcesy kobiet w sportach wytrzymałościowych, takich jak triathlon, ale także w biegach ekstremalnych, narciarstwie biegowym, czy trójboju pokazują, że bariery i ograniczenia istnieją tylko w głowach, że nie ma żadnych powodów, dla których kobiety nie mogłyby sprawdzać się pod względem fizycznym, przekraczając kolejne granice. Historie kobiet, które radzą sobie z trudami codzienności, starając się łączyć rolę matki, żony, pracownika i pasjonatki sportu pełne są refleksji o życiu i świecie. „Jesteśmy bardziej wytrzymałe, twardsze – potwierdza Ulrike Fuhrmann, Niemka od 19 lat mieszkająca w Polsce. Z radością obserwuję, że na starcie staje obok mnie coraz więcej Polek. Kiedy 10 lat temu po raz pierwszy wzięłam udział w mistrzostwach Polski, było nas 150 osób, w tym tylko trzy kobiety” (kobieta.wp.pl 7/9/2015).

Biegaczki, triathlonistki, trójboistki, matki, studentki, zakonnice, niezależnie od tego, co robią i kim są na co dzień, wszystkie kobiety z żelaza łączy nieustająca wiara w siebie, w sens trudu i pracy. Walczą o życie spełnione w różnych wymiarach, niestrudzenie podnoszą się po upadkach, troszczą o bycie sobą oraz przekazują prawdę innym. Jedna z bohaterek analizowanych tekstów zapytana o to, co jest dla niej najważniejsze, odpowiedziała: „Żyć tak jak teraz. Z ludźmi, których kocham. Czuć ich wsparcie. Bo przy nich jestem w stanie realizować każde marzenie!” Może być kobietą z żelaza to po prostu być kobietą spełnioną, szczęśliwą, podążającą własną drogą, wbrew wszelkim stereotypom.

BIBLIOGRAFIA

- BAJKOWSKI, Tomasz: *Kobiecość i męskość w percepcji młodzieży akademickiej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak 2010. 254 s.
- BARTOSZ, Bogna (red.): *Kobiecość i męskość. Komunikacja, relacje, społeczeństwo*. Warszawa: ENETEIA, 2011. 437 s.
- BUDROWSKA, Kamila: *Kobiety i stereotypy*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana 2000. 192 s.
- DŁUGOSZ-KURCZABOWA, Krystyna: *Nowy słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: PWN 2003. 658 s.
- Etymologiczny słownik języka polskiego*. Red. A. Bańkowski. Warszawa: PWN 2000. t. I. 873 s.
- Inny słownik języka polskiego*. J. Bralczyk. Warszawa: PWN, 2000. 1213 s.
- KARWATOWSKA, Małgorzata – SZPYRA-KOZŁOWSKA, Jolanta: *Lingwistyka płci – ona i on w języku polskim*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2005. 294 s.

- KOPCIEWICZ, Lucyna: *Kobiecość i męskość, a przemoc symboliczna*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls 2005. 207 s.
- LERWILL, Sean: *Triathlon – trenuj z sukcesem*. Warszawa: Grupa Wydawnicza Foksal 2013. 238 s.
- MILUSKA, Jolanta: *Czy kobiety są gorsze? Obrazy społeczne kobiet i innych kategorii społecznych*. In: *Kobiecość i męskość. Komunikacja, relacje, społeczeństwo*. Red. B. Bartosz. Warszawa: Wydawnictwo Psychologii i Kultury 2011, pp. 17 – 36.
- O płci, ciele i seksualności w języku i mediach. Red. M. Karwatowska – R. Litwiński – A. Siwiec – B. Jarosz. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2014. 455 s.
- Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny. Red. H. Zgólkowa. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz 1998. t. 16. 471 s.
- SKOGEMANN, Pia: *Kobiecość w rozwoju*. Warszawa: Wydawnictwo Psychologii i Kultury Eneteia 1995. 163 s.
- Słownik współczesnego języka polskiego. Red. B. Dunaj. Warszawa: WILGA 2000. 1393 s.

NETOGRAFIA

- Dziennik.pl – wiadomości z kraju i ze świata. Dostępny w WWW: www.dziennik.pl [cit. 2019-10-15].
- EuroSport. Dostępny w WWW: www.eurosport.tvn24.pl/sporty-zimowe,130/jedna-stracila-brata-druga-pokonala-raka-w-rybinsku-wygrala-niezniszczalna-jacobsen,508593.html [cit. 2019-10-11].
- Gazeta Olsztyńska – serwis informacyjny Olsztyna. Dostępny w WWW: www.gazetaolsztyńska.pl [cit. 2019-10-07].
- Gazeta Wyborcza. Dostępny w WWW: www.gazeta.pl [cit. 2019-10-16].
- Nasze Miasto Bełchatów. Dostępny w WWW: www.belchatow.naszemiasto.pl [cit. 2019-10-15].
- Radio Olsztyn FM. Dostępny w WWW: www.ro.com.pl [cit. 2019-10-22].
- Radio RMF. Dostępny w WWW: www.rmf24.pl [cit. 2019-10-15].
- Tygodnik Ostrołęcki. Dostępny w WWW: www.to.com.pl/sportowiec-roku-2018-poznajcie-pierwszych-nominowanych-oto-opisy-ich-osiagniec-z-2018-roku/ar/13726294 [cit. 2019-10-13].
- Wiara.pl. Dostępny w WWW: www.kosciol.wiara.pl/doc/5092848.Kobieta-z-zelaza [cit. 2019-10-09].

Wirtualna Polska. Dostępny w WWW: www.kobieta.wp.pl/kobiety-z-zelaza-czyli-polskie-triathlonistki-5982767118066817a; www.kobieta.wp.pl; wp.pl [cit. 2019-10-17].

Wolnomularstwo.pl. Dostępny w WWW: www.wolnomularstwo.pl/baza_artykulow/filozofia-rytualy-symbole/wolnomularstwo-a-symbole/symbolika-metali/ [cit. 2019-10-14].

Wyszukiwarka korpusowa Monco-Frazeo. Dostępny w WWW: www.monco.frazeo.pl [cit. 2019-10-15].

K zlepšeniu čitateľskej kompetencie v materinskom jazyku¹

Renáta Pavlová

Jazykové centrum, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa,
Nitra, Slovenská republika
rpavlova@ukf.sk

1 Úvod

Nadobúdanie a rozvíjanie čitateľskej kompetencie možno považovať za jednu z najpodstatnejších súčastí moderného vzdelávania. Definície pojmu čitateľská gramotnosť sa časom stále vyvíjajú, pričom odrážajú vývoj v spoločnosti, v ekonomike a v kultúre. Ide o ustavične sa rozvíjajúci súbor vedomostí, zručností a stratégií, ktoré jednotlivec buduje v rôznych situáciách počas celého svojho života. Štúdia OECD PISA (Programme for International Student Assessment – Program pre medzinárodné hodnotenie študentov) definuje čitateľskú gramotnosť nasledovne: „Čitateľská gramotnosť je porozumenie a používanie písaných textov a uvažovanie o nich pri dosahovaní osobných cieľov, rozvíjaní vlastných vedomostí a schopností a pri podieľaní sa na živote spoločnosti“ (OECD PISA, 2006, s. 3).

2 Rozvíjanie čitateľskej gramotnosti

Rozvíjanie čitateľskej gramotnosti nie je jednoduchou ani ustálenou záležitosťou predovšetkým pre svoj procesualný a multispektrálny charakter. Podstata čitateľskej gramotnosti nespočíva len v schopnostiach a zručnostiach samotného čítania, ale aj v schopnostiach a zručnostiach s textom pracovať a na úrovni porozumenia ho vedieť významovo dekodovať, resp. aj pragmaticky využívať (Stranovská – Hrašková, 2018, s. 237). Podľa autorov štúdie *Beyond Functional Aspects of Reading Literacy* (Fredeking et al., 2012, s. 35 – 56) je dôležité rozvíjať zručnosť porozumenia literárnymi textami, ako sú napríklad básne, eposy či dramatické texty, ktoré môžu súbežne prispieť aj k rozvíjaniu predstavivosti detí. Autori upozorňujú na to, že štúdie ako PISA sa primárne zameriavajú na hodnotenie čitateľskej kompetencie odborných (výkladových) textov. Súčasný výskum sa prevažne zameriava na kognitívne a funkčné aspekty čítania s porozumením a čitateľskej kompetencie.

Čitateľská gramotnosť je aj recepčnou gramotnosťou (schopnosťou zažiť, vnímať a hodnotiť text), zároveň je pružným a pohyblivým systémom poznatkov, návykov, skúseností,

---

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV – 17-0071 *Podpora čitateľskej gramotnosti v materinskom a cudzom jazyku.*

ktorý umožňuje recepčnému subjektu poznávať významy a zmysel textu. Je to cesta rozvíjania mikroštruktúr myslenia. Úroveň môže byť vzostupná, ale aj kolísavá v súvislosti s vekom, variabilitou čítania a čitateľa atď. Procesy vnímania čítaného, ako i počutého textu predstavujú špecifické mentálne procesy. Patria sem napríklad procesy ako kategorizácia vnímania, výberovosť, resp. selektívna filtrácia, inferencia, lexikálna, sémantická a morfosyntaktická fixácia či koartikulácia (Sternberg, 2009, s. 437), ktoré využívame vo vnímaní vetných štruktúr, najmä pri analýze a interpretácii textu.

Porozumenie písaného textu je jeden zo spôsobov získavania informácií o svete, nie je však jediným spôsobom. Človek rozumie i počutým ústnym prejavom (ústnej reči), obrazom, pohybom (neverbálnym prejavom, ako je mimika, gestikulácia, ale i balet a šport) a komplexným situáciám (napr. raňajky, požiar, svadba). Text je špecifický tým, že prináša informácie vyjadrené písanými verbálnymi prostriedkami (niekedy doplnenými i neverbálnymi prostriedkami, ako sú obrázky a schémy), ktoré sú organizované špecifickým spôsobom zvaným štruktúra textu. Text je súvislý verbálny útvar, izolované slová alebo vety v pravom zmysle slova nemožno nazvať textom.

Čítanie je interakcia dvoch systémov – človeka a textu. V prípade človeka ide o jeho poznanie sveta a jeho osobnú interpretáciu, o jeho motivačný nápoj pri čítaní, záujmy a osobné ciele. V prípade textu ide o spôsob jeho verbálneho stvárnenia, o štruktúru textu (usporiadanie jeho prvkov), jeho žáner, napr. *novinový článok, bájka, cestovný poriadok, učebný text* a pod.

Nijaký text nie je izolovaný, vždy má spätosť s inými textami, i keď táto spätosť nemusí byť zrejmá alebo silná. Táto vlastnosť sa nazýva **intertextovosť**. Text okrem informácií prináša a odovzdáva žiakom kultúru, predkladá im isté kultúrne modely. Čítanie je vlastne kultúrna prax, pomocou ktorej žiak vniká do kultúry písaného slova, vniká do hodnôt, postojov, očakávaní, žánrových špecifik textu a pod. Čítaním a porozumením si buduje vyššie úrovne gramotnosti než len pomocou techniky čítania (Gavora, 2008, s. 52 – 53).

2.1 Ako motivovať žiakov k čítaniu a porozumeniu textu

Čítanie z vnútorného záujmu nie je ovplyvnené vonkajšími stimulmi, ako je dobrá známka alebo nazbierané body. Je to čítanie hlavne pre seba, pre vnútorné uspokojovanie. Je spojené so záľubou, je to vyhľadávaná činnosť, ktorá žiaka naplňuje spokojnosťou. Žiak rozvíja svoje postupy efektívneho čítania a porozumenia textu, čím si zvyšuje svoju výkonnosť. Vonkajšia odmena súvisí s odmenami, pochvalou, uznaním. Žiak číta, aby dostal dobrú známku alebo inú odmenu. Medzi vonkajšie motivačné faktory však patrí aj uznanie inými (učiteľom, rodičmi, rovesníkmi). Ďalšou zložkou motivujúcou činnosť žiakov je presvedčenie o vlastných schopnostiach. Preto je dôležité žiakov viesť k pozitívnemu mysleniu a k viere vo vlastné sily a schopnosti.

Vysoká motivácia podporuje hlbšie spracovanie textu, premýšľanie o jeho obsahu, aktiváciu doterajších vedomostí, angažovanie **metakognície**. Hlboká angažovanosť do čítania, ktorá je prejavom vysokej motivácie, vyvoláva hlbšie kognitívne procesy, uvažovanie, vyhľadávanie, porovnávanie, a to zlepšuje porozumenie textu a aj jeho osvojenie.

Hoci sa *motivačná stránka* čítania odlišuje od *kognitívnej*, angažované čítanie sa nemôže uskutočniť bez pôsobenia obidvoch stránok. Do hry však vstupuje i tretia stránka, *sociálna*. To, čo si žiak prečíta, si nenecháva len pre seba, hovorí o tom, diskutuje a využíva v širokom spektre každodenných situácií. Angažovaní čitatelia čítajú, aby naplnili osobné ciele (**motivácia**), aby získali informácie (**kognitívna stránka**) a aby tieto informácie použili pre svoje potreby v spoločnosti (**sociálna stránka**) (Guthrie – Wigfield, 2000, s. 404).

Motivácia je významným činiteľom podporujúcim čítanie a učenie sa a súvisí s autoreguláciou čítania žiakom, so stanovením si efektívnych individuálnych cieľov pri čítaní. Zvyšovanie motivácie čítať je permanentnou úlohou učiteľa, rodiny, je to investícia, ktorá sa vždy oplatí, lebo prináša dobré výsledky.

2.2 Testovanie čitateľskej gramotnosti

Testovanie čitateľskej gramotnosti v slovenskom jazyku ako materinskom jazyku sa uskutočnilo v 4. a 7. ročníku základných škôl. Vo 4. ročníku si mali žiaci počas jednej vyučovacej hodiny (45 min.) prečítať tri texty a odpovedať na príslušné otázky zisťujúce úroveň porozumenia. Do testovania boli zahrnuté dva intenzívne encyklopedické texty (*Nosorožec; Slávik*) a jeden extenzívny umelecký text (*Sklenár a čarodejnice*). V 7. ročníku mali žiaci za rovnaký čas prečítať štyri texty a doplniť odpovede na otázky za textom. Súčasťou testovania boli dva vecné texty (*Blesk; Festival Európske ľudové remeslo (ELRO)*) a dva umelecké texty (Daniel Pastirčák: *Nič*; Karl May: *Poklad v striebornom jazere*). Kým testovanie vo 4. ročníku bolo zamerané na čítanie s porozumením, v 7. ročníku sa pri testovaní hodnotili okrem úrovne porozumenia aj znalosti jazykových prostriedkov na vybrané gramatické a lexikálne javy a jeden text bol zameraný na porozumenie sociokultúrnym javom, prípadne reáliám.

2.3 Položková analýza jazykového testu

Pri analýze jazykového testu sme vychádzali z klasickej teórie testov (CTT) a jednotlivé otázky/položky jazykového testu sme vyhodnocovali zvlášť. Výsledky uvádzame v tabuľke č. 1, 2 a 3. Zaujímali nás predovšetkým tieto **položkové atribúty: obťažnosť položky; citlivosť položky; korelácia položky** s celým testom, resp. so zvyškom testu (point biserial); **analýza odpovedí/distraktorov** (v našom prípade: „1“ – správna odpoveď, „0“ – nesprávna odpoveď, „x“ – žiak neodpovedal, „-“ – žiaden záznam). Hodnoty obťažnosti, citlivosti a korelácie jednotlivých

položiek možno zaznamenať graficky prostredníctvom histogramov (Butašová – Lalinská, 2014, s. 46 – 48).

Obťažnosť položky, resp. úspešnosť položky, je percentuálne vyjadrenie pomeru počtu správnych odpovedí na danú položku k celkovému počtu odpovedí na túto položku. Čím je počet správnych odpovedí na túto položku vyšší, tým je položka ľahšia. Naopak, vyšší počet nesprávnych odpovedí poukazuje na vyššiu obťažnosť položky. Otvorené položky s obťažnosťou nižšou ako 20 % sú považované za príliš ľahké. Položky s obťažnosťou vyššou ako 85 % sú považované za príliš ťažké. Vyššiu obťažnosť možno predpokladať práve pri otvorených položkách. Vo všeobecnosti položky tohto typu sú považované za náročnejšie ako uzavreté položky s výberom odpovede, pri ktorých žiaci môžu využiť aj iné stratégie riešenia (tipovanie, postupné vylučovanie nesprávnych odpovedí a podobne).

Pri uzavretých položkách s výberom odpovede možno hovoriť o posunutí dolnej hranice obťažnosti k tzv. relatívnej nule, ktorá predstavuje oblasť uhádnutia správnej odpovede tipovaním. Ak napríklad do testu zaradíme položky s výberom z troch možností, pri týchto položkách je šanca uhádnutia správnej odpovede 33 %. Dolná hranica intervalu prijateľnej obťažnosti takejto položky sa odporúča aspoň na 45 % (ibid., s. 46 – 48).

Citlivosť položky, resp. diskriminačná hodnota položky, predstavuje vlastnosť položky selektovať schopnejších žiakov od menej schopných. Hodnotu citlivosti možno určiť pre každú testovú položku zvlášť. Vyjadruje sa v percentách a vypočítame ju ako rozdiel priemernej úspešnosti najsilnejšej skupiny žiakov a priemernej úspešnosti najslabšej skupiny. Počet skupín môže byť ľubovoľný, štandardne v našich podmienkach vzhľadom na 5-stupňové hodnotenie sa používa 5 skupín. Pri menších počtoch frekventantov možno zvážiť aj nižší, primeraný počet skupín. Položka má dobrú diskriminačnú schopnosť, ak táto hodnota predstavuje aspoň 30 %.

Korelácia položky s celým testom, resp. so zvyškom testu (point biserial), predstavuje mieru korelácie úspešnosti žiakov v každej položke s úspešnosťou žiakov v celom teste, resp. vo zvyšku testu. Číselne je vyjadrená v intervale od 0 do 1 a mala by dosahovať hodnotu aspoň 0,20. Veľmi nízke hodnoty korelácie položky blížiacie sa k nule, dokonca záporné hodnoty, poukazujú na nesúrodosť položky so zvyškom testu. Takéto položky by bolo potrebné z banky položiek vylúčiť.

Volba odpovede poukazuje na fungovanie kľúča a distraktorov v položkách s výberom odpovede. Pri posúdení fungovania výberu odpovedí v jednotlivých položkách sa riadime niekoľkými zásadami. Nesprávna odpoveď, resp. distraktor, by nemal byť viac frekventovaný ako správna odpoveď. Odporúča sa, aby sa frekvencia volby distraktora pohybovala v rozpätí aspoň 10 % nesprávnych odpovedí a menej ako polovica nesprávnych odpovedí. Ideálna frekvencia

volby kľúča (pri výbere jednej správnej odpovede z troch možností) by sa mala pohybovať v rozpätí od 45 % do 60 %. V prípade, ak frekventanti neodpovedajú na konkrétnu položku, možno určiť hodnotu neriešenosti položky. Tá by nemala presiahnuť 20 % (ibid., s. 46 – 48).

Užitočnosť položkovej analýzy testu spočíva v získavaní takých informácií o položkách, ktoré sú dôležité pri tvorbe a udržiavaní kvalitnej banky položiek. Nevhodné položky, resp. položky s neprimeranými hodnotami (napr. príliš vysoká/nízka obťažnosť, malá citlivosť, slabá korelácia, nefunkčnosť alebo zlá funkčnosť kľúča a distraktorov), sa buď z banky položiek celkom odstránia, alebo budú musieť prejsť korekciami. Neprimerané hodnoty položkových atribútov sú vyznačené červenou farbou.

2.4 Testovanie čitateľskej gramotnosti v 4. ročníku základných škôl

V tomto príspevku predstavíme tri príklady na hodnotenie čitateľskej gramotnosti žiakov v dvoch encyklopedických textoch a jednom umeleckom texte. Každý text obsahuje otázky s výberom možností odpovedí A, B, C.

1. časť: NOSOROŽEC

Nosorožce sú mohutné zvieratá s pevnou kožou. Dorastajú do dĺžky troch metrov a vážia okolo jednej tony. Žijú v Afrike a v južnej Ázii. Hlavu majú vyzbrojenú jedným alebo dvoma rohmi, ktoré vznikli premenou srsti. Nosorožce ostronosé a tuponosé žijúce v Afrike a menší nosorožec sumatranský majú dva rohy, nosorožec indický a jávsky iba jeden. Niektorí ľudia pripisujú rohom nosorožcov zázračné vlastnosti. V honbe za nimi boli zabitú tisíce týchto obrovských zvierat. Nosorožcom dnes vážne hrozí vyhynutie.

Zakrúžkuj správnu odpoveď:

1. Čo je pravda o nosorožcoch? Nosorožce...

- A) sú malé, ale veľmi ťažké zvieratá.
- B) majú vždy len jeden roh.
- C) sú veľmi veľké zvieratá.

2. Telo nosorožca pokrýva...

- A) hrubá koža.
- B) jemná srst.
- C) veľké šupiny.

3. O nosorožcoch vieme, že...

- A) vedia robiť zázraky.
- B) sú rôznej veľkosti.
- C) ich nos je vždy špicatý.

4. Nosorožcom hrozí vyhynutie, lebo...

- A) majú zlé podmienky na život.
- B) nemajú prístup k zdrojom vody.
- C) ich ľudia vo veľkom množstve hubia.

Číslo otázky	Veľká obťažnosť	Malá obťažnosť	Malá citlivosť	Slabá korelácia	Nerieš. otázky	Analýza distraktorov			Kľúč
						A/P	B/N	C	
1	86,7	86,7	40,5 %	0,48	0,47 %	11,4 %	0,9 %	86,7 %	C
2	91,9	91,9	18,9 %	0,20	0,00 %	91,9 %	7,1 %	0,9 %	A
3	62,1	62,1	43,2 %	0,24	0,47 %	25,1 %	62,1 %	11,8 %	B
4	82,9	82,9	40,5 %	0,38	0,47 %	8,5 %	7,6 %	82,9 %	C

Tabuľka 1. Položková analýza testu *Nosorožec*

Položková analýza testu nám ukazuje jednu neprimeranú hodnotu položkových atribútov, táto hodnota je vyznačená červenou farbou. Ide o 2. otázku (*Telo nosorožca pokrýva...*), ktorá vykazuje malú citlivosť, a to 18,9 %. Hodnotu citlivosti vypočítame ako rozdiel priemernej úspešnosti najsilnejšej skupiny žiakov a priemernej úspešnosti najslabšej skupiny. Položka má dobrú diskriminačnú schopnosť, ak táto hodnota predstavuje aspoň 30 %. Položky s neprimeranými hodnotami budú musieť prejsť korekciami. Ostatné hodnoty položkovej analýzy testu vykazujú informácie o vytvorení kvalitnej banky položiek.

2. časť: SLÁVIK

Počas jarných večerov, keď už väčšina vtákov nespieva, z lesa počuť spev. Ponáša sa na spievanie drozdov. V čistom večernom vzduchu sa jeho spev nesie do diaľky. Môžeš si byť istý, že spieva slávik. Tento vták niekedy vyspevuje aj cez deň, ale najlepšie ho počuť za tmy. Spevákom je samček, ktorý sa práve vrátil z Afriky. Teraz si našiel domov v lese.

Slávik ostáva v Európe, kým nevychová mláďatá. V auguste odlieta na juh, do severnej Afriky, a nazad sa vracia v apríli. Keď zistíš, odkiaľ spev pochádza, zazrieš drobného vtáčika s bielou hrudou a krkom. Sláviky sa ťažko pozorujú. Sú veľmi bojzlivé a zdržiavajú sa v najhustejších zákutiach lesa. Vracajú sa z Afriky až po roztopení snehu. Samička stavia hniezdo, zväčša v hustom poraste kúsok nad zemou. Znesie štyri alebo päť olivovozelených vajec a sedí na nich dva týždne. Uprostred leta sú už mladé sláviky rovnako veľké ako ich rodičia, ale hrud' a krk majú posiate škvrnkami.

Zakrúžkuj správnu odpoveď:

1. Slávik počas jarných večerov...

- A) vôbec nespieva.
- B) spieva najdlhšie.
- C) spieva potichu.

2. Slávik koncom leta...

- A) odlieta na juh.
- B) odlieta na sever.
- C) zostáva v Európe.

3. Hniezdo pre mláďatá stavia...

- A) samček.
- B) samička.
- C) samček so samičkou.

4. Mláďatá slávika...

- A) sa rodia veľmi veľké.
- B) sú celé čierne.
- C) sa farebne líšia od rodičov.

Číslo otázky	Veľká obťažnosť	Malá obťažnosť	Malá citlivosť	Slabá korelácia	Nerieš. otázky	Analýza distraktorov			Kľúč
						A/P	B/N	C	
1	81,0	81,0	43,2 %	0,41	0,00 %	7,1 %	81,0 %	11,8 %	B
2	66,4	66,4	67,6 %	0,44	0,00 %	66,4 %	3,8 %	29,9 %	A
3	91,0	91,0	29,7 %	0,42	0,95 %	6,2 %	91 %	1,9 %	B
4	69,2	69,2	59,5 %	0,32	0,00 %	27,5 %	3,3 %	69,2 %	C

Tabuľka 2. Položková analýza testu *Slávik*

Položková analýza testu nevykazuje žiadnu neprimeranú hodnotu položkových atribútov, ktorá by bola vyznačená červenou farbou. Z uvedenej analýzy môžeme konštatovať, že pri tvorbe testu bola vytvorená kvalitná banka položiek.

3. časť: SKLENÁR A ČARODEJNICE

V Boškove bola skláraň. Robili sa tam malé i veľké sklenice, krčahy, fľaštičky na pálenku a všelijaké iné sklené veci. Sklenári ich roznášali v nošiach na chrbte po svete.

Raz neskoro večer šiel jeden sklenár s plnou nošou. Mesiac svietil ako rybie oko a jasno bolo ako vo dne. Sotva došiel za dedinu, začul kdesi vyhrávať muziku.

„Bodaj ho, ako mi dnes zvoní v ušiach, to ma iste dakto ohovára,“ povedal si sklenár a vykročoval ďalej. Zafúkal vietor a doniesol so sebou veselú pesničku. Sklenár ju začul, a pretože bol dobrý tanečník, začali mu nohy samy od seba poskakovať ako v tanci.

„Čo sú to za čary! Nič som nepil a vystrájam tu ako dáky mládenec. Keby ma naša mati videla, tá by sa zasmiala.“

Pesnička sa rozliehala naširoko-naďaleko a vábila sklenára do lesa. Išiel starou vyšliapanou cestou, kým neprišiel na čistinu, kde bola muzika.

„Čo som blázon? O polnoci môžu tancovať v lese iba čarodejnice.“ A mal pravdu. Ani sa nestihol poriadne okolo seba poobzerať, zosypali sa na neho mladé i staré čarodejnice. Všetky chceli so sklenkárom tancovať. Na okolitých stromoch sedel kráľ vrán a kráľkal. Sklenkár vyvaľoval na tú muziku oči. Ešte nikdy takú nevidel a nikdy nepočul, žeby vrany tak pekne spievali.

„Tak, ktorú pojmeš do tanca, sklenkár?“ volali na neho čarodejnice.

„Dajte mi pokoj, babizne! Ešte sa mi budete posmievať. Nájdite si mladšieho tanečníka, ako som ja.“

„Len sa nevyhováraj, sklenkár! Nám neujdeš. Musíš nás všetky vykrútiť, inak ťa domov nepustíme.“

Vyhováranie mu nepomohlo. Nošu mu zložili z chrbta a už ho čarodejnice vliekli do kola. Začal sa pekný tanec a sklenkár chtiac-nechtiac musel s nimi tancovať. Keď už ledva dych lapal, dali sa mu napiť vína z veľkého krčaha a zasa musel ísť do kola. Napokon sa mu tá muzika celkom zapáčila a vyberal si tie najkrajšie. Staré baby sa museli vykrúcať v kole samy.

Muzika hrala do samého rána. Sklenkár sotva prepletal nohami a čarodejnice nie div, že sa kvôli nemu nepobili. Keď už naozaj nevládal, prosil ich: „Robte so mnou, čo chcete, ale tancovať už nebudem. Radšej mi dakde ustelte! Takýto už dnes ťažko domov dôjdem.“

„Len sa neboj, sklenkár, u nás sa vyspíš ako na zámku!“

Keď sa sklenkár prebudil, nevedel, kde je. Hlava ho bolela a celý bol dolámaný. Spomenul si na čarodejnice.

„Potvorské baby, celého ma utancovali, ale na ráno nepamätali. Keď raz voľaktorú z nich stretnem, riadne s ňou zakrútim.“ Celou cestou si vyčítal, že sa dal tým čarodejniciam zviať. Keď prišiel domov, žena ho už čakala. Deti mu pomohli postaviť nošu do komory a boli zvedavé, čo im tatko priniesol. Ale tomu nebolo do reči.

„Mati, choď pozrieť, či som ten tovar neporozbýjal! Mal som zlú cestu.“ Žena šla pozrieť do komory a hneď bola nazad.

„Mužu, kade si chodil? Veď si domov doniesol zlato!“

Sklenkár bežal pozrieť do komory a oči mu až z jamôk vyliezali. V každej skleničke bolo po dukáte. Hneď všetok tovar popreberal a peniaze vybral. Bola ich pekná kôpka. Tak sa mu čarodejnice odmenili za to, že ich v noci tak dobre povykrúcal.

Zakrúžkuj správnu odpoveď:

1. Veta *Sklenári roznášali sklené veci v nošiach* znamená, že...

- A) nosili tovar na pleciach.
- B) nosili tovar v batohu.
- C) nosili tovar na voze.

2. Sklenára pesnička do lesa...

- A) ťahala.
- B) lákala.
- C) nútila.

3. Sklenár prišiel...

- A) na cestu.
- B) do hory.
- C) na lúčku.

4. Vo vete „*Tak ktorú pojmeš do tanca, sklenkár?*“ slovo *pojmeš* znamená...

- A) pozvať/vziať.
- B) naučiť/donútiť.
- C) odnieť/odvliecť.

5. Veta *Sklenár musel ísť do kola* znamená...

- A) musel opraviť koleso.
- B) musel tancovať.
- C) musel sa vrátiť domov.

6. Sklenár sotva prepletal nohami, pretože...

- A) veľa chodil.
- B) vyzvrtal čarodejnice.
- C) málo spal.

7. Veta *Oči mu z jamôk vyliezali* znamená...

- A) bolia ho oči.
- B) málo spal.
- C) vyzvrtal čarodejnice.

Číslo otázky	Veľká obťažnosť	Malá obťažnosť	Malá citlivosť	Slabá korelácia	Nerieš. otázky	Analýza distraktorov			Kľúč
						A/P	B/N	C	
1	93,4	93,4	93,4	13,5%	0,00 %	6,6 %	93,4 %		A
2	85,8	85,8	85,8	56,8%	0,00 %	85,8 %	14,2 %		B
3	87,7	87,7	87,7	37,8%	0,00 %	87,7 %	12,3 %		C
4	90,0	90,0	90,0	40,5%	0,00 %	10,0 %	90,0 %		A
5	81,0	81,0	81,0	40,5%	0,47 %	18,5 %	81,0 %		B
6	88,2	88,2	88,2	43,2%	0,00 %	88,2 %	11,8 %		B
7	82,0	82,9	82,9	59,5%	0,00 %	17,1 %	82,9 %		C

Tabuľka 3. Položková analýza testu *Sklenár a čarodejnice*

Položková analýza testu ukazuje jednu neprimeranú hodnotu položkových atribútov, táto hodnota je vyznačená červenou farbou. Ide o 1. otázku (*Veta Sklenári roznášali sklené veci v nošiach znamená, že...*), ktorá vykazuje slabú koreláciu, a to 13,5 %. Korelácia položky s celým testom, resp. so zvyškom testu (point biserial), predstavuje mieru korelácie úspešnosti žiakov v každej položke s úspešnosťou žiakov v celom teste, resp. vo zvyšku testu. Veľmi nízke hodnoty korelácie položky poukazujú na nesúrodosť položky so zvyškom testu. Položky s neprimeranými hodnotami budú musieť prejsť korekciami. Ostatné hodnoty položkovej analýzy testu vykazujú informácie o vytvorení kvalitnej banky položiek.

3 Záver

Potreba diagnostikovania čitateľskej kompetencie je dôležitá aj z toho dôvodu, že výsledky národných (E-Testovanie 5, E-Testovanie 9) či svetových meraní (PISA, PIRLS) čitateľskej gramotnosti predstavujú nie práve naoptimálnejšie výkony našich žiakov. Je preto potrebné, aby sa diagnostikovanie čitateľskej kompetencie realizovalo pravidelne v spolupráci s učiteľmi ZŠ, SŠ a VŠ. Práve absencia intervencie v procese čítania s porozumením je jednou z hlavných príčin neúspešnosti v čitateľskej gramotnosti. Ide o absenciu hĺbkového prístupu k textu ako sociálno-psychologickej modelovej štruktúre a zároveň o absenciu práce s modelovými štruktúrami textu, ktoré je možné vyabstrahovať na pozadí konkrétnych, individuálnych jazykových prejavov spojených s jednotlivými komunikačnými sférami. Za vhodné možnosti zlepšenia úrovne porozumenia textov považujeme *Intervenčný program čítania s porozumením*, ktorý je založený na aktívnom sociálnom učení, sebaregulačnom učení, prirodzenom osvojovaní si stratégií a taktík čítania s porozumením v prepojení s učebnými a kognitívnymi štýlmi (Stranovská, 2014, s. 22). Autori projektu *Podpora čitateľskej gramotnosti v materinskom a cudzom jazyku* pripravujú v ďalšej fáze diagnostikovania čitateľskej kompetencie žiakov *Intervenčný program*

čítania s porozumením. Cieľom programu je rozvíjať porozumenie čítaného textu žiakov, stimulovať a podporiť kognitívne procesy žiakov (koncentrácia, pozornosť, vnímanie, kognitívna štruktúracia) a rozvíjať používanie čitateľských stratégií. Veríme, že inovatívnym prístupom k textom rozličných žánrov prispejeme k zvýšenej motivácii žiakov nielen v čítaní, ale aj k následnej zvýšenej úspešnosti pri diagnostikovaní ich čitateľských výkonov.

LITERATÚRA

BUTAŠOVÁ, Anna – LALINSKÁ, Mária: Tvorba a hodnotenie testov pre meranie úrovne B1 a B2 podľa Spoločného európskeho referenčného rámca pre jazyky. Bratislava: Štátny pedagogický ústav 2014. 291 s.

GAVORA, Peter a kol.: Ako rozvíjať porozumenie textu u žiaka. Nitra: Enigma 2018. 193 s.

FREDERKING, Volker et al.: Beyond Functional Aspects of Reading Literacy: Theoretical Structure and Empirical Validity of Literary Literacy. In: L1-Educational Studies in Language and Literature, 2012, Vol. 12, No. 1, pp. 35 – 56.

GUTHRIE, John T. – WIEGFELD, Allan: Engagement and Motivation in Reading. In: Handbook of Reading Research. Vol. III. Eds. M. L. Kamil – P. B. Mosenthal – P. D. Pearson – R. Barr. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates 2000, s. 403 – 422.

OECD PISA. 2006. Úlohy 2000 Čítanie. Zost. D. Heldová. Bratislava: Štátny pedagogický ústav 2006. 56 s.

STERNBERG, Robert: Kognitivní psychologie. Prel. František Koukolík. Praha: Portál 2009. 636 s.

STRANOVSKÁ, Eva: Lingvistický intervenčný program a kvalitatívny výskum. Praha: Verbum 2014. 166 s.

STRANOVSKÁ, Eva – HRAŠKOVÁ, Mariana: Prolegomena k čitateľskej gramotnosti v predprimárnom a primárnom vzdelávaní. In: Litikon, 2018, roč. 3, č. 2, s. 237 – 246.

WESTHOFF, Gerard: Fertigkeit Lesen. Fernstudieneinheit 17. München: Goethe Institut 2005. 176 s.

Mezižánrová analýza kvantitativních charakteristik přízvukových taktů a slov v češtině¹

Kateřina Pelegrinová

Katedra českého jazyka, Filozofická fakulta, Ostravská univerzita, Ostrava, Česká republika
pelegrinovak@gmail.cz

1 Úvod

Tato studie je pilotní studií zaměřenou na vybrané kvantitativní charakteristiky přízvukových taktů v češtině. Pro slova – jakožto jednotku grafickou či morfosyntaktickou – bylo provedeno množství kvantitativních analýz (Wimmer – Altmann – Hřebíček – Ondrejovič – Wimmerová, 2003), avšak přízvukové takty zůstávají stále stranou takto zaměřených výzkumů. Na základě dřívějších studií věnovaných analýzám slov jsem vybrala dvě charakteristiky – inventář a distribuci délek –, které zkoumám jak u přízvukových taktů, tak u slov (na stejném jazykovém materiálu). Jelikož přízvukový takt – někdy označovaný také jako fonetické/fonologické slovo – je považován za jednotku analogickou ke slovu, je cílem této studie zjistit, zda se dané jednotky chovají odlišně či podléhají stejným principům. Dílčím cílem této studie je pak srovnání výsledků v rámci tří různých žánrů (beletrie, publicistika, odborná literatura).

2 Data

Výběr jazykového materiálu je dán výzkumným cílem – obsahuje kratší texty tří žánrů. Pojem *žánr* zde používám v širším významu, pro označení tří typů textů: beletrie, publicistiky a odborné literatury.² Rozsah textů se pohybuje v intervalu 1104 – 1971 slov. Pro každý žánr bylo vybráno pět textů, vždy od dvou autorů. Celkem bylo tedy zkoumáno 15 textů. V beletrii byly analyzovány tři povídky Karla Čapka (*Ukradený kaktus*, *Povídka starého kriminálního*, *Zmizení pana Hirsche*) a dvě povídky Miloše Čermáka (*Taky tě miluju*, *Hádej, kdo ti píše?*). V publicistice články z online

---

¹ Tato studie byla zpracována v rámci řešení projektu s názvem *Podpora talentovaných studentů doktorského studia na Ostravské univerzitě III* (ev. č. smlouvy 07359/2019/RRC), podporovaného Moravskoslezským krajem.

² Tato klasifikace odpovídá současnému členění textů v Českém národním korpusu, a to kategorii *skupina textových typů* (txtype_group): beletrie, oborová literatura, publicistika. Jedná se o nejvyšší úroveň klasifikace textů, což koresponduje s výzkumným záměrem této studie – poskytnout první vhled do možných rozdílů mezi různými typy textů z hlediska zkoumaných kvantitativních charakteristik (Cvrček – Richterová, 2015).

verze časopisu *Respekt*, a to tři články Jindřišky Bláhové (*Pražské orgie nabízejí jen výjevy normalizační ošoupanosti*, *Smějící se parazit*, *Stůj a zavři oči*) a dva články Jana H. Vitvara (*Obrazy uvolněné energie*, *Zapomenout na vyžírky*). V odborné literatuře pak tři články Jiřího Krause (*Žánrové a stylové proměny veřejné jazykové komunikace*, *Kultura jazykového projevu a rétorika*, *Vztah těsnopisu a jazykovědy*) a dva články Radka Čecha (*Básnivá filozofie jazyka a skutečnosti*, *Komunikace versus systém, nebo komunikace versus model?*). Pro snazší orientaci v následujících tabulkách a grafech uvádím seznam textů s odpovídajícím pracovním označením:

BELETRIE

<i>Ukradený kaktus</i> (K. Čapek)	KČ01
<i>Povídka starého kriminálního</i> (K. Čapek)	KČ02
<i>Zmizení pana Hirsche</i> (K. Čapek)	KČ03
<i>Taky tě miluju</i> (M. Čermák)	MČ01
<i>Hádej, kdo ti píše?</i> (M. Čermák)	MČ02

PUBLICISTIKA

<i>Pražské orgie nabízejí jen výjevy normalizační ošoupanosti</i> (J. Bláhová)	JB01
<i>Smějící se parazit</i> (J. Bláhová)	JB02
<i>Stůj a zavři oči</i>	JB03
<i>Obrazy uvolněné energie</i> (J. H. Vitvar)	JV01
<i>Zapomenout na vyžírky</i> (J. H. Vitvar)	JV02

ODBORNÁ LITERATURA

<i>Žánrové a stylové proměny veřejné jazykové komunikace</i> (J. Kraus)	JK01
<i>Kultura jazykového projevu a rétorika</i> (J. Kraus)	JK02
<i>Vztah těsnopisu a jazykovědy</i> (J. Kraus)	JK03
<i>Básnivá filozofie jazyka a skutečnosti</i> (R. Čech)	RČ01
<i>Komunikace versus systém, nebo komunikace versus model?</i> (R. Čech)	RČ02

3 Metodologie

3.1 Jazykové jednotky

Přízvukový takt je definován jako skupina slabik s jedním slovním přízvukem. Jelikož jsem se v této studii zaměřila na psané texty, kde není realizace přízvuku nijak naznačena, bylo třeba vymezit formální kritéria pro určení hranic přízvukových taktů. V této studii byla použita pravidla stanovená Palkovou (2004), která stanovuje segmentační pravidla na základě několika principů. Základními kritérii pro určení hranic přízvukového taktu jsou pozice slabiky v klauzi

a počet slabik ve slově. Druhou zkoumanou jednotkou jsou slova. Slova v rámci této studie pojmám jako jednotku grafickou, tedy jako sled hlásek oddělených v textu mezerami. Všechny texty byly tedy segmentovány a) na přízvukové takty, b) na slova.

3.2 Zkoumané charakteristiky

Vzhledem k rozsahu a zaměření této studie jsem vybrala dvě kvantitativní charakteristiky, a to velikost inventáře zkoumaných jednotek a distribuci délek těchto jednotek. Pro jednotlivé charakteristiky jsem stanovila následující hypotézy:

1. Inventář přízvukových taktů je větší než inventář slov.

Inventář obsahuje seznam unikátních jednotek, které se v textu vyskytly alespoň jednou. Teoretickou úvahou můžeme dojít ke dvojímu závěru, totiž že velikost inventáře může být větší u slov, ale stejně tak může být větší i u přízvukových taktů. První variantu dokládá následující příklad: Máme seznam slov: **na stole**, **o stole**, **ve stole**, **po stole**. Velikost inventáře takového „textu“ by byla 5 (počítáme tučně vyznačená slova = unikátní výrazy). Pokud ze stejných slov vytvoříme seznam přízvukových taktů, dostaneme: **nastole**, **ostole**, **vestole**, **postole**. Velikost tohoto inventáře je pouze 4, tedy v tomto případě je větší inventář slov. Druhá teoretická varianta, která byla vybrána jako výzkumná hypotéza, tedy že větší je velikost inventáře přízvukových taktů, je podložena následující úvahou: Například předložka *na* se v textu vyskytne pravděpodobně několikrát, do inventáře se započítá pouze jednou. Přízvukové takty se ovšem mohou skládat ze dvou i více spojených slov. Na základě stanovených pravidel se jednoslabičné předložky vždy připojují ke slovu následujícímu a s ním tvoří jeden přízvukový takt. Předložka *na* bude tedy vždy připojena k nějakému slovu. Tato slova se v rámci textu budou měnit (případně i opakovat). Budou-li se měnit, vzniká větší množství kombinací, tedy větší množství unikátních jednotek – a zvyšuje se velikost inventáře přízvukových taktů ve srovnání s inventářem slov.

2. Distribuce délek přízvukových taktů odpovídá určité modifikaci Poissonova rozdělení.

Při formulaci této hypotézy vycházím z analogické situace dané pro slova. Dosavadní výzkumy distribuce délek slov ukazují, že ta odpovídá různým typům Poissonova rozdělení. Jelikož přízvukový takt pojmám jako jednotku analogickou ke slovu, předpokládám, že distribuce taktů bude odpovídat stejné distribuci délek jako u slov. Délka obou zkoumaných jednotek je měřena v počtu slabik.

4 Výsledky a interpretace

4.1 Velikost inventáře

Výsledky této analýzy jsou zobrazeny pro beletrii v tabulce 1, pro publicistiku v tabulce 2 a pro odbornou literaturu v tabulce 3, kde hodnota N_{PT} označuje velikost inventáře přízvukových taktů, hodnota N_S velikost inventáře slov a R_N rozdíl těchto hodnot, tj. $R_N = N_{PT} - N_S$:

beletrie	N_{PT}	N_S	R_N
KČ01	1051	955	96
KČ02	882	772	110
KČ03	908	750	158
MČ04	888	823	65
MČ05	954	875	79

Tabulka 1. Velikost inventářů přízvukových taktů N_{PT} a slov N_S a rozdíl R_N těchto hodnot pro beletristické texty

publicistika	N_{PT}	N_S	R_N
JB01	710	693	17
JB02	905	889	16
JB03	798	795	3
JV04	908	897	11
JV05	789	774	15

Tabulka 2. Velikost inventářů přízvukových taktů N_{PT} a slov N_S a rozdíl R_N těchto hodnot pro publicistické texty

odborná literatura	N_{PT}	N_S	R_N
JK01	901	898	3
JK02	880	864	16
JK03	1077	1045	32
RČ04	717	692	25
RČ05	1129	1061	68

Tabulka 3. Velikost inventářů přízvukových taktů N_{PT} a slov N_S a rozdíl R_N těchto hodnot pro odborné texty

Z výsledků vyplývá, že tato hypotéza nebyla vyvrácena pro žádný ze zkoumaných textů. Vidíme, že výraznější rozdíly v inventářích se vyskytují převážně u textů beletristických. Tento rozdíl je možné interpretovat jako důsledek dalšího zjištění (viz část 4.2), totiž že u beletristických textů

mají nejvyšší frekvenci výskytu slova jednoslabičná, kdežto u ostatních žánrů jsou to slova víceslabičná. Jednoslabičná slova obvykle tvoří samostatný přízvukový takt, ale připojují se ke slovu předešlému či následujícímu. Tím vzniká větší množství unikátních taktů a narůstá inventář přízvukových taktů (stejně jako u příkladu s předložkou *na* v kap. 3.2.).

4.2 Distribuce délek

Distribuce délek jazykových jednotek vyjadřuje rozdělení jednotek různé délky v textu. Distribuce délek slov i přízvukových taktů téměř u všech zkoumaných textů této studie odpovídá určitému typu Poissonova rozdělení, a to Hyper-poissonovu rozdělení (Wimmer – Altmann, 1999, s. 281):

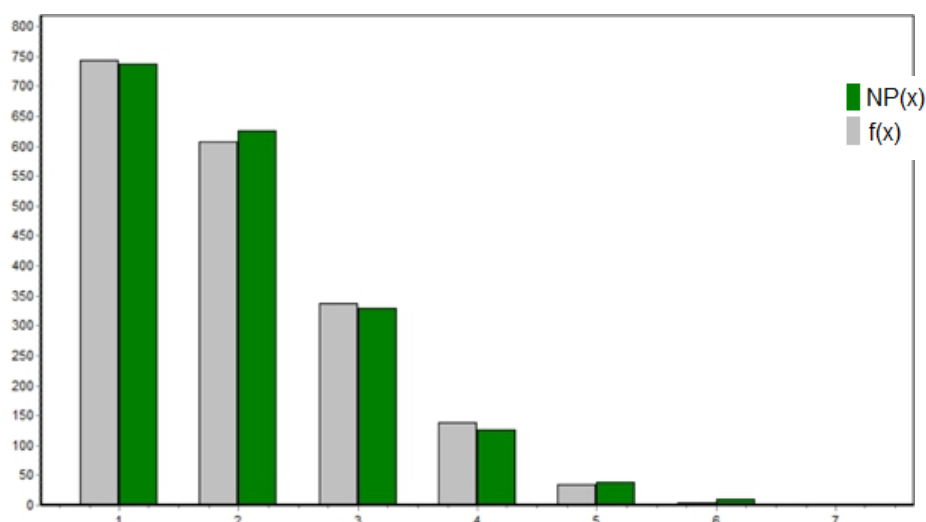
$$P_x = \frac{a^x}{{}_1F_1(1; b; a)b^{(x)}}, x = 0, 1, 2, \dots$$

$$a \geq 0$$

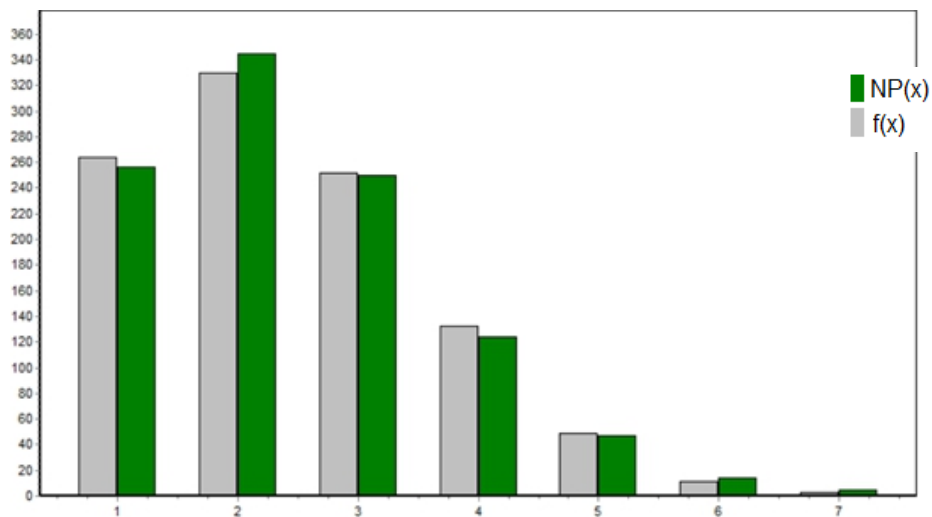
$$b > 0$$

$$G(t) = \frac{{}_1F_1(1; b; at)}{{}_1F_1(1; b; a)}$$

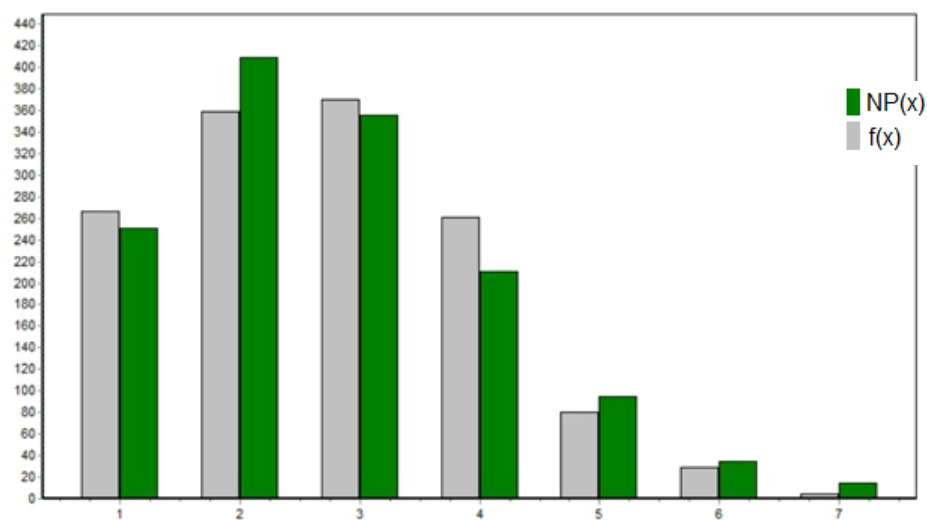
Ilustrace tohoto rozložení je pro přízvukové takty i pro slova zobrazena v grafech 1 – 6, kde zeleně označená hodnota $NP_{(x)}$ označuje teoretické hodnoty modelu a šedá hodnota $f_{(x)}$ hodnoty naměřené v této studii; osa x znázorňuje velikost jednotky (počet slabik), osa y znázorňuje frekvenci:

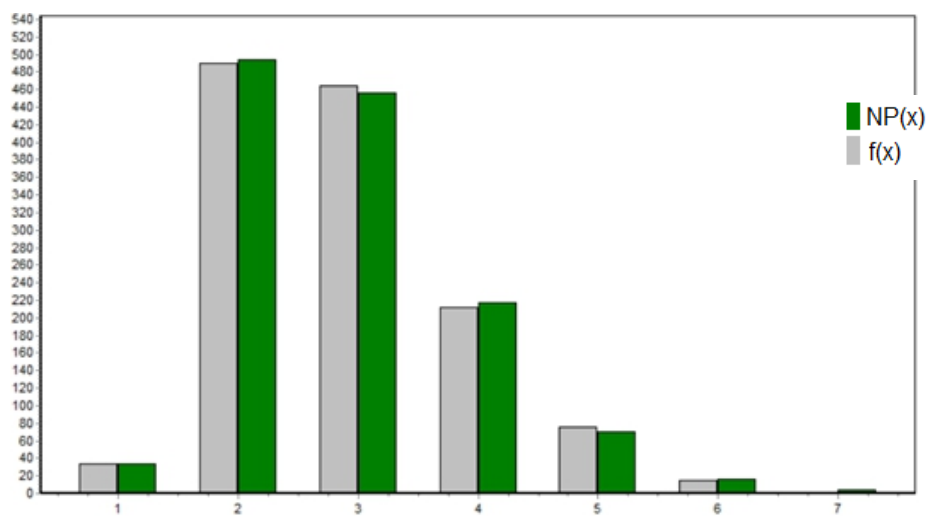
Graf 1. Distribuce délek slov v textu KČ01, beletrie

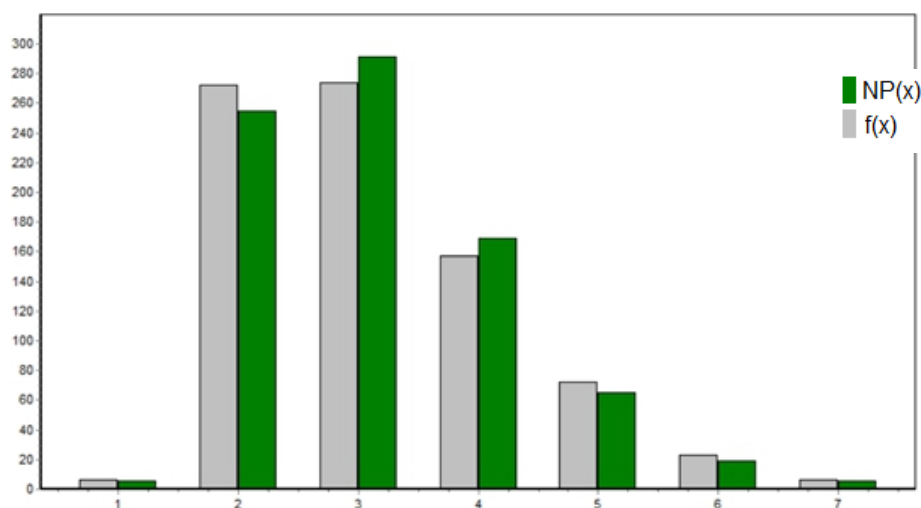
Graf 2. Distribuce délek slov v textu JB01, publicistika

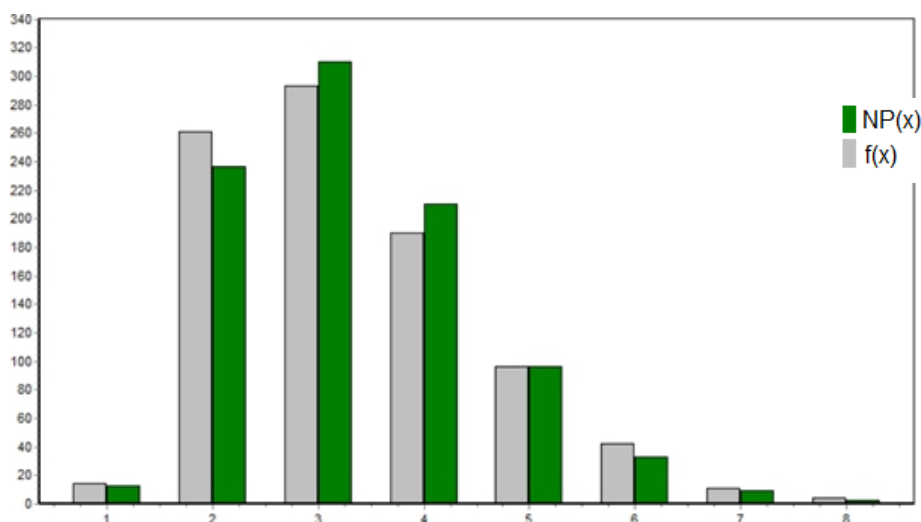
Graf 3. Distribuce délek slov v textu JK02, odborná literatura

Graf 4. Distribuce délek přízvukových taktů v textu KČ01, beletrie

Graf 5. Distribuce délek přízvukových taktů v textu JB01, publicistika

Graf 6. Distribuce délek přízvukových taktů v textu RČ01, odborná literatura

Pro každý text byla dále spočítána C hodnota, která slouží k ověření shody teoretického modelu s daty. Hodnoty $C \leq 0,02$ jsou brány jako dobrá shoda modelu s naměřenými daty. Této shody bylo dosaženo u téměř všech textů všech žánrů, a to jak u přízvukových taktů, tak u slov. Výjimkou jsou dva texty, u kterých byla naměřena hodnota $C = 0,0282$ (MČ01) a $C = 0,0352$ (JK01). U dalších dvou textů (JK02 a JK03) byla hodnota C na hranici stanovené shody. Celkem tedy daná hypotéza nebyla vyvrácena u 11 textů z celkových 15. Ze zbývajících 4 textů patří 3 texty stejnému autorovi. Je tedy otázkou, zda hraniční podmínkou hypotézy je žánr, či autorový styl. K jejímu vyřešení by bylo zapotřebí provést výzkum většího množství textů různých autorů i žánrů.

Výsledky jednotlivých měření jsou zobrazeny v tabulce 4 – 9:

beletrie – slova	C
KČ01	0,0026
KČ02	0,0046
KČ03	0,0033
MČ04	0,0023
MČ05	0,0057

Tabulka 4. Výsledné hodnoty C pro slova u beletrie

publicistika – slova	C
JB01	0,0027
JB02	0,0047
JB03	0,0083
JV04	0,0045
JV05	0,0147

Tabulka 5. Výsledné hodnoty C pro slova u publicistiky

odborná literatura – slova	C
JK01	0,0352
JK02	0,0207
JK03	0,0201
RČ04	0,0033
RČ05	0,0092

Tabulka 6. Výsledné hodnoty C pro slova u odborné literatury

beletrie – takty	C
KČ01	0,0014
KČ02	0,0085
KČ03	0,0068
MČ04	0,0282
MČ05	0,0036

Tabulka 7. Výsledné hodnoty C pro přízvukové takty u beletrie

publicistika – takty	C
JB01	0,0056
JB02	0,0113
JB03	0,0103
JV04	0,0071
JV05	0,0065

Tabulka 8. Výsledné hodnoty C pro přízvukové takty u publicistiky

odborná literatura – takty	C
JK01	0,0065
JK02	0,0067
JK03	0,0063
RČ04	0,0097
RČ05	0,0012

Tabulka 9. Výsledné hodnoty C pro přízvukové takty u odborné literatury

4.3 Vztah délky přízvukového taktu a žánru

Je známo, že délka slov je závislá na daném žánru (viz Antic – Stadlober – Grzybek – Kelih, 2005), což prokazují také data naměřená v této studii. U textů beletristických je průměrná délka slova 1,91, u publicistiky 2,33, u odborných textů je 2,60. Dílčím cílem této studie je ověřit, zda tento vztah platí také pro průměrnou délku přízvukového taktu. Z tabulky 6 vidíme, že i zde platí vztah mezi průměrnou délkou přízvukových taktů a žánrem. Průměrná délka přízvukového taktu v beletrii je 2,83, u publicistiky 3,12 a u textů odborných 3,31. Jak u slov, tak u přízvukových taktů se tedy projevuje tendence zvyšující se průměrné délky jednotek se změnou žánru ve směru: beletrie → publicistika → odborná literatura.

žánr	přízvukové takty	slova
beletrie	2,83	1,91
publicistika	3,12	2,33
odborná literatura	3,31	2,60

Tabulka 10. Průměrné délky přízvukových taktů a slov v různých žánrech

5 Závěr

Předložená studie je prvotním vhledem do porovnání určitých charakteristik přízvukových taktů a slov. Z výsledků vyplývá, že zde existují na jedné straně rozdíly dané odlišnou povahou těchto jednotek (průměrná délka, velikost inventáře), na druhé straně však vykazují stejné chování z hlediska

obecnějších jazykových principů, jako je distribuce délek (obě jednotky odpovídají stejnému typu rozdělení). Z hlediska mezižánrových rozdílů se pak u obou jednotek mění průměrná délka s ohledem na jednotlivé žánry – nejkratší je pro texty beletristické, delší pro publicistické a největší průměrnou délku přízvukových taktů i slov mají texty odborné. Výsledky této studie vykazují jasné tendence v chování zkoumaných jednotek, v dalším výzkumu se tedy zaměřím na celkové prohloubení tohoto tématu (větší množství dat, různé kvantitativní charakteristiky atd.).

LITERATURA

- ANTIC, Gordana – STANDLOBER, Ernst – GRZYBEK, Peter – KELIH, Emmerich: Word Length and Frequency Distributions in Different Text Genres. In: From data and information analysis to knowledge engineering. Studies in Classification, Data Analysis, and Knowledge Organization. Eds. M. Spiliopoulou – R. Cruse – C. Borgelt – A. Nürnberger – W. Gaul. Berlin – Heidelberg: Springer 2005, pp. 310 – 317.
- BEST, Karl-Heinz – ROTTMANN, Otto: Quantitative Linguistics, an Invitation. Lüdenscheid: RAM-Verlag 2017. 175 s.
- Contributions to the Science of Language. Word Length Studies and Related Issues. Ed. P. Grzybek. Kluwer: Springer 2006. 352 s.
- PALKOVÁ, Zdena: The Set of Phonetic Rules as a Basis for the Prosodic Component of an Automatic TTS Synthesis in Czech. Eds. Z. Palková – J. Janíková. In: *Phonetica Pragensia* 10. Praha: Karolinum 2004, pp. 33 – 46.
- POPESCU, Ioan-Ioviț et al.: Word Frequency Studies. Berlin. New York: De Gruyter 2009. 278 p.
- TĚŠITĚLOVÁ, Marie: Kvantitativní charakteristiky současné češtiny. Praha: Academia 1985. 249 s.
- UHLÍŘOVÁ, Ludmila: O vztahu mezi délkou slova a jeho polohou ve větě. In: *Slovo a slovesnost*, 1997, roč. 58, č. 3, s. 174 – 184.
- WIMMER, Gejza – ALTMANN, Gabriel: Thesaurus of univariate discrete probability distributions. Essen: Stamm 1999, 865 p.
- WIMMER, Gejza – ALTMANN, Gabriel – HŘEBÍČEK, Luděk – ONDREJOVIČ, Slavomír – WIMMEROVÁ, Soňa: Úvod do analýzy textov. Bratislava: VEDA 2003. 344 s.

ZDROJE

- Txtype_group (skupina textových typů) – seznam hodnot. Příručka ČNK. Eds. V. Cvrček – O. Richterová. Dostupné z WWW: https://wiki.korpus.cz/doku.php/seznamy:txtype_group [cit. 2020-02-14].

Využitie elektronického testovania v podmienkach vysokoškolského vzdelávania (so zameraním na výučbu gramatických disciplín v jazykovo a pedagogicky orientovaných študijných programoch)¹

Patrik Petráš

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa,
Nitra, Slovenská republika
ppetras@ukf.sk

1 Úvod

Časová dotácia disciplín vyučovaných na vysokých školách len málokedy vyhovuje reálnym potrebám. Študenti sú preto často odkázaní vo väčšej či v menšej miere na samoštúdium. Gramatické disciplíny morfológiu a syntax však považujeme v rámci jazykového vzdelávania za kľúčové, keďže práve prostredníctvom nich si študenti osvoja poznatky o gramatickej stavbe jazyka. Morfológia študentom poskytne nevyhnutné poznatky, aby pochopili syntaktické javy. Dôležité je, aby tieto vedomosti študenti dokázali aplikovať aj v jazykovej praxi, t. j. mali by tvoriť správne tvary slov, konštrukcie, vety a v konečnom dôsledku gramaticky korektné texty.

E-learning môže byť preto nielen vhodným doplnením nedostatočnej kontaktnej formy výučby, no najmä môže byť jej podporným nástrojom, zvyšujúcim efektivitu vzdelávacieho procesu. Napríklad podľa štúdie Klimovej, Šimonovej a Poulovej (2017, s. 63), prezentujúcej využitie a efektivitu e-learningu v tzv. kombinovanej výučbe² vysokoškolských predmetov anglického jazyka, študenti v prípade využitia tohto nástroja preukazujú vyššiu mieru angažovanosti vo vyučovacom procese.

E-learning možno definovať ako „multimediálnu podporu vzdelávacieho procesu s použitím moderných informačných prostriedkov a komunikačných technológií, ktorý je spravidla realizovaný prostredníctvom počítačových sietí. Jeho základnou úlohou je slobodný prístup k vzdelávaniu v čase a priestore“ (Švejda a kol., 2006, s. 17).

---

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektov KEGA č. 043UKF-4/2018 *Jazyk ako text. Vysokoškolský učebný materiál z praktickej štylistiky a didaktiky slovenského jazyka* a UGA UKF č. III/14/2020 *Využitie e-learningu vo výučbe lingvistických disciplín (v podmienkach vysokoškolského vzdelávania)*.

² V prípade kombinovanej výučby sa e-learning využíva ako jedna z metód vzdelávania popri klasickom osobnom kontakte vyučujúceho so študentmi, e-learning tento kontakt nenahrádza úplne, ako je to napr. pri dištančnom vzdelávaní.

V súčasnosti existujú rôzne systémové nástroje poskytujúce funkcie e-learningu. Komplexné systémy na podporu výučby sa označujú skratkou LMS (Learning Management System), ktorú možno preložiť ako „systém na riadenie výučby“ (Nocar, 2004, s. 233). Jedným z najrozšírenejších e-learningových systémov je Moodle, ktorý je využívaný aj na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre (ďalej len „UKF“). V nasledujúcich častiach budeme preto vychádzať z kurzov vytvorených v tomto systéme. Funkcie poskytované v rámci vytvorených e-learningových kurzov³ možno rozdeliť na dve základné skupiny: **zdroje**, ktoré môže vyučujúci prostredníctvom kurzu poskytnúť študentom, napr. študijný materiál v rôznych formátoch súborov a pod., a **aktivity**, ktoré má študent v kurze vykonať, napr. odovzdávanie zadaní (nahratie súborov), zapájanie sa do ankiet a pod.). Medzi takéto aktivity patria aj testy.

V tradičnom vzdelávaní testy chápeme najmä ako prostriedok hodnotenia študentov vyučujúcim. No v e-learningovom prostredí nadobúdajú testy aj novú dimenziu, pretože sa môžu využívať tiež ako autoevalvačný prostriedok pre samotných študentov.

V príspevku opíšeme základnú funkcionálnosť testov v systéme Moodle, pričom budeme vychádzať z testov vytvorených v kurzoch Morfológia slovenského jazyka (ďalej len „MSJ“) a Syntax slovenského jazyka (ďalej len „SSJ“), ktoré majú k dispozícii študenti študijných programov učiteľstvo slovenského jazyka a literatúry v kombinácii, prekladateľstvo a tlmočníctvo (cudzí jazyk v kombinácii so slovenským jazykom, ale aj kombinácia dvoch cudzích jazykov) a editorstvo a vydavateľská prax na UKF. Uvedieme príklady vhodných otázok na jednotlivé typy úloh, ktoré umožňuje využívaný e-learningový systém vytvárať. Testové otázky z kurzov MSJ a SSJ možno použiť aj v kurze Základné gramatické zručnosti (ďalej len ZGZ), vytvorenom pre študentov predškolskej a elementárnej pedagogiky na UKF. Samozrejme, uvádzané úlohy treba chápať skôr rámcovo, v rámci jednotlivých študijných programov je potrebné zohľadniť ich špecifiká a zameranie. Konkrétne testové úlohy v kurze ZGZ majú často nižšiu náročnosť, resp. majú praktickejšie zameranie v porovnaní s testovými otázkami v kurzoch MSJ a SSJ.⁴

Musíme pripomenúť, že testy sú len jednou z funkcionalít v kurzoch MSJ a SSJ, ktoré majú študenti k dispozícii. Okrem testov študentom sprístupňujeme študijný materiál z prednášok vo forme elektronických prezentácií, študenti majú ďalej možnosť zapájať sa do ankiet či elektronicky komunikovať s ďalšími prihlásenými účastníkmi kurzu vrátane vyučujúceho.

---

³ E-learningový kurz (ďalej len „kurz“) býva obyčajne vytvorený pre konkrétny vyučovací predmet, teda pre predmety morfológia slovenského jazyka, syntax slovenského jazyka a základné gramatické zručnosti máme vytvorené tri kurzy, každý s identickým názvom daného predmetu.

⁴ Z dôvodu obsahovej príbuznosti kurzu ZGZ s kurzami MSJ a SSJ uvádzame v príspevku príklady testových úloh len pre disciplíny MSJ a SSJ.

2 Testy v LMS Moodle

Elektronické testy možno využiť dvojako: **1.** Študenti môžu prostredníctvom nich získať **spätnú väzbu** o miere zvládnutia naštudovaných tém (tzv. **autotest**). **2.** Vyučujúci môže elektronické testy využiť aj ako **formu záverečného**, prípadne **priebežného hodnotenia** študentov. Miera zabezpečenia môže byť v prípade oboch použití testov rôzna; je na vyučujúcom, aké zabezpečenie si zvolí.⁵ Možné je napríklad zabezpečiť vstup do testu heslom, nastaviť náhodné poradie úloh, časový limit na vyriešenie testu či aj miešanie poradia možností odpovede. Ďalej sa dajú nastaviť rôzne možnosti spätnej väzby, napr. či sa študentovi po ukončení testu zobrazí len percentuálna úspešnosť, prípadne získaný počet bodov, resp. aj udelená známka na základe stupnice definovanej vyučujúcim. Rovnako systém môže zobrazíť študentovi jeho odpovede spolu s vyhodnotením, ktoré z nich boli správne a ktoré nie. Vyučujúci môže tiež ku každej možnosti odpovede pridať v rámci spätnej väzby komentár, ktorý sa pri danej možnosti, ak ju študent označí, zobrazí. Napríklad v prípade otázky zobrazenej na obr. 1 sa pri nesprávne označených možnostiach študentovi zobrazuje, aký gramatický rod majú dané substantíva.

Otázka 3 Čiastočne správna odpoveď Znamka 0,10 z 1,00 [Upraviť otázku](#)

Označte všetky **pomnožené substantíva stredného rodu**:

Označte jednu alebo viac odpovedí:

- a. Košariská ✓
- b. husle ✗ Nesprávne, *husle* sú ženského rodu.
- c. ústa
- d. hodiny
- e. tepláky ✗ Nesprávne, *tepláky* sú mužského rodu.

Vaša odpoveď je čiastočne správna.

Zvolili ste príliš veľa možností

Správne odpovede sú: Košariská, ústa

Obrázok 1. Ukážka spätnej väzby k zodpovedanej otázke v kurze MSJ (zdroj: <https://edu.ukf.sk>).

⁵ LMS Moodle ponúka veľmi pestrú paletu možností zabezpečenia testu a zobrazenia rôznych typov spätnej väzby. Nevenujeme sa tu všetkým možnostiam, ale spomíname len tie, ktoré najčastejšie využívame.

2.1 Autotesty

Ako sme uviedli, autotesty predstavujú jeden z vhodných nástrojov pre študentov na získanie priebežnej spätnej väzby v rámci štúdia jednotlivých tém. Kurz vytvorený k danému predmetu je rozdelený na tematické lekcie a v závere každej lekcie má študent k dispozícii autotest, prostredníctvom ktorého si môže overiť, do akej miery si vedomosti z danej témy osvojil a ako ich pochopil. Na obr. 2 je zobrazená lekcia č. 1 z kurzu MSJ. Môžeme všimnúť, že po stručnej osnove lekcie sú uvedené študijné materiály pre študentov a na záver sa nachádza autotest. Jednotlivé študijné materiály sú ešte rozdelené podľa študijných programov, takže každý študent sa dostane iba k materiálom, ktoré sú určené pre jeho študijný program. V prípade potreby možno podľa študijných programov diferencovať aj testy.

1 Úvod do morfológie slovenského jazyka

Obsah lekcie

- Morfológia ako jazykovedná disciplína a jej vzťah k ostatným jazykovým rovinám.
- Slovo, tvar slova a tvarotvorná analýza. Tvar a konštrukcia.
- Paradigma a typy paradigiem.
- Gramatické kategórie.
- Morfológická typológia jazykov. Morfológický typ slovenčiny.

 1 Základné pojmy UAP TR-SJaK 625KB

Obmedzený Prístup je obmedzený nasledujúcim spôsobom - nie je dostupné, kým nie je splnená aspoň jedna z nasledovných podmienok:

- Patrite k **UAP**
- Patrite k **TR-SJaK**

 1 Základné pojmy TR 616.6KB

Obmedzený Prístup je obmedzený nasledujúcim spôsobom - nie je dostupné, kým nie je splnené: Patrite k **TR-SZ**

 1 Základné pojmy EVP 632.9KB

Obmedzený Prístup je obmedzený nasledujúcim spôsobom - nie je dostupné, kým nie je splnená aspoň jedna z nasledovných podmienok:

- Patrite k **EVP**
- Patrite k **XEVP**

 Autotest 1: Základné pojmy

Obrázok 2. Ukážka 1. lekcie z kurzu MSJ (zdroj: <https://edu.ukf.sk>).

Zabezpečenie v prípade autotestov nemusí byť také prísne, keďže tieto testy slúžia predovšetkým študentom ako spätná väzba pre nich. Okrem zobrazenia získaného počtu bodov je vhodné nastaviť, aby sa študentovi zobrazilo aj vyhodnotenie jednotlivých úloh z testu.

2.2 Testy ako forma priebežného/záverečného hodnotenia

Elektronické testy vyučujúci môže využiť aj ako formu priebežného či záverečného hodnotenia. V prípade skúšania študentov pomocou elektronických testov v systéme Moodle je vhodné nastaviť vyššiu mieru zabezpečenia testu, t. zn. spätnú väzbu pre študentov po ukončení testu obmedziť len na zobrazenie percentuálnej úspešnosti, získaných bodov, resp. udelenej známky (na základe definovanej stupnice). Nie je vhodné, aby sa študentom po ukončení testu zobrazilo aj vyhodnotenie jednotlivých úloh, pretože každý študent môže zvládnuť test za iný čas a napríklad študent, ktorý by ešte test vyplňal, by mohol niektoré odpovede odpísať od spolužiaka, ktorý test už ukončil (vychádzame tu z predpokladu, že takýto test by študenti robili v rovnakom čase v počítačovej učebni). Rovnako je výhodné aktivovať možnosť zamiešania poradia otázok a rovnako aj poradia správnych odpovedí v otázkach. Tiež je možné nastaviť aj časový limit na vypracovanie testu. Samozrejme, vyučujúci má možnosť pozrieť si riešenie každého testu individuálne a v prípade potreby môže niektoré odpovede dodatočne prehodnotiť, resp. uznať. Môže sa napríklad stať, že študent v otázke, ktorá si vyžaduje dopísanie odpovede,⁶ urobí preklep nepodstatný pre správnosť odpovede, avšak počítač odpoveď odlišujúcu sa od vzorových odpovedí (ktoré pri vytváraní otázky vloží vyučujúci) neuzná. Pokiaľ spätnú väzbu nastavíme tak, že študent po ukončení testu neuvidí konkrétne vyhodnotenie svojich odpovedí, odporúčame, aby v rámci skúšky študent absolvoval aj individuálnu konzultáciu testu s vyučujúcim, v rámci ktorej mu vyučujúci ukáže vyhodnotenie jednotlivých odpovedí, tiež je možné so študentom problémové úlohy podrobnejšie rozanalyzovať. Skúšajúci môže zároveň tento priestor využiť na overenie, či študent chápe potrebné súvislosti daného javu, či odpovede napríklad len nenatipoval a pod. Takto je možné vyhnúť sa preceňovaniu testov, prílišnej formalizácii skúšania a z vlastnej skúsenosti môžeme potvrdiť, že väčšina študentov individuálnu konzultáciu po teste oceňuje.

Využitie elektronických testov považujeme za objektívny spôsob hodnotenia, pre vyučujúceho časovo veľmi efektívny, keďže v relatívne krátkom časovom úseku získa veľký počet odpovedí, ktoré sa automaticky vyhodnotia. Aj v prípade individuálnej kontroly každého testu vyučujúcim je tu vždy prítomná časová úspora, pretože vyučujúci sa môže zamerať už len na nesprávne, resp. čiastočne správne odpovede (v prípade úloh na výber viacerých správnych odpovedí)⁷, ktoré systém farebne vyznačí. Tento systém skúšania je však časovo efektívny aj pre študentov, pretože sa dozvedia svoj výsledok prakticky okamžite po ukončení testu, nemusia čakať na ručnú opravu testu vyučujúcim ako v prípade klasických písomných prác.

---

⁶ O úlohách na dopísanie odpovede porov. v časti 3.4.

⁷ O úlohách na výber viacerých správnych odpovedí porov. v časti 3.2.

2.3 Postup vytvorenia testu v LMS Moodle

Vytvorenie elektronického testu v systéme Moodle pozostáva z dvoch krokov: **1. z vytvorenia databázy úloh** (tzv. banky otázok) a **2. z vytvorenia testu a výberu úloh** z banky otázok.

1. Pred vytvorením testu si musí vyučujúci vytvoriť banku otázok, z ktorej si neskôr môže vyberať, ktoré z úloh vloží do konkrétneho testu. Samozrejme, jednu úlohu je možné pridať aj do viacerých testov. Rovnako môže vyučujúci túto databázu úloh priebežne dopĺňať. Z dôvodu lepšej orientácie v banke otázok odporúčame otázky zoskupovať do kategórií a podkategórií. Na obr. 3 uvádzame príklad organizácie otázok do kategórií a podkategórií v kurze MSJ.

- 1. Úvod - morfológia (15) ✕ ⚙ ← ↓
  - Morfematický rozbor (15) ✕ ⚙ ←
- 2. Slovné druhy (8) ✕ ⚙ ← ↑ ↓ →
- 3. Podstatné mená (15) ✕ ⚙ ← ↑ ↓ →
- 4. Skloňovanie podstatných mien (16) ✕ ⚙ ← ↑ ↓ →
- 5. Prídavné mená (16) ✕ ⚙ ← ↑ ↓ →
- 6. Zámená (12) ✕ ⚙ ← ↑ ↓ →
- 7. Číslovky (12) ✕ ⚙ ← ↑ ↓ →
- 8. Slovesá (17) ✕ ⚙ ← ↑ ↓ →
- 9. Príslovky (12) ✕ ⚙ ← ↑ ↓ →
- Neplnovýznamové slovné druhy (0) ✕ ⚙ ← ↑ ↓ →
  - 10. Predložky (5) ✕ ⚙ ← ↓
  - 10. Spojky (3) ✕ ⚙ ← ↑ ↓ →
  - 11. Častice (3) ✕ ⚙ ← ↑ ↓ →
  - 12. Citoslovčia (1) ✕ ⚙ ← ↑ →
- Skúškové testy (0) ✕ ⚙ ← ↑ →
  - Číslovky (11) ✕ ⚙ ← ↓
  - Klasifikácia substantív (1) ✕ ⚙ ← ↑ ↓ →
  - Morfematický rozbor (8) ✕ ⚙ ← ↑ ↓ →
  - Pomocné slovesá (3) ✕ ⚙ ← ↑ ↓ →

Obrázok 3. Ukážka organizácie otázok do jednotlivých kategórií a podkategórií v kurze MSJ (zdroj: <https://edu.ukf.sk>). Z dôvodu prehľadnosti nie sú na obrázku zobrazené všetky kategórie. Za názvom kategórie je v zátvorke uvedený počet otázok v danej kategórii. Pomocou ikon zobrazených za kategóriami je možné kategórie mazať, upravovať a meniť ich poradie.

2. Po vytvorení banky otázok nasleduje vytvorenie testu. Keďže sa v tomto príspevku chceme venovať skôr konkrétnym typom úloh vhodným na testovanie študentov z gramatických disciplín, nebudeme podrobne opisovať postup pri vytvorení testu, tento postup je však veľmi intuitívny a zahŕňa v podstate len niekoľko kliknutí v systéme. Dôležité je venovať pozornosť nastaveniu zabezpečenia testu, a to v závislosti od toho, či vyučujúci vytvára priebežný autotest pre študentov (možná nižšia miera zabezpečenia) alebo vyučujúci vytvára test, na základe ktorého bude študentov hodnotiť (vhodná vyššia miera zabezpečenia).⁸ Po vytvorení je test prázdny, treba ho naplniť otázkami. Pri naplňaní testu úlohami má vyučujúci tieto možnosti: môže vytvoriť novú otázku, pridať konkrétnu otázku z banky otázok alebo zvoliť generovanie náhodnej otázky (prípadne aj

⁸ Možnosti zabezpečenia testov porov. v častiach 2, 2.1 a 2.2.

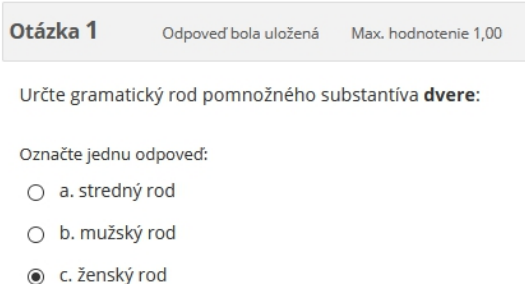
viacerých náhodných otázok) zo zvolenej kategórie, resp. podkategórie banky otázok. Ak kategória otázok obsahuje aj podkategórie, vyučujúci môže zvoliť, či sa majú náhodne generovať úlohy aj z podkategórií. Napríklad v kurze MSJ máme vytvorený spoločný autotest pre tému *Neplovnýznamové slovné druhy*, v ktorom sa generuje celkovo 8 náhodných úloh z podkategórií *Predložky*, *Spojky*, *Častice* a *Citoslovčia* (porov. obr. 3). Vyčlenením samostatnej kategórie *Skúškové testy* dosiahneme to, že z tejto kategórie a jej podkategórií sa nebudú generovať úlohy do priebežných autotestov, pokiaľ túto kategóriu neoznačíme. Uvedená kategória je špeciálne vyčlenená len pre úlohy používané v skúškových testoch.

3 Príklady vhodných testových úloh pre disciplíny MSJ a SSJ

LMS Moodle umožňuje vytvárať pomerne veľa typov úloh, nie všetky sú však rovnako využiteľné pri testovaní vedomostí z gramatických disciplín. V tejto časti sa preto zameriame len na tie typy úloh, ktoré považujeme s ohľadom na charakter testovaných predmetov za najvhodnejšie.

3.1 Úlohy na výber jednej správnej odpovede

Úlohy na výber jednej správnej odpovede patria medzi najtypickejšie a najrozšírenejšie typy testových úloh. Počet možností na výber odpovede môže byť rôzny, zväčša sa pohybuje medzi tromi až piatimi možnosťami. Z oblasti morfológie možno tieto úlohy použiť napríklad pri určovaní gramatického rodu problémových substantív (napr. cudzích či pomnožných). Samozrejme, úlohy na priradenie gramatického rodu k danému substantívu prirodzene predurčujú len tri možnosti, pričom každá možnosť bude zodpovedať jednému rodu. Príklad na takúto úlohu zobrazuje obr. 4.

Otázka 1   Odpoveď bola uložená   Max. hodnotenie 1,00

Určte gramatický rod pomnožného substantíva **dvere**:

Označte jednu odpoveď:

- a. stredný rod
- b. mužský rod
- c. ženský rod

Obrázok 4. Ukážka úlohy na výber jednej správnej odpovede v kurze MSJ (zdroj: <https://edu.ukf.sk>). Správna odpoveď je označená.

Z oblasti syntaxe môže byť tento typ úlohy použitý napríklad na určenie správnej vetnočlenskej platnosti vyznačeného slova vo vete. Je na vyučujúcom, či k úlohe nastaví ako možnosti všetky vetné členy, alebo len tie, ktoré v danom kontexte môže študent zvažovať. V otázke zobrazenej

na obr. 5 má študent na výber len najpravdepodobnejšie možnosti, pretože v danej úlohe sa zameriavame najmä na to, či dokáže rozlíšiť rozdiel medzi nezhodným prívlastkom a príslovkovým určením miesta. Vetnočlenská platnosť predložkového spojenia *z dediny* totiž závisí od slovnodruhovej platnosti nadradeného slova. Keďže v tomto prípade je nadradeným slovom substantívum a nie verbum finitum, ide o nezhodný prívlastok.

Otázka 1   Odpoveď bola uložená   Max. hodnotenie 1,00

Akú vetnočlenskú platnosť má vyznačené slovo vo vete:
Ludia z dediny chodia do mesta každú sobotu.

Označte jednu odpoveď:

- a. zhodný prívlastok
- b. nezhodný prívlastok
- c. príslovkové určenie miesta
- d. nepriamy predmet
- e. priamy predmet

Obrázok 5. Ukážka úlohy na výber jednej správnej odpovede v kurze SSJ (zdroj: <https://edu.ukf.sk>). Správna odpoveď je vyznačená.

3. 2 Úlohy na výber viacerých správnych odpovedí

Úlohy na výber viacerých správnych odpovedí sa v systéme Moodle vytvárajú prostredníctvom rovnakého typu otázky ako úlohy na výber jednej správnej odpovede, iba sa zmení nastavenie otázky na viac správnych možností. Ak zostaneme pri problematike určovania gramatického rodu, prostredníctvom tohto typu úloh si možno overiť, či študent skutočne dokáže určovať správne rody napríklad pomnožných substantív, a to tak, že v možnostiach bude mať ponúknutých na výber viacero pomnožných substantív v rôznych rodoch a jeho úlohou bude označiť všetky substantíva určeného rodu. Týmto znižujeme pravdepodobnosť, že by si študent správnu možnosť iba tipol. Na obr. 6 si môžeme všimnúť, že otázky s výberom viacerých správnych odpovedí sa od otázok s výberom jednej správnej odpovede líšia aj grafickým spôsobom označovania jednotlivých možností.

Otázka 1

Odpoveď bola uložená

Max. hodnotenie 1,00

Označte všetky **pomnožené substantíva ženského rodu**:

Označte jednu alebo viac odpovedí:

- a. fašiangy
- b. hrable
- c. Vianoce
- d. Tatry
- e. aktíva

Obrázok 6. Ukážka úlohy na výber viacerých správnych odpovedí v kurze MSJ (zdroj: <https://edu.ukf.sk>). Správne odpovede sú vyznačené.

V syntaxi možno tento typ úloh použiť napríklad pri určovaní gramatických typov viet, ako to zobrazuje obr. 7.

Otázka 1

Odpoveď bola uložená

Max. hodnotenie 1,00

Označte všetky dvojčlenné vety:

Označte jednu alebo viac odpovedí:

- a. Škriabe ma v hrdle.
- b. Poskytli mi úver na opravu budovy.
- c. Spomínal na peknú mladosť.
- d. Písalo sa o úspechoch našej krajiny.
- e. Mrazilo ho pomyslenie na budúcnosť.

Obrázok 7. Ukážka úlohy na výber viacerých správnych odpovedí v kurze SSJ (zdroj <https://edu.ukf.sk>). Správne odpovede sú označené.

Pri úlohách na výber viacerých možností je potrebné venovať zvýšenú pozornosť správne nastaveniu bodovania otázky. Vyučujúci nastavuje dva typy hodnôt: **1. Konkrétna bodová hodnota**, ktorú chce k danej otázke priradiť (môže sa odvíjať od správneho počtu možností, resp. od náročnosti otázky). Konkrétnu bodovú hodnotu otázky však možno nastaviť aj pri vložení otázky do konkrétneho testu. Prednastavenú bodovú hodnotu úlohy v banke otázok teda možno ponechať na jednom bode, no ak túto otázku vyučujúci vloží do konkrétneho testu, môže jej bodovú hodnotu v danom teste nastaviť podľa potreby. V praxi sa teda môže stať, že jedna otázka vložená vo viacerých testoch bude mať nastavenú inú bodovú hodnotu, a to v závislosti od celkového bodovania testu. **2.** Pri zadávaní jednotlivých možností odpovede (správnych aj nesprávnych) je potrebné nastaviť aj **percentuálne hodnotenie každej možnosti**. Pokiaľ vyučujúci vytvára otázku na výber jednej správnej odpovede, správnu možnosť označí tak, že

k nej priradí hodnotenie 100 %, čiže pri vyhodnotení testu sa za označenie správnej možnosti študentovi pripočíta 100 % bodovej hodnoty otázky. Pokiaľ otázka obsahuje viacero správnych odpovedí, odporúčame percentá rozrátať na každú správnu odpoveď rovnomerne, čiže ak otázka obsahuje dve správne odpovede, vyučujúci nastaví ku každej správnej možnosti 50 %. Teda študent za označenie jednej správnej odpovede získa polovicu bodového hodnotenia otázky a za označenie oboch správnych možností získa plný počet bodov. V prípade troch správnych odpovedí vyučujúci nastaví percentuálne hodnotenie každej správnej možnosti na 33,33 % periodických. V prípade úloh s viacerými správnymi odpoveďami však odporúčame nastaviť aj záporné bodové hodnotenie nesprávnych možností, pretože inak by študent po označení všetkých možností (aj tých nesprávnych) získal rovnako plný počet bodov za túto otázku ako študent, ktorý označil iba správne odpovede. Penalizáciu za označenie nesprávnej možnosti odporúčame nastaviť na hodnotu $1/n$ (n predstavuje počet všetkých možností) ku každej nesprávnej možnosti. Napríklad v prípade otázky, ktorá by obsahovala päť možností, by penalizácia za označenie každej nesprávnej možnosti bola -20 % z bodovej hodnoty otázky.

3. 3 Úlohy na priradenie

V tomto type zadaní je potrebné zaraďovať či triediť isté príklady do určených skupín. V morfológii sú tieto úlohy vhodné napríklad na priradenie príkladov k správnym typom pomocných sloviac či intencným typom. Počet ponúkaných možností môže byť aj vyšší ako počet príkladov, ktoré je potrebné zaraďiť. V úlohe zobrazenej na obr. 8 majú študenti k jednotlivým vetám priradiť správny typ pomocného slovesa použitého v danej vete. Môžeme si všimnúť, že študenti majú uvedené tri príklady, ale vyberajú zo štyroch ponúkaných možností.

Otázka 1   Odpoveď bola uložená   Max. hodnotenie 1,00

Priradte k nasledovným vetám správny typ pomocného slovesa použitého vo vete:

Začína sa učiť na skúšku.   fázové sloveso

Musíte prísť včas.   modálne sloveso

Idú mi nervy prasknúť.   limitné sloveso

Technické informácie

Obrázok 8. Ukážka úlohy na priradenie v kurze MSJ (zdroj: <https://edu.ukf.sk>). Ku každej položke je priradený správny typ pomocného slovesa.

V syntaxi možno tieto úlohy použiť napríklad na určovanie vetných členov vo vete. Treba však dbať na to, aby sa v takomto prípade neopakovali vo vete rovnaké vetné členy. Tieto úlohy sú teda vhodné skôr pre jednoduchšie vety (porov. obr. 9).

Obrázok 9. Ukážka úlohy na priradenie v kurze SSJ (zdroj: <https://edu.ukf.sk>). Ku každej položke je priradený správny vetný člen.

Počet možností na výber by bolo možné rozšíriť aj na ďalšie typy vetných členov, napr. by sme mohli doplniť iné typy príslovkových určení. Z dôvodu prehľadnosti by však nebolo vhodné uvádzať v tomto type úlohy príliš veľa možností. Pokiaľ sa vyučujúci chce zamerať na rozlišovanie medzi jednotlivými typmi vetných členov alebo aj súvetí, je vhodnejšie použiť skôr úlohu na výber jednej správnej odpovede, v ktorej sa bude pýtať len na jeden vetný člen a v možnostiach uvedie všetky typy daného vetného člena. Príklad formulácie otázky: „Aký druh príslovkového určenia sa vyjadruje vyznačeným slovom vo vete *Syn sa postavou podobá otcovi?*“ Každý typ príslovkového určenia môže predstavovať jednu možnosť na výber, napr. *zreteľa* (správna odpoveď), *nástroja a prostriedku, miery* atď.

3. 4 Úlohy na dopísanie odpovede

Úlohy na dopísanie odpovede sú významným prostriedkom umožňujúcim vyučujúcemu získať komplexnejší obraz o vedomostiach študentov. Podmienkou na vytvorenie takejto úlohy je

existencia jednoznačnej odpovede, resp. konečného počtu jednoznačných odpovedí. Morfológia je ideálnou disciplínou, ktorá umožňuje pri testovaní vytvárať veľké množstvo takýchto otázok, pretože vyučujúci môže dať vytvoriť študentom správne gramatické tvary slov či odvodiť jeden slovný druh z iného (napr. jednotlivé druhy adjektív zo substantív) a pod. V takejto úlohe sa študentovi namiesto možností zobrazí editovacie pole, do ktorého má dopísať správnu odpoveď (porov. obr. 10).

Otázka 1   Odpoveď bola uložená   Max. hodnotenie 1,00

Napište tvar **N pl.** substantíva *kalendár*.

Odpoveď:

Začať znova   Uložiť   Vyplniť správne odpovede   Odoslať a ukončiť   Zatvoriť náhľad

Obrázok 10. Ukážka úlohy na dopísanie odpovede v kurze MSJ (zdroj: <https://edu.ukf.sk>). Správna odpoveď je doplnená.

Úlohy na tvorenie korektných gramatických tvarov môže vyučujúci variovať aj tak, že namiesto uvedenia pádu a čísla zadá študentovi doplniť správny tvar podľa kontextu vety: „Doplňte do vety správny tvar substantíva *Kórea*: *Posledný mesiac som strávil v .....*“. V nastaveniach otázky je možné nastaviť citlivosť na rozlišovanie malých a veľkých písmen. Toto nastavenie je dôležité najmä vtedy, ak skúšajúci zadá študentovi vytvoriť napr. individuálne privlastňovacie adjektívum od vlastného mena osoby. V tomto prípade nestačí, aby študent použil správnu príponu *-ov/-in*, ale musí vedieť, že v prípade privlastňovacích adjektív odvodených od proprií sa zachováva veľké začiatkové písmeno. Čo sa týka rodového a plurálového rozlíšenia tvarov, ako napr. *Bernolákov*, *Bernolákova*, *Bernolákovo* či *Bernolákove*, pri vytváraní otázky je možné zadať aj viac vzorových odpovedí, podľa ktorých systém vyhodnotí správnosť študentovej odpovede, teda vyučujúci môže zadať všetky tieto varianty, alebo môže priamo v zadaní špecifikovať, v akom tvare je potrebné toto adjektívum napísať, napr. „Adjektívum napíšte v tvare N sg. mužského rodu“, prípadne môže zvoliť variant otázky, v ktorom má študent správny tvar utvoreného adjektíva doplniť do vety: „Doplňte do vety správny tvar individuálneho privlastňovacieho adjektíva utvoreného od vlastného mena Bernolák: *V škole sme sa učili o ..... kodifikácii*“ (správ. *Bernolákovej*). Zadávanie diakritiky, samozrejme, je dôležité, pretože na základe nej sa môžu rozlišovať jednotlivé pádové tvary, napr. L sg. (*o*) *funkcii* a G pl. *funkcií*.

Doplňané odpovede nemusia mať len jednoslovnú podobu, ale môže ísť aj o spojenia slov či vety, opäť je však dôležité, aby išlo o jednoznačné odpovede. Z uvedeného vyplýva, že takéto úlohy je možné využiť aj v syntaxi. Vyučujúci môže študentovi dať vypísať napríklad konkrétny

vetný člen z danej vety, konkrétnu syntagmu, prípadne môže zadať transformovanie agentnej vety na deagentnú. Príklady zadaní:

- Vypíšte predmet z vety *Južnú časť Tichého oceánu postihlo veľké nešťastie* (odpoveď: *časť*).
- Vypíšte predikatívnu syntagmu z vety *Študenti magisterského štúdia musia odovzdať diplomovú prácu do 20. apríla* (odpoveď: *študenti musia odovzdať*).
- Zmeňte agentnú vetu *Učiteľ vyvolal žiaka* na deagentnú (odpoveď: *Žiak bol vyvolaný učiteľom*).

Pri tomto type úloh treba upozorniť na potrebu osobnej kontroly vyhodnotených testov vyučujúcim, a to najmä vzhľadom na možnosť vzniku preklepov nepodstatných pre správnosť danej odpovede. Preklepy sa môžu vyskytnúť najmä v dlhších odpovediach (napr. vypisovanie syntagiem, viet a pod.). Takáto kontrola sa môže uskutočniť napríklad v rámci individuálnej konzultácie testu so študentom, ktorú môže vyučujúci zároveň využiť aj na doskúšanie študenta. Zo skúšania sa potom nevytráca podľa nášho názoru potrebná osobná zložka. Aj takýto proces môže byť vhodným prostriedkom na utvorenie si vernejšieho obrazu o vedomostiach a schopnostiach študenta.

4 Záver

Na záver sa pokúsime odpovedať na otázku, pre aké disciplíny je vhodné použiť elektronické testovanie ako prostriedok spätnej väzby pre študentov či ako metódu hodnotenia. Ide predovšetkým o disciplíny, v ktorých je možné vyselektovať možnosti odpovedí pre konkrétne testové otázky. V prípade využívania úloh na dopísanie správnej odpovede musí existovať jedna (alebo aj viac) jednoznačných odpovedí. Z doteraz uvedeného vyplynulo, že gramatické disciplíny týmto kritériám vyhovujú. Takéto testovanie však nie je možné uplatniť v disciplínach, v ktorých chceme (alebo musíme) používať tzv. otvorené otázky, resp. interpretačné úlohy.⁹

Medzi hlavné výhody elektronického testovania by sme zaradili žiadne (alebo len minimálne) finančné náklady, pokiaľ vychádzame z faktu, že vzdelávacia inštitúcia, v ktorej chceme takéto testovanie aplikovať, využíva niektorý z dostupných e-learningových vzdelávacích systémov a má k dispozícii učebňu vybavenú potrebnými informačnými technológiami. Medzi jednu z najväčších výhod určite patrí časová efektivita a objektivita takejto formy hodnotenia. Ako sme ukázali na príklade LMS Moodle, tieto systémy umožňujú vytvárať veľmi pestrú paletu úloh, ktoré zvyšujú výpovednú hodnotu takýchto testov. Z ďalších výhod spomenieme možnosť priebežnej aktualizácie, t. zn., že databázu úloh je možné neustále dopĺňať, príp. otázky upravovať a pod.

---

⁹ Systém Moodle umožňuje vytvárať aj otvorené otázky (ide o typ úlohy *esej*), avšak takéto odpovede už musí vyhodnotiť vyučujúci manuálne.

Treba však uviesť, že najmä na začiatku sú na vyučujúceho kladené veľké časové nároky, pokiaľ ide o vytvorenie dostatočne veľkej databázy úloh. Táto časová investícia sa však vyučujúcemu vráti v ďalších rokoch, v ktorých tieto úlohy môže využívať. Následné priebežné dopĺňanie tejto banky úloh už nie je také náročné, keďže vyučujúci môže kedykoľvek pridávať nové úlohy, a tak bude mať k dispozícii novú sadu úloh, ktorú môže v istých časových intervaloch v jednotlivých testoch obmieňať. Poznamenáme tiež, že prvotné zoznamovanie sa s modulom testov v systéme Moodle môže byť pomerne náročné (najmä pre menej skúseneho používateľa PC), pretože je potrebné osvojiť si nastavenia testových úloh, ich bodovania, vytváranie stupníc hodnotenia a pod. Nazdávame sa však, že po krátkom období používania si toto prostredie používateľ ľahko osvojí a s neznámymi funkciami sa vďaka intuitívnosti tohto prostredia rýchlo zoznámi.

LITERATÚRA

- KLIMOVÁ, Blanka – ŠIMONOVÁ, Ivana – POULOVÁ, Petra: Blended Learning in the University English Courses: Case Study. In: Blended Learning. New Challenges and Innovative Practices. Eds. S. K. S. Cheung – L.-f. Kwok – W. W. K. Ma – L.-K. Lee – H. Yang. Honk Kong: Springer 2017, s. 53 – 64.
- NOCAR, D. E-learning v distančnom vzdelávaní. In: Distanční vzdělávání v České republice – Současnost a budoucnost. Ed. J. Lisalová – Z. Freibergová. Praha: Centrum pro studium vysokého školství 2004, s. 231 – 237.
- ŠVEJDA, Gabriel a kol.: *Vybrané kapitoly z e-learningových kurzov*. Nitra: Pedagogická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre 2006. 138 s.

ZDROJE

- E-learningový portál Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Dostupný z WWW: <https://edu.ukf.sk>.

Vybrané črty slovenských prekladov evanjelií

Katarína Rausová

Jazykovedný ústav L. Štúra, Slovenská akadémia vied, Bratislava, Slovenská republika

katarina.rausova@juls.savba.sk

1 Úvod

Napriek tomu, že od vzniku prvého zachovaného kompletného prekladu Biblie do slovenčiny – Kamaldulskej Biblie – prešlo už viac ako 200 rokov, počas ktorých vzniklo viacero kratšie či dlhšie používaných prekladov rôznej kvality, stále chýba systematické spracovanie a opis slovenských prekladov Biblie, ktorý by mapoval ich vznik, vývoj, jazyk, používanie, prístup autorov k prekladu a pod. Jednotlivým prekladom Písma sa venovalo viacero autorov článkov, čo sa však týka monografií, častejšie stretáme teologické a biblistické štúdie než jazykovedné analýzy. Z diel, ktoré vznikli po roku 1989, sa tejto problematike venoval Rudolf Košťial v monografii *Biblia u nás* (Košťial, 1989),¹ zborník *O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovenských jazykov* (1997)² a čiastočne i publikácia *K metodike nového prekladu Svätého písma do slovenčiny* (2016).³ K danej problematike vyšlo i niekoľko článkov, napr. od J. Artimovej (2006a, 2006b), M. Majtána (1996a, 1996b, 1997) a J. M. Rydla (2006). Dôležité informácie sa dozvieme zo správ, príp. z konferencií, ktoré informovali o vyjdení niektorého z novších prekladov.

V tomto príspevku sa pokúsime priblížiť aspoň v krátkosti vybrané črty siedmich moderných prekladov, ktoré sme porovnávali na statiach z Markovho (Mk 1,1-13; 8,31-33) a Matúšovho (Mt 5,1-16; 6,5-15; 14,22-33) evanjelia. Z protestantského prostredia sme si zvolili preklad Jozefa Roháčka (ďalej PJR) a oficiálny preklad Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania (ďalej PEC). Z katolíckych sme vybrali preklad Jeruzalemskej Biblie Antona Boteka (ďalej PJB) a dva

---

¹ Monografia mapuje primárne vývoj v protestantskom prostredí. Názorne opisuje a cituje „ohnivé“ diskusie okolo vzniku prvého slovenského evanjelického prekladu, ale poukazuje i na vzájomné odmietanie prekladov medzi katolíckmi a evanjelikmi prítomné v 19. stor. Katolíckym prekladom sa venuje len okrajovo a vývoj po roku 1989 už nezachytáva.

² Publikácia sa venuje predovšetkým výskumom Kamaldulskej Biblie. V druhej polovici však nájdeme aj príspevky hodnotiace súčasné katolíckce preklady.

³ Ako vyplýva už z názvu, publikácia je primárne zameraná na metodiku prekladania. Nájdeme v nej však aj kapitolu aspoň stručne zhrňujúcu doterajšie preklady do slovenčiny, ale i snahu vysvetliť, ako je to s (ne)existenciou biblického štýlu.

mladšie preklady vydané Spolkom sv. Vojtecha – preklad Zlatoša a Šurjanského (ďalej BŠZ) a preklad liturgickej komisie (ďalej SVB). Ako posledné dva sme zvolili ekumenický preklad (ďalej SEP) a *Preklad nového sveta* Náboženskej spoločnosti svedkov Jehovových (ďalej PNS).

Okrem charakteristiky prekladov sa pokúsime poukázať na ich prepojenosť na staršie preklady i neslovenského pôvodu, ale i nepresnosti či posuny, ktoré tieto preklady spájajú.

2 Metodológia

Pri analýze prekladov sme využili komparatívny prístup – vybrané kapitoly sme porovnávali s gréckym originálom, s latinskou Vulgátou a Neovulgátou, keďže niektoré preklady z nej vychádzali, tvorcovia iných (v prvom rade katolíckych) Vulgátu dobre poznali; s prekladom Kralickej Biblie (ale i novej Kralickej Biblie), keďže mala významný vplyv (nielen) v protestantskom prostredí, a s ďalšími cudzojazyčnými prekladmi.⁴

Texty sme porovnávali najmä na úrovni lexiky (zachované archaizmy, používanie hebraizmov, sémantické posuny, ustálené chyby) a syntaxe (otázka slovosledu, prekladu participií). Keď sa text odchyľoval od originálu, na ktorý sa odvolával, snažili sme vysledovať motiváciou posunu (špecifický autorov štýl, prihliadanie k teológii náboženskej skupiny, pre ktorú bol preklad určený, a pod.), príp. zistiť, či posun nie je prítomný už v skorších prekladoch, ktoré mohli mať na daný text vplyv. State z evanjelií sme primárne vybrali podľa častej používanosti, keďže práve pri „obohratých“ textoch je väčšia pravdepodobnosť, že narazíme na klišé, ktoré je charakteristické pre niektorú prekladateľskú tradíciu (ak môžeme hovoriť o tradícii).⁵

3 Prostredie a kontext vzniku prekladov

Evanjelická cirkev augsburského vyznania i menšie protestantské cirkvi na Slovensku používali až do začiatku 20. stor. významný český protestantský preklad – Kralickú Bibliu. Vznik prvého slovenského protestantského prekladu predchádzali dlhé debaty, keďže nebolo jednoduché opustiť „bibličtinu“, teda jazyk Kralickej Biblie, lebo nebola len jazykom Písma – v tomto jazyku (síce modifikovanom) sa aj kázalo.

V katolíckom prostredí (nielen) na Slovensku dlhodobo zohrávala medzi prekladmi centrálnu úlohu Vulgáta – Hieronymov latinský preklad Biblie. Prvé tri kompletne katolícke preklady Svätého písma do slovenčiny (Kamaldulská Biblia, Palkovičov preklad, Donovalov preklad) boli postavené práve na Vulgáte. Až preklad Zlatoša a Šurjanského vychádzal z gréčtiny.

---

⁴ Z českých napr. preklad Petrů, český ekumenický preklad, z nemeckých napr. s Lutherovou Bibliou, z francúzskych najmä s Jeruzalemskou Bibliou, z anglických napr. s Bibliou kráľa Jakuba, ale i s *New World Translation* svedkov Jehovových.

⁵ Výber textov sme neskôr doplnili o state, ktoré boli zaujímavé z teologického hľadiska, príp. spôsobom, ako sa vyrovnávali s prekladom nejasných pojmov.

Na preklad Biblie Náboženskej spoločnosti svedkov Jehovových mal vplyv anglický preklad *New World Translation* (ďalej NWT), podľa ktorého nesie meno i slovenská verzia – *Preklad nového sveta*. PNS vychádza z anglického textu s prihliadnutím na pôvodné biblické jazyky.

4 Charakteristika prekladov

Jedna z prvých otázok, s ktorými sa prekladateľ musí vyrovnáť, je voľba prekladateľského prístupu na širokej škále medzi doslovnosťou a parafrázou.⁶ Roháček sa snažil doslovne držať pôvodného biblického textu, a to niekedy i na úkor zrozumiteľnosti. To sa prejavuje napr. častým používaním pasívnych konštrukcií a participií, a to i v miestach, kde by bolo vhodné výraz preložiť aktívne.

Napr.: Mk 1,9b: *a bol pokrstený od Jána*; Mk 1,13: *súc pokúšaný od satana*.

Z porovnávaných textov je jeho protipólom preklad BŠZ. Zlatoš si volí voľný preklad, ktorý sa chvíľami hrá i s parafrázovaním. Prekvapivé je, že rovnakú frázu prekladá aj tromi rôznymi spôsobmi – napr. citát z Izaiáša 40,3, ktorý sa v Novom zákone objavuje u všetkých synoptikov.

φωνή	βοῶντος	ἐν	τῇ ἐρήμῳ	ἐτοιμάσατε	τὴν ὁδὸν	κυρίου
Hlas	volajúceho	v	púšti:	pripravte	cestu	Pána,
	εὐθείας		ποιεῖτε	τὰς τρίβους	αὐτοῦ	
	priame		robte	chodníky	Jeho	

Zlatoš prekladá verš nasledovne:

V Mt 3,3: *Na púšti zaznieva hlas: Pripravte cestu Pánovi! Urovnajte mu chodníky!*

V Mk 1,3: *Hlas volajúceho na púšti (znie): Pripravujte cestu Pánovi, urovnávajte mu chodníky!*

V Lk 3,4: *Na púšti zaznieva hlas: Pripravte cestu Pánovi, rovnými urobte jeho chodníky!*

PNS tiež vykazuje snahu o výraznú doslovnosť, i keď sa stretávame s vôľou zjednodušiť čítanie delením viet.⁷ Často zachováva participiá i tam, kde je vhodnejší aktívny preklad slovesa – napr. v Mt 6,5b: *pretože sa radi modlia, stojac*.

Zvyšné dva katolícke preklady spolu s PEC a SEP sa viac blížia k funkčnej ekvivalencii (podrobnejšie sa téme venuje Artimová, 2006a, 2006b).

⁶ V čase vzniku väčšiny porovnávaných prekladov ešte nebola známa Nidova téoria biblického prekladu na základe dynamickej (funkčnej) ekvivalencie (porov. Nida, 1964), ktorej sa držia moderné preklady, preto sa i na tejto rovine do značnej miery líšia. O prekladateľských prístupoch bližšie porov. *K metodike nového prekladu Svätého písma do slovenčiny*, 2016; Artimová 2006a, 2006b; Panczová 2013.

⁷ Napr.: Mk 1,5.7.13.

Špecifickým príklonom k doslovnosti je zachovávanie hebraizmov. Charakteristické je najmä pre PJR a PNS, ale stretneme ich aj v niektorých katolíckych prekladoch. Napr. pleonastické participium, ktoré sa objavilo v gréčtine len vplyvom hebrejčiny, v Mk 1,7: Καὶ ἐκήρυσσεν λέγων prekladajú ako ‚kázal a hovoril‘ (miesto jednoduchého: ‚kázal⁸) PKR, PNS i BŠZ.

Iným hebraizmom, ktorý nachádzame v PJR, PNS ale i v SVB, je spojenie v Mk 1,2: πρὸ προσώπου σου, vo Vulgáte *ante faciem tuam* (hebr. פְּנֵיֶיךָ) s doslovným významom: ‚pred tvou tvárou‘. V hebrejčine je táto väzba bežná, avšak do slovenčiny je vhodnejšie ju prekladať idiomatically spojením ‚pred tebou‘.

PEC, BJB a SEP sa hebraizmom vyhýbajú a volia si jednoduchšie znenie prekladu.

5 Ustálené pojmy a frázy

Napriek rozdielnym prístupom, tradíciám či východiskovým textom nachádzame v slovenských prekladoch špecifické slová a frázy, či dokonca významové posuny, ktoré sa z prekladu do prekladu preberajú a opakujú. V závere by sme chceli zdôrazniť aspoň zopár tých, ktoré sa v slovenských prekladoch objavili vplyvom Kralickej Biblie, Vulgáty a NWT, ale i jednu, ktorá sa týka len slovenských prekladov.

5.1 Vplyv Kralickej Biblie (BKR)

V porovnávaných textoch nachádzame posun významu pri preklade spojenia βάπτισμα μετανοίας (lat. *baptismum paenitentiae*) v Mk 1,4. Výraz je už v BKR preložený ako ‚krst pokánia‘ miesto výstižnejšieho ‚kajúcneho krstu‘ alebo ‚krstu obrátenia‘.⁹ Jedine Botek uvádza spojenie oboch výrazov: ‚krst obrátenia a pokánia‘.

Ďalšie miesta, ktoré sa na skúmaných úsekoch zhodujú s BKR, sa už týkali len niektorých z porovnávaných prekladov. Katolícke preklady, PJR a SEP preberajú z BKR preklad slova οἱ πραεῖς (resp. lat. *mites*) v Mt 5,5 ako ‚tichí‘ miesto ‚mierni‘ (PNS), ‚krotkí‘ (PEC). Opäť jedine Botek uvádza v poznámke i možnosť ‚pokorní‘.

Posun významu nachádzame i v Mt 5,15, kde λύχνον (‚lampu‘) BKR a PJR prekladajú ako ‚sviece‘, PEC a BŠZ ako ‚sviecu‘. BKR mala vplyv aj jednotlivo – len na niektorý z prekladov, no najviac bol ňou ovplyvnený PJR.

⁸ Grécke spojenie slovesa v indikatíve s participiom λέγων kopíruje hebrejskú väzbu určitého slovesného tvaru s viazaným infinitívom, ktorá má úlohu uvedenia priamej reči. Toto spojenie nájdeme napr. v Gn 31,29: קָמַרְ לִאֲנִי לֵאמֹר (εἶπεν πρὸς με λέγων) – doslovne: *povedal mi hovoriac*, avšak vhodnejší je preklad: *povedal mi*, po ktorom priamo nasleduje priama reč.

⁹ *Krst pokánia* je „tradičný, nie veľmi šťastný preklad. Keďže išlo o krst, ktorý mal byť vyjadrením pokánia, azda vhodnejší preklad by bol ‚kajúcny krst‘ a pod.“ (Marek, *komentáre k Novému zákonu*, 2013, s. 63).

5.2 Vplyv Vulgáty na katolícke preklady vychádzajúce z gréčtiny

V katolíckych textoch, ktoré vychádzajú z gréckeho originálu, nachádzame na niektorých miestach vplyv Vulgáty, resp. niektorého zo slovenských prekladov, ktorý z Vulgáty vychádza. V BŠZ (okrem iných) ide napr. o verš Mk 1,13a, kde sa objavuje rozšírenie, ktoré nenachádzame v gréčtine, je však prítomné vo Vulgáte: *I bol na púšti štyridsať dní a štyridsať nocí a satan ho pokúšal*. Pôvodný text spomína len dni: καὶ ἦν ἐν τῇ ἐρήμῳ **τεσσεράκοντα ἡμέρας** πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ σατανα. Vulgáta tu uvádza: *et erat in deserto **quadraginta diebus et quadraginta noctibus***, čiže „**40 dní a 40 nocí**“.¹⁰

5.3 Vplyv NWT na PNS

PNS do značnej miery uprednostňuje anglický text NWT pred gréckym originálom. Uvedieme aspoň niekoľko výraznejších odchýlok od gréckeho textu.

V Mk 1,11n frázu σὺ εἶ ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν σοὶ εὐδόκησα prekladá PNS nečakane ako: *Ty si môj Syn, milovaný; schválil som Ťa* miesto náležitého prekladu, ktorý podobne uvádzajú ostatné Biblie: *Ty si môj milovaný Syn, v tebe mám zalúbenie*.¹¹ NWT tu uvádza “*You are my Son, the beloved; I have approved you*”.¹² Ide o jednu zo zmien, ktorá nastala vplyvom učenia Náboženskej spoločnosti svedkov Jehovových.¹³

PNS sa v nadväznosti na NWT výrazne líši od slovenských prekladov i prekladom slova σταυρός (,križ‘), ktoré nahrádza spojením *mučenícky kôl*.

5.4 μέλι ἄγριον ako problém slovenských prekladov

V slovenských prekladoch Mk 1,6 nachádzame posun, ktorý nemá obdobu v iných porovnávaných i cudzojazyčných Bibliách. Ide o preklad spojenia μέλι ἄγριον (,divoký med‘, resp. ,med divokých včiel‘). Medzi slovenskými prekladmi nachádzame len jediný, ktorý toto spojenie prekladá presne – parafrázovaná Biblia *Nádej pre každého* z dielne baptistickej cirkvi, ktorá uvádza preklad ,med divých včiel‘.

¹⁰ Vzhľadom na kompozíciu vety sa dá predpokladať, že Zlatoš tu bol priamo inšpirovaný prekladom J. Donovala, ktorý v prvej časti verša uvádza identické znenie: *I bol na púšti štyridsať dní a štyridsať nocí*. Na BŠZ mal Donovalov preklad vplyv aj pri blahoslavenstvách, kde zhodne zamieňajú verše 5,4 a 5,5.

¹¹ Ide tu o aorist buď výsledkový, alebo je prekladom semitského perfekta s významom prítomného stavu ,mám záľubu‘. Porov. Marek, *komentáre k Novému zákonu*, 2013, s. 64.

¹² *American Standard Version* uvádza: *Thou art my beloved Son, in whom I am well pleased*.

¹³ Ide tu o teologickú odchýlku, ktorá má vplyv na pochopenie osoby Ježiša. Kresťania vo všeobecnosti považujú Ježiša za osobu Boha, avšak u svedkov Jehovových to tak nie je. Ježiš je prvé Božie stvorenie. Koho Boh – Jehova schválil, ten získava večný život, ostatní umierajú.

Ostatné preklady buď preberajú latinské čítanie ‚lesný med‘,¹⁴ alebo opakujú posun, ktorý vznikol u J. Roháčka. Ten uvádza ako preklad spojenie ‚poľný med‘. Ide o zmýlenie si výrazu ἄγριος (‚divoký‘) s podobne znejúcim ὁ ἀγρός (‚pole‘). Tento posun sa vyskytuje dokonca i v PNS, ktorý prihliada na NWT. NWT uvádza správny preklad: ‚wild honey‘.

6 Záver

Zvoliť si ten najvhodnejší prístup k prekladaniu biblických textov nie je jednoduché. Dnes sa na prekladoch podieľajú celé tímy filológov a biblistov, kým v minulosti to boli často jednotlivci. Ale napriek tomu sila „opočúvaného“ textu, na ktorý sme si už zvykli, pôsobí i dnes, niekedy vedome, niekedy podvedome. Inokedy prekladateľ zachová frázu staršieho prekladu len z úcty k nemu či nechoty odkloniť sa od niečoho, čo tu má tradíciu.

V predkladanej práci sme sa pokúsili zdôrazniť niekoľko črt siedmich slovenských prekladov evanjelií. Videli sme príklad doslovného prekladu so snahou čo najpresnejšie sledovať pôvodný text oproti snahe čo najlepšie vystihnúť zmysel či tendenciu vysvetľovať. Snažili sme sa poukázať na to, že napriek rozdielnym tradíciám slovenské preklady nie sú od seba úplne izolované, ale ovplyvňujú sa navzájom a prijímajú vplyvy i z cudzojazyčných prekladov svojej konfesijnej tradície. Napriek rozdielnym prístupom nachádzame v slovenských prekladoch špecifické slová a frázy, či dokonca posuny, ktoré sa z prekladu do prekladu preberajú, opakujú a vytvárajú tak akúsi vlastnú líniu.

I dnešný prekladateľ musí zvažovať, ako bude pristupovať k prekladu a aké inovácie urobiť, ako staršie odchýlky opraviť, aby ho čitateľ prijal.

---

¹⁴ Toto čítanie uvádza BJB, ale aj pôvodný i prepracovaný preklad BKR.

Spojenie μέλι ἄγριον nie je vhodné prekladať ako ‚lesný med‘. Ján pôsobil v púštnej krajine, kde ťažko možno predpokladať existenciu lesa v našom (stredoeurópskom) ponímaní. Mgr. J. Steklá, Ph.D., lektorka gréckeho jazyka na FF MUNI, potvrdzuje, že toto spojenie sa bežne nepoužívalo: Výraz μέλι ἄγριον nájdeme u historika Diodora Sicílskeho (1. stor. pr. Kr.) a potom už len v Biblii u Matúša (Mt 3,4) a u Marka (Mk 1,6). Catena k Markovmu evanjeliu vysvetľuje μέλι ἄγριον ako med, ktorý je síce od včiel, no nepochádza od chovaných včiel, ale je získavaný z voľnej prírody (porov. Rausová, 2015, s. 19).

LITERATÚRA

- ARTIMOVÁ, Jozefa: Biblia – autor, text, preklad, prekladateľ, príjemca. In: Analytické sondy do textu 2: zborník príspevkov z vedeckej konferencie dňa 19. 4. 2005 v Banskej Bystrici. Ed. E. Čulenová – I. Nosková. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 2006a, s. 92 – 100.
- ARTIMOVÁ, Jozefa: Translatologické problémy v biblickom texte. In: VARIA XIV: zborník materiálov zo XIV. kolokvia mladých jazykovedcov. Nitra – Šintava 8. – 10. 12. 2004. Ed. M. Olšiak. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 2006b. s. 396 – 401.
- KOŠTIAL, Rudolf: Biblia u nás. Bratislava: Cirkevné nakladateľstvo 1989. 216 s.
- K metodike nového prekladu Svätého písma do slovenčiny. Ed. R. Lapko. Mahtomedi, Minnesota: Vision Slovakia 2016. 298 s.
- MAJTÁN, Milan: Biblia v slovenských prekladoch. In: Cirkevné listy, 1997, roč. 110, č. 2, s. 21 – 24.
- MAJTÁN, Milan: O jazyku slovenských prekladov Biblie. In: Zapisník slovenského jazykovedca, 1996a, roč. 15, s. 25 – 28.
- MAJTÁN, Milan: Slovenské preklady Biblie. In: Slovenská reč, 1996b, roč. 61, č. 6, s. 342 – 352.
- Marek, komentáre k Novému zákonu. Ed. P. Dubovský. Trnava: Dobrá kniha 2013. 1036 s.
- NIDA, Eugene A.: Toward a Science of Translating. Leiden: E.J. Brill 1964. 331 p.
- O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov. Red. J. Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 1997. 284 s.
- PANCZOVÁ, Helena: Technika prekladu z biblickej gréčtiny (2): Druhy techník prekladu starovekej literatúry a príklad prekladu participií v slovenskom komentárovom preklade. In: Studia biblica Slovaca, 2013, roč. 5, č. 1, s. 58 – 73.
- RAUSOVÁ, Katarína: Prekladové varianty versus ustálené pojmy a frázy v moderných slovenských prekladoch Nového Zákona. [online]. Diplomová práca. Brno: Filozofická fakulta Masarykovej univerzity 2018. 86 s. Dostupné z WWW: <https://is.muni.cz/th/jcg4p/> [cit. 2020-01-05].
- RAUSOVÁ, Katarína: Variantnosť a invarianty moderných slovenských prekladů Nového zákona. [online]. Bakalárska práca. Brno: Filozofická fakulta Masarykovej univerzity 2015. 39 s. Dostupné z WWW: <https://is.muni.cz/th/zsksd/> [cit. 2020-01-05].
- RYDLO, Jozef M.: Sväté písmo u Slovákov. Slovenské preklady a vydania Svätého písma na území Slovenska. In: Studia Bibliographica Posoniensia I. Red. M. Poriezová. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave 2006, s. 49 – 94.

PRAMENE

- American Standard Version [CD-ROM]. BibleWorks. Version 7.0.012g. 2006.
- Biblia. Písmo Sväté Starej a Novej zmluvy. Liptovský Mikuláš: Tranoscius 1979. 1079 s.

- Biblia. Slovenský ekumenický preklad s deuterokanonickými knihami. Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť 2007. 273 s.
- New World Translation of the Holy Scriptures. New York: Watchtower Bible and Tract Society of New York, Inc. 2013. 1772 p.
- Nový zákon s komentármi a margináliami Jeruzalemskej Biblie. Trnava: Dobrá kniha 2008. 513 s.
- Písmo Sväté Nového zákona. Trnava: Spolok sv. Vojtecha 1949. 889 s.
- Preklad Nového sveta Svätých písniem. New York: Watchtower Bible and Tract Society of New York, Inc. 2017. 1661 s.
- Svätá Biblia. Z pôvodných jazykov preložil prof. Jozef Roháček. Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť 2012. 1456 s.
- Sväté Písmo Starého i Nového zákona. Trnava: Spolok svätého Vojtecha 2003. 2623 s.

Porovnanie frazém v slovenčine a angličtine z aspektu jazykového obrazu sveta

Mária Rendárová

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa,
Nitra, Slovenská republika
mrendarova@ukf.sk

1 Frazéma ako imanentná súčasť prirodzeného jazyka

Frazémy ako ustálené obrazné spojenia dvoch alebo viacerých slov s viac či menej lexikalizovaným významom sa v procese komunikácie nevytvárajú v momente prehovoru, lež využívajú sa ako už hotové, sémanticky celistvé jednotky. V dimenziách semiotiky ide podľa J. Glovňu (2015, s. 9) o špecifický typ jazykového znaku, ktorého formálna štruktúra je syntakticky členená a úzko zviazaná so sémanticky štruktúrovaným konotatívnym významom. Napríklad syntagmatické spojenie *velké srdce* primárne odkazuje na ústredný orgán ľudského tela s veľkými rozmermi. Na denotatívny význam sa však v istom kontexte navrstvuje idiomatická sémantika, akcentujúca charakteristické vlastnosti človeka s pozitívnou modalitou hodnotenia: *mať velké srdce* [byť dobrosrdečný, úprimný].

Popri frazémach, v ktorých dochádza k prestupovaniu denotatívneho a konotatívneho významu v rozmanitej miere, sú integrálnou súčasťou frazeolexikónu aj idiomatické spojenia, pri ktorých poznanie doslovnej sémantiky nenapomáha pochopenie obrazného významu (Glovňa, 2015, s. 9). Napríklad spojenie *vytrieť niekomu kocúra* nijako sémanticky nenaznačuje archisému: oklamať, podviesť niekoho. Daná frazéma predstavuje napriek zdánlivej sémantickej vzdialenosti imanentnú súčasť slovenského frazeolexikónu ustálenú v jazyku do takej miery, že hovoriacim (so slovenským materinským jazykom) nespôsobuje komunikačné problémy, ba, naopak, komunikáciu oživuje, expresivizuje a zároveň ekonomizuje. Ovládanie tzv. optima frazeologického fondu v prípade nerodených hovoriacich v daných intenciách výrazne determinuje stupeň jazykovej kompetencie a performancie. Keďže komponenty frazém sú zvyčajne charakteristické značnou sémantickou transpozíciou, pri ich osvojovaní nerodenými hovoriacimi je potrebné chápať ich v celistvosti formy a obsahu (jeho idiomatickosti).

Existencia idiómov vo všetkých jazykoch reflektuje univerzalistickú bázu jazykového obrazu sveta. Na druhej strane, aj geneticky, typologicky či areálovo príbuzné jazyky obsahujú frazémy implikujúce viac alebo menej zjavné diferencie, a to nielen z formálneho, ale aj zo sémantického aspektu. Frazeologický fond rozmanitých jazykov v daných intenciách implikuje isté výrazové

i významové špecifiká akcentujúce etnokultúrnu identitu. Súčasné výskumy však zároveň dokazujú, že v dôsledku interkultúrnych presahov obsahuje aj frazémy, ktoré sú v rôznych jazykoch analogické či paralelné. V tomto smere môžeme hovoriť o frazeologických europeizmoch (o zdieľanom európskom fonde frazém) alebo v širšom zmysle o internacionalizmoch vo frazeológii (Mlacek, 2007, s. 243).

Jednou z elementárnych premís kognitívnej lingvistiky je v daných intenciách predpoklad, že naše myslenie, teda aj významy, ktoré entitám a javom v kognícii prisudzujeme, majú telesnú bázu, čerpajúc zo subjektívne prežívanej fyzickej skúsenosti. Jazyk je v tomto smere chápaný ako diapazón individuálnej, ale aj kolektívnej skúsenosti zdieľanej daným jazykovo-kultúrnym spoločenstvom. Túto tézu deklaruje skutočnosť, že frazémy konkrétneho jazyka participujúce na formovaní jazykového obrazu abstraktných konceptov zvyčajne nedokážu nerodení používateľa konkrétneho jazyka interpretovať relevantne, osobitne v prípade kultúrnej vzdialenejších národov. Absencia tejto kompetencie je pravdepodobne determinovaná diferentnou skúsenostnou bázou hovoriacich a v dôsledku toho odlišnou interpretáciou častí poznávaného sveta.

2 Porovnanie slovenských a anglických frazém

Ak sledujeme lexikálnu či gramatickú rovinu jazyka, evidujeme menej zjavné i markantné rozdiely podmienené špecifikami konkrétnej society a kultúry. Napríklad vo sfére zoomorfnej symboliky predstavuje „včela“ v slovenčine stelesnenie usilovnosti (podobne v anglickom jazyku: *as busy as a bee*), zatiaľ čo v perzskom jazyku označuje výrečného človeka (Talabinejad – Dastjerdi, 2005, s. 141). Diferentné, kultúrne podmienené atribúty vystupujú do popredia aj v prípade označenia „ľava“, ktoré sa v slovenčine vzťahuje primárne na hlúpu, nerozumnú a nešikovnú ženu, avšak v ukrajinskom jazykovo-kultúrnom spoločenstve konotuje vytrvalosť (Slavec, 2014, s. 104).

Rekonštrukcia jazykového obrazu sveta sa môže opierať o výskum rôznych jazykových rovín. Jednou z najrelevantnejších sfér sú v tomto smere ustálené slovné spojenia. Frazémy nie sú len jazykovými jednotkami, ale predstavujú významnú „zásobáreň“ znalostí a skúseností, v ktorých sa zrkadlia predstavy a vedomosti majúce zásadné postavenie v živote človeka, ako aj celej národnej kultúry. Ide teda o jazykové jednotky, ktoré obsahujú a zároveň uchovávajú kultúrne determinované informácie o konkrétnom jazykovo-kultúrnom spoločenstve i o svete vôbec.

Interpretáciu sveta obsiahnutú vo frazémach v daných intenciách vo veľkej miere podmieňujú aj faktory, ako sú historické determinanty, náboženstvo, hodnotová orientácia, geografický charakter územia, na ktorom používatelia jazyka žijú, ba aj stereotypy, ktoré sa premietajú aj do jazykového obrazu sveta. Napríklad nadmerné inklinovanie k alkoholu je v slovenčine stereotypne spájané s Rusmi (*piť ako Rus*), zatiaľ čo v češtine, teda v geneticky príbuznom a kontakto- vom jazyku, sa tento stereotyp vzťahuje na obyvateľa Dánska (*pije jako Dán*).

Frazéma *španielska dedina* (*je to pre mňa španielska dedina*) označuje niečo, čomu nerozumíme, je to pre nás nejasné, nezrozumiteľné. Význam tohto ustáleného spojenia, ktoré sa používa už od 16. storočia, je pravdepodobne motivovaný typickou architektúrou španielskych dedín a miest s hustou výstavbou a úzkymi uličkami, v ktorých sa cudzinec veľmi ľahko stratí. V anglickom jazyku je táto archiséma [nerozumieť niečomu] implicitná v idióme *it's Greek to me*, doslovne „je to pre mňa grécke“, ktorý sa začal používať od 16. storočia, keď sa objavil v Shakespearovej tragédii *Július Caesar*. V nemeckom jazykovo-kultúrnom prostredí konotuje niečo nezrozumiteľné spojenie *česká dedina* (*böhmisches Dorf*).¹

Ustálené spojenie *raz za uhorský rok* [zriedkavo] je pravdepodobne motivované tým, že v Uhorsku sa mohli muži zaviazat' na ročný výkon vojenskej služby. Ten sa však v čase vojnového konfliktu mohol podľa potreby, t. j. trvania vojny, predĺžiť aj na niekoľko rokov. Etymológia tejto frazémy sa teda úzko spája s konkrétnym politickým zriadením a zvykmi typickými pre štátny útvar, ktorý vznikol v Karpatskej kotline (od 10. stor. do roku 1918).² Absenciu skúsenosti s týmto politickým zriadením u anglicky hovoriacich dokazuje frazéma s totožným významom, ale s odlišnou bázovou skúsenosťou. Sémanticky paralelný idióm *once a blue moon* sa teda neopiera o skúsenosť s fungovaním daného štátneho útvaru, ale s blýskaním sa a sledovaním farby mesiaca, teda o skúsenosť s prírodnými úkazmi.

Ak komparujeme slovenský a anglický jazykový obraz sveta, je zrejmé, že významnou kognitívnou bázou množstva frazeologických jednotiek je skúsenosť s voľnočasovými aktivitami, ktorá môže mať v závislosti od konkrétnej krajiny a kultúry diferentný charakter. V slovenskom jazyku je skúsenostnou bázou frazém predovšetkým futbal/hokej (*strelit' gól do vlastnej bránky, to bol ale gól*) či stolové hry (*staviť všetko na jednu kartu, mať eso v rukáve, hrať niekomu do karát, kocky sú hodené, dať/dostať šachmat, vyložiť karty na stôl, držať niekoho v šachu*), prípadne box (*dostať úder pod pás, dostať niekoho na kolená*). V angličtine je to okrem futbalu (*to move the goalposts* – zmeniť pravidlá s cieľom niečo sťažiť, *a level playing field* – spravodlivá situácia pre všetkých, *a kickoff* – začiatok niečoho) alebo boxu (*not pull any punches* – otvorene vyjadriť kritický názor, *to be on the ropes* – byť na dne, *to throw in the towel* – vzdať sa) kriket (*not cricket* – nefér, *to play cricket* – konať čestne, *to bat on a sticky wicket* – byť

---

¹ The Free Dictionary. Dostupné z WWW: <https://idioms.thefreedictionary.com/it%27s+all+Greek+to+me> [cit. 2020-01-12]. Zaujímavá je v daných intenciách frazéma antického pôvodu *danajský dar*. Ten je v gréckej mytológii spojený s tzv. trójskou vojnou, počas ktorej mykénski Gréci (Danajci) darovali Trójanom dar v podobe koňa, v ktorom boli ukrytí vojaci. Zatiaľ čo v slovenčine je frazéma úzko viazaná na konkrétny starogrécky kmeň spomínaný v Homérových eposoch *Ilias* a *Odysea*, v angličtine je ustálená frazéma so všeobecnejším atribútom *Greek gift* (*grécky dar*).

² Jazyková poradňa SME. Petit Press. Dostupné z WWW: <https://jazykovaporadna.sme.sk/q/4536/> [cit. 2020-01-12].

v ťažkej situácii, *to hit somebody to six* – otriasť niekým emocionálne, *off one's own bat* – sám, z vlastnej vôle), bejzbal (*to be in a whole new ball game* – byť v úplne inej situácii, *to touch base* – skontaktovať sa s niekým, zistiť, ako sa má) či dostihy (*to ride two horses at the same time* – sedieť na dvoch stoličkách, *a horse of another colour* – iná pieseň, *to beat the dead horse* – mlátiť prázdnu slamu).

V dôsledku pradávneho a nepretržitého kontaktu človeka so zvieratami patria zoopelativa k najstarším metaforám odzrkadľujúcim chápanie sveta. Ich prastarý pôvod dokazujú jaskynné maľby pripisujúce ľuďom zvieracie atribúty (Kövecses, 2005, s. 25). Komparácia zoomorfných metafor v rôznych jazykoch zreteľne odráža paralely i diferencie v jazykovom obraze pomenovaní jednotlivých zvierat. Napríklad v slovenčine a angličtine nachádzame ustálené, štandardizované prirovnania a idiomy identické v oboch jazykoch. Aj v anglickom jazyku môže byť niekto *prefíkaný ako líška* (*to be crazy like a fox*), *pracovať/drieť ako kôň* (*to work like a horse*), *býť chudobný ako kostolná myš* (*as poore like a church mouse*), *hádzat perly sviniam* (*cast pearls before swine*), *býť tvrdohlavý ako osol* (*as obstinate as a donkey*) či *býť krotký ako baránok* (*as gentle as a lamb*).

Na druhej strane sú imanentnou súčasťou komunikačnej kompetencie anglicky hovoriacich mnohé idiomy, ktoré majú úplne diferentnú štruktúru, t. j. v slovenčine nemajú zoomorfný ekvivalent, napríklad *the rat race* (*boj o koryto*), *a dark horse* (*tichá voda*), *to ride two horses at the same time/to run with the hare and hunt with the hounds* (*sedieť na dvoch stoličkách*), *it's raining cats and dogs* (*leje ako z krhly*), *a horse of another colour/a different kettle of fish* (*iná pieseň*), *fine feathers make fine birds* (*šaty robia človeka*).

Istú mieru diskrepancie v daných intenciách predstavujú prirovnania implikujúce podobný charakter sémantického transferu, avšak so štruktúrou obsahujúcou diferentný bázový komponent. Ak je v slovenčine niekto *mokrý ako myš*, respektíve *zmoknutý ako sliepka*, v angličtine je *mokrý ako potkan* (*to look like a drowned rat*), *somárske uši* v zošite či v knihe sú v anglickom jazyku *psie uši* (*dog ears*). Na Slovensku *sme zdraví ako rybička* a *šťastní ako blcha*, v angličtine sme, naopak, *zdraví ako blcha* (*as fit as a flea*) a *šťastní* napríklad *ako škovránok* (*as happy as a lark*) alebo *ako mačka, ktorá prehltila kanárika* (*look like the cat that swallowed the canary*).

Zatiaľ čo prefíkanosť sa v slovenčine spája s líškou či mačkou (*prefíkaný ako líška/mačka*), v angličtine sú to opice (*be as cunning as a cartload of monkeyes*). Ak sa v slovenčine oklameme pri kúpe, *kúpili sme si mačku vo vreci*, no v anglickom jazyku si *kupujeme prasa* (*to buy a pig in a poke*). V slovenčine môžeme *zabiť jedným úderom dve muchy*, no v angličtine *zabijeme jedným kameňom dva vtáky* (*to kill two birds with one stone*). Ak hovoríme o človekovi, ktorý sa nezmení, požijeme idiom *nebude zo psa slanina ani*

z vlka *baranina*, ale v anglicky hovoriacich krajinách sa s rovnakou archisémou spája ako kľúčový komponent slovo leopard (*a leopard never changes its spots*).

Vieme dobre, že *každý vták spieva, ako mu zobák narástol*, no v angličtine nespieva vták, ale kohút (*every cock signs in his marker*). Zatiaľ čo u nás je v noci každá krava čierna a niekomu môžeme *nasadiť chrobáka do hlavy*, v angličtine je v noci sivá každá mačka (*all cats are grey in the night*). A ak niekomu vnukneme nejakú provokatívnu myšlienku, doslova mu *położíme blchu do ucha* (*to put flea in one's ear*), prípadne *včelu pod čepiec* (*to have a bee in one's bonnet*). Ak robíme z komára somára, v angličtine *robíme horu z krtinca* (*to make a mountain of a mole-hill*).

Bazálne diferencie medzi zoomorfnými metaforami a idiómami v slovenčine a angličtine sa týkajú primárne ich formálnej štruktúry, t. j. zámeny členov syntagmatickej či vetnej konštrukcie. Ich hĺbková štruktúra, t. j. obraznosť participujúca na kreovaní jazykového obrazu sveta, sa však v daných kultúrach vo veľkej miere zhoduje, prípadne diferencuje len v malej miere. Napriek tomu sporadicky evidujeme aj idiómy predstavujúce integrálnu súčasť jazykovej kompetencie a performancie v angličtine, ktoré v slovenčine nemajú ekvivalent v podobe frazeologickej jednotky, napríklad *have a bigger fish to fry* (mať na práci dôležitejšie veci), *sick as a parrot* (veľmi sklamaný), *hold one's horses* (zachovať pokoj), *cry wolf* (falošný poplach), *the cat is out of the bag* (prerieknuť sa), *monkey bussines* (nečestne sa správať), a *red herring* (falošná stopa) atď.

Medzikultúrne rozdiely sú explicitnou súčasťou viacerých metafor so zvieracím komponentom, ktoré implikujú fragmenty genderovo determinovaných stereotypov. Pomenovanie „a mouse/myš“ v angličtine neoznačuje len denotát, t. j. malého hlodavca, ale konotatívne aj peknú ženu. „A dog/pes“ škaredú ženu, „a tiger/tiger“ je pomenovanie násilníka a označenie „a wolf/vlk“ sa vzťahuje na sukničkára. Pri preklade do slovenčiny nadobúda negatívne konotácie aj štandardizované spojenie „hen party“, implikujúce výrazný pejoratívny sémantický odtienok. Dané spojenie teda neoznačuje slepačiu oslavu, ale *dámsku jazdu*. Podobne ustálené spojenie „stag party“ označuje *pánsku*, nie jeleniu oslavu, respektíve *jazdu*.

Z uvedeného vyplýva, že mentálne schémy, o ktoré sa ľudstvo pri poznávaní sveta opiera, implikujú množstvo zhôd, avšak štruktúracia pojmov v kognícii hovoriacich diferentnými jazykmi nie je úplne totožná. A práve tieto diferencie v kognitívnom spracovaní skutočnosti výrazne participujú na tvorbe a kreovaní konkrétneho jazykového obrazu sveta.

LITERATÚRA

FRONEK, Josef – MOKRÁŇ, Pavel: Slovensko-anglický frazeologický slovník. Bratislava: Nová práca 2003. 929 s.

GLOVNÁ, Juraj: *Frazeológia*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 2015. 104 s.

- KÖVECSES, Zoltán: *Metaphor in Culture. Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press 2005. 314 s.
- MLACEK, Jozef: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 156 s.
- MLACEK, Jozef: *Štúdie a state o frazeológii*. Ružomberok: Katolícka univerzita 2007. 375 s.
- SLAVEC, Miron Mihaylovych.: *Jazykový obraz sveta na pozadí metafor a ustálených prirovnaní so zvieracím komponentom*. In: *Studia Slovakistica*. Ed. J. Džoganík. Užhorod: Vydavateľstvo Olexandry Harkušovej 2014 s. 99 – 106.
- TALABINEJAD, Mahmoud – DASTJERDI, Hosein: *A Cross-Cultural Study of Animal Metaphors: When Owls Are Not Wise!* In: *Metaphor and Symbol*, 2005, Vol. 20, Issue 2, pp. 133 – 150.

ZDROJE

- Jazyková poradňa SME*. Petit Press. Dostupné z WWW: <https://jazykovaporadna.sme.sk/q/4536/> [cit. 2020-01-12].
- The Free Dictionary*. Dostupné z WWW: <https://idioms.thefreedictionary.com/it%27s+all+Greek+to+me> [cit. 2020-01-12].

Slovenščina in sinteza govora

Kaj je bilo, kaj bo in kaj je mogoče

Nejc Robida

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, Slovenija
Slavisches Institut, Universität zu Köln, Köln, Deutschland
nejc.robida@ff.uni-lj.si

1 Uvod

Slovenščina z vidika razvoja jezikovnih tehnologij ni preprost jezik. Največja težava so predvsem različna obrazila ter končnice in besedni red, ki ima malo stalne stave. Členitev po aktualnosti ter vse posledične permutacije so za samodejno tvorjeni govor izjemen izziv in ne zahtevajo samo slovnične analize, ampak tudi semantično, ki pa za slovenščino trenutno še ne obstaja. Množica pregibnih samostalniških oblik ni izziv le za človeka, ampak tudi za razvijalca jezikovne programske opreme, s stopnjevanjem pridevnikov in njihovo določnostjo/nedoločnostjo pa se razvoj še bolj zaplete. „En sam slovenski pridevnik, npr. pameten, lahko tako izkazuje nič manj kot 164 različnih pregibnih oblik, kjer ima denimo angleščina le tri: *wise, wiser, wisest* [...], s tehnološkega stališča pa to pomeni, da se morajo oblikoslovni označevalniki in skladenjski razčlenjevalniki za slovenščino spopasti z naborom oblikoskladenjskih oznak, ki vsebujejo skoraj 2.000 slovničnih oznak“ (Krek, 2012, s. 164).

Trenutno se prve težave izdelave sinteze govora začnejo že pri osnovnem vprašanju števila fonemov v slovenščini, obstoju oz. neobstoju kratkih in dolgih samoglasnikov, pri akustičnih opisih vseh slovenskih glasov. Slovenci nimamo ustreznega popisa grafemov v fonetični pisavi IPA ali računalniškem zapisu MRPA. Problematičnost nabora glasov poudarjajo tudi avtorji v članku *Hidden Markov Model based Speech Synthesis: A Review* (Kayte idr., 2015, s. 35), in sicer so zapisali, da je „(k)akovost HTS ogrodja odvisna od natančnosti opisa nabora fonov“.

S sodobnim opisom vseh ravni jezika in z vzporedno ustvarjenimi dobro označenimi in odprtokodnimi jezikovnimi korpusi, ki bi nastali na podlagi aktualnih analiz, bi se lahko tako ognili zagatam pri prvih korakih razvoja, ki potem odločilno vplivajo na delovanje in kakovost jezikovnih tehnologij.

2 Tipologija jezikovnih tehnologij

Obstaja mnogo različnih delitev jezikovnih tehnologij, vzrokov za to je več. Med njimi lahko omenimo razdrobljenost raziskav in razvoja ter multidisciplinarnost področja raziskovanja; kar je pomembno jezikoslovcem, bodo inženirji lažje pogrešili.

Pri vseh tipologijah v članku se trudimo, da bi bile namenjene predvsem jezikoslovcem. Ker lahko s pomočjo jezikovnih tehnologij obdelujemo ali tvorimo pisno in govorno obliko jezika, bomo jezikovne tehnologije najprej razdelili na:

- govorne in
- tekstovne tehnologije.

Omenili bomo še tri glavne metode razvoja govornih tehnologij. Te so:

- statistična,¹
- analitična² in
- hibridna.³

Težava pri tipologiji delovanja jezikovnih tehnologij je predvsem vidik, na katerega se osredotočamo. Ali govorimo samo o analizi besedila oziroma govora ali pa tudi o samodejnem tvorjenju govora oziroma besedila.

3 Sinteza govora

Sinteza je umetno poustvarjanje govora, današnji cilj je, da bi bil čim bolj podoben naravnemu govoru. Tu se pojavijo največji izzivi tako za jezikoslovce kot za informatike. Za dober sintetizator so pomembne predvsem tri lastnosti:

- kakovost sinteze,
- obseg možnih izgovorjenih besed, stavkov, intonacij,
- nezapletenost izdelave in nezahtevnost računskih ter drugih operacij.⁴

---

¹ Statistične metode so nenatančne, ne uporabljajo zahtevnejših jezikoslovnih metod in znanja, kakovost je odvisna predvsem od količine in ravni korpusa. Te metode so neprimerne predvsem za male jezike, zato so neprimerne tudi za slovenščino.

² Za uspešen razvoj govornih tehnologij na podlagi analitične metode potrebujemo obsežen strojno berljiv opis jezika, ki bo obsegal slovnico in natančno izdelan slovar besed s široko mrežo označevalnikov. Primeren je za male jezike, a je razvoj takšnih govornih tehnologij, ki delujejo na podlagi meril, zelo drag in zamuden.

³ Hibridna metoda je kot kombinacija statističnih in analitičnih metod zato najprimernejša za razvoj slovenskih govornih tehnologij.

⁴ Zapletenejši je sintetizator, več prostora zasede, hkrati potrebuje za delovanje tudi boljšo strojno opremo. Ker vedno več dela opravimo na malih prenosnih napravah, pa se želijo temu razvijalci izogniti.

Poznamo več tipov sintetizatorjev, ki jih lahko razdelimo na:

- a) artikulatorne,
- b) formantne,
- c) sintetizatorje, ki združujejo enote (npr. difonski),
- d) sinusne (varianata sinusnih je tudi metoda HNM⁵),
- e) tiste, ki temeljijo na metodi PMM oz. modelih Markova.

Druga možna delitev, ki bi bila slovenistom tudi veliko bližje, saj je glavni del našega dela pri vходу v sintetizator govora, bi se osredotočala na različne vrste vhodnega besedila. Če gre za omejene možnosti branja, po navadi le za lepljenje vnaprej posnetih stavkov, bi govorili o zelo preprostih in precej omejenih, specializiranih sintetizatorjih. Kadar pa gre za t. i. *text to speech* (sintetizatorji, ki pretvorijo besedilo v govor, poimenujejo jih tudi korpusni sintetizatorji), bi govorili o splošnih ali samodejnih sintetizatorjih, ti besedišča ne morejo predvideti in zato za delovanje potrebujejo velike slovarje in govorne zbirke. Čisto zadnja tehnologija sintetizatorjev govora temelji na globokem učenju, t. i. *deep-learning*, to obravnava globoke večslojne nevronske mreže (angl. *Deep Neural Network* – DNN). Tudi pri tej najnovejši tehnologiji potrebujemo dobro zbirko posnetega govora, primer takega sintetizatorja je na primer Googlov Tacotron.

4 Sinteza govora v Sloveniji

„Govorne tehnologije so glede na splošno razvitost jezikovnih tehnologij za slovenščino verjetno njihov najbolj zrel del“ (Krek, 2012, s. 23). V preteklosti so bile dobro finančno podprte tudi z raziskovalnimi projekti. Krek kot razlog navaja večjo vlogo bolj uveljavljenih področij, kot sta elektrotehnika in računalništvo, medtem ko so raziskave pisnih besedil veliko bolj jezikoslovno usmerjene, zato pa manj razvite. Z govornimi tehnologijami se v Sloveniji ukvarja več raziskovalnih centrov, na tržišču pa sta na voljo dva sintetizatorja, prvi je eBralec (prej poznan kot Govorec) in drugi Proteus. Svojega pa je nazadnje razvilo tudi podjetje Microsoft z imenom Lado.

5 Slovenščina in modeli razvoja sinteze govora

Slovenščina je za jezikovne tehnologije specifičen jezik, a se lahko naveže na dosedanje raziskave drugih podobnih jezikov, tudi slovanskih. Najboljša metoda za analizo slovenskega jezika je, kot smo že omenili, hibridna metoda – kombinacija statističnih in analitičnih metod.

---

⁵ Model HNM je lahko integriran tudi v sintetizator, ki temelji na metodi PMM.

Zato potrebujemo predvsem sodoben opis vseh ravni jezika, ki bo tudi strojno berljiv.⁶ Potrebujemo tudi javno dostopen slovar izgovarjav, saj izdelava slovenskega sintetizatorja brez tega preprosto ni možna. Izdelava slovarja je dolgotrajna in zahteva ogromno časa, popravki napak ter izboljšave pa terjajo redno rabo in preizkušanje v resničnih okoliščinah.

Prostodostopnih strojno berljivih slovarjev izgovarjav slovenščina nima, niti za raziskovalne namene. Vsako tuje podjetje, ki se skuša približati sintezi govora slovenščine, vedno trči najprej ob vprašanje, ali je slovar izgovarjav sploh potreben. Odgovor, ki se mu ni mogoče izogniti in se mu verjetno kljub hitremu razvoju ne bo nikoli, je pritrdilen. Velika težava je na primer že branje oz. izgovarjava kratic v slovenščini.

Glede na trenutni razvoj jezikovnih tehnologij lahko torej predvidevamo, da bosta v prihodnosti za razvoj slovenske sinteze govora uporabljeni predvsem dve metodi, prva je metoda PMM, druga pa metoda globokega učenja. Za obe potrebujemo iste vhodne podatke – obsežno in natančno govorno zbirko, ki bo tudi dosledno fonetično in posnetku iskreno transkribirana. 5000 povedi je dovolj za metodo PMM, a za sintezo, nastalo z metodo globokega učenja, potrebujemo za dobre rezultate vsaj 30.000 povedi.⁷ Tu seveda govorimo o samo enem govorcu, ki bo vir za sintezo samo enega glasu. O boljših rezultatih sinteze z metodo globokega učenja v primerjavi s PMM pišejo v vsaj dveh raziskavah, ki smo jih pregledali, in sicer v Qian idr. (2014) in Zen (2013). V prvi so to potrdili kljub veliko manjšemu govornemu korpusu (5000 povedi). Raziskovalci vidijo prednost predvsem v boljši naravnosti govora, saj pri metodi PMM zaradi obveznega statističnega povprečja pri treningu modelov PMM posledično opažajo neživost govora. Omejitev metode PMM je tudi, da deluje na podlagi odločitvenega drevesa, zato je arhitektura odločanja oz. učenja precej preprosta.

Sinteza govora, ustvarjena z globokim učenjem, deluje veliko bolj podobno človeku – hierarhične strukture imajo več slojev, a so med sabo tudi veliko bolje povezane, saj ni več binarnih omejitev. Vhodni podatki za učenje modelov lahko še vedno (kot pri metodi PMM) ostanejo binarni lingvistični opisi (zvonečnost – nezvonečnost, vokal – konzontan...) in tudi druge numerične vrednosti, kot so: število besed v trenutni povedi, položaj zajetega okna v trenutnem glasu,⁸ trajanje trenutnega glasu itd. Največja razlika je pri poznejši obdelavi vhodnih podatkov, saj ima metoda PMM težavo prav z učinkovitim dojemanjem kompleksnih fonetičnih in prozodijskih kontekstualnih situacij. Predvsem pa ne more zaznati nobene lastnosti, ki je nismo sami dodali v odločitveno drevo. To pomeni, da je samodejno učenje

---

⁶ Na glasovni ravni jezika npr. točno popisane fone slovenskega jezika z ustrezniki fonov ali difonov iz angleškega jezika, da jih lahko hitro prilagodimo glasovnim zbirkam tujih razvijalcev jezikovnih tehnologij, predvsem sinteze govora.

⁷ V Zen (2013) je govorna zbirka obsegala na primer 33.000 povedi.

⁸ Časovni odseki so narejeni na 5 – 20 ms.

govora z metodo PMM omejeno ravno s človeškim razumevanjem in dojemanjem lastnosti govora, preprosto rečeno s fonologijo, saj umetna inteligenca človeški govor v osnovi razume fonetično.

5 Teorija: možnosti

Kot lahko vidimo, bo v prihodnosti umetna inteligenca samo sebe učila bolje, kot jo zmoremo mi. Na ta proces pa lahko jezikoslovci vplivamo samo s kakovostnimi vhodnimi podatki. Torej dodelanimi in obširnimi govornimi korpusi, ki bodo imeli tudi natančno in predvsem konsistentno zapisane transkripcije. Jezik v teh govornih zbirkah bo jezik, ki ga bodo jezikovne tehnologije potem tudi govorile. Seveda pridemo ob tem do tipičnega slovenističnega vprašanja, kaj je sploh slovenski standardni jezik in kdo je tipični govorec slovenščine. Pojavi se še vsakdanje vprašanje, ali si sploh želimo in ali smo sploh sposobni 24 ur na dan poslušati čisto in standardu prilagojeno slovenščino. Ta razmišljanja lahko v našem primeru vsaj zamejimo, saj moramo biti pri strojnem učenju jezika čim bolj ponavljajoči se in čim preprostejši. Zato bomo morali v začetni fazi razvoja govornih tehnologij meriti na standardno govorjeno slovenščino in jo (če ne bo šlo drugače) ustvariti ali pa jo pri določeni skupini govorcev kot tako vsaj prepoznati.

Kategorije, ki jih trenutno uporabljamo jezikoslovci, kot sta na primer fonem in fon, so pri samodejnih strojnih analizah na trhljih tleh. Vprašanje, ali znotraj umetne inteligence sploh še lahko govorimo o fonemih, saj pri samodejni analizi glasu stroj fonema ne prepozna kot najmanjše pomenskorazlikovalne enote. Te kategorije mogoče sploh niso primerne za umetno inteligenco, verjetno je, da kakovost in hitrost razvoja sinteze govora najmanj omejujejo. Zdi se, da učenje govora postaja predvsem podobno vzgoji otroka; največ lahko naredimo z dobrim zgledom, nato nam bo ostalo samo še zaskrbljeno opazovanje, kaj smo naredili natančno, kaj površno in kje smo se zmotili. Umetna inteligenca bo neizogibno postala našim naukom zvestejša, kot bi si želeli.

6 Zaključek

V prispevku smo se osredotočili predvsem na sintezo govora, zanjo in za jezikovne tehnologije smo poskusili izdelati osnovno tipologijo, pri tem pa smo opravili še pregled različnih tehnologij, ki so se in se še uporabljajo za razvoj sinteze govora.

Kot največje probleme razvoja sinteze govora v Sloveniji bi radi poudarili razdrobljenost raziskav, pomanjkanje celostne in stalne jezikovne politike ter odsotnost prosto dostopnih jezikovnih orodij, ki bi bila primerna predvsem za običajne uporabnike jezika. A glede na stanje in izkušnje še vedno ostaja strah, da ima trenutno od raziskovalne jezikoslovne dejavnosti „največjo korist jezikoslovna dejavnost sama, nekoliko pridobijo tudi elite, ki to dejavnost

plačujejo in rezultate potrebujejo na simbolni ravni, še najmanj uporabnega pa dobi celotna množica govorcev nekega jezika“ (Stabej, 2009, s. 128).

LITERATURA

- KAYTE, Sangramsing – MUNDADA, Monica – GUJRATHI, Jayesh: Hidden Markov Model based Speech Synthesis: A Review. In: International Journal of Computer Applications, 2015, Vol. 120, No. 3, pp. 35 – 39.
- KREK, Simon: Slovenski jezik v digitalni dobi = The Slovene language in the digital age. Heidelberg: Springer 2012. Available at WWW: <http://www.meta-net.eu/whitepapers/e-book/slovene.pdf> [cit. 2020-01-10].
- QIAN, Yao – FAN, Yuchen – HU, Wenping – SOONG, Frank: On the training aspects of Deep Neural Network (DNN) for parametric TTS synthesis. In: 2014 IEEE International Conference on Acoustics, Speech and Signal Processing (ICASSP). Ed. A. Zoubir. Florence: IEEE 2014, pp. 3829 – 3833.
- STABEJ, Marko: Slovarji in govorce: kot pes in mačka? In: Jezik in slovstvo, 2009, Vol. 54, No. 3 – 4, pp. 115 – 138.
- ŠEF, Tomaž: Sistem GOVOREC za sintezo slovenskega govora. In: Elektrotehniški vestnik, 2002, Vol. 69, No. 3 – 4, pp. 165 – 170.
- ŠEF, Tomaž: Novi govorec: naravno zvenceč korpusni sintetizator slovenskega govora. In: Zbornik 17. mednarodne multikonference Informacijska družba: Zvezek A. Eds. R. Piltaver – M. Gams. Ljubljana: Institut Jožef Stefan 2014, s. 81 – 84.
- ZEN, Heiga – SENIOR, Andrew – SCHUSTER, Mike: Statistical Parametric Speech Synthesis Using Deep Neural Networks. In: 2013 IEEE International Conference on Acoustics, Speech and Signal Processing. Ed. A. Zoubir. Vancouver: IEEE 2013, pp. 7962 – 7966.
- ŽGANEC GROS, Jerneja – VESNICER, Boštjan – ROZMAN, Simon – HOLOZAN, Peter – ŠEF, Tomaž: Sintetizator govora za slovenščino eBralec. In: Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika. Eds. T. Erjavec – D. Fišer. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani 2016, s. 180 – 185.

VIRI

- AHAČIČ, Kozma idr.: Ciljni raziskovalni projekt Jezikovna politika Republike Slovenije in potrebe uporabnikov: raziskovalno poročilo. Ljubljana: ZRC SAZU 2017. 86 s.
- ROBIDA, Nejc: Sinteza govora in Govorec 3. Diplomaska naloga. Ljubljana: Univerza v Ljubljani 2013. 60 s.

- ROZMAN, Simon: Sinteza govornega signala na osnovi metode HNM. Magistrska naloga. Ljubljana: Univerza v Ljubljani 2005. 97 s.
- ŽGANEC GROS, Jerneja: eBralec – sintetizator govora za slovenščino. Predavanje v okviru cikla "JOTA" dne 19. 3. 2018. Dostopno na WWW: http://videlectures.net/jota_zganec_gros_ebralec/ [cit. 2020-01-14].
- ŽGANEC GROS, Jerneja: Samodejno tvorjenje govora iz besedil. Ljubljana: ZRC SAZU 2000. 149 s.

Gender komparácia vetných kontúr v slovenskom a anglickom jazyku prostredníctvom strojového učenia

Jana Trebuňová

Katedra anglistiky a amerikanistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika,
Košice, Slovenská republika
jana.trebunova@student.upjs.sk

1 Abstrakt

Diverzifikácia mužských a ženských fyzikálnych a fyziologických aspektov v reči sa stáva podnetom na množstvo štúdií. Táto pozornosť vychádza z komplexnosti a komplikovanosti vytvárať artikulované zvuky, prepojiť ich s myšlienkovým obsahom a prostredníctvom zvukov zrealizovať komunikáciu na odovzdávanie informácie, pri ktorej sa uplatňuje množstvo suprasegmentálnych javov. V rámci podrobnejšej analýzy ľudskej reči možno pozorovať určité gender rozdiely pri aplikácii prozodických, suprasegmentálnych javov, ktoré sa stávajú podnetom výskumu aj s preklenutím na umelú inteligenciu.

V tejto práci sú porovnávané vetné kontúry mužských a ženských hlasov v slovenskom a anglickom jazyku. Základnou metódou merania výšky hlasu je autokorelačná metóda. Výška f_0 je izolovane vyhodnocovaná v časových rámcoch 25 ms. Na detekciu vetných kontúr bola použitá metóda strojového učenia. Úlohou systému bolo naučiť sa rozoznávať oznamovacie a opytovacie vety pri mužských a ženských hlasoch a následne klasifikovať vety podľa daných kritérií. Po „učení sa“ je počítač schopný rozoznávať konkrétny typ intonácie pri zadávaní nových, neznámych vzoriek, viet. V tejto oblasti bolo aplikovaných niekoľko štatistických metód a neurónových sietí. Ako prvá bola vytvorená databáza, ktorú tvorili slovenské oznamovacie a opytovacie vety; a anglické oznamovacie a opytovacie vety. V zmysle strojového učenia jedna tretina z danej databázy bola použitá na tréning strojových algoritmov, druhá tretina na testovanie a posledná tretina na evaluáciu neznámych nahrávok. Vyhodnocovanie bolo ukončené úspešnosťou rozpoznávania neznámych viet v percentách a porovnávaním vyššej či nižšej miery úspešnosti pri mužských alebo ženských nahrávkach.

2 Úvod

Slabika je základnou fónicko-rytmickou jednotkou a nositeľom všetkých suprasegmentálnych javov v jazyku (Ondruš – Sabol, 1987, s. 130). Prostredníctvom slabiky vznikajú slová spája-

júce sa do vyšších syntaktických väzieb – viet. Na vetu možno komplexne nazerať ako na formálno-významovú jednotku, ktorá je intonačne uzavretá a gramaticky usporiadaná. V každej vete sa, či už implicitne alebo explicitne, aplikujú rôzne suprasegmenty, prozodické javy, ktoré určitým spôsobom ovplyvňujú finálnu podobu predovšetkým hovoreného prejavu. Dôležitým východiskom v uvedenej štúdií je koncová melódia oznamovacích a opytovacích viet. Cieľom je poukázať na postup a predstaviť inovatívny spôsob skúmania vybraného prozodického javu na pozadí mužských a ženských hlasov v anglickom a slovenskom jazyku a zároveň prostredníctvom vizualizácie a interpretácie výsledkov konfrontovať vyššiu či nižšiu úspešnosť strojového učenia pri mužských a ženských hlasoch.

3 Teoretické a metodologické východiská

Vzťah symetrie a asymetrie v jazyku, ako jedna z podôb formy a obsahu, sa kreuje ako základný iniciátor dvoch semiotických podstát – teda ikonicko-symbolický a arbitrárny semiotický princíp, ktoré sa aj prostredníctvom svojich znakov a prvkov dopĺňajú, kooperujú a vzájomne preskupujú. Uvedené princípy utvárajú prienikové množiny niekoľkých binárnych opozícií, ku ktorým sa radí: asociatívnosť – lineárnosť, metaforickosť – metonymickosť, motivovanosť – nemotivovanosť, paradigmatickosť – syntagmatickosť, poézia – próza, priestor – čas, expedient – percipient, odrazové gramatické kategórie – klasifikačné kategórie a simultánnosť – sukcesívnosť. Posledná uvedená opozícia sa obzvlášť vzťahuje na segmentálny a suprasegmentálny podsystem. Segmenty sa tvoria syntagmaticky, lineárne, teda sukcesívne, na druhej strane suprasegmenty sa tvoria súbežne, naraz, simultánne (Sabol, 2017, s. 13 – 15).

Napriek spoločným črtám (realizácia simultánnosti a sukcesívnosti) v prozodickom systéme platnom pre oba skúmané jazyky (anglický a slovenský) narážame na istú disharmóniu v charakteristike, v konfrontovaní terminológie a v neuniformnom vymedzení oboru suprasegmentov vzťahujúcich sa na anglický jazyk.

3.1 Charakteristika a vymedzenie slovenského suprasegmentálneho podsystemu

Pri komunikácii sa popri hláskach – najmenších zvukových jednotkách – realizujú ďalšie zvukové jednotky, ktoré fungujú ako nositeľa slabičnosti. Uvedené javy sa nazývajú suprasegmentálnymi alebo prozodickými prvkami. Ich vznik súvisí s úpravou, moduláciou artikulačného prúdu. Keďže sú vnímané až na úrovni slabiky, je slabika považovaná za základnú jednotku súvislej reči.

Hlas, artikulačný prúd, je možné stvárniť trojakým spôsobom: časovou, silovou, tónovou moduláciou, čiastočne aj kvalitatívnou moduláciou (pre svoju osobitosť a špecifickosť sa táto modulácia považuje za komunikačne irelevantnú).

Časovou moduláciou vznikajú tieto suprasegmentálne javy: kvantita, pauza, tempo a rytmus; silovou moduláciou: intenzita hlasu, prízvuk, dôraz, emfáza a tónovou moduláciou: hlasový register a melódia (Ondruš – Sabol, 1987, s. 130 – 147). Keďže predmetom nášho výskumu je melódia oznamovacích a opytovacích viet, v nasledujúcej časti sa zameriame na jej charakteristiku.

3.1.1 Melódia v slovenčine

Pod termínom melódia v slovenskom jazyku chápeme „tónové vlnenie slabík vetného úseku, spôsobované zmenou výšky hlasu po sebe nasledujúcich nositeľov slabičnosti“ (ibid., s. 146). Melódia, tak ako aj iné modulačné zložky, sa radí k intonačným prostriedkom, ktoré modifikujú sémantiku výpovede so zreteľom na komunikačný kontext, komunikačný cieľ a komunikačnú situáciu. V rámci stavby vety sú dôležité dva princípy: intonačný a sémantický, ktoré posudzujú to, či je veta podávaná ako oznámenie, alebo či je veta z expresívnej alebo modálnej stránky vnímaná ako príznaková, neutrálna, prípadne intonačne chybná (Olšiak, 2009, s. 176).

Neutrálnosť je charakteristická pre konkluzívnu kadenciu – „melódia vetného úseku uspokojujúco uzavretého končiacou pauzou“ (Ondruš – Sabol, 1987, s. 147). Táto melódia je najmä melódiou oznamovacích viet, v rámci ktorej má finálny vetný úsek signifikantne klesavú podobu. Príznak neuspokojivo uzavretého vetného úseku s končiacou pauzou má antikadencia. Tento typ melódie je špecifický pre zisťovacie opytovacie vety. Priebeh antikadencie je buď stúpavý, alebo stúpavo-klesavý. Posledný typ melódie je semikadencia alebo polokadencia, pri ktorej sa naznačuje, že výpoveď ešte nie je ukončená a percipient očakáva jej pokračovanie (ibid.).

3.2 Charakteristika a vymedzenie anglického suprasegmentálneho podsystému

Ako už bolo naznačené, angličtina sa vyznačuje neuniformnosťou vymedzenia suprasegmentálnych vlastností. Samotné vymedzenie pevnej škály suprasegmentov naráža na istú problematickosť:

1. opozícia jednodimenzionálnych/multidimenzionálnych prozodických vlastností. Niektoré suprasegmenty sú jednodimenzionálne a jednoduché, napr. intonácia, tón. Iné suprasegmentálne javy sú komplexnejšie, napr. rytmus viažuci sa na kvantitu, tempo a prízvuk. Teda problematickosť opozície je založená na nesúlade medzi prozodickými vlastnosťami vzhľadom na kategóriu dimenzionality.

2. hranica medzi suprasegmentálnymi a paralingvistickými javmi. Paralingvistické vlastnosti sú definované ako neverbálne a nelingvistické prvky funkčne aplikované účastníkmi konverzácie. Napriek tomu tón hlasu je špecifikovaný obdobne ako prozodické vlastnosti (napr. intonácia) a zároveň ako paralingvistické vlastnosti (napr. kvalita hlasu). Popri uvedených vlastnostiach kva-

lita hlasu a výška hlasu plnia lingvistické a simultánne nelingvistické funkcie. Z povedaného vyplýva, že medzi suprasegmentálnymi a paralingvistickými javmi chýba evidentná hranica (Fox, 2000, s. 10).

Napriek zdôrazneniu nemožnej jasnej špecifikácie anglických suprasegmentálnych vlastností niektorí lingvisti zreteľne definujú uvedenú kategóriu (Crystal – Quirk (1964), Crystal (1969)).

3.2.1 Melódia v angličtine

Nejednoznačnosť terminológie a definície sa odráža aj pri charakteristike anglickej intonácie. Roach (2009, s. 119) tvrdí, že nejestvuje absolútne postačujúca definícia intonácie. Napriek tomu pri akomkoľvek pokuse o jej definíciu výška tónu zastáva dominantné postavenie. Významným korelátom k výške je základná frekvencia (f_0 – fundamental frequency), charakterizovaná ako počet hlasivkových vibrácií za sekundu (Cooper – Sorensen, 1981, s. 1).

Navzdory niektorým lingvistom Kompe (1997, s. 103) vymedzuje intonáciu ako rozmanité využívanie výšky hlasu a vzhľadom na intonáciu poukazuje na zastúpenie a modifikáciu vetných kontúr v širšom kontexte. Vetné kontúry sú definované ako univerzálne modely vzťahujúce sa na vysoké alebo nízke polohy tónov, eventuálne prostredníctvom zaznamenania priebehu, na klesavé, stúpavé, klesavo-stúpavé, stúpavo-klesavé alebo sukcesívne stúpajúce polohy (ibid.).

Z lingvistického hľadiska možno poznamenať, že každý expedient môže regulovať svoju výšku. Výšku hlasu možno modifikovať zmenou z jedného tónu na iný, prípadne zachovať zvolené nasadenie výšky tónu. Roach v uvedenom zmysle aplikuje termín tón – teda na zachytenie všeobecných črt, povahy prejavu vzťahujúce sa na výšku hlasu. Tón (melódia) môže mať podľa Roacha duálnu podobu – level tone (tón v približne rovnakej výške) a moving tone (tón s určitými vyššími, prípadne nižšími polohami – modulujúci tón). Podtriedou modulujúcich sa tónov sú tóny s klesavou a stúpavou melódiou. Prvý vymedzený typ melódie je príznačný pre ukončené prehovory, druhý pre otázky (Roach, 2009, s. 119). Uvedenú koncepciu ďalej rozvineme v praktickej časti článku.

3.3 Metodológia výskumu a analýza

Základ experimentálnej časti výskumu tvorí 190 slovenských mužských viet, 125 anglických mužských viet, 197 slovenských ženských viet a 86 anglických ženských viet. Slovenská vzorka dát v podobe zvukových nahrávok bola osobitne pripravená najprv v písomnej podobe a následne zvukovo nahraná rodenými Slovákmi (jedným mužom a dvoma ženami), anglická vzorka dát (už vo zvukovej podobe) bola priamo stiahnutá z internetu a následne upravená na experimentálny účel (v uvedenom prípade zvukové nahrávky predstavovali záznamy viacerých rodených hovo-

riacich). Vo všeobecnosti však platí, že štatisticky boli spracované iba dva typy melódie – oznamovacia a opytovacia melódia (falling a rising tone). Adekvátnosť a korektnosť typu vety bola vopred určená výskumníkom.

Podstata experimentu spočíva v učení a testovaní systému na základe vopred stanovených kritérií. Určenie správneho typu melódie bolo detegované prostredníctvom strojového učenia. Machine learning alebo strojové učenie patrí do oblasti umelej inteligencie. Východiskom strojového učenia sú nadobudnuté vedomosti spolu s učiacimi sa dátami. Samotný súbor vzoriek je tvorený dvoma časťami: 1. dátovou časťou a 2. rozhodovacou časťou, zahŕňajúcou informáciu o triede zaradenia uvedenej vzorky – v tomto prípade informáciu o kategórii oznamovacích alebo opytovacích viet (Machová, 2002, s. 4 – 6). Rozhodovacia časť je ideálnou vtedy, ak sú pokryté všetky typické prípady. Uplatniteľnosť uvedeného výroku je napriek tomu málo pravdepodobná. Z tohto dôvodu súbor typických prípadov sa rozdeľuje na súbor tréningu a súbor testovania (ibid.). Pri učení sa aplikuje metóda systematickosti, v rámci ktorej sa počítač najprv naučí diferencovať vety (oznamovacie alebo opytovacie) vo fáze tréningu a až následne sa vo fáze testovania overí spoľahlivosť samotného učenia cez vzorky nových, neznámych viet.

Slovenské a anglické vety sme zdigitalizovali a v ďalšom kroku extrahovali len tie akustické parametre, ktoré mali vplyv na melódiu, intonáciu a intenzitu vzhľadom na predmetnosť výskumu – vetné kontúry. F_0 a intenzita boli odobraté z viet pri vzorkovacej frekvencii 20 ms. Zo získaných a modifikovaných vzoriek sme vytvorili matrix hodnôt (excelovský súbor), ktorý odráža informácie o vetách. Na záver boli údaje z matrixu spracované algoritmi strojového učenia v programe MATLAB.

	1. tréningový model	2. tréningový model	3. tréningový model
1 – 64	Tr = 85,8 %	Te = 82,8 %	Tr = 89,0 %
65 – 127		Tr = 75,9 %	Te = 85,7 %
128 – 190	Te = 90,5 %		Tr

Tab. 1. Percentuálne výsledky tréningu a testovania f_0 – slovenské mužské nahrávky

	1. tréningový model	2. tréningový model	3. tréningový model
1 – 42	Tr = 63,5 %	Te = 59 %	Tr = 70,7 %
43 – 85		Tr = 75,9 %	Te = 50 %
86 – 125	Te = 50 %		Tr

Tab. 2. Percentuálne výsledky tréningu a testovania f_0 – anglické mužské nahrávky

	1. trénoovací model	2. trénoovací model	3. trénoovací model
1 – 65	Tr = 86,8 %	Te = 87,5 %	Tr = 86,3 %
66 – 130		Tr = 90,8 %	Te = 89,0 %
131 – 197	Te = 87,9 %		Tr

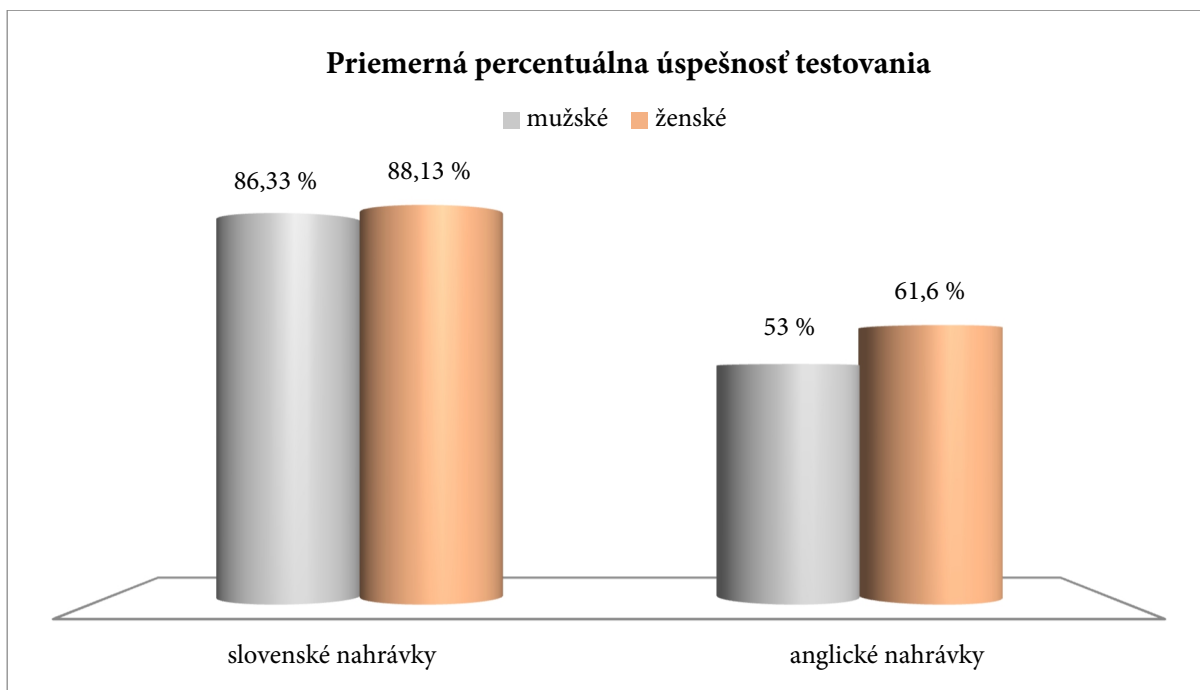
Tab. 3. Percentuálne výsledky trénoovania a testovania f_0 – slovenské ženské nahrávky

	1. trénoovací model	2. trénoovací model	3. trénoovací model
1 – 28	Tr = 75,0 %	Te = 56 %	Tr = 67,9 %
29 – 57		Tr = 71,9 %	Te = 67,9 %
58 – 86	Te = 61,0 %		Tr

Tab. 4. Percentuálne výsledky trénoovania a testovania f_0 – anglické ženské nahrávky

Pri algoritmickej sieti sme každú triedu vzoriek (slovenské mužské, anglické mužské, slovenské ženské a anglické ženské) rozdelili do troch relatívne identických častí. Dve tretiny boli použité na trénoovanie (Tr) a jedna tretina na testovanie (Te). Jednotlivé trénoovacie modely v tabuľkách (tab. 1 – 4) odrážajú dištinkciu v selekcii trénoovacích a testovacích skupín. V prvom modeli (vzťahujúcom sa na akúkoľvek tabuľku s príslušným označením) boli použité prvé dve tretiny na trénoovanie, posledná tretina na testovanie. Vzhľadom na krížovú validáciu sme skupiny trénoovania a testovania obmenili. V druhom trénoovacom modeli sme testovali prvú tretinu vzoriek, v treťom trénoovacom modeli sme testovali druhú tretinu vzoriek.

Na základe zaznamenaných výsledkov možno určiť mieru úspešnosti učenia daného systému. Z uvedeného vyplýva, že najvyššia percentuálna úspešnosť testovania bola nameraná pri slovenských mužských nahrávkach – 90,5 % (porov. tab. 1). Celkovo možno konštatovať, že uvedené trénoovacie modely dosahujú vysokú mieru úspešnosti. Priemerná percentuálna úspešnosť slovenských mužských nahrávok je 86,33 % (porov. graf 1). V dvoch z troch trénoovacích modelov v tab. 1 sa uvádza vyššia miera úspešnosti pri testovaní nových, neznámych viet. Vysoký počet vzoriek slúžiaci na učenie prispieva k viditeľne priaznivým výsledkom. Obdobne vysoká miera úspešnosti je evidovaná v tab. 3 pri slovenských ženských nahrávkach. Pri tejto triede bolo k dispozícii 197 nahrávok (o sedem viac ako pri slovenských mužských nahrávkach). Napriek tomu lepšie výsledky (hoci s minimálnym rozdielom) sme zaznamenali pri slovenských mužských nahrávkach. Simultánne so zameraním sa na pomer miery úspešnosti trénoovania a testovania v individuálnych trénoovacích modeloch možno opätovne poznamenať, že v dvoch prípadoch testovanie bolo úspešnejšie ako samotné trénoovanie. Priemerná percentuálna úspešnosť testovania slovenských ženských nahrávok je o 1,8 % vyššia ako pri slovenských mužských nahrávkach.

Graf 1. Komparácia priemernej percentuálnej miery úspešnosti testovania v anglickom a slovenskom jazyku so zreteľom na rodový aspekt

Evidentne nižšia úspešnosť merania je pri anglických nahrávkach. Priemernú percentuálnu úspešnosť 61,6 % sme zachytili pri anglických ženských nahrávkach (porov. graf 1). Zvýšená miera neúspešnosti je pripisovaná viacerým faktorom – nižší počet nahrávok pri tréningu a testovaní, kvalita nahrávok, prítomnosť rušivých momentov, nekorektná artikulácia, nesprávna aplikácia prozodických vlastností, nedodržiavanie koncovej melódie. Úspešnosť testovania je v dvoch prípadoch nižšia ako tréning, v treťom je úspešnosť tréningu a testovania identická.

Najnižšiu mieru úspešnosti mali anglické mužské nahrávky. Napriek vyšším počtom vstupných dát (ako pri anglických ženských nahrávkach) priemerná percentuálna úspešnosť testovania je 53 % (o 8,6 % nižšia v porovnaní s anglickými ženskými nahrávkami). Vo všetkých modeloch sme zaznamenali vyššiu percentuálnu úspešnosť pri tréningu ako pri testovaní.

4 Záver

V uvedenom príspevku sme sa zamerali na teóriu melódie, vetných kontúr, strojového učenia, metodológiu a výsledky experimentálnej časti z technicko-lingvistickej oblasti. Praktická časť bola prevažne orientovaná na komparáciu miery úspešnosti učenia dvoch odlišných jazykov (slovenského a anglického) so zreteľom na rodový dosah pri finálnej evaluácii. V súlade s parciálnou analýzou možno konštatovať, že najvyššiu mieru úspešnosti zaznamenávame pri slovenských nahrávkach (bez ohľadu na rodovú dištinkciu). Nižšiu mieru úspešnosti učenia dosahujú anglické nahrávky z objektívnych dôvodov. Napriek vyššej vstupnej vzorke, menšej autentickosti, úspešnosti vyše 80 % v slovenčine; a menšej vstupnej vzorke, väčšej autentickosti, úspešnosti vyše 50 %

v angličtine možno zhodnotiť, že v oboch jazykoch evidujeme vyššiu mieru úspešnosti u žien ako u mužov pri aplikovateľnosti strojového učenia v oblasti prozódie.

Príspevok zaznamenáva analýzu jednej prozodickej vlastnosti – melódie. Vo výskume ďalších prozodických vlastností budeme pokračovať.

LITERATÚRA

COOPER, William E. – SORENSEN, John M.: Fundamental Frequency in Sentence Production. New York: Springer-Verlag 1981. 212 p.

CRYSTAL, David: Prosodic Systems and Intonation in English. Cambridge: Cambridge University Press 1969. 390 p.

CRYSTAL, David – QUIRK, Randolph: Systems of Prosodic and Paralinguistic Features in English. The Hague: Mouton 1964. 94 p.

FOX, Anthony: Prosodic Features and Prosodic Structure. The phonology of Suprasegmentals. Oxford: Oxford University Press 2000. 406 p.

KOMPE, Ralf: Prosody in Speech Understanding Systems. Berlin: Springer-Verlag 1997. 359 p.

MACHOVÁ, Kristína: Strojové učenie. Princípy a algoritmy. Košice: Vydavateľstvo Elfa 2002. 117 s.

OLŠIAK, Marcel: Variabilita suprasegmentálnych javov. In: Języki zachodniosłowiańskie w XXI wieku. Ed. O. Wolińska. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2009. s. 175 – 182.

ONDRUŠ, Šimon – SABOL, Ján: Úvod do štúdia jazyka. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1987. 344 s.

ROACH, Peter: English Phonetics and Phonology. A practical course. Cambridge: Cambridge University Press 2009. 231 p.

SABOL, Ján: Semiotické pozadie segmentov a suprasegmentov. In: Jazykoveda v pohybe. Ed. A. Bohunická. Bratislava: Univerzita Komenského 2012. s. 59 – 69.

Rozvíjanie produktívnych jazykových zručností v e-learningových kurzoch slovenčiny ako cudzieho jazyka¹

Jana Výškrabková

Studia Academica Slovaca – centrum pre slovenčinu ako cudzí jazyk,
Filozofická fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava, Slovenská republika
vyskrabkova2@uniba.sk

1 Úvod

V súvislosti s rozvojom nových technológií je aktuálna aj otázka ich implementácie do vyučovacieho procesu. V tomto kontexte je potrebné adaptovať sa na nové prostredie, možnosti i požiadavky ponúkané radom nových technológií (porov. Gruba, 2004, s. 623). Keďže slovenčina patrí k menej rozšíreným jazykom, práve využitie nových, moderných nástrojov je vhodným prostriedkom jej šírenia a propagácie vo svete. E-learningové kurzy slovenčiny ako cudzieho jazyka sú možnosťou pre záujemcov z celého sveta, ktorí sa chcú naučiť jazyk, ale nemajú možnosť navštevovať kurzy v kontaktnej forme. Absolvovanie takéhoto e-learningového kurzu im umožní získať komunikačnú kompetenciu v bežných, ale aj špeciálnejších komunikačných situáciách, čo je aj jedným z hlavných cieľov dištančných kurzov (porov. Pekarovičová et al., 2007, s. 7).

V súlade so vzdelávacím programom Slovenčina ako cudzí jazyk je cieľom kurzov slovenčiny ako cudzieho jazyka naučiť študentov komunikovať v slovenčine primerane podľa stupňa jazykovej úrovne – úplný začiatok až pokročilý podľa Spoločného európskeho referenčného rámca pre jazyky CEFR (porov. Pekarovičová et al., 2007, s. 6). Vo výučbe slovenčiny ako cudzieho jazyka je základom komunikatívny prístup. Komunikatívna výučba jazyka chápe jazyk ako neoddeliteľnú súčasť sociálneho správania a individuálnej identity (porov. Savignon, 2018, s. 5). Táto koncepcia má za cieľ „čo najrýchlejšie osvojenie si základných jazykových zručností prostredníctvom komunikačných modelov a ich uplatnenie v reálnom každodennom sociálnom a komunikačnom kontakte“ (Kamenárová et al., 2018, s. 5).

---

¹ Príspevok nadväzuje na tému, ktorá bola prezentovaná na konferencii EUROCALL – CALL and complexity 2019 v Louvain-la-Neuve (Belgicko), a ďalej ju rozvíja. Príspevok z tejto konferencie je uverejnený aj v zborníku príspevkov – porov.: MOŠAŤOVÁ, Michaela – VÝŠKRABKOVÁ, Jana: Designing tasks for developing complex language skills and cognitive competence in the distance learning of Slovak as a foreign language. In: *CALL and complexity* [elektronický dokument]: short papers from EUROCALL 2019. Voillans: Research-publishing 2019. s. 310 – 313. Dostupné z WWW: <https://doi.org/10.14705/rpnet.2019.38.1028>.

Pri výučbe a osvojovaní si cudzieho jazyka je kľúčové postupné rozvíjanie základných jazykových zručností, a to receptívnych – počúvanie s porozumením a čítanie s porozumením – aj produktívnych – hovorenie a písanie. Aj pri dizajnovaní jazykových kurzov v online prostredí je dôležité poskytnúť primeraný priestor na ich vyvážený a komplexný rozvoj. V e-learningových kurzoch je problematickejšie rozvíjanie produktívnych zručností. Jedným z dôvodov môžu byť chýbajúce komunikačné situácie, v ktorých môžu študenti týchto kurzov využiť a upevniť si nadobudnuté jazykové znalosti.

V súčasnosti je jednou z možností, ako sa učiť slovenčinu v online prostredí, e-learningový portál dostupný na stránke www.e-slovak.sk, kde sú dostupné jazykové kurzy pre 2 jazykové úrovne – A1 a A2 (podľa CEFR, 2001) v dvoch moduloch. Prvým je kurz určený výhradne na samoštúdium, druhým je tútorovaný kurz. Kurzy v oboch moduloch viac-menej korešpondujú s učebnicami slovenčiny ako cudzieho jazyka *Krížom-krážom – slovenčina A1* a *Krížom-krážom – slovenčina A2*. V každom kurze je desať tematicky zameraných lekcií, zahŕňajúcich dialógy, v ktorých je prezentovaná nová lexika i gramatika, ďalej rozličné aktivity a cvičenia s automatickou spätnou väzbou a krátky záverečný test, ktorý slúži ako spôsob overenia si nadobudnutých znalostí v rámci jednotlivých lekcií. Špecifikum tútorovaných kurzov spočíva v tom, že po každej lekcii majú študenti dve špeciálne zadania – jednu esej a jednu nahrávku, na ktoré dostávajú pravidelnú spätnú väzbu od tútorov. Práve tútorované kurzy sa stali základným zdrojom dát v tomto príspevku.

Predkladaný príspevok je zameraný na rozvíjanie produktívnych jazykových zručností v e-learningových kurzoch. Jedným z prostriedkov ich rozvíjania sú aj uvedené zadania – eseje a nahrávky. Dôležité je sledovanie efektivity jednotlivých výučbových aktivít v rámci komplexného rozvíjania jazykových zručností a komunikačnej kompetencie. Rozmanitosť otázok s ohľadom na ich kognitívnu náročnosť je jedným z relevantných faktorov pri vytváraní a dizajnovaní jednotlivých zadaní. V súlade s revidovanou Bloomovou taxonómiou (porov. Anderson et al., 2001) a Robinsonovou kognitívnou hypotézou (porov. Robinson – Gilabert, 2007) možno predpokladať, že vyššia kognitívna úroveň zadania podporuje motiváciu a aktivitu študentov a rovnako prispieva aj k relatívnej komplexnosti zadania.

Základom príspevku je porovnanie zadaní jednotlivých esejí a nahrávok, najmä ich kognitívnej náročnosti, a výsledných odovzdaných prác študentov s cieľom sledovať ich efektívnosť v rámci komplexného rozvíjania jazykovej kompetencie.

Hlavné výskumné otázky sú teda nasledovné:

- Do akej miery rozvíjajú rozličné typy úloh z hľadiska svojej kognitívnej náročnosti u študentov slovenčiny ako cudzieho jazyka produktívne jazykové zručnosti?

- Aké parametre zadání sú predpokladom efektívneho rozvíjania jazykových zručností a komunikačnej kompetencie?

2 Teoretické východiská

Teoretickú bázu výskumu predstavujú najmä revidovaná Bloomova taxonómia vzdelávacích cieľov, Robinsonova kognitívna hypotéza a Vygotského teória proximálneho vývoja.

Pri výučbe je dôležité presné stanovenie vzdelávacích cieľov, ktoré majú študenti dosiahnuť. V rámci týchto cieľov sú špecifikované zmeny ako očakávané výsledky vzdelávania, pričom sa hodnotí rozsah, v akom boli naplnené. A výsledky tohto procesu môžu byť základom na zlepšenie vyučovacieho procesu (porov. Anderson, 2005, s. 103). Prvým veľkým pokusom o vytvorenie rámca s potenciálom zlepšenia vyučovacích metód bola snaha Benjamina Blooma, ktorý vytvoril taxonómiu vzdelávacích cieľov. Jej neskoršia revízia je doplnená o druhú, znalostnú dimenziu, v ktorej sú definované štyri kategórie vedomostí – faktické, konceptuálne, procesné a metakognitívne (porov. Anderson et al., 2001, s. 28 – 29). Taxonómia predstavovala aj pri analýze v rámci tohto výskumu rámec, v ktorom sme definovali úroveň kognitívnej náročnosti otázky, čo je jedným z faktorov ovplyvňujúcich úspešnosť učenia sa jazyka.

S kognitívnou náročnosťou jednotlivých zadání súvisí aj kognitívna hypotéza, podľa ktorej práve zvyšujúce sa kognitívne požiadavky zadání prispievajú k ich relatívnej komplexnosti a zložitosti a v istých dimenziách vedú učiacich sa k väčšej miere správnosti ich jazykovej produkcie (porov. Robinson – Gilabert, 2007, s. 162). S kognitívnou hypotézou úzko súvisí aj vytváranie a súslednosť jednotlivých zadání, pričom vychádzame z toho, že otázky by mali byť skoncipované a následne postupne radené na báze zvyšujúcej sa kognitívnej náročnosti, pričom podstatná je vhodná taxonómia, klasifikácia a ujasnenie cieľov (porov. Robinson, Gilabert, 2007, s. 162). Avšak dôraz na rozvíjanie obsahu, jazykovej správnosti a komplexnosti môže potenciálne viesť ku kognitívnemu preťaženiu (porov. Leahy, 2016, s. 14 – 15). S tým úzko súvisí aj Vygotského téza o zóne proximálneho vývoja, vďaka ktorej možno kognitívnemu preťaženiu predchádzať. Ak vychádzame z toho, že učenie sa druhého alebo cudzieho jazyka je úzko spojené so sociálnou interakciou, môžeme si základnú štruktúru predstaviť takto: vstupná informácia – interakcia – výstup. V súlade s Vygotského tézou má byť vstupná informácia na takej úrovni, aby študenta viedla za jeho komfortnú zónu, avšak zároveň musí zostať v zóne jeho proximálneho vývoja (Chaiklin, 2003, s. 40).

Ak je cieľom učenia sa druhého alebo cudzieho jazyka nadobudnutie jazykových zručností a komunikačnej kompetencie a učenie sa jazyka vnímame ako sociokultúrnu činnosť, nemožno obísť ani koncept komunikačnej kompetencie, ktorá ako „sociolingvistická kategória zobrazuje sociálnu podmienenosť osvojovania si jazyka, jeho používania a rozvíjania“ (Dolník, 2013, s. 357). Pri učení sa jazyka je dôležité jeho používanie, čo je zároveň aj ďalším cieľom výučby,

preto aj rozvíjanie jazykovej úrovne, respektíve kompetencie študentov, by malo byť nasmerované práve na ich schopnosť komunikovať (porov. Savignon, 2018, s. 1).

Uvedené teoretické koncepty poskytli rámec na skúmanie rôznych parametrov jednotlivých zadaní s cieľom definovať ich efektívnosť s ohľadom na rozvíjanie jazykových zručností a komunikačnej kompetencie.

3 Metódy

Dáta využité v tomto výskume boli zozbierané z e-learningového portálu www.e-slovak.sk. Participantmi boli študenti prihlásení v tútorovaných kurzoch A1 aj A2 v rokoch 2017 a 2018. V rámci každého kurzu teda vytvorili 10 esejí a 10 nahrávok. Spolu išlo o 138 dospelých študentov z rôznych krajín, rôzneho veku a s rozličným dosiahnutým stupňom vzdelania. Nie všetci kurz dokončili – počet študentov v priebehu kurzu klesol približne na polovicu.

Zadania boli bilingválne (v slovenskom aj anglickom jazyku) v kurze A1 a monolingválne (len v slovenčine) v kurze A2. Koncipované boli primerane konkrétnej jazykovej úrovni – použitá bola hlavne základná lexika a jednoduché morfológické a syntaktické štruktúry.

Výskum spočíval v porovnaní parametrov jednotlivých esejí, nahrávok a výsledných študentských prác a v analýze zadaní, predovšetkým toho, ako tieto otázky ovplyvnili eseje a nahrávky využitím metód kvalitatívneho výskumu (porov. Mošaťová – Výškrabková, 2019, s. 311 – 312).

4 Analýza

Na základe spomenutých teoretických východísk a po porovnaní jednotlivých zadaní a ich parametrov s výslednými študentskými prácami sa ako efektívne javia zadania, ktoré spĺňajú niekoľko kritérií s cieľom dosiahnuť u študentov želaný progres.

Ako prvé možno spomenúť obsahovo otvorené otázky, pretože umožňujú viaceré možnosti odpovede. Keďže neobsahujú žiadne podotázky, ktoré by viedli k stručným a často stereotypným odpovediam, majú potenciál podporiť aj kreativitu študentov.

Ďalším efektívnym typom otázok sú tie, ktoré sú orientované na študenta a ponúkajú mu priestor na sebaujadrnenie. K týmto otázkam môžeme zaradiť aj interkultúrne zamerané otázky, v ktorých sa zoznamujú s cieľovou kultúrou a porovnávajú ju s vlastnou. Tieto zadania podporujú okrem rozvíjania jazykových zručností aj motiváciu študentov, ktorí vnímajú najmä zmysluplnosť a využiteľnosť zadaní tohto druhu.

Simulovať reálne komunikačné situácie v e-learningových kurzoch pomáhajú tútori, ktorí tu vystupujú aj ako komunikační partneri. Niektoré zadania sú v tomto zmysle aj priamo formulované, napríklad *Napíšte svojmu tútorovi/svojej tútorke, čo ste robili včera*. Na zabezpečenie ele-

mentárnej komunikácie medzi tútorom a študentom slúžia aj spätné väzby, ktoré študenti dostávajú po odovzdaní každého zadania. Rovnako je to aj silný motivačný faktor, o čom svedčia aj záverečné dotazníky so spätnou väzbou od študentov (porov. Mošaťová – Výskrabková, 2019, s. 312 – 313).

Úspešnosť študentov v učení sa jazyka ovplyvňuje aj kognitívna náročnosť jednotlivých zadaní. V súlade s revidovanou Bloomovou taxonómiou a Robinsonovou kognitívnu hypotézou možno predpokladať, že vyšší level kognitívnej náročnosti podporuje motiváciu študentov, nesmie však dôjsť k ich kognitívnemu preťaženiu, čo môže mať za následok stratu motivácie a celkový regres. Vhodným prostriedkom jeho predchádzania je využívanie úloh rozličnej kognitívnej náročnosti. Príkladom je tabuľka (porov. prílohu), v ktorej sú uvedené príklady zadaní z e-learningových kurzov, pokrývajúce takmer všetky úrovne revidovanej Bloomovej taxonómie.

5 Záver

V príspevku sme predstavili niekoľko možností a podmienok, vďaka ktorým možno podporiť zlepšenie produktívnych jazykových zručností študentov a nadobúdanie komunikačnej kompetencie v e-learningových kurzoch slovenčiny ako cudzieho jazyka. V týchto kurzoch sa ako efektívne ukázalo zahrnutie esejí a nahrávok do tútorovaných kurzov a poskytnutie spätnej väzby. Striedanie kognitívnej náročnosti jednotlivých zadaní podporuje rozvíjanie všetkých jazykových zručností a pomáha tiež efektívnejšiemu učeniu sa jazyka. Ako ďalšie vhodné nástroje rozvíjania produktívnych zručností sa javia kolaboratívne aktivity, čo si však vyžaduje ďalší výskum.

LITERATÚRA

- ANDERSON, Lorin W. – KRATHWOHL, David R. a kol.: A taxonomy for learning, teaching and assessing. A revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. New York: Longman 2001. 302 p.
- ANDERSON, Lorin W.: Objectives, Evaluation, and the Improvement of Education. In: Studies in Educational Evaluation [online], 2005, Vol. 31, Issues 2 – 3. pp. 102 – 113. Dostupné z WWW: <https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2005.05.004> [cit. 2019-11-30].
- DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2013. 432 s.
- GRUBA, Paul: Computer Assisted Language Learning (CALL). In: The Handbook of Applied Linguistics. Eds. A. Davies – C. Elder. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd 2004, pp. 623 – 648.
- CHAIKLIN, Seth: The Zone of Proximal Development in Vygotsky's Analysis of Learning and Instruction. In: Vygotsky's Educational Theory in Cultural Context. Eds. A. Kozulin –

- B. Gindis – V. S. Ageyev – S. M. Miller. Cambridge; New York: Cambridge University Press 2003, pp. 39 – 64.
- KAMENÁROVÁ, Renáta – ŠPANOVÁ, Eva – LOS IVORÍKOVÁ, Helena – MOŠAŤOVÁ, Michaela: Krížom-krážom. Metodická príručka – slovenčina A1. Bratislava: Univerzita Komenského 2018. 358 s.
- LEAHY, Christine: Studying language learning opportunities afforded by a collaborative CALL task. In: The IAFOR Journal of Language Learning, 2016, Vol. 2, Issue 1, pp. 14 – 32.
- MOŠAŤOVÁ, Michaela – VÝŠKRABKOVÁ, Jana: Designing tasks for developing complex language skills and cognitive competence in the distance learning of Slovak as a foreign language. In: CALL and complexity: short papers from EUROCALL 2019. [online]. Voillans: Research-publishing 2019. pp. 310 – 313. Dostupné z WWW: <https://doi.org/10.14705/rpnet.2019.38.1028> [cit. 2020-01-15].
- PEKAROVIČOVÁ, Jana – ŽIGOVÁ, Ľudmila – MOŠAŤOVÁ, Michaela: Vzdelávací program slovenčina ako cudzí jazyk. Bratislava: STIMUL 2007. 83 s.
- ROBINSON, Peter – GILABERT, Roger: Task complexity, the Cognition Hypothesis and second language learning and performance. In: International Review of Applied Linguistics in Language Teaching, 2007, Vol. 45, Issue 3, pp. 161 – 176. Dostupné z WWW: <https://doi.org/10.1515/iral.2007.007> [cit. 2019-11-25].
- SAVIGNON, Sandra J.: Communicative Competence. In: The TESOL Encyclopedia of English Language Teaching. Ed. John I. Liantas. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc. 2018, pp. 1 – 5.
- The Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment, 2001. Dostupné z WWW: <https://rm.coe.int/1680459f97> [cit. 2019-11-30].

Príloha: Revidovaná Bloomova taxonómia doplnená zadaniami zodpovedajúcimi jednotlivým úrovňam

DIMENZIA KOGNITÍVNEHO PROCESU						
	zapamätať si	rozumieť	aplikovať	analyzovať	hodnotiť	vytvoriť
faktické vedomosti	Napíšete krátku esej na nasledujúcu tému: Ako sa voláte? Odkiaľ ste? Koľko máte rokov? Študujete alebo pracujete? Ako sa máte?	Aké je vaše obľúbené jedlo? Čo máte radi a prečo? Čo nemáte radi a prečo?	Opíšte, ako v súčasnosti komunikujete. (Ako často telefonujete? Používate ešte vo vašej krajine telefónne búdky? Doštvárate listy do poštovej schránky?)	Vytvorte nahrávku na tému: Boli ste už na Slovensku? Čo viete o Slovensku? Čo nové ste sa naučili? Čo by ste chceli vidieť na Slovensku?	Aké darčeky sú podľa vás vhodné / nevhodné na mieniny a narodeniny?	
konceptuálne znalosti		Povedzte svojmu tutorovi o vašom dennom programe. Čo obvyčajne robíte ráno, poobede a večer?	Aké je vaše mesto / vaša dedina? Opíšte.	Akí sú turisti vo vašom meste? Odkiaľ sú? Čo sa im najviac páči?	Aký je váš postoj k domácej a alternatívnej medicíne? Máte nejaké skúsenosti? Máte nejaké skúsenosti? Máte nejaké skúsenosti? Kde by ste bývali?	Aká je vaša ideálna dovolenka? Kam by ste išli? Čo by ste robili? Aké miesta by ste navštívili? Kde by ste bývali?
procesné znalosti			Vyberte si jedlo z jedálneho lístka a objednajte si večeru v reštaurácii.		Oslavujete Vianoce? Ak nie, aký iný sviatok je pre vás dôležitý? Ako ho oslavujete?	Navrhните ostatným tipy na zdravý a úspešný život. Čo je dôležité robiť a prečo?
metakognitívne znalosti						
ZNALOSTNÁ DIMENZIA						
	Metakognitívne znalosti vo všetkých kategóriách dimenzie kognitívneho procesu sú v e-learningových kurzoch dostupných na platforme www.e-slovak.sk implicitne zahrnuté v rámci celých kurzov. Preto sa eseje a nahrávky špeciálne nezameriavajú na túto úroveň.					